

Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí

**Európa, Slovensko – súvislosti globálneho
ekonomického a mierového potenciálu**

Zborník statí

Iveta Pauhofová
(editorka)

Editorka:

doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc.

Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

Vydal:

© Ekonomický ústav SAV

Bratislava 2013

Prvé vydanie

Tlač: Equilibria, s.r.o. Košice

Náklad: 200 ks

Grafický návrh obálky: Ing. Dávid Martinák

Technické spracovanie: Ing. Dávid Martinák, Mária Lacková

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti:

Doc. Ing. Vladimír Gazda, PhD.

Doc. Ing. Juraj Sipko, PhD., MBA

ISBN 978-80-7144-212-7

e-ISBN 978-80-7144-213-4

Organizovanie konferencie a vydanie zborníka bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedeckovýskumných projektov VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“ a VEGA č.2/0104/12 „Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam“.

O b s a h

Úvodné poznámky	7
-----------------------	---

STATE

1. EURÓPA, SLOVENSKO – SÚVISLOSTI GLOBÁLNEHO EKONOMICKÉHO A MIEROVÉHO POTENCIÁLU

Základné hrozby globálneho vývoja, technologické zmeny a vývoj globálnej spoločnosti počas krízy	10
<i>Peter Staněk, Iveta Pauhofová</i>	
Liberálna revolúcia a globálny vývoj	19
<i>Peter Staněk</i>	
Vplyv civilizačných modelov na budúcnosť sveta	25
<i>Iveta Pauhofová</i>	
Sociálny tunel jako hrozba budoucnosti	34
<i>Jan Keller</i>	
Základné determinanty vývoja vzťahu národnej a globálnej bezpečnosti	41
<i>Štefan Volner</i>	
Economic Well-Being – Question of Values	50
<i>Milan Vodička</i>	
Kriza v eurozóne: príčiny, prejavy, riziká, riešenia	59
<i>Ivan Lesay, Róbert Auxt</i>	
Neúčinnosť tradičných nástrojov hospodárskej politiky	69
<i>Boris Hošoff</i>	
Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy	76
<i>Tomáš Želinský, Iveta Pauhofová</i>	
Je Európska únia pripravená na globálne výzvy?	86
<i>Peter Staněk, Iveta Pauhofová</i>	

2. DLHOVÁ KRÍZA V EÚ

Změny v alokaci reálného a virtuálního finančního bohatství	94
<i>Michal Střecha</i>	
Kriza a aktivity suverénnych fondov v Európe	104
<i>Iveta Pauhofová, Soňa Svocáková</i>	
Revízia fiškálnej paradigmy európskej menovej integrácie	113
<i>Vanda Vašková</i>	

Agricultural, Reforms and Economic Transformation in the Potential EU Members	125
<i>Ján Pokrivčák, Artan Qineti, Kushtrim Braha, Sadudin Ibraimi</i>	
Právny rámec dobudovania hospodárskej a menovej únie v rámci EÚ	139
<i>Vladislav Mičátek</i>	
Rozpočtová legislatíva v kontexte zmien v doktrínach fiškálnej politiky v uplynulom desaťročí	151
<i>Matej Kačaljak</i>	
Zdaňovanie finančného sektora ako nástroj jeho regulácie a ďalší zdroj financovania EÚ	164
<i>Mária Duračinská</i>	
Rizikový a rozvojový kapitál v procese inovačného rozvoja	175
<i>Vincent Šoltés, Michal Šoltés</i>	
 3. NEROVNOSŤ A CHUDOBA	
Súvislosti formovania dôchodkov obyvateľstva a trhu práce na Slovensku v období krízy	188
<i>Iveta Pauhofová, Michal Páleník</i>	
Príjmová nerovnosť a sociálna spravodlivosť v ekonomických súvislostiach	199
<i>Erika Ľapinová</i>	
Budúcnosť merania chudoby?	215
<i>Ľudmila Ivančíková</i>	
Formovanie spotrebiteľského správania obyvateľstva v SR v období krízy	224
<i>Jozef Kubala, Dávid Martinák</i>	
Človek v udržateľnom svete	235
<i>Vladimír Slobodník</i>	
ESSPROS – účel nezamestnanosť	242
<i>Alexandra Petrášová</i>	
Ekonomický potenciál sociálnej práce	252
<i>Anna Nemcová</i>	
Vzdelávanie v sociálnej práci – reálie a paradoxy	263
<i>Milan Schavel</i>	
POÉZIA AKO CESTA POZNANIA	275
INFORMÁCIE O KONFERENCII	280
CONFERENCE INFORMATION	282

Úvodné poznámky

Globálna spoločnosť na začiatku 21. storočia je plná rozporov a turbulencií. V zložitosti doby sa premieta kumulácia negatívnych javov, spojených s neistotami vplyvu zmien klimatických a prírodných podmienok, dôsledkov krízy v ďalšom prehľbovaní polarizácie príjmov a bohatstva obyvateľstva, poklesu globálnej spotreby, starnutia populácie vo vyspelých ekonomikách, migrácie obyvateľstva z rozvojových krajín, zmenšovania potreby ľudskej práce vo väzbe na technologické posuny, teroristických útokov a otázok riešenia potravinovej, energetickej a informačnej bezpečnosti atď. Súčasná kríza odкрýva hĺbku týchto problémov a umožňuje skúmať súvislosti ich prepojenia.

Základnou podmienkou skúmania vzájomných vzťahov dotknutých problémov je prístup, ktorý je z pohľadu vedy prierezový a interdisciplinárny a vyžaduje nové bádateľské nazeranie aj v oblasti ekonómie. Je potrebné zvážiť, či napríklad ekonomický rast môže byť naozaj nekonečný, či koncepcie niektorých teoretických škôl, ponúkajúcich koncepciu nerastu, limitovaného rastu, alebo koncepcie o skončení ekonomického rastu v jeho súčasnom chápaní, nie sú prijateľnejšími v porovnaní s klasickými prístupmi.

Zborník statí prezentuje výsledky bádania autorov z rôznych vedeckých disciplín. Ich ambíciou je poskytnúť náhľad do oblastí, ktoré sa dotýkajú zásadných problémov globálnej spoločnosti, Európy a Slovenska. Zborník je zámerne rozdelený na tri časti. Prvá časť predkladá prierezový pohľad na súčasný vývoj spoločnosti a možnosti jej budúceho vývoja. Jej súčasťou sú názory na vývoj spoločnosti cez optiku globálnych hrozieb a technologických posunov a ich možných dopadov na spoločnosť, názory na aktivity mocenských elít v otázkach geopolitických zmien, názory na fundamenty neoliberálnej revolúcie a jej vplyvu na globálny vývoj, náhľad na civilizačné modely a ich vplyv na budúcnosť sveta, otázky súvislostí tzv. sociálneho tunelu, prezentovanie problematiky globálnej bezpečnosti, príčin, dôsledkov a inštitucionálneho zázemia pre riešenie dlhovej krízy v Európe a napokon náhľady na determinanty polarizácie spoločnosti cez vývoj nerovností v Európskej únii a na Slovensku. Druhá a tretia časť zborníka statí je orientovaná do oblastí, ktoré v súčasnej dobe v EÚ najviac rezonujú. Druhá časť preto obsahuje state pojednávajúce o problematike dlhovej krízy v Európe tak z roviny ekonómie, ako aj práva. Tretia časť je zameraná na súvislosti generovania nerovností v Európskej únii a na Slovensku.

Ďakujem všetkým spolupracovníkom, ktorí sa podieľali na príprave tejto publikácie.

*doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc.
editorka*

STATE

*1. Európa, Slovensko –
súvislosti globálneho ekonomického
a mierového potenciálu*

Základné hrozby globálneho vývoja, technologické zmeny a vývoj globálnej spoločnosti počas krízy

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Basic threat of global development, technological changes and the development of a global society during the crisis

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
peter.stanek@savba.sk

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

Abstract: Technology and Development of science should be the key to solving all existing problems: the debt crisis, the competitiveness, income polarization of society. The question is, whether new technologies have led to the improvement of real life, increase the efficiency of the company and are leading to the achievement of higher ecological approach to the planet. The new questions are: the direction of technological development, the speed and extent of diffusion and the contradictory nature of its operation (from polarization to issue controlled company). The contradictory and variety of effects is most characteristic feature of technical changes in society. Income polarization remains a key social phenomenon and it is connected to many other areas – from global consumption over production capacity and unemployment to the area of environmental sustainability. The key to the knowledge of these processes is multidisciplinary in their scrutiny.

Keywords: technology, global crisis, the systemic context, income polarization, diffusion of technology, technology and controlled society

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

V súčasnej spoločnosti sa stávame svedkami niekoľkých vývojových línií. Na jednej strane ide o pokračujúci rozvoj technologických zmien v oblastiach ako robotika, informačné technológie, genetické inžinierstvo, energetika, na strane druhej zistujeme, že tieto technologické procesy sú považované za hlavný nástroj riešenia spoločensko-ekonomických problémov. Nehovorí sa však aké zamestnanecko-sociálne dôsledky budú mať nové technológie na vývoj štruktúry zamestnanosti, štruktúry spoločnosti, delby práce, finančných presunov. Naopak, vytvára sa ilúzia, ako keby všetky technologické zmeny, ku ktorým už dnes smerujeme, mali automaticky vyriešiť všetky problémy, ktoré viedli k dnešnej hlbkej kríze spoločnosti a k ekonomickej kríze, vrátane problémov polarizácie bohatstva a chudoby a problémov globálnej spotreby.

2 Technologické mýty a vývoj spoločnosti

Jedným z významným trendov v oblasti IT technológií má byť aj rozvinutie cloudingu. Clouding znamená, že používateľ nemusí zálohovať obrovské množstvo pre neho dôležitých dát na vlastných komunikačných zariadeniach, ale môže využiť služby cloudových servisných centier. Tieto cloudové centrá by mali udržiavať všetky databázy v chode. Vzhľadom na obrovský nárast potreby pripojenia, ale aj množstva

informácií, by cloudové systémy mali umožniť zvládnutie významného nárastu informačných tokov. Na strane druhej majú, podľa doterajších tvrdení, zabezpečiť absolútnu bezpečnosť a ochranu takto zverených dát a nemožnosť zneužiť tieto dáta buď v rámci firemnej štruktúry, alebo v rámci štruktúry obyvateľstva. Zároveň však vzniká nová technológia podobná iným technológiám, kde vlastný výrobok je relatívne lacný, ale služby spojené s jeho trvalým užívaním predstavujú nárast budúcich nákladov. To znamená, že aj cloudové systémy môžu znamenať novú generáciu IT. Ale správa dát, ktorá sa dnes javí ako hlavný problém informačných technológií, bude vyžadovaná ako nová forma služieb a bude znamenať trvalú záťaž pre užívateľské systémy. Pritom, všetky doterajšie bezpečnostné protokoly sa hackerom podarilo prelomiť, takže aj otázka bezpečnosti takto ukladaných dátových systémov je otvorená. Z hľadiska IT technológií sa clouding zdá ako mimoriadne zaujímavý a perspektívny druh služieb, ktorý by mohol zamestnať nových pracovníkov, vývojárov, programátorov, technikov, ktorí budú konštruovať novú generáciu technických dátových systémov. Sú však všetky vyvíjané druhy služieb, technológií, tovarov a pod. naozaj potrebné pre fungovanie spoločnosti? Alebo ide o to, aby sme vytvorili výrobok, udržali smer rozvoja, ale tento výrobok nie je dôležitý ani z hľadiska prežitia, ani fungovania spoločnosti, ale je dôležitý preto, aby sme udržali v chode produkčný proces?

Významnú líniu v súvislosti s novými generáciami IT predstavuje umelá inteligencia, u ktorej je budúci vývoj založený na tom, že bude musieť byť neustále pod kontrolou, ale zároveň môže dôjsť aj k jej autonómnemu vývoju. V súčasnosti je ľudstvo schopné vyvinúť exoskelety, ktoré môžu pomôcť ľuďom, ktorí majú napr. roztrúsenú artériosklerózu, ale zároveň sú to technológie, ktoré umožňujú vojakom zásadným spôsobom zmeniť logistické zázemie armády, umožnia niesť ťažké náklady a pohybovať sa v zložitom teréne.

Globálne cielený výskum a vývoj technológií je nutné akcentovať z hľadiska zmysluplnosti budúcich dopadov na obraz spoločnosti, ale aj na dopad na konkrétneho jedinca tejto spoločnosti. Rozvoj výskumu kmeňových buniek znamená v súčasnosti obrovský posun k možnosti replikovať ľudské orgány bez rizika imunitného šoku. Výskum genetických zásahov a ich využívania napr. v oblasti architektúry orgánov, by mohol teoreticky viesť k tomu, že by sa mohlo ešte pred narodením dieťaťa zasiahnuť do predpokladaných deformácií jeho organickej štruktúry. Existujú v tejto súvislosti úvahy o možnosti vzniku projektu budúceho vlastného potomka vo väzbe na vlastnosti, ktoré by rodičia očakávali. Tieto skutočnosti sa stále viac, aj keď dnes vyzerajú ako science-fiction, približujú k realite. Bezprostrednú väzbu s uvedeným výskumom má priebežný objav nových prvkov a materiálov s jedinečnými vlastnosťami využitia v jednotlivých oblastiach spoločnosti. Objav nového materiálu ako je grafén, ktorého vlastnosti zásadným spôsobom odpudzujú baktérie, môže byť kľúčovým pre zefektívnenie antiinfekčného prostredia v nemocniciach a zdravotníckych zariadeniach. Mnohé materiály, ktoré sa dnes vyvíjajú, by mohli byť zásadným nástrojom napr. v oblasti získavania pitnej vody, v oblasti odstraňovania infekčnosti prostredia a pod. V čom ale spočíva otázka ich reálneho implantovania do štruktúry činnosti spoločnosti, jej cieľov, jej priorít? Čo rozhoduje o tom, aby sa nové objavené materiály a technológie neuzavreli do veľkých archívov, ktoré jednotlivé krajiny „strážia“ v záujme svojej bezpečnosti? Kto rozhoduje o zaradení predmetných

materiálov a technológií do výskumu a vývoja? Existujú zásadné diferencie medzi tým čo podporuje napr. armádny výskum, kde na špičke napr. v USA je agentúra DARPA, financujúca výskum na univerzitách ako vojenský výskum a výskumom, ktorý podporujú jednotlivé štáty aj v oblasti civilného výskumu.

S technologickými zmenami veľmi úzko súvisí otázka potreby práce, schopnosť obstarat' si tovary a služby na vyššom technologickom stupni, ako aj ich používanie. Všeobecne sa konštatuje, že potreba práce zostane zachovaná, pretože bude nutné programovať robotické systémy, celkový IT systém a jeho architektúru. Predpokladá sa, že človek zostane potrebný z hľadiska jeho úlohy v celkovom rozvoji spoločnosti. Ako keby sa neakceptovala skutočnosť dobre známa z mnohých výskumov, že časť spoločnosti nie je mentálne spôsobilá vykonávať zložité intelektuálne operácie. Taktiež, ako keby sa nechcelo pristupovať k spoločnosti ako vnútorne diverzifikovanej a polarizovanej. Nielen v zmysle bohatstva, ale aj v zmysle intelektuálneho potenciálu. Vôbec sa nerieši otázka dostupnosti týchto technológií vo väzbe na finančnú disponibilitu jedinca. Pokiaľ hlavným procesom posledných 10 – 15 rokov je prehľbovanie príjmových nerovností, polarizácie bohatstva a chudoby, nevyhnutne vzniká otázka, aká časť spoločnosti si bude môcť dovoliť tieto nové výrobky, nové služby a nové technológie? Príkladom môžu byť inteligentné domy, ktoré sami kontrolujú a regulujú svoju činnosť. Ich obstarávacia cena je síce len o 20 až 30 % vyššia ako u štandardných domov, ale ich prevádzkové náklady sú niekoľkonásobne vyššie, ale tieto informácie sa neprezentujú. To ale znamená, že rozhodujúca časť populácie si tieto inteligentné domy nebude môcť z finančného hľadiska obstarat'.

Aká je teda šanca, že človek si v pracovnom procese zabezpečí adekvátnu finančnú disponibilitu na obstaranie nových technologicky vyspelejších, ale nákladných tovarov a služieb? Alebo ešte vážnejšie, aká je skutočná potreba jeho práce, ak nové technológie majú zásadným spôsobom zmeniť celkovú potrebu práce? Čo s uvoľnenými pracovníkmi? Tvrdenie o tom, že budú zamestnaní v službách, je pochybné, nakoľko samotná stratégia internetových služieb nevyhnutne vedie k výraznému poklesu potreby práce. Alebo ide o technologický mýtus a podobne, ako u elektronického obchodu, úzkym miestom sa stáva otázka dodania tovaru v reálnom čase, poskytnutie informácií o užívateľskom štandarde a fyzické dodanie tovarov a služieb priamo, až ku konečnému spotrebiteľovi. V takomto prípade možno predpokladať, že veľká časť uvoľnených pracovníkov prejde do oblasti logistických dopravných služieb, umožňujúcich dodanie výrobku zakúpeného v internetovom obchode?

Smerovanie pozornosti do dotknutej oblasti úzko súvisí s príjmovou polarizáciou, ktorá zásadným spôsobom mení štruktúru národnej, ale aj globálnej spotreby. Keďže veľká časť tovarov a služieb je finančne náročná, pri pokračovaní príjmovej polarizácie doterajším spôsobom, väčšina spoločnosti nebude mať reálne finančné zdroje na to, aby si tovary a služby novej generácie obstarala. Samozrejme, oponenti môžu namietat', že masové rozšírenie týchto technológií výrazným spôsobom zníži cenu finálnych výrobkov, a teda zvýši maximálnu dostupnosť pre väčšinu populácie. Áno, možno argumentovať podobným vývojom ako bola cenová relácia v oblasti mobilnej komunikácie s tým, že nové generácie mobilných telefónov a mobilnej komunikácie majú obrovský rozsah aplikácií, pripojenia na internet, zároveň

umožňujú uskutočňovať obrovské množstvo činností a dnes sa už pohybujú aj v relatívne cenovo dostupných úrovniach, vrátane služieb za tieto činnosti.

Opäť sa však v tejto súvislosti vynára otázka či sú nové technológie vyvíjané preto, aby zlepšili užívateľský štandard alebo kvalitu života, alebo preto, aby vytvorili nový odbytový priestor, ktorý by mal umožniť radikálnym spôsobom *udržať zamestnanosť aspoň v určitých podobách*. Pri pohľade na technologický vývoj existuje určitá analógia. Ide o oblasť tzv. zelených technológií, kde sa doteraz tvrdilo, že zelené technológie povedú k zníženiu emisií, zníženie emisií povedie k obmedzovaniu globálneho otepľovania a obmedzenie globálneho otepľovania povedie k výraznejšiemu zladeniu medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím. V skutočnosti celý systém doterajšieho vývoja je založený na inom. Vyspelé krajiny vyvíjajú vyspelé technológie, ktoré aby boli zaplatiteľné, nutne potrebujú výrazný objem dotácií. Aby tieto dotácie neboli viditeľné, skrývajú sa v systéme platenia služieb za dodávky energetických médií, pričom zvyšovanie cien týchto služieb súvisí predovšetkým s dotovaním zelených energií. Prispeje však tento systém k zníženiu globálnych emisií na planéte Zem? Nie, pretože ušetrené emisie sa predávajú rozvojovým krajinám, ako India, Brazília, Čína, ktoré pokračujú v rozsiahlom emitovaní CO₂ a ďalších skleníkových plynov. Znamená to, že z hľadiska planetárnej bilancie nepredstavujú tieto zelené technológie skutočnú zmenu globálneho vývoja. Dotovanie zelených technológií, či už v oblasti biomasy, veternej energie a pod. znamená trvalé zvyšovanie cien energií pre koncového užívateľa.¹ To ale znamená, že podobne aj v ďalších európskych krajinách, i v rámci Stratégie 2020, bude dochádzať k trvalému zvyšovaniu cien elektriny i energetických médií pod heslom dotovania zelených technológií v oblasti energetiky.² Dopad zvyšovania cien energií na už dnes napäté rodinné rozpočty je zjavný a možno očakávať ďalšie výrazné pnutia, ktoré vyplývajú z permanentného zvyšovania potreby elektrickej energie. Dôvodov je viac, ide o rozbeh výroby elektromobilov a budovanie dobíjacích sietí aj keď v súčasnosti je odbyt elektromobilov výrazne obmedzený práve pre extrémne vysokú obstarávaciu cenu.

Náhrada vysokokvalifikovaných miest pracovníkov v technologických procesoch miestami, ktoré sú síce v oblasti služieb, ale ktoré sú s nízkou kvalifikačnou náročnosťou a s nízkym mzdovým ocenením a pod. vytvára zásadný dehumanizačný fenomén v rámci vývoja globálneho trhu práce a vo vývoji príjmovej polarizácie spoločnosti. Skutočnosť, že zložité a intelektuálne náročné miesta sú buď presúvané do iných krajín, alebo sú nahrádzané v rámci technologických dopadov inými miestami v službách (spravidla predstavujúcich nižší príjmový štandard), znamenajú nielen ohrozenie reálneho vzťahu na zadlženosť obyvateľstva, ale tiež výrazný dopad na otázky humanizácie vo väzbe na chudobu. Schudobnenie veľkej časti populácie bude limitovať okrem iného aj možnosti ich detí študovať na výborných univerzitách,

¹ Napríklad v Nemecku od roku 2000 po súčasnosť sa ceny energií zvýšili o 61 %, pričom ¾ tohto zvýšenia predstavuje dotovanie zelených technológií na výrobu energií.

² Pritom sa nerieši ani objem úspor, ktorý by znižoval celkovú potrebu nových energetických zdrojov, ale sa ani nechce priznať skutočnosť, že i napriek všetkým úvahám podiel obnoviteľných zdrojov bude v roku 2020 – 2030 stále na nízkej úrovni 15 – 20 %. Pokiaľ u ostatných krajín napríklad u Brazílie, Indie, Číny, Južnej Afriky a podobne zostanú tradičné technológie stále vo váhe 90 %, celkový posun energetického mixu v takzvaných krajinách eurozóny a Spojených štátoch nebude znamenať relevantný dopad na vývoj.

získavať kvalitné zdravotné služby a pod. V dôsledku uvedených zmien dochádza k výraznému prehĺbovaniu polarizácie spoločnosti, predovšetkým vo vyspelých krajinách. Nejde o plošne vyrovnaný proces vo svete, lebo napr. v škandinávskom modeli je zámerom cez spoločenské služby zvýšiť dostupnosť špičkových technologických služieb pre väčšinu populácie. Avšak väčšina planéty funguje v iných modeloch, v ktorých tieto principiálne zásady, na ktorých je možné postaviť humanizmus, nefungujú.

Reálna difúzia technológií do spoločnosti je veľmi diferencovaná. V oblasti IT technológií a mobilnej komunikácie sa akákoľvek nová technologická zmena rýchle prejavuje v rozšírení ponuky nových zariadení. Otázkou však je, či nové zariadenia rozširovaním palety služieb prispievajú k humanizácii spoločnosti, alebo k šíreniu toho, čo sa nazýva problematickou kultúrnou podobou spoločnosti. Sociologické výskumy totiž upozorňujú, že určité technológie majú výrazný vplyv na fragmentáciu spoločnosti. Má sa na mysli napr. neochota k fyzickému stretávaniu sa, snaha či ochota komunikovať výlučne cez sociálne siete, alebo riešenie aj tradičných vzťahových otázok len použitím technologických skratiek, SMS, MMS a mailov. Takýto spôsob komunikácie vedie k tomu, že zo spoločnosti sa vytráca duch solidarity a súdržnosti. Pritom, ľudská spoločnosť počas svojho celého historického vývoja bola založená predovšetkým na solidarite, pochopení a bezprostrednej komunikácii.

V tejto súvislosti vzniká zásadná otázka, či jednotlivé generačné vlny Y, X i dnešná generácia Z budú naozaj schopné fungovať v systéme, ktorý doterajšie generácie nazývali humanistickým základom spoločnosti. Je to o to paradoxnejšie, že o humanizme sa hovorilo aj v 19. aj v 20. storočí, no napriek tomu obidve storočia boli charakteristické obrovskými vojnovými konfliktami. Súčasná spoločnosť len na povrchu vyzerá tak, že ju tieto globálne konflikty neohrozia, nakoľko došlo k rozpadu bipolárneho sveta. Do výskumu a vývoja nových zbraňových systémov však smerujú obrovské financie, ktoré priamo napádajú podstatu humanizmu v spoločnosti. Ide o zbraňové systémy, ktoré sú buď chirurgicky presné a predpokladá sa, že nespôsobia škody na civilnom obyvateľstve (čo sa pri jednotlivých konfliktoch ukázalo ako ilúzia), alebo ide o vytvorenie zbraňových systémov, ktoré sú síce nesmrtiace, ale človeka oslepia, alebo zmenia jeho myslenie, ovplyvnia jeho psychiku a pod. Je vývoj takýchto zbraňových systémov posunom spoločnosti k humanite? Alebo je určitým iným druhom podoby kontrolovanej spoločnosti?

Ohrozenia, s ktorými sa spoločnosť dennodenne stretáva, majú viac skrytú ako odkrytú formu svojho prejavu. Predstavy o systéme Industry 40 sú založené na absolútnom informačnom pokrytí každého prvku spoločnosti a každého aspektu ľudskej činnosti. Toto informačné pokrytie je garantované ako niečo, čo má skvalitniť život, ako niečo čo má zvýšiť kvalitu poskytovaných služieb, ako niečo čo je chránené bezpečnostnými protokolmi. Avšak reálny život okolo nás jasne presvedča o tom, že opak je pravdou. Bezpečnostné protokoly sú prelomené, informácie sú používané na kontrolu jednotlivých členov spoločnosti, alebo subsystémov spoločnosti. Spoločnosť a jej mocenské elity sa zameriavajú skôr na absolútnu kontrolu vývoja a nie na riešenie vnútorných problémov v krajinách, či na proces humanizácie spoločnosti. Preto dnes možno registrovať niekoľko skupín spoločenských pohybov. Na jednej strane sa rozširuje technofóbia, ktorá upozorňuje na negatívne dôsledky technologických zmien,

a ktorá bojuje proti nim podobne ako kedysi v 19. storočí luddisti. Na druhej strane sú to skupinky technických nadšencov, ktorí hovoria, že pokiaľ sa napr. IT technológie stanú súčasťou ľudskej osoby, bude možné eliminovať kriminalitu, zlepšiť zdravie človeka i predĺžiť jeho život, mnohé negatívne procesy budú eliminované. Ako keby zabúdali, že tieto procesy majú svoju spoločensko-ekonomickú príčinu, a pokiaľ nie je riešená príčina, kontrolné mechanizmy nebudú schopné kontrolovať negatívne procesy, naopak, zločinná časť spoločnosti bude schopná využiť technológie na podporu svojej činnosti.

Ako už bolo uvedené, jedným z aspektov technologických zmien je ich dopad na celkovú potrebu práce. Pokiaľ každá nová generácia technológií ušetrí 20 – 30 % potreby ľudskej práce, vzniká fundamentálna otázka: Čo urobiť s uvoľnenými pracovníkmi? Len zdanlivo vyzerá riešenie veľmi jednoducho. Na jednej strane predlžovanie veku odchodu do dôchodku znamená zvyšovanie počtu ľudí, ktorí zostávajú v pracovnom procese. Na strane druhej kríza ukázala, že proces optimalizácie potreby pracovníkov sa premieta do trvalého fenoménu nezamestnanosti. Táto už nie je konjunkturálnou, cyklickou alebo krízovou, ale stáva sa permanentným javom spoločnosti. Ako nazvať ľudí, ktorí majú pracovné miesto, ale pracujú za minimálnu mzdu? Je to pracujúca chudoba? Je to časť spoločnosti, ktorej príjmy slúžia iba na základné fyzické prežitie? Ale pokiaľ je to významná časť spoločenských štruktúr, bude táto skupina používať technologické vynálezy, alebo bude vylúčená z využívania technologických možností, ktoré sa v spoločnosti objavili? Aj otázka pracovného zaradenia, či už v oblasti flexikonta, domácej práce, telepráce, či ďalších nových kreatívnych foriem zamestnávania znamená, že sa postupne stiera tradičná podoba pracovného a mimopracovného času, čo umožňuje podstatne vyššie využitie a kontrolu pracovníkov. Zároveň to znamená, že pri vyššej intenzite práce nedochádza k zvýšenému mzdovému oceneniu, nakoľko novovznikajúce miesta, sú väčšinou s nižšou kvalifikačnou náročnosťou, a čo je podstatné, s nižším mzdovým ocenením. Rozširuje sa počet flexibilných foriem zamestnávania, s garantovaním iba 60 % mzdy po dlhý úsek, aj keď sú úseky, v ktorých možno dosiahnuť mimoriadne zvýšenie odmeny. Zo stredno a dlhodobého hľadiska to však znamená globálne ohrozenie príjmov väčšiny populácie. Súčasťou tohto vývoja je i existencia technologickej špičky pracovníkov, ktorí sú zodpovední za architektúru a dizajn novej podoby technológie. Sú mimoriadne vysoko odmeňovaní, avšak ich počet sa voči celkovej štruktúre spoločnosti znižuje. Títo posilnia existujúcu úzku skupinu vysokopríjmovej populácie. V podstate zostávajú v pozícii pracovníkov v službách. Nakoniec, je tu veľmi úzka skupina elity, ktorá predstavuje niekoľko percent z populácie. Táto vlastní väčšinu finančného, aj fyzického bohatstva spoločnosti, a rozhodujúcim spôsobom už nie je zainteresovaná na nejakom zlepšení kvality, alebo humanity v spoločnosti, ale ktorá je zainteresovaná predovšetkým na udržiavaní svojho status quo a zväčšovaní svojho bohatstva. Takáto stratifikácia spoločnosti znamená, že princíp humanity, rovnosti šancí, ako základu slušného jednanie spoločnosti a jednotlivých členov sa stáva fikciou. Humanita sa týka len úzkej bohatej elity, ale nebude sa týkať väčšiny spoločnosti. V prípade, že sa stredná trieda rozpustí medzi dve skupiny vo vnútri spoločnosti a v rámci všeobecného schudobnenia spoločnosti sa dostane medzi nízkopríjmové skupiny, nebude schopná realizovať to, čo doteraz vždy ako intelektuálna časť spoločnosti realizovala. To znamená realizovať princípy humanity,

globálneho umravnenia spoločnosti ako celku. Logickým dôsledkom potom zostáva nielen obrovské prehĺbenie polarizácie spoločnosti, k čomu jednotlivé technologické procesy prispievajú, ale bude to znamenať aj výrazné stratifikovanie humanity v spoločnosti. Podobu takto vrstvenej spoločnosti a jej správanie sa možno prirovnať k tomu čo už bolo v ľudskej spoločnosti pred troma tisíckami rokov, kde v čase otrokárstva slobodné obyvateľstvo tvorilo niekoľko percent zo spoločnosti, venovalo sa filozofii, medicíne, architektúre a pod., ale všetko bolo založené na otrockej práci miliónov otrokov a členov spoločnosti, ktorí nepatrili medzi privilegovanú elitu. Vzniká zaujímavý pohľad, ako keby sa história tak štruktúry, ako aj fungovania spoločností, ktoré existovali pred niekoľko tisícimi rokmi, v kruhu znova vracala. Tento raz to však bude na inej technologickej úrovni, bude to znamenať výrazný posun v oblasti ekonómie, produktivity práce, konkurencieschopnosti a pod., ale podstata spoločensko-ekonomického mechanizmu bude pravdepodobne v mnohom veľmi podobná.

Zdôrazňovanie negatív takto sa formujúcich procesov je potrebné preto, lebo sa permanentne posilňujú technologické mýty, t. j. vyriešenie všetkých civilizačných problémov len technologickými zvratmi je mimoriadne silne preferované aj v mediálnej oblasti. Vytvára sa dojem, ako keby kľúčové technologické zmeny, napr. v oblasti automatizácie výrobných procesov, či v oblasti optimalizácie energetických systémov, slúžili len pre blaho občajného občana, člena tejto spoločnosti.

Oblasti kontroly spoločnosti majú skrytý o odkrytý charakter. Tie, ktoré majú skôr skrytú formu, úzko súvisia s mnohými technológiami priamo meniacimi charakter fungovania jednotlivých členov spoločnosti. Ide napr. o oblasť genetického inžinierstva, zásahu do vývojaschopnosti ľudského plodu, využívania skenov DNA pre účelové stratifikovanie členov spoločnosti. Mnohé technológie, ktoré sa rozvíjajú v širokom prúde vedných disciplín môžu mať neočakávané dopady na vývoj spoločnosti, avšak otázka ich difúzií je veľmi diferencovaná. V zásade skôr posilňujú technologické zázemie kontrolovanej spoločnosti. Nasadenie nových technológií v oblasti mobilnej komunikácie je celoplanetárne privítané ako významný technologický posun. Pritom kľúčovou otázkou nie je vlastný technický prenos dát, ale to, čo dáta obsahujú, prípadne bezpečnosť prenosu týchto dát.

Oblasť IT je využívaná vo všetkých riadiacich procesoch štátnych inštitúcií aj vo väzbe na operácie spojené so znižovaním deficitov vo vnútri jednotlivých krajín. Sledovanie úspor je pod drobnohľadom jednotlivých operácií, podliehajúcich využívaniu IT. Pred vznikom súčasných krízových problémov však nikto neupozorňoval na obrovský únik finančných zdrojov, ktoré vzhľadom na informačné technológie bolo možné dávno plne kontrolovať. Má sa na mysli otázka transferových cien finančných presunov transnacionálnych korporácií, ukladania peňazí v daňových rajoch, finančných presunov pri špekulatívnych finančných produktoch, atď. Ak teda IT umožňujú tieto procesy, je nepochybné, že ich kontrola by nemala byť technickým problémom. Napriek tomu vlády doteraz zdôrazňovali, že nemôžu kontrolovať tieto negatívne spoločenské procesy, pretože nemajú dostatočnú informačnú databázu. Vzniká teda otázka, či informácie a technológie na ich spracovanie sú používané selektívne, v odôvodnených prípadoch sa o nich nehovorí, alebo možnosti kontroly, ktoré sú technicky v rukách národných vlád, nie sú používané na určité sekvencie

informačných tokov. Ukazuje sa, že napr. možnosť získať informácie o sporiteľoch, ktorí ukladajú svoje úspory vo Švajčiarsku, alebo v daňových rajoch, existuje dávno. Až dnes sa však vlády rozhodli razantným spôsobom pristúpiť k odhaľovaniu časti týchto finančných tokov. Existuje jasná predstava o tom, že by technológie v oblasti IT mohli významným spôsobom stransparentniť všetky legálne a nelegálne toky v rámci ekonomiky. Nakoniec, smernice proti praniu špinavých peňazí, smernice o povinnosti informovať a poskytovať informácie o finančných transferoch, smernice o kontrole čiernych peňazí existujú už dávno. Ak teda existujú smernice, existujú isto aj technologické možnosti tieto smernice realizovať.

Nemožno nepostrehnúť, že pre súčasnú spoločnosť sú podstatné snaženia za každú cenu zvyšovať rast hrubého domáceho produktu (HDP), rast HDP per capita, hoci je viditeľné, že v dôsledku prehlbovania príjmovej polarizácie sú tieto ukazovatele a ich údaje stále viac zavádzajúce. Spoločnosť podlieha ilúziám o technologickom riešení všetkých kľúčových spoločensko-ekonomických a sociálnych problémov, orientuje sa na nové generácie mobilnej komunikácie, ale nie na obsah používaných informácií. Sú rozvíjané nové služby, ako sociálne siete, ktoré významným spôsobom deštruujú klasické princípy humanity a solidarity, rozširujú objem nepodstatných, často zbytočných informácií. Uskutočňuje sa to pod heslom technologickej zmeny a technologického zvratu. Pritom to, čo by mohlo byť skutočným významným faktorom zmeny spoločnosti, tz. oblasti využitia niektorých druhov materiálov a technológii, uložených v archívoch, je ponechávané na okraji ľudského snaženia. Kto a akým spôsobom formuje technologický a vedný výskum tak, aby naozaj zodpovedal procesom humanizácie kvality života a vytvorenia podmienok, prijateľných pre každého člena spoločnosti? Existuje potreba sekvenovania vo vnútri spoločnosti za súčasnej príjmovej polarizácie, ktorá predstavuje polarizáciu dostupnosti technologických zmien? Je náhoda, že veľká časť spoločnosti používa výsledky vedy a výskumu bez toho, aby im rozumela? V takom prípade je spoločnosť maximálne manipulovateľná a zásadným spôsobom informačne ovplyvniteľná.

To, čo je okolo nás, je procesom poznania vnútorných ekonomických, prírodných a spoločenských javov, alebo ide o proces selektívneho vyhodnotenia pôsobenia jednotlivých zmien od sociálnych, ekonomických, až po technologické? Alebo je to proces vývoja bez reálnej kontroly, pričom jednotlivé aspekty tohto vývoja sa stávajú chaotickými faktormi v procese kumulácie zmien a pravdu má americký vedec Nassim Taleb, ktorý hovorí o fenoméne takzvaných čiernych labutí? Tieto sa objavujú ako zásadné spoločenské zmeny, sú však neodhadnuteľné, ale ich vplyv na celé fungovanie spoločnosti je prierezový. V tomto kontexte je možné zaradiť proces technologických zmien, ale aj proces humanizácie spoločnosti ako fenomény odhadnuteľnosti a neodhadnuteľnosti dôsledkov z hľadiska vývoja spoločnosti. Ak má byť základným hybným smerom vývoja ľudskej spoločnosti jej humanizácia a priestor pre kvalitný život každého člena spoločnosti, je potrebné nazerať na technologické zmeny uvedenou optikou. V konečnom dôsledku je výsledkom takéhoto pohľadu pochopenie úlohy technológií tak v procese humanizácie, ako aj v procese ekonomického vývoja spoločnosti.

3 Literatura

- CASSIDY, J. 2012. *Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit*. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.
- CASTI, J. 2012. *Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa*. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.
- ECKERT, D. D. 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.
- HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.
- TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

Liberálna revolúcia a globálny vývoj

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

The liberal revolution and global development

Author's contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
peter.stanek@savba.sk

Abstract: Liberalism has his roots not only in classic economics (Smith), but also in the Friedman's liberal conception of state and economics. Expression of his ideas and concepts has become the Washington Consensus (minimum state, minimum regulation). While in 70th and 80th years, due to the existence of a bipolar world, options for implementation were limited, after 1989 began strict enforcement of neoliberal concepts (in fact differ from those of the classics). The first stage was the application of the principles of neoliberalism through the so-called transformation process (Central and Eastern Europe), and also through reforming the European (and American) model. Privatization, but mostly deregulation has become magic formula changes. In fact, this development enabled the rise of crisis phenomena – first isolate (crisis 1996-2000) and global (crisis 2008-2013). After the outbreak of the crisis in 2008 the concept of neoliberalism entered temporarily into the background, but after 2010 again began the effort to return them (the pressure of IMF and WB). Effort to apply neoliberal principles gradually (as the crisis has manifested itself in different countries) has proved not only ineffective, but also unsustainable. Development has led to the intensification of criticism IMF and World Bank, and to understanding that these principles only deepen crisis phenomena. Today we are again at the interface, what to do next. Scandinavian social model survives and countries are on the cutting edge of competitiveness. More belt-tightening population is no longer possible. It seems necessary to find solution of the so-called gray areas in the economy. The aim is that these solutions hurt for as little as possible (modified regulation, further integration). Development, however, gets more and more into an insolvable position (by traditional instruments).

Keywords: neoliberalism, intensifying processes of liberalization, deregulation, crisis phenomena, geopolitics and economics, current efforts to find new solutions

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Zreteľné spoločenské pnutie, spojené s otázkami identifikovania sa ako reálne fungujúca liberálna spoločnosť, je možné v USA registrovať od 60. rokov 20. storočia. Išlo predovšetkým o prejavy významného občianskeho nesúhlasu s atentátmi na pokrokové osobnosti, ako boli Martin Luther King, bojovník za občianske práva a nositeľ Nobelovej ceny za mier a John Fitzgerald Kennedy, prezident USA. Nespokojnosť a frustrácia amerického obyvateľstva rástla i vo väzbe na humánne a ekonomické dôsledky vojny, ktorú USA viedli vo Vietname. Vnútorňý pohľad americkej spoločnosti na seba samú sa cez negatívne spoločenské javy otvorene zreálňoval a postupne sa strácala predstava o tom, že USA je absolútnou svetovou supervelmocou.

2 Spoločenské zmeny v USA a gradácia globálnych problémov

Myšlienky neoliberalizmu v 70. rokoch postupne prerastali podhubím svetovej ekonomiky, s výnimkou krajín Východu (okrem Japonska). Už v tom období to znamenalo uvažovanie a isté „dirigovanie“ zo strany USA v rovine neskôr prijatého Washingtonského konsenzusu (WK). Najskôr bol odstránený zlatý štandard, za tým nasledoval proces prípravy zmien v geopolitike vo väzbe na vzťahy dvoch supervelmocí USA a ZSSR, spojený s ukončovaním studenej vojny a zápasov v zbrojení. V ZSSR sa rokom 1987 odštartovala pod vedením Michaila Gorbačova tzv. perestrojka, reformný proces, ktorého podstatnou súčasťou bolo otvorené informovanie o stave a perspektívach sovietskej spoločnosti, čo viedlo k prekonaniu mnohých zaužívaných ideologických stereotypov. Po naštartovaní demokratizačného procesu mohol po odchode Gorbačova nastúpiť korporatívny kapitalizmus.

Prijatie WK, ktorý bol založený na východiskách, ako vyrovnaný rozpočet, nízke dane, úplná liberalizácia medzinárodného obchodu, vytvorenie obrovského priestoru z hľadiska odstránenia regulačných mechanizmov pre zahraničné investície, proces privatizácie, finančná liberalizácia, ochrana vlastníckych práv a koncepcia deregulácie, bola cesta otvorená. Smerovanie ďalšieho vývoja malo pri realizácii uvedených východísk viesť k vytvoreniu liberalizovaného globálneho sveta. Tento svet mal byť ukážkou, že oproti plánovitému riadeniu, používaného vo východnom bloku krajín, liberalizácia prinesie všetkým vrstvám svetovej spoločnosti prosperitu. Predpokladalo sa, že liberalizmus pomôže vyhrať ekonomický, ideologický aj globálny spor medzi východným a západným blokom krajín.

Kým v prvej fáze išlo o liberalizáciu svetového obchodu, po „páde“ východného bloku v 90. rokoch došlo k zásadnému rozšíreniu privatizácie vo väzbe na transformáciu štátneho hospodárstva na súkromné. Pritom, pod privatizáciou boli ukryté rôzne geopolitické záujmy, najmä privatizácia zbrojárskeho priemyslu v transformujúcich sa ekonomikách po roku 1992 a koncepcia oslabenia sociálneho štátu v zmysle WK o vyrovnaných štátnych rozpočtoch. V bipolárnom svete nevyhnutne dochádzalo ku konfrontácii sociálnych výhod, poskytovaných v krajinách západného a východného bloku. Po zániku bipolarity sa ukázala možnosť výrazne okresať sociálny model v západných krajinách a zároveň dokázať, že bývalý východný blok po tzv. objektivizácii sociálneho modelu, signifikantnom náraste chudoby a deštrukcii sociálnych funkcií štátu, už nie je protipólom západoeurópskeho a amerického sociálneho modelu. To znamenalo, že môže byť vzorom pre plnú liberalizáciu aj západoeurópskych sociálnych modelov. Istou „predprípravou“ na neskorší rozbeh liberalizácie sociálnych modelov bolo už v 80. rokoch, za Margaret Thatcherovej a Ronalda Reagana, vyvíjanie tlaku na zmenu funkcií odborov. Od 90. rokov sa odborové hnutie už neorientovalo na možné ovplyvňovanie mzdového vývoja v smere boja o zvyšovanie miezd, ale ich hlavnou náplňou sa stal boj o zachovanie miest, čo súviselo s celkovým procesom outsourcingu, offshoringu a s rozsiahlou deindustrializáciou. Pre uvedené obdobie bolo charakteristické akcelarovanie globalizačného procesu, v ktorom bol viditeľný nárast úlohy transnacionálnych korporácií (TNK) v medzinárodnom obchode a expanzia krajín na nové trhy v bývalom východnom bloku. Tento vývoj bol súčasťou celkovej zmeny stratégie z hľadiska rozmiestňovania produkčných kapacít, obchodných a logistických reťazcov,

ktorá súvisela s celkovou krízou z nadvýroby v západných ekonomikách, s problémami exportu a ďalšej spotreby.

„Pád“ bipolárneho sveta, v ktorého závere mali zostať USA ako jediný hegemón, priniesol západoeurópskym krajinám a USA ako bonus vyriešenie dotknutých problémov minimálne na obdobie 10 rokov. Práve východné trhy sa stali výrazným stabilizačným faktorom aj pre udržanie zamestnanosti v Európskej únii, tiež pre celkové riešenie odbytí po roku 1990.

3 Dôsledky implantovania liberálnych princípov

Proces liberalizácie viedol k výraznému oslabeniu ZSSR a nakoniec i k jeho politickému zániku. Rozsiahla deštrukcia spoločnosti, nárast korupcie a nástup oligarchov vytvorili netransparentné prostredie a chaos v krajine, v ktorej sa „uhniedil“ korporatívny kapitalizmus. Počas vlády prezidenta Jelčina došlo k úplnej dezintegrácii krajín východného bloku. Tieto krajiny, ako aj krajiny, ktoré po rozpade ZSSR začali presadzovať vlastnú politiku a nevstúpili do SNŠ, volili stratégiu buď dostať sa pod ochranu USA, alebo sa ich stratégia nedotýkala ochrany od žiadneho dominantného aktéra geopolitiky. Druhú uvedenú stratégiu zvolili stredoázijské republiky, Ukrajina a Bielorusko. Pobaltské krajiny sa hneď po rozpade ZSSR snažili dostať pod ochranu EÚ, ktorá ich mala zaštitíť pred možnými imperiálnymi ambíciami Ruska. Takúto pomoc vlastne očakávala väčšina krajín východného bloku, spolu s pomocou materiálnou a finančnou, ale predovšetkým čakali pomoc vo forme získania členstva v EÚ. Medzi týmito krajinami sa zvlášť aktivovalo Poľsko, kde v rámci procesu liberalizácie dochádzalo i k významnému nárastu protiruských nálad a k sebauvedomovaniu si svojej veľkosti vo väzbe na členstvo v EÚ. Kto si však uvedomoval celkové dôsledky implementácie princípov liberalizmu v širšom európskom priestore a v ázijských krajinách, okrem dôsledkov ekonomických? Pre koho je transparentná časová etapizácia jednotlivých posunov liberalizačného procesu v globálnom priestore?

4 Skryté nedostatky liberálnej koncepcie, deregulácie podnikov, cielená aktivácia finančného sektora, rast zadlženosti

Možno tvrdiť, že jeden z najvýznamnejších nedostatkov liberálnej koncepcie bol ukrytý v oblasti deregulácie podnikovej a finančnej sféry. Kolaps veľkých medzinárodných gigantov, ako ENRON, Worldcom, Parmalat a pod. ukázal, že deregulácia vo väzbe na kontrolu TNK môže prinášať katastrofické následky. „Explózia“ problémov ENRONu, najväčšej energetickej firmy na planéte, bola prvým varovaním pred dôsledkami deregulácií. K tomu je možné priradiť aj ďalšie zrútenia firiem v Texase a Kalifornii, ktoré tiež súviseli s dereguláciou energetického trhu.

Ďalší nedostatok sa ukrýval za obrovským nárastom finančných operácií, absolútnym odstránením kontroly a regulácie finančných trhov, za vznikom nových špekulatívnych investorov, ako boli hedžové fondy, uzavreté fondy a podielové fondy. Skupiny súkromných investorov bleskovo premiestňovali kapitál v rámci globálnej ekonomiky, finančný sektor bol virtualizovaný a rozbehol sa obchod s produktmi

CDS. To viedlo k postupnému kumulovaniu virtuálnej bubliny finančného sektora, ktoré nebolo možné kontrolovať. Nemožnosť kontroly, či jej výrazné obmedzenie, bolo založené na oficiálne proklamovanej liberalizácii svetového hospodárstva, kde osobitne liberalizácia finančných trhov mala priniesť prosperitu všetkým zúčastneným. Následné rozvinutie hypotekárnej bubliny a technologickej bubliny bolo len produktom špekulatívnych obchodov, realizovaných cez finančný sektor, čo v konečnom dôsledku viedlo k obrovskej kumulácii problémov z hľadiska obchodovania s toxickými aktívami, ale najmä z pohľadu morálneho hazardu.

V čase prepuknutia hypotekárnej, neskôr bankovej krízy, sa začalo hovoriť o povinnosti štátov sanovať finančný sektor. Tvrdilo sa, že vlády nemôžu čakať tak ako americká vláda v roku 1929, ale okamžite po prepuknutí krízy musia zachraňovať finančný a bankový sektor z peňazí daňových poplatníkov. Táto záchrana mala byť realizovaná bez ohľadu na to, čo bolo príčinou strát a kolapsu. Bola zvolená stratégia „príliš veľkí, aby padli“, na základe ktorej bol morálny hazard, vedúci k obchodovaniu s toxickými aktívami a k nafúknutiu hypotekárnej, ale aj iných bublín, ukrytý. V tejto súvislosti sa v plnej miere odhalilo, že deregulácia a automatické smerovanie trhov k rovnováhe je veľkým omylom teoretického i praktického východiska liberálnej koncepcie.

Skryté súvislosti s koncepciou liberalizmu sú aj v oblasti zadlženosti a v oblasti úvah o možnosti nekonečného hospodárskeho rastu. „Bezbrehé“ zadlžovanie obyvateľstva bolo považované za významný faktor, ktorý mal stimulovať neobmedzený rozsah produkčných kapacít, s cieľom vytvárať priestor pre rast zamestnanosti a príjmov. V konečnom dôsledku mala trvale rastúca spotreba vytvoriť ilúziu zväčšovania bohatstva u väčšiny populácie a na základe toho i vidinu možnosti udržania permanentného ekonomického rastu. V týchto úvahách absentovali otázky dotýkajúce sa prirodzených limitov prírodných zdrojov, ako aj reálneho prehlbovania príjmovej polarizácie obyvateľstva vo svete. Pritom bolo zrejmé, že zamestnanci strácajú oporu v odboroch, ktorých aktivity sa zamerali už len na udržanie pracovných miest, lebo TNK na odbory vyvíjalo nátlak v podobe presunu pracovných miest do iných krajín. Tým sa odštartoval proces stagnácie miezd. Ak väčšina populácie postupne strácala predpoklad mzdového rastu, udržanie spotreby bolo možné len ďalším zvyšovaním úverového zaťaženia obyvateľstva. Napätá situácia v oblasti spotreby viedla k situácii, v ktorej nebolo možné donekonečna udržiavať produkčné kapacity a ekonomický rast.

V rokoch 2002 až 2006, kedy ešte možno vo všeobecnosti hovoriť o ekonomickom raste, bolo riziko zväčšovania zadlženosti u obyvateľstva relatívne skryté. Predpokladalo sa, že rast miezd bude zabezpečovať krytie rastúcej dlhovej služby obyvateľstva a že rast jeho spotreby, ťahanej úvermi a kreditnými kartami, bude možný bez výrazných obmedzení. V skutočnosti však mzdy stagnovali dlhé obdobie a nárast spotreby cez rôzne formy úverovania trval len do tej doby, kým štát nepristúpil k okliešťovaniu sociálnych výdavkov.

V skutočnosti bol finančný sektor zachránený z prostriedkov daňových poplatníkov. Je verejným tajomstvom, o ktorom nechce nikto z kompetentných hovoriť, že podstatná časť zadlženosti a následnej dlhovej krízy vznikla práve zo sanovania finančného a bankového sektora. Dlhovou krízou sa významnejšie otvoril problém

zadlženia obyvateľstva. Všetky snahy krajín splácať pôžičky zvýšením daní a zaangažovať obyvateľstvo do splácania týchto pôžičiek totiž narazili na problém príjmovej polarizácie. Ak väčšina populácie zostáva z hľadiska príjmov na rovnakej úrovni a pokiaľ sa vytvorené bohatstvo rozplýva na aspoň udržanie životnej úrovne obyvateľstva, vznikla nová hrozba, znamenajúca zásadné odmietnutie WK.

5 Ekonomika ako nástroj geopolitických zmien, nutnosť transformácie liberálnej koncepcie, hrozby globálneho vývoja a kontrola spoločnosti

Reálnym sa stáva nie to, že jediným východiskom z marazmu, do ktorého sa dostala globálna ekonomika je liberálna koncepcia a plnenie WK, ale vyhracovanie vzťahu medzi liberalizmom a ostatnými názorovými prúdmi, ktoré už v praktickej rovine ukázali možnosť riešenia niektorých signifikantných problémov. Ázijské krajiny sa pri riešení svojich vnútorných problémov neopierajú o koncepciu liberalizmu, export síce udržiavajú práve vďaka liberálnemu prístupu vyspelých krajín, ale svoj finančný trh, ani vnútorné trhy neliberalizujú. Vytváraním tarifných, netarifných limitov a špecifických bariér sa snažia dosiahnuť regulovanie a diferencovanosť obojstranných tokov tovarov, služieb a financií. Je vysoko pravdepodobné, že liberálne kruhy preto začnú akcentovať potrebu prehodnotenia rozsahu aktív, ktoré krajiny, ako Čína, India, Brazília a Rusko získali práve vo väzbe na zadlženosť vyspelých krajín.

Ak sa pripustí, že ekonomika sa stále viac stáva nástrojom geopolitických zmien, potom vzniká otázka akou transformáciou prejde liberálna koncepcia i WK? Bude reagovať na kľúčové hrozby ako je prehľbovanie príjmovej polarizácie spoločnosti, starnutie populácie, škody vyplývajúce zo zmien prírodných podmienok, využívanie technológií na podstatné zvýšenie kontroly spoločnosti? Niektoré aféry americkej CIA a ďalších tajných služieb, ktoré odhalili povinnú spoluprácu internetových spoločností, ako Yahoo, Google a Facebook v oblasti poskytovania informácií o občanoch a podnikovej sfére, totiž poukazujú na postupne rastúcu úlohu kontrolovanej spoločnosti. Ak snahy o obnovu WK nebudú úspešné, je reálnym predpoklad, že vládne, ale najmä mocenské elity, budú sledovať svoje ciele cez vytvorenie novej formy kontroly globálneho vývoja. Túto kontrolnú funkciu plnil v 80. a 90. rokoch WK a neokonzervatívna revolúcia. V súčasnosti by túto funkciu mohli plniť informačné technológie, umožňujúce totálnu kontrolu spoločnosti vytvorením globálnej siete dozoru (v rámci systému Echelon môžu už dnes vybrané skupiny v USA, vo Veľkej Británii a v Austrálii sledovať väčšinu dátových sietí a presunov informácií vo svete). Nejde o verejne prezentovaný názor, že ide o boj proti terorizmu, ale ide o novú formu kontroly spoločnosti.

WK je súčasťou skrytého predobrazu snáh o posilňovanie kontrolovanej spoločnosti. Formálne má WK viesť k výraznému rozšíreniu slobody jednotlivca a krajín, čo zastrešujú úvahy o liberalizácii obchodu, deregulácii a privatizácii. V skutočnosti však tieto princípy vedú k vytvoreniu predpokladov na prechod k novej úrovni kontrolovanej spoločnosti. Keďže v procesoch deregulácie vzniká chaos, jednotlivé subjekty, snažiac sa o jeho pochopenie a zvládnutie, logicky žiadajú vytvoriť nové, podstatne tvrdšie kontrolné mechanizmy, ktoré by pred WK prijateľné neboli.

6 Literatura

- CASSIDY, J. 2012. *Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit*. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.
- CASTI, J. 2012. *Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa*. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.
- ECKERT, D. D. 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.
- HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.
- TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

Vplyv civilizačných modelov na budúcnosť sveta

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

The impact of civilization models for the future of the world

Author's contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The methodology is based on an analysis examining the strengths and weaknesses of civilisation models, differences and similarities of the economic plane of models and their effect on each other, the impact of migration on internal economic changes of models, the impact of globalization processes for model homogenization and primary visibility of economy to cover the power process in the world. The focus is: the European model, the North American model, the Islamic model, Asian model, submodel of Russia, Japanese submodel and South American model. In the globalization process, with "mixing" models of civilization, is fundamentally accenting economy and geopolitics, in order to create a homogenous environment. From this perspective, the EU is pushed for outright alliance, and this pressure reveals the fragility of the alliance within the EU. The area of finance is the most versatile and most powerful, therefore presupposes that the geopolitical levers are in the hands of the financial elite. Attention of specialists and public generally focuses only on economic matters criticism. Not be detected, they are power process. Civilizational models can be used as a part of a geopolitical distribution, primarily when they are not in solving economic problems, but these will be used as tools for solving geopolitical issues.

Keywords: models of civilization, globalization, homogenisation of models, economy and geopolitics, power processes

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Aktuálnosť skúmania globálneho sveta cez optiku komunikácie civilizačných, v istom slova zmysle kultúrnych modelov,³ vychádza aj z potreby zistenia či toto bádanie môže zodpovedať otázky mierového alebo konfliktného riešenia zásadných problémov. V ďalšom je to i pohľad na odraz komunikácie týchto modelov prostredníctvom prenosu ich jednotlivých prvkov na podnikovej úrovni regionálneho či nadregionálneho významu. Otázky prijímania alebo averzie voči jednotlivým prvkom a súborom komunikačných prvkov civilizačných modelov v rôznych oblastiach života spoločnosti, napr. v oblasti religiozity, sú taktiež výraznejšie rezonujúce v posledných desiatkach rokov.

Kríza obnažila širokú paletu spoločenských a ekonomických problémov globálneho významu, ktoré sú na regionálnej úrovni diferencovane vnímané a väčšinou nie

³ Vo všeobecnosti je možno pod civilizáciou chápať úroveň vývoja, ktorú dosiahla určitá spoločnosť v materiálnej a duchovnej oblasti. V klasickom ponímaní ide o súhrn náboženských, intelektuálnych, politických fenoménov a im zodpovedajúcich hodnôt, ktoré charakterizujú národy. V anglosaskej antropológii sa v tomto zmysle hovorí väčšinou o kultúre. Kultúra predstavuje systém historicky zdedených pojmov a predstáv, vyjadrovaných prostriedkami, ktorými ľudia komunikujú, fixujú a rozvíjajú svoje poznatky o živote a o svojom postojí k nemu (C. Geertz, 1973).

konsenzuálne riešené voči globálnym potrebám. Súčasná kríza je zreteľným katalyzátorom zmien fungovania globálnej spoločnosti. Ak sú v súčasnosti považované za dve základné hrozby vývoja globálnej spoločnosti príjmová polarizácia (hospodárska nerovnosť) a problémy globálnej spotreby, aké sú vnútorné nastavenia civilizačných modelov pre ich riešenie?

Metodologická stránka problematiky je založená na skúmaní silných a slabých stránok jednotlivých kultúrno-civilizačných modelov, rozdielností a podobností ekonomickej roviny modelov a ich vzájomného ovplyvňovania sa, vplyvu migrácie na vnútorné ekonomické zmeny modelov, vplyvu niektorých globalizačných procesov na homogenizáciu modelov a primárneho zviditeľňovania ekonomiky na zakrytie mocenských procesov.

2 Silné a slabé stránky kultúrno-civilizačných modelov

V súčasnom globálnom spoločenskom priestore je možné identifikovať, z geopolitického a ekonomického aspektu, niekoľko základných spoločensko-historických modelov a množstvo ich submodelov. Predmetom výskumu sú: európsky model, severoamerický model, islamský model, ázijský model, ruský submodel, japonský submodel a juhoamerický model.

Z pohľadu historického i súčasného formovania vzájomných väzieb modelov v rámci globalizačných procesov a ich príspevku k mierovému potenciálu sveta sú signifikantnými ich silné a slabé stránky.

Prejavom určitej formy expandovania ázijského modelu je najzreteľnejším, čo do početnosti obyvateľstva a jeho správania sa, vytváranie tzv. chinatownov v rôznych regiónoch sveta. Na druhej strane je jeho slabou stránkou uzatváranie sa v komunitách vytváraním vlastných štruktúr riadenia v záujmovom území.

Americký model donedávna profitoval zo svojho postavenia svetového „mierotvorcu“, otvoreného k riešeniu „všetkých“ problémov planéty, zvlášť keď to bolo a je v záujme zabezpečenia „demokratizačného“ vývoja. Pre dosiahnutie svojich cieľov má „spolubežca“ – európsky model, ktorý sa ekonomickým zjednotením posilnil, a jeho základné korene americký model v historickom kontexte prevzal.

Islamský model, resp. jeho submodely, s mimoriadne rozdielnymi špecifikami regionálneho charakteru, sa pre ostatné modely stávajú silno nepopulárnymi z dôvodu teroristických aktivít, ktoré ostatné modely zdanlivo nútia k spolupráci v smere zabezpečenia humánnych, demokratických a mierových podmienok.

Juhoamerický model je v súčasnosti charakteristický svojim oponentským postojom voči americkému a čiastočne i európskemu modelu v otázkach spôsobu formovania sociálnych hodnôt, i keď historicky v mnohom obsiahol kultúrne prvky z dotknutých modelov (najmä kresťanstvo). Jeho slabou stránkou je obrovská korupcia, ktorá však nemá domáce historické korene.

Africký kontinent je z pohľadu civilizačného modelu silne heterogénny v smere severojužnom.

3 Ekonomická podoba, miera zhodnosti a odlišnosti, vzájomné ovplyvňovanie sa modelov

Istou rovinou, ktorú je potrebné pri týchto modeloch skúmať je tá, ktorá súvisí s tzv. utilitárnou ekonomickou resp. pragmatickou podobou civilizačného modelu, resp. subcivilizácie. Medzi dotknutými modelmi existujú výrazné odlišnosti, ktoré sa koncentrovane viditeľne premietajú v ekonomickej rovine. Sú výsledkom veľmi dlhého vývoja, v rámci ktorého dochádzalo k ich vzájomnému ovplyvňovaniu sa v menšej, alebo väčšej miere. Napriek vzájomnému ovplyvňovaniu sa, ostali v jednotlivých základniach modelov významne diferencované prvky, zreteľné v prístupe k riešeniu problémov každodenného života jednotlivca.

V islamskom modeli je zakázaná úžera a vysoké úrokové sadzby. Tento systém západná civilizácia nikdy neprevzala a má i v súčasnosti, so zavedením a aplikovaním jeho jednotlivých prvkov na svojich územiach, výrazné problémy. Absolútny egoizmus, ktorý je základom amerického modelu sa dlhodobo nedarí implantovať do európskeho modelu, zvlášť od obdobia vstupu krajín, ktoré boli niekoľko desaťročí pod vplyvom ruskej subcivilizácie. Táto skutočnosť je o to zaujímavejšia, že korene silného individualizmu v americkom modeli majú svoj pôvod v európskom protestantizme.⁴ Iné ovplyvňovanie možno postrehnúť pri kolonizovaní južnej a strednej Ameriky zo strany Španielov a Portugalcov od konca 15. do začiatku 19. storočia. Okrem ortodoxného katolicizmu možno pri určitom zjednodušení uviesť, že integrovali do systému základy toho, čo dnes vnímame ako korupciu a čiernu ekonomiku, tvoriacu podhubie mnohých juhoamerických ekonomík. Istým príkladom zásadnej odlišnosti od ostatných civilizačných modelov je existencia generačnej solidarity v islamskej mnohopočetnej rodine a v spoločnosti ako takej. V tom prípade sú diferencované aj prvky sociálnych systémov v ekonomike v rámci civilizačných modelov a subcivilizácií.

V skúmanej problematike sa berie do úvahy miera zhodností a odlišností medzi civilizačnými modelmi a základňa kultúry je v priamej väzbe na ovplyvňovanie ekonomickej oblasti. Na báze ekonomickej zhodnosti môže byť viditeľná napr. podobnosť, resp. zhodnosť „ducha“ kolektivismu, ktorý je typický pre dosiahnutú úroveň ázijskej (čínskej) spoločnosti, alebo „ducha“ absolútneho individualizmu, typického pre úroveň americkej a čiastočne i európskej spoločnosti.

V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že existujú názory na existenciu tzv. euroamerického civilizačného modelu, aj na základe jeho všeobecných ekonomických podobností. To, čo sa však oficiálne nepriznáva, sú závažné rozdiely v tom, že pre Európanov je kľúčovým využívanie voľného času a kvalita života v zmysle predstáv blahobytu.⁵ Dotýka sa to Angličanov, Holanďanov, Belgičanov, Francúzov, Talianov, Španielov, Dánov, Nemcov. V USA však kľúčovou nie je otázka kvality života, ale výška bankového konta jednotlivca. V ďalšom, ak sa berie do úvahy napr. produktivita práce, má sa za to, že v USA je takmer o tretinu vyššia ako v Európe. Z pohľadu

⁴ Už v 17. storočí vlna anglických protestantov emigrovala na lodi Myflower na americký kontinent. V massachusettskom zálive bola založená kolónia, kde protestanti aj v nasledujúcom období dominovali, šíriac myšlienky absolútneho individualizmu.

⁵ Termín welfare state (štát blahobytu) bol prvýkrát použitý v roku 1939 v Anglicku a po 2. svetovej vojne sa rozšíril v západnom svete. Je vymedzený voči trhovému kapitalizmu a liberálnemu poňatiu štátu na jednej strane a socializmu s plánovaným trhom na strane druhej. Je viazaný na demokratický režim.

produktivity na hodinu odpracovaného času je takmer vyrovnaná a za posledných 30 rokov bol v Európe zaznamenaný takmer päťnásobne väčší nárast ako za USA. Všeobecne sa tvrdí, že Američania sa majú dobre zásluhou svojej práce. To znamená, že Európania, keďže je ich produktivita nižšia, sa nemajú dobre zásluhou svojej lenivosti?⁶

Pri skúmaní správania sa podnikov je možné postrehnúť vnútorné špecifiká tak „ducha“ kolektivismu, ako aj „ducha“ absolútneho individualizmu, s niektorými prechodovými stupňami. Kým pre americký model je v podnikovej oblasti charakteristické, že zodpovednosť je individuálna a určená, pre ázijský model (japonský submodel) je typické, že zodpovednosť je zdieľaná skupinovo. Kontrola je v pracovnom procese v americkom modeli veľmi zreteľná, kým v japonskom sub modeli je samozrejmá a neformálna. V americkom modeli ide najčastejšie o pracovný pomer krátkodobý, s rýchlym pracovným postupom i ohodnotením, v európskom ide o dlhodobý pracovný pomer a pomalý funkčný postup i hodnotenie pracovníka. V japonskom modeli je častá orientácia na doživotný pracovný pomer, s veľmi pomalým funkčným postupom a ohodnocovaním práce.⁷

4 Ekonomický aspekt a vplyv migrácie na vnútorné zmeny modelov

Vnútorná štruktúra spoločnosti a dlhodobé formovanie jej kultúry sú ovplyvňované i migráciou obyvateľstva. História ponúka širokú paletu príkladov prenosu, prevzatia a miešania sa mnohých prvkov kultúry vo všetkých regiónoch sveta, tak v čase vojen, ako i v mierových podmienkach. Zo súčasného pohľadu je významným vplyv migrácie na formovanie podnikateľského prostredia, trh práce a na sociálne systémy.

Ak sa sledujú súvislosti historického vývoja amerického a európskeho modelu, migrácia je spojená s otázkou kto a prečo migroval. Vo všeobecnosti sa má za to, že na americký kontinent z Európy prichádzali tí, ktorí boli nespokojní s duchom európskeho konzervativizmu. Iné pramene udávajú, že išlo o ľudí, ktorí neboli schopní zaradiť sa do spoločnosti. Civilizovaná európska spoločnosť prestala poskytovať dostatočný priestor pre slobodný prejav a na území sa nenachádzali veľké voľné plochy na osídlenie ako v Amerike, v ktorej existovali prakticky až do občianskej vojny. Zaberanie veľkých území, na ktorých žili Indiáni, sa považovalo za legálne a slobodné osídľovanie. Druhá historická etapa obrovskej migrácie súvisela s ilegálnym presúvaním sa mexického obyvateľstva do USA, ktoré sa už prezentovali bohatým obyvateľstvom. Mexičania si potrebovali zvýšiť svoju životnú úroveň, mnohí chceli v USA zbohatnúť. Domáce politické a ekonomické podmienky to väčšine z nich totiž neumožňovali.

V USA je poznať aj výsledky procesov ázijskej emigrácie, ktorej menšie vlny sú zreteľné aj v súčasnosti. Rozbehla sa vo väzbe na budovanie železničnej dopravnej infraštruktúry, pri budovaní ktorej boli až z 90 % zamestnávajú Číňania. Predstavovali

⁶ Alebo je možné k takým záverom dospieť na základe absurdnej štruktúry ukazovateľov komparácií?

⁷ Rozdiely sú významné aj z pohľadu profesionálnej orientácie: v americkom modeli ide o vysokú špecializáciu, v európskom skôr o univerzálnu. Záujem o zamestnancov je v americkom modeli orientovaný len na ich pracovný život, v európskom rozšírený za hranice pracovného života, ale v japonskom je záujem o život zamestnanca všeobecne.

lacnejšiu pracovnú silu ako Mexičania, navyše kuliovia boli veľmi tichí a poslušní oproti Mexičanom, s primiešanou španielskou krvou a aztéckymi koreňmi. Väčšia časť Číňanov sa domov nevrátila a postupne vytvárala zázemie pre príchod ďalších.

Ak sa dnes považuje Amerika za taviaci kotol civilizácie, je pravdepodobne na mieste otázka, prečo sa v americkej spoločnosti neasimilovali práve Číňania? Prečo v mestských aglomeráciách vytvárajú vlastné vnútorné mestá tzv. chinatowny? V amerických mestách (ale aj inde) sa nachádzajú štvrte ruské, švédske a pod., ich obyvatelia ale spoločnosť, do ktorej imigrovali, aj prijali. Číňania, zachovávajúci špecifické tradície uzavretosti nie, tí zostávajú v podstate dobrovoľne izolovaní. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že po dlhé obdobie predstavovali investície z USA najväčší objem investícií v Číne. Neboli to však investície amerických firiem, ale investície čínskych firiem v USA. Svoju expanziu povinne stavali na využívaní záujmov USA na území Číny. Možno pripustiť, že ide o charakteristickú črtu čínskeho submodelu. Je založená na vytvorení akéhosi predpolia, v ktorom budúci útočník stráca silu už doma a ak sa dostane k vlastnej Číne, bude unavený. V histórii je možno nájsť niektoré analógie, napr. dlhé obdobie pretrvávajúce „strety“ Číňanov s nomádmi na rozľahlých ázijských stepiach, ďaleko od čínskeho múru, ktorý predstavoval len jednu z foriem únavy útočníkov.

Násilná forma komunikácie civilizačných modelov, ktorú predstavujú rôzne typy vojen, vedie k otázke, ktorá sa dotýka ekonomickej roviny civilizačných modelov a subcivilizácií. Je to otázka profitu víťazov a negatívnych následkov pre väčšinu porazených. Zjednodušene: kým Európa na vojny takmer vždy doplatila, USA na vojnách „zarobili“. Napríklad USA, Veľká Británia a Francúzsko sa spojili a zarobili na Číne už v časoch ópiových vojen.⁸ Tento proces bol evidentný ešte do 2. svetovej vojny, a za vlády Čankajška na Taiwane i neskôr. Ďalšími príkladmi sú Afganistan, Irak, alebo Líbya.⁹ V prípade islamského civilizačného modelu, ktorý je regionálne významne diferencovaný najmä rozdielnosťami jednotlivých submodelov, je ekonomická rovina odlišná v spôsobe a začiatku jeho profitovania. Uvedomenie si vlastnej sily a možnosti ekonomických prínosov nastalo (z pohľadu súčasnej západnej ekonómie) až s rozvojom ropného priemyslu. V histórii tento model predstavoval svojim spôsobom tiež civilizovaný svet, ale nie optikou Západu, ktorého paradigmatický základ civilizácie nepripúšťal vyspelosť kmeňových spoločenstiev.

Ďalšou rovinou je proces globalizácie, v ktorého dôsledkoch sa „miešanie“ civilizačných modelov prejavuje. Formálne sa má za to, že USA a EÚ dali procesu globalizácie „zelenú“ pred dvadsiatimi rokmi tým, že sa začalo dôsledné uplatňovanie Washingtonského konsenzu.¹⁰ To viedlo k extrémnemu „vybudeniu“ svetovej spoločnosti jedným hegemonom. Predstava USA, kto tým hegemonom má byť

⁸ Číňania boli v roku 1844 prinútení uzavrieť s USA, Francúzskom a neskôr s ďalšími štátmi dohodu o clách na zahraničný tovar, ktoré nesmeli presiahnuť 5 % jeho hodnoty. Tým bola pre budúcnosť čínska remeselná a manufaktúrna výroba odsúdená k živoreniu a trhy Číny zabezpečené pre priemyselnú výrobu z Európy a USA. Veľká Británia, Francúzsko a USA v roku 1854 spoločne predložili Číne požiadavku, aby boli revidované zmluvy z rokov 1842 – 1844. Trvali na tom, že majú mať právo neobmedzene obchodovať na celom čínskom území, že do Pekingú majú byť vpustení cudzí vyslanci a že má byť oficiálne povolený obchod s opiom.

⁹ Napriek neoceniteľným stratám na životoch amerických vojakov a spojencov, USA profitovali aj vo vojenskej oblasti, neskôr na tzv. obnove krajín v podobe možností investovať do ich strategickej infraštruktúry a pod.

¹⁰ Tu je potrebné spomenúť mimoriadne aktivizovanie sa inštitúcií ako Svetová banka, Medzinárodný menový fond a pod., v ktorých vysoké radiace posty zastávali (aj zastávajú) Američania a zástupcovia „spriatelenejších“ krajín.

i v budúcnosti bola zreteľná, realita však ukázala iný scenár vývoja. Na svetovej scéne sa ukázalo niekoľko hegemonov naraz.¹¹ S tým súvisí fakt, že Európa od 90. rokov 20. storočia zápasí s problémom ku komu sa pridať ekonomicky i vojensky.

Schizofrenická poloha Európy – na koho stranu sa postaviť, bola sprevádzaná procesom kryštalizácie národov a vznikom nových právnických subjektov. Pritom treba upozorniť, že historicky veľký počet konfliktov vznikal práve pri nedostatku samostatnosti a v snahe o národné osamostatnenie sa. Je pravdepodobné, že v Európe sa tento proces ešte neukončil, nakoľko v súčasných krízových podmienkach sa naplno obnažila snaha Kataláncov o samostatnosť, že ani Flámi a Valóni nevedia nájsť spoločné riešenie problémov, a že sever Talianska sa chce odtrhnúť od zaostalého juhu. V tejto línii by bolo možné pokračovať, lebo vo väčšine európskych krajín konjunktúra 60. až 80. rokov iba prekryla nedokončenie procesu formovania národov. Súčasťou tohto vývoja bolo aj delenie Československa. Politici riešili nutnosť k niekomu sa pridať. Nešlo o priradenie sa k civilizačnému modelu, toho sme súčasťou už boli, ale pridať sa ekonomicky.¹²

Aj na základe uvedeného je možno sformulovať názor, že v globalizačnom procese je pri „zmiešavaní“ civilizačných modelov kladený dôraz na ekonomiku a geopolitiku, s cieľom postupne vytvárať homogénne prostredie. Je možné predpokladať, že homogénnosť prostredia generuje podmienky kompatibility pre realizáciu cieľov kontrolovanej spoločnosti. Z tohto pohľadu je potom EÚ tlačená ekonomikou a geopolitikou k istému jednoznačnému spojenectvu, pričom tento tlak odhaľuje krehkosť spojenectva v rámci samotnej EÚ.

Prezentovanie sa USA, ako jediného hegemóna sveta, ostatných nastupujúcich hegemonov prirodzene popudzuje. V rámci vzájomnej „výmeny informácií“ sa naplno zviditeľnilo, že na strane USA stoja také krajiny ako Saudská Arábia a Izrael, ale ich status spolupráce bol a je iba v rovine „prisluhovania“ z vlastných pragmatických dôvodov. Historicky i logicky je pre spoluprácu s USA najbližším partnerom EÚ, ktorá však vo svojom vnútri nie je permanentne schopná dohodnúť sa na jednotnej akčnej forme. Potreba účasti na vytvorení silného centrálného vedenia EÚ bola zahrnutá do úvah o spolupráci v rámci americkej stratégie. Ekonomická kríza a jej prehlbovanie ju pomáha realizovať, postupne likviduje izoláciu krajín EÚ od ostatného sveta a dochádza k približovaniu modelov.

5 Zrážka civilizácií?

V odbornej literatúre sa možno stretnúť s úvahami o potenciálnom strete, zrážke civilizačných modelov, subcivilizácií, kultúr. Paradigmatická metodológia výskumu, ktorá predstavuje pre väčšinu literárnych zdrojov bázu pre tieto úvahy, je americkej proveniencie.¹³ Jej uplatnenie viedlo k dvom trendom v pohľade na súčasné dejiny a politiku. Prvým bol „koniec dejín“ a druhým „stret civilizácií.“

¹¹ Objavili sa krajiny, ktoré z ideologického i z ekonomického aspektu nezapadali do scenárov hegemonizmu.

¹² Súčasne sa začali vyhrocovať i otázky slovensko-maďarského spolužitia, neoficiálne a široko podporované Maďarskom.

¹³ Vznikla na základe ideologizácie vedy v 80. rokoch 20. storočia v USA.

Zánik prevládajúcej paradigmy „súperenia Východu a Západu“ nastal zrútením sa kľúčového nepriateľa USA – ZSSR, s ktorým boli zvyknuté vyjednávať, a ktorý bol v zásade zárukou relatívnej svetovej stability v rámci vzájomného rešpektovania sa v povojnovom rozdelení sfér vplyvu.

Významným predstaviteľom trendu stretu civilizácií je Samuel P. Huntington. Vzhľadom na súvislosti zmeny paradigmy, nástupu nových hegemonov a príčin súčasnej krízy, nemožno prijať jeho názory, že stret civilizácií bude nevyhnutným pre kvalitu medzinárodných vzťahov pokiaľ sa Západ nestane technicky a vojensky nadradeným nad zvyškom sveta (sprevádzaný systematickou implementáciou liberálnej demokracie). Nevyhnutnosť uvedeného vývoja podľa neho spočíva v zániku ideologických konceptov tried a nacionalizmu, že tieto ideológie boli nahradené lojalitou ku svojej civilizácii.

Vývoj v poslednom desaťročí však ukazuje, že ideológia ako myšlienkové zázemie politických aspirácií nezanikla, vznikajú i nové tak v západnej, ako aj v islamskej civilizácii. Strety, i ozbrojené, sa odohrávajú vo vnútri civilizácií a subcivilizácií – medzi štátmi, medzi sociálnymi, etnickými a náboženskými skupinami obyvateľstva.

6 Globalizácia ako nástroj geopolitiky pre homogenizáciu modelov a primárne zviditeľňovanie ekonomiky na zakrytie mocenských procesov

Formulovanie názoru, že naštartovanie procesov globalizácie nemalo primárne ekonomický základ, ale dôvody geopolitické, že ide o problematiku geopolitického rozloženia v novej mocenskej konfigurácii, je založené na pochopení fungovania používaných nástrojov. Aj keď aktivity transnacionálnych korporácií (TNK) nie sú transparentné pre väčšinu členov spoločnosti a prevažne sú vnímané v nadradenej negatívnej rovine, nie sú aktérmi geopolitiky, teda tými, ktorí rozhodujú o bytí či nebytí štátov a obyvateľstva. Sú iba kľúčovými nástrojmi geopolitiky. Otázkou je, kto tieto nástroje používa, kto má geopolitické páky v rukách?

Keďže oblasť financií je najuniverzálnejšia a najmocnejšia, možno predpokladať, že sú to práve finančné elity, ktoré majú geopolitické páky v rukách. Od samotného začiatku krízy a počas jej trvania sa pozornosť odbornej i laickej verejnosti vo všeobecnosti zameriava len na kritiku ekonomickej oblasti. Akoby nemalo byť ani v najmenšom odhalené, že ide o procesy mocenské a nemalo byť zjavné, že viac ako kedykoľvek v minulosti sú jednotlivé procesy ovplyvňované geopolitikou. V tejto súvislosti môže byť civilizačný model použitý ako súčasť geopolitického rozloženia, kedy nepôjde primárne o riešenie ekonomických problémov, ale tieto sú použité ako nástroje riešenia geopolitických otázok.

Ak skúmanie pozadia súčasnej globálnej krízy umožní zistiť, že jej hlavnými príčinami nebola ani virtualizácia finančného sektora, teda jeho odtrhnutie sa od reálnej ekonomiky, ani prehľbovanie nerovností a polarizácia bohatstva, potom je nutné obnažiť konkrétne záujmy tých, ktorí pozadie reprezentujú. Tieto záujmy sú pritom realizované ekonomickými a technickými nástrojmi v rámci vojensko-priemyselného

komplexu, finančnej štruktúry a ovládaná je tiež svetová infraštruktúra (energetika, doprava, distribučné systémy).¹⁴

Financie sú najzraniteľnejšou oblasťou každého štátu, nie jeho export, alebo produkčné kapacity. Cez financie je možné ovplyvňovať všetky životné funkcie štátu.

Stratégie finančných elít sa v niektorých oblastiach podobajú tomu, čo je v súčasnosti možné registrovať pri aktivitách Číny. Ide o súčinné pôsobenie čínskej centrálnej banky a čínskych suverénnych fondov, ktoré poskytnutím zdrojov napr. China Construction Bank umožňujú investovanie v európskom priestore (podniky, banky). Logika investovania do bánk je založená na podmienkach, v ktorých podniky budú emitovať podnikové dlhopisy a vlastní ich banka. Vlastniť banku v tom prípade znamená vlastníctvo dlhopisov i podniku a sociálne dôsledky prípadného zániku podniku sa týkajú vlády, nie vlastníkov. Kontúry realizácie tejto stratégie sú už v európskom priestore viditeľné. Súčasne Čína realizuje aktivity zamerané na ovládnutie surovinových zdrojov, predovšetkým v Afrike, čím si zabezpečí na dlhé obdobie nízke ceny vstupných surovín.

Ide o ekonomiku, či geopolitiku? Ide o získanie spojencov pri budúcej globálnej konfrontácii? V afrických krajinách Čína stavia železnice, nemocnice, školy, ponecháva domácim vládnucim elitám moc, ale neposkytuje finančnú hotovosť. V rámci svojej stratégie sa pritom Čína zásadne vyhýba uplatniť imperiálne prístupy Európy a USA ku svojim kolóniám. Civilizačný model, ktorého reprezentantom je húževnatý, pracovitý a skupinovo orientovaný Číňan a civilizačný model, ktorého zástupcom je povýšenecký a vysoko individuálne založený Američan, sa stávajú nástrojmi geopolitickej i ekonomickej expanzie. Takto je možno chápať jadro stretu civilizácií, ktoré je zásadne diferencované od názorov, uvádzaných Samuelom P. Huntingtonom.

Pochopenie dôležitosti uvedeného pre budúcnosť odpovie aj na úlohu ekonomiky v možnom globálnom konflikte. Rusi nevyhrali 2. svetovú vojnu kvôli počtu vyrobených tankov, ale kvôli nekonečnej skromnosti početného obyvateľstva v zázemí, kedy všetky materiálové zdroje smerovali k armáde. Až tak mohla masovou materiálnou prevahou zložiť protivníka. Preto technické ovládnutie vesmíru nestačí na zabezpečenie víťazstva v konflikte. Vo svete je zreteľným jeho populačné a jazykové rozloženie.

7 Problém: Mocenské a geopolitické úvahy elít zostávajú na úrovni studenej vojny a rozdeleného sveta

Keďže pre budúcnosť globálnej spoločnosti je dôležitým predpokladom jej prežitia smerovanie k symetrii, potom je zotrvávanie mocenských a geopolitických úvah elít na úrovni studenej vojny a rozdeleného sveta signifikantným problémom. Ide o oficiálnu rovinu poznania zo strany elít Západu. Neoficiálna rovina poznania je zaujímavá skutočnosťou, že zastúpenie elít Západu i Východu nie je viditeľne rozdelené. Má sa

¹⁴ Sedem hlavných serverov internetovej siete sa nachádza v medzinárodných vodách oficiálne preto, lebo ide o istú formu daňových rajov. Od začiatku fungovania sietí sú ovládané USA, ktoré kompetencie v tejto oblasti odmietajú odovzdať tak OSN, ako aj tzv. spojencom.

na mysli existencia skupiny 147 zvláštnych TNK a 29 kľúčových finančných zoskupení v osi Londýn, Washington, Peking, Moskva. V tejto súvislosti sa stáva jasnejšou a zároveň vysvetľujúcou veta: „Elity všetkých krajín spojme sa“, ktorá zaznela v prejave Baraka Obamu pri nástupe do funkcie prezidenta USA. Ide o jadro doktríny, v ktorej dokonca konflikt USA a ostatného sveta je nástrojom geopolitického ovládania.

Status hegemonu smeruje USA k udržiavaniu napätia v určitých regiónoch, a teda vytváranie nátlaku napr. na Irán nie je v zásade otázkou ekonomickou. Následkom toho však Čína musí vynakladať významné finančné zdroje na obranné systémy, čo ju, aj napriek jej dobrej finančnej disponibilite, „vysiluje“. Úvahy USA sú založené na skúsenostiach, ktoré im umožnili takýmto spôsobom oslabiť Rusko. Miera úspešnosti je a bude nízka, nakoľko čínska a ruská subcivilizácia sú veľmi diferencované.¹⁵ V súčasnosti možno sledovať orientáciu USA na vytesňovanie ruských aktivít v jadrovej energetike v Indii tým, že sa tam snažia dodávať zbrane.

Vo väzbe na formovanie geopolitického rozloženia síl vo svete je pre Európu kľúčovou jej výhodná geografická poloha, zabezpečenie rovnovážneho vývoja severného a južného zoskupenia krajín a „manévrovanie“ krajín strednej Európy tak v oblasti ekonomickej, ako aj politickej. Stredná Európa má vážne ekonomické a sociálne problémy a úroveň je vyspelosti je odlišná v porovnaní so západnými krajinami EÚ. Jedným z negatívnych prejavov krízy je i to, že proces konvergenzie medzi starými a novými krajinami EÚ sa zastavil a sú vykazované skôr divergenčné tendencie. Ako sa rast tejto diferenciácie prejaví na rozhodovacích procesoch stredoeurópskych krajín? Tlak bude vytváraný tak zo strany USA, ako aj Ruska, prostredníctvom rôznych nástrojov (finančný sektor, energetika).

8 Literatúra

- HUNTINGTON, P. S. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, 447 s. ISBN 80-86182-49-5.
- LEHMANNOVÁ, Z. A KOL. 2010. *Paradigma kultur*. Plzeň, Aleš Čeňek, 511 s. ISBN 978-80-7380-297-4.
- SPENGLER, O. 2010. *Zánik Západu. Obrisy morfologie světových dejin*. Academia. 772 s. ISBN 978-80-200-1886-1.

¹⁵ Za prezidenta Jeľcina sa USA darilo oslabovať krajinu ekonomicky i vojensky. V tom istom období bol nátlak na Čínu neúspešný. V súčasnosti je to aj s Ruskom iné, prezident Putin realizuje vnútornú i zahraničnú politiku veľmi tvrdo. Zámer postaviť Rusko a Čínu proti sebe sa USA zatiaľ nepodarilo.

Sociální tunel jako hrozba budoucnosti

Jan Keller¹ Ostravská univerzita v Ostravě

‘Social Tunnelling’ as a Threat for the Future

Author's contact details

¹ University of Ostrava,
Faculty of Social Sciences,
Fráni Šrámka 7, Ostrava,
Czech Republic,
jan.keller@osu.cz

Abstract: The transition from industrial to post-industrial society has brought more than just a shift in the balance of economic activities from large-scale factory production to the provision of services. The process of deindustrialisation, i.e. the transfer of manufacturing to countries with cheaper labour force, forced financial capital to search for new ways of appreciation. It has been extending its reach from the area of work to the area of insurance that covers outside-employment aspects of human life. On its way, it needs to substantially weaken the welfare state so that it may privatise the potentially lucrative part of the public sector. In this effort, it focuses on the members of the middle classes. The safeguards which industrial society managed to establish as defence against the so called ‘deconversion’ are thus being eliminated. The threat of ‘deconversion’, which in the conditions of industrial society affected the labour market and among its participants, almost exclusively the lowest income groups, can now be found both on the labour market and also transferred to new areas where it can put a large part of the middle classes at risk. In the area of insurance, middle classes may now choose to either pay extra money to maintain their relatively privileged position or to descend among those uninsured. Despite investing more and more into the cultivation of their human capital in the area of education, middle classes will not be able to forestall this decline. At the same time, this process has been destabilising the political balance which had been laboriously established in the conditions of the social market economy and which is the basic precondition for maintaining social peace.

Keywords: postindustrial society, middle classes, insurance

1 Postindustriální obrat

Když se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století začalo hovořit o vystřídání průmyslové společnosti společností postindustriální, ti, kdo zvěstovali její příchod, neodhadli adekvátně změny, ke kterým dojde (Touraine 1969), (Bell 1973). Domnívali se, že určujícím rysem postindustrialismu bude zvýraznění úlohy vzdělání při distribuci ekonomické a politické moci. Byli přesvědčeni, že veřejný sektor získá převahu nad sektorem soukromým. Předpovídali, že se podaří vyřešit zbylé sociální problémy a společnost masivních středních vrstev definitivně přejde na dráhu rostoucího blahobytu pro všechny.

Tyto předpovědi se nepotvrdily. Místo toho nastaly jiné výrazné posuny. Jednak došlo k prudkému nárůstu role finančního sektoru, jednak jsme svědky nečekaného nástupu sociální exkluze. A konečně došlo k výraznému preformulování úlohy středních vrstev ve společnosti a ke změně jejich perspektiv.

Financionalizace ekonomiky

Finanční sektor hrál významnou úlohu již v industriální fázi vývoje moderní společnosti. Někdy od poslední čtvrtiny 20. století však dochází k tomu, že přestává hrát roli partnera výrobců zboží a poskytovatelů nefinančních služeb a podřizuje si ostatní domény produkce. Činí z nich pouhé obslužné části své vlastní reprodukce.

Příčiny tohoto posunu by si jistě vyžádaly hlubší analýzu z pohledu ekonomického. Z pohledu sociologie vystupují do popředí především následující souvislosti. Postupné přesouvání výrobních kapacit do zemí s lacinější pracovní silou nutí majitele finančního kapitálu hledat nová pole pro své investice, a to taková, která souvisí s mimopracovními aspekty života populace. Jestliže není možno v rozsahu jako doposud zhodnocovat své peníze v procesu produkce zboží a služeb s tím spojených, je nutno ohlížet se po jiných oblastech života členů společnosti, v nichž je lze zhodnocovat. Problém, kam investovat své zisky, narůstá spolu se stagnací příjmů zaměstnanců, jíž jsme svědky v řadě vyspělých ekonomik od počátku osmdesátých let 20. století. Za těchto okolností mnozí majitelé velkých peněz doufají, že ve finančních spekulacích mohou přes veškerou jejich rizikovost zhodnotit své prostředky výhodněji než při investování do výroby klasického zboží a do poskytování běžných služeb.¹⁶

V tomto procesu se mění též role finančních ústavů a finančních fondů. Z nepostradatelného doplňku výrobního sektoru se mění v podnikání se subjekty výroby. Iniciují jejich restrukturalizaci, aby dosáhly krátkodobého nárůstu cen akcií. Hlavním posláním výrobních firem se stává maximalizovat hodnotu investic majitelů finančních institucí a akcionářů finančních fondů. Krátkodobé hledisko bezprostředního finančního zhodnocení tak nabývá vrchu nad dlouhodobějšími koncepcemi rozvoje podniků.

Přechod firem na síťové uspořádání

Z hlediska firemní struktury přinesl přechod od průmyslové společnosti ke společnosti postindustriální výrazné inovace. Firmy přecházejí ze spojitě pyramidální struktury do podoby sítí. V centru sítě stojí dřívější horní organizační patra, která disponují finančními zdroji, špičkovými experty a logem firmy. Tato jádra se napojují na dřívější organizační základny, které se proměnily v samostatné útvary dodavatelů a subdodavatelů. Ti mezi sebou soupeří o to, který z nich dodá zadavateli požadovanou službu rychleji, kvalitněji a laciněji.

Síťové uspořádání umožňuje firmám, respektive jejich jádrům, dosahovat zisků mnohem rychleji a účinněji, než bylo možné v rámci pyramidální struktury. Jedním zdrojem zisků jsou úspory vzniklé eliminací dřívějších středních pater firem, druhým pak skutečnost, že stále větší díl konkurence je přenášen mezi periferní subdodavatele, zatímco jádra firem preferují vzájemnou kooperaci, rozdělují si trhy, nejednou fúzí, přičemž často dochází k propojení firem výrobních a distribučních.¹⁷

Přechod velkých firem na síťové uspořádání umožňuje výrazně zvýšit zisky majitelů a akcionářů, sleduje tedy podobnou logiku jako proces financionalizace ekonomiky. Vysoce kvalifikovaní pracovníci mohou na tomto procesu vydělat, pro masu zaměstnanců však přináší zhoršení jejich vyjednávací pozice. Tento model

¹⁶ Podrobněji o těchto souvislostech a s odkazy na další literaturu viz (Keller 2010: 34-40).

¹⁷ Ve větším detailu a v širších souvislostech je restrukturalizace firem rozebrána v práci (Keller 2007: 157-162).

umožňuje nahradit zákoník práce v regulaci vztahů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci obchodním zákoníkem.

Přesun stále větší části tržní konkurence na úroveň formálně nezávislých dodavatelů a subdodavatelů umožňuje stavět proti sobě různé segmenty pracovní síly a podporuje i organizační roztržitost odborů.

Na příjmové úrovni můžeme výsledky těchto procesů sledovat v podobě stagnace příjmů zaměstnaneckých a výrazného vzestupu příjmů firemních v řadě zemí za období posledních zhruba třiceti let.

2 Střední vrstvy jako zdroj profitu

Změny, které přinesl nástup postindustriální společnosti, pocítili jako první dělníci. V podmínkách společnosti průmyslové se mohli spoléhat na podporu ze strany sociálního státu. Tím spíše, že to bylo zcela v zájmu průmyslového kapitálu. Také díky existenci sociálního státu financovaného i horními vrstvami a firmami měli dělníci dostatek prostředků na koupi průmyslového zboží a na pořízení celé řady služeb, což je přibližovalo životní úrovni středních vrstev.

Zpoplatnění středních vrstev

Ve společnosti, která přesouvá jinam průmyslovou výrobu, klesá prostor pro využití dělníků. Finanční kapitál, jenž se v této společnosti nahromadil, hledá nové cesty ke svému zhodnocení. Nalézá je v sektoru služeb zaměřených na oblast vzdělávání, léčení, mírnění sociálních problémů a zajišťování ve stáří. Tyto služby jsou ovšem provozovány z velké části v režii sociálního státu.

Sociální stát, který v epoše průmyslové společnosti mohl vyhovovat i podnikatelským vrstvám, se stává brzdou podnikání v době postprůmyslové. Je nutno ho rozbít a veřejné služby privatizovat. Dosáhne se tím dvojího. Jednak nebudou již muset horní vrstvy přispívat na chod veřejného sektoru, jednak získají velké peníze prostor pro zhodnocování, když v oblasti průmyslu je to v ekonomicky vyspělých zemích v době globalizace stále nesnadnější a rizikovější. Zatímco investice do průmyslu jsou vystaveny tvrdé světové konkurenci, investice do vzdělání, zdraví a stáří jsou zaručené a navíc je obvykle garantuje stát.

Průmyslová společnost odkázala své nástupkyni široké a relativně zámožné střední vrstvy. Zde se otevírá terén pro postindustriální zhodnocování velkých peněz.

Vyšší a kvalitnější vzdělání, lepší zdravotní péče, díky níž se dožívají vyššího věku, a především solidní zajištění na stáří zde nejsou od toho, aby si jich užíval každý bez ohledu na míru své loajality vůči majitelům velkých peněz a držitelům moci.

Nástup neoliberalismu počátkem osmdesátých let 20. století znamená, že se vlivní a bohatí definitivně rozhodli zinkasovat příslušníky středních vrstev. Servisní třída se už nedostane za její služby tolika privilegií jako dříve. Naopak, každý z jejích členů si bude muset jednotlivě zaplatit za to, aby mohl ve službě zůstat.¹⁸

¹⁸ Termín služebná či servisní třída pochází od rakouského sociologa a politika Karla Rennera. Později byl převzat britskými sociology a rozšířen na ta patra středních vrstev, která získávají určitá privilegia (vyšší příjem, možnost kariéry, penzijní zajištění) výměnou za své služby mocenské a majetkové elitě.

Předmětem plateb se stává vzdělání, které umožnilo části populace do servisní třídy vstoupit. Dále pak to, co jim umožňuje udržovat se ve formě a dosahovat stabilního výkonu, tedy kvalitní zdravotní péče. A konečně také to, co je privilegovalo oproti nižším vrstvám snad nejvýrazněji, zabezpečení ve stáří.

Střední vrstvy tak stojí před vynucenou volbou. Musejí se rozhodnout, zda si za to, co ještě nedávno považovaly za naprostou samozřejmost, od nynějška připlatí, anebo klesnou mezi nepojištěné vrstvy nižší.

Vzdělání jako nový finanční produkt

Klíčový význam pro umístění ve středních vrstvách a udržení se v nich má získané vzdělání. Zvěstovatelé příchodu postindustriální společnosti sice správně předpověděli enormní nárůst významu vzdělání, neodhadli však, v čem bude spočívat. Mimo jiné se domnívali, že právě vzdělání umožní svým držitelům dosáhnout významné míry autonomie v jejich profesních aktivitách a v hierarchii rozhodování je povznesou nad pouhé vlastníky.

Vzdělání má však ve financionalizované ekonomice postindustriální společnosti zcela jiný význam. Nenahrazuje majetek na úrovni rozhodování, ani v zajišťování sociální pozice jednotlivců. Právě naopak, vědění má být stále více podřizováno potřebám reprodukce velkých majetků.¹⁹

Majitelé velkých peněz vyvíjejí tlak na úspěšnost škol ve smyslu využitelnosti absolventů na trhu práce. Existují jen dva způsoby, jak se člověk, který vystudoval, může stát platným členem postindustriální společnosti. Buďto může dávat k dispozici laciněji než druzí své vědění těm, kteří ho dokáží prodat co nejvýhodněji, anebo se zadluží, čímž přispěje ke zhodnocování prostředků těch, kdo své peníze investovali do fondů poskytujících půjčky na vzdělání.

Za cenu zadlužení získávají studenti diplom, jenž sice slouží jako symbol příslušnosti ke středním vrstvám, ale s vyhlídkami na charakter a podmínky práce, které je statusově řadí do vrstev nižších.

3 Hrozba dekonverze

Francouzský sociolog Robert Castel je autorem konceptu dekonverze (Castel 1995). Tímto termínem označuje situaci, kdy v důsledku prudkých změn ve společnosti pochybí pozic, se kterými je spojována sociální užitečnost a veřejné uznání. V takové společnosti se množí počty lidí, kteří marně hledají uplatnění.

Dekonverze v postindustriální společnosti – otázka pojištění

Castelův termín dekonverze se týká přebytečnosti lidí na trhu práce, k níž dochází v důsledku prudkých technologických a organizačních změn. Kapitál reaguje na tyto proměny tím, že namísto investic do klasické výroby a poskytování s ní spojených služeb investuje stále více do pojištění mimopracovních aspektů lidské existence. Tím ovšem zároveň rozšiřuje prostor pro rozvoj dekonverze o novou dimenzi – rostoucí počty lidí se stávají přebytečné z hlediska pojištění.

¹⁹ Podrobně analyzují pronikání neoliberalismu do filozofie i praktik vzdělávání, jakož i deformace, k nimž to vede Ondrej Kaščák a Branislav Pupala (2012).

Dělníci a nižší příjmové kategorie tak na trhu práce shánějí uplatnění stále obtížněji právě v době, kdy bez solidního příjmu není možné poptávat spolehlivé pojištění. Přebytkovými z hlediska pojistných systémů se stává stále více příslušníků nižších příjmových vrstev. Týká se to více žen než mužů, více lidí mladších a starších než těch ve středním věku, lidí s nižší kvalifikací a s nižším vzděláním.

Střední vrstvy mají z hlediska dekonverze v rovině pojištění před sebou jen dvojí perspektivu. Buďto si nezaslouží v oblasti produkce a služeb v očích elity vyšší odměnu a pak postupně klesnou mezi nepojištěné členy nižších vrstev, anebo na vyšší odměnu dosáhnou a pak dostanou příležitost odevzdat ji soukromým fondům na pojištění mimopracovních aspektů své existence.

V prvním případě budou ze středních vrstev vyobcováni, v případě druhém budou svázáni s reprodukcí velkého finančního kapitálu, kterému budou celoživotně odevzdávat značnou část svých příjmů.

Dekonverze v postindustriální společnosti – otázka vzdělání

Koncept dekonverze můžeme rozšířit také na oblast vzdělání. K dekonverzi v této oblasti dochází, jestliže získané vzdělání neumožňuje svým držitelům obsadit pozice, se kterými je spojena sociální užitečnost a veřejné uznání. Zároveň jim neumožňuje dostatečně se pojistit proti sociálním rizikům.

Dnešní masy vysokoškoláků jsou z větší části nevyužitelné pro další rozvoj výroby, neboť z řady důvodů není možno charakter vzdělání zformovat tak, aby přinášelo bezprostředně zpeněžitelné efekty.

Přesun velkých peněz od investic do výroby zboží k investicím do pojištění mimopracovních aspektů lidského života znamená, že střední vrstvy narážejí na svůj dávný problém – na problém nesouměřitelnosti mezi svými ambicemi a svými možnostmi.

Právě vzdělané vrstvy považují za neodmyslitelný znak svého statusu to, že jsou pojištěny pro případ stáří a nemoci, stejně tak jako to, že dokáží svým potomkům zajistit vzdělání na úrovni, jehož samy dosáhly. Sociální stát, který jim na tyto účely přispíval, je osekáván, zaměřuje se na ty nejchudší a středním vrstvám již nemůže příliš nabídnout. Pojištění u soukromých fondů, které jim jako jediná možnost zbývá, vyžaduje vysoké náklady. To právě v době, kdy se vytrácí ochota odměňovat střední vrstvy pouze za jejich formální vzdělanost.

4 Politika v postindustriální společnosti

V podmínkách společnosti průmyslové se v demokratických společnostech podařilo nalézt kompromis mezi stranou kapitálu a stranou práce. Umírněná pravice i levice se shodly na žádoucnosti sociálně tržní ekonomiky.

Společnost, zaměstnání i sociální stát byly v těchto podmínkách funkční nejen z hlediska levice (zajištění sociálních práv pro všechny občany), ale také pravice (udržování kupní síly zaměstnanců i různých kategorií lidí ekonomicky neaktivních).

Situace se stává kritickou zejména pro strany sociálně demokratické. Právě to, co v minulosti vybudovaly jako oporu pro podnikatele průmyslové éry, se stává brzdou

podnikání v době postprůmyslové. Velké peníze potřebují privatizovat a pojistné systémy, sociální demokracie stojí v cestě tomuto manévru.

Život nad poměry

K diskreditaci liberální levice slouží zájemcům o privatizaci zbytků veřejného sektoru diskurz o životě nad poměry. Tvrdí se v něm, že k neúměrnému zadlužování států dochází především v důsledku provozování veřejných pojistných systémů a v důsledku samotné existence sociálního státu. To má legitimizovat privatizaci potenciálně ziskových částí veřejného sektoru.

Ti, kdo hovoří o „životě nad poměry“, chtějí tím jen říci, že je nežádoucí, aby měli občané možnost čerpat jiné než jen soukromě poskytované služby. „Nad poměry“ je vše, co souvisí s veřejným sektorem. Nad poměry si přestaneme žít, jakmile bude veřejný sektor služeb drasticky zredukován a nezbude, než platit si vzdělání, léčení i zajištěné stáří u soukromníků.

Jestliže víme, že v důsledku dekonverze nebudou mít velké části společnosti prostředky, aby se po případném kolapsu veřejných pojistných systémů pojistily u soukromých fondů, pak můžeme předpokládat, že nás čekají krize, které nebudou krizí z nadprodukce zboží, nýbrž z nadprodukce služeb.

Nebudou se zavírat pouze továrny, budou se zavírat školy, nemocnice, lázně, domovy pro seniory. Na ty veřejně provozované nebude mít peníze stát, na soukromě provozované nebudou mít peníze klienti.

Boj o místa

V práci nazvané Boj o místa (Gaulejac, Léonetti 1994) autoři analyzují situaci, kdy politické mechanismy zvládání dekonverze jsou z velké části paralyzovány a jednotlivci vedou každý sám za sebe zápas o nalezení místa, které by jim umožňovalo žít důstojným způsobem, vychovávat děti a nemít starost ze stáří.

Gaulejac a Léonetti rozlišují několik podob násilí, které se v průběhu konkurenčního boje o místa neustále stupňuje.

První z nich je zakódována v rovině ekonomické. Ekonomická válka všech proti všem je považována za jednu provždy danou nutnost.

Za výraz násilí sociálního považují příkaz nejvyšší možné mobility, flexibility a zodpovědnosti za sebe samého i v situacích, které nemůžeme dost dobře ovlivnit.

Psychologické násilí má podobu trvalého napětí mezi tím, co je lidem doporučováno jako známka úspěchu, a zdroji, jimiž tito lidé reálně disponují.

To vše je navíc ještě pojištěno v rovině symbolické. Pro všechny je budován stejně závazný obraz vzorově úspěšných jedinců v ostrém kontrastu s odmítnutím slabých, starých, nedostatečně vybavených. Kult výkonnosti a soupeření posiluje dichotomické vidění společnosti. Lidé jsou rozděleni na ty, kdo (jakýmkoliv způsobem) vyhráli, a na ty, kdo v soupeření podlehli, a jsou tedy víceméně zbyteční a bezcenní jako všichni poražení.

Obraz, který črtají Gaulejac a Léonetti, věrně vystihuje přechodnou situaci, ve které se nalézáme. Příjmově a vzdělanostně nižší vrstvy společnosti stále ještě doufají, že

v podmínkách deindustrializace mohou uniknout sociální exkluzi tím, že o místo připraví podobně špatně disponované jednotlivce. Příslušníci středních vrstev se domnívají, že se vyhnou dekonverzi v oblasti pojištění a budou schopni si připlatit tolik, aby jim bylo dovoleno být i nadále členy servisní třídy. A konečně se stále ještě věří, že vyšší vzdělání je zde od toho, aby vnitřně obohacovalo a existenčně pojišťovalo ty, kdo si je pořídí. Jen postupně lidé zjišťují, že vzdělání je zde od toho, aby fungovalo jako nový bankovní produkt a na každém kroku vzdělaným lidem připomínalo, že to nejsou oni, kdo je oprávněn posuzovat hodnotu a žádoucnost svého vědění.

5 Literatura

- BELL, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books, 616 s. ISBN 0-465-01281-7.
- CASTEL, R. 1995. *Les Métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*. Paris: Fayard, 490 s. ISBN 2-07-040994-5.
- GAULEJAC, V. de, LÉONETTI I. T. 1994. *La lutte des places*. Paris: Desclée de Brouver. 286 s. ISBN 978-2-930481-29.
- KAŠČÁK, O., PUPALA, B. 2012. *Škola zlatých golierov*. Praha: SLON. 209 s. ISBN 978-80-74191-13-8.
- KELLER, J. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: SLON. 182 s. ISBN 978-80-86429-74-8.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON. 211 s. ISBN 978-80-7419-044-5.
- TOURAINÉ, A. 1969. *La société post-industrielle*. Paris: Éditions Denoël. 319 s. ISBN 2-213-01449-3.

Základné determinanty vývoja vzťahu národnej a globálnej bezpečnosti

Štefan Volner¹ Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy Bratislava

The basic determinants of the development of the relationship of national and global security

Author's contact details

¹ School of Economics
and Management in Public
Administration in Bratislava,
Železničná 14,
821 07 Bratislava,
volner@vsemvs.sk

Abstract: Nowadays, national security, and especially the state one, is determined by global security of mankind. Understanding of all systems as well as basic features of their development supposed understanding and survey of their founding information. In the nature (closer point of view) and society (all areas of social life) there are four types of information, which are considered the crucial backgrounds for creation and settlement of the so-called four key sub-systems of both nature and society: universal information (the universe), genetic information (biosphere), social information (society) and science and technology information (science and technology system). Rise of a thinking human being and human society created asymmetry and conflict between evolution of natural and social information. Science and technology system. Global problems of mankind.

Keywords: diversification, globalization, security, national, global, information, science and technology system, global problems of mankind

1 Úvod

Analýza vývoja vzťahu národného a globálneho naznačuje, že dochádza k posunu od národného ku globálnemu. Väčšina javov a procesov, prebiehajúcich v národnom rámci, na národnej úrovni, sa presúva na globálnu úroveň, resp. majú globálny dosah, význam a dimenzie. Riešenie väčšiny javov a procesov na národnej úrovni už nie je (a nebude) možné bez riešenia globálnych javov a procesov. Globalizácia ľudstva zásadne zmenila a mení miesto a úlohu národných štátov. Ak si národné štáty chcú zaistiť svoju bezpečnosť a rozvoj, potom nevyhnutne musia riešiť problémy rozvoja a bezpečnosti celého ľudstva. Preto globálne problémy ľudstva sú aj problémami národov a štátov, a národné problémy majú globálny charakter, sú súčasťou globálnych problémov ľudstva. Súčasné riešenie daného vzťahu je „zložitý“ a neefektívny, nakoľko v dnešnom usporiadaní ľudstva sú jedinými suverénmi štáty a globálny systém ľudstva je anarchistický. Sila a význam súčasných medzinárodných organizácií (napríklad OSN) nezodpovedá naliehavosti a stupňu vývoja daného vzťahu (národného a globálneho). Je preto logické, že sa vytvárajú nové subjekty globálneho systému – *globálni aktéri* (NATO, EÚ, transnacionálne korporácie, globálne banky atď.). Avšak ich hlavným nástrojom pôsobenia je moc, bez „legitímnej“ organizácie, podobnej na národnej úrovni – štátu. Prinajlepšom je ich „legitimita“ len prenesenou od legitimacy štátov. Otázne však je, či väčšina štátov a ich aktivity sú legitímne (Bližšie: Kríza „moderného“ štátu a politických elít, In.: Zborníky z konferencie EÚ SAV z 16. 5. 2012 a 16. 9. 2012). V tomto kontexte vznikajú mnohé otázky. Len niekoľko: Je takýto posun od národného ku globálnemu zákonitý, nevyhnutný? Ak áno, potom aké riziká z takéhoto posunu, presunu moci národných štátov na globálnych aktérov, globálnu úroveň, vyplývajú pre ľudstvo? Bude bezpečnosť ľudstva pri takomto vývoji

väčšia, alebo menšia? Ktoré procesy určujúcou mierou ovplyvňujú posun národného ku globálnemu? Zmyslom a hlavným obsahom tejto state bude snaha o zodpovedanie, presnejšie načrtnutie odpovedí na tieto nastolené otázky.

2 Informácie a usporiadanie prírody a spoločnosti

Pochopenie vývoja všetkých systémov, zákonitostí ich vývoja, predpokladá pochopenie a skúmanie ich *počiatočných a zakladajúcich informácií*. Informácie sú základom a východiskom, hybnou silou vzniku, usporiadania a vývoja každého systému. Informácie spolu s hmotou a energiou sú kľúčovými a základnými prvkami existencie všetkých systémov, ich usporiadania (štruktúry, siete, hierarchie atď.). Sú jednou z rozhodujúcich podmienok znižovania entropie systémov, ich nového usporiadania, ich vývoja a prežitia. Informácie sú všetky veci, procesy, spojenia a vzťahy duchovnej i materiálnej povahy, ktoré tvoria *východisko a základ*, vďaka ktorému a na ktorom sa vyvíja (vzniká, funguje, rozvíja a zaniká) každý (prírodný i spoločenský) systém.

Dôležité je uvedomiť si aj tú skutočnosť, že každá informácia musí mať svojho *nositeľa* a spracovateľa, inak neprežije, alebo je nefunkčná. Nositeľom slnečnej informácie sú slnečné aktivity a materiálne prvky, častice. Nositeľom genetickej informácie je živý systém – bunka, presnejšie DNA. Nositeľom socioinformácie je človek a ľudská spoločnosť. Nositeľom vedeckej informácie je človek, vedecká kniha, disketa, atď. Ak meníme, ohrozujeme prírodu, ohrozujeme aj nositeľov prírodných a spoločenských informácií, nakoľko príroda je základnou podmienkou existencie živých, ale i spoločenských systémov.

Preto, z logiky veci, by malo skúmanie procesu globalizácie, globálneho vývoja ľudstva, obsahovať i skúmanie týchto zakladajúcich a počiatočných informácií.

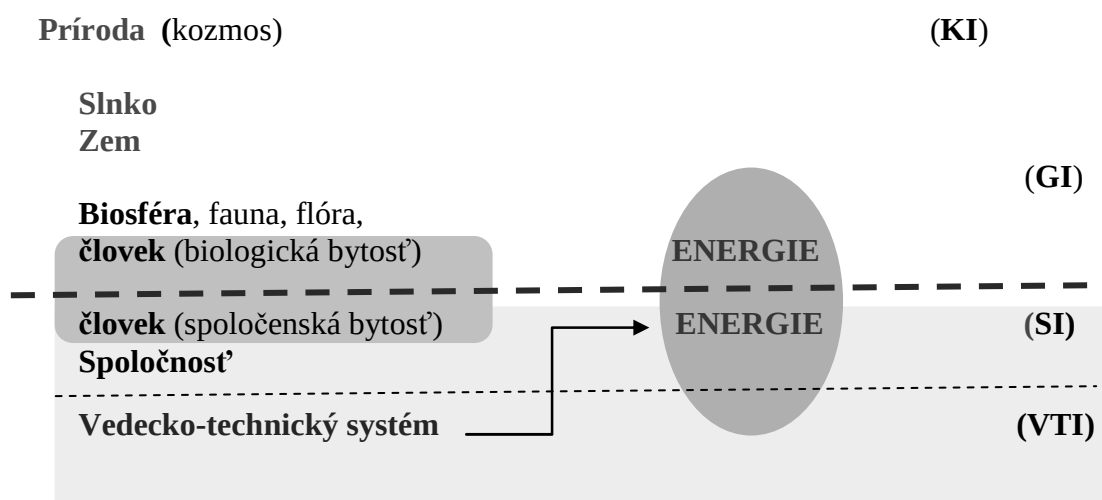
V prírode (v užšom slova zmysle) a spoločnosti (všetky oblasti spoločenského života) existujú štyri druhy informácií, ktoré sú zároveň aj počiatočnými (východiskom) a zakladajúcimi (základom) konštruovania, usporiadania štyroch *hlavných subsystémov prírody* v najširšom slova zmysle (sveta):

1. *Kozmické informácie (KI)*, pravdepodobne ako prvé – prainformácie kozmu, prírody v najširšom slova zmysle. Výsledkom je vznik a dnešná štruktúra *kozmu* (ekvivalentný s pojmom vesmír),
2. *Genetické informácie (GI)*, výsledkom je vznik a existencia živých systémov, celej biosféry, vrátane človeka.
3. *Spoločenské informácie (socioinformácie) (SI)*, výsledkom je vznik a štruktúra dnešnej ľudskej spoločnosť (homo sapiens sapiens).
4. *Vedecko-technické informácie (VTI)*, výsledkom je vznik a štruktúra súčasného vedecko-technického systému ľudstva.

Ak rozdelíme svet na prírodný a spoločenský, potom východiskom a základom vzniku a konštruovania prírody sú kozmická a genetická informácia (súhrnný pojem *prírodná informácia*) a východiskom a základom vzniku a konštruovania ľudskej spoločnosti sú socioinformácia a vedecko-technická informácia, súhrnný pojem *spoločenská informácia*, alebo pojem *sociovedecko-technická informácia*.

Na vývoji, vzniku (Veľký tresk, inflácia) fungovaní a usporiadaní kozmu (kozmickeho priestoru) sa spolupodieľali a podieľajú nasledujúce *základné kozmické informácie (KI)*:

- svetlo
- častice
- hmota, tmavá hmota
- energie, tmavá energia
- žiarenie (korpuskulárne, časticové a vlnové)
- elektromagnetické procesy (vzájomne prepojené elektrické a magnetické deje)
- plazma (ionizovaný plyn)
- gravitácia (príťahovanie, ale aj ako časopriestorová sústava)
- základné atómové sily (elektromagnetická, slabá a silná)
- rýchlosť
- tlak
- teplota

Obr. 1: Základné oblasti, úrovne prírody a spoločnosti

Kozmická informácia je rozhodujúcim faktorom *diverzifikácie* kozmu, pravdepodobne započatá Veľkým treskom (alebo inflačnými procesmi). Podľa väčšiny teoretikov sa kozmos naďalej rozpína aj štrukturálne diverzifikuje (nové štruktúry v kozme, planéty, hviezdy, galaxie, kopy, steny atď.) Výsledkom pôsobenia kozmickej informácie je usporiadanie kozmu, teda aj vznik Mliečnej cesty (galaxie) a Slnčnej sústavy. Pre existenciu našej Zeme (a života na nej), je rozhodujúcim faktorom existencia Slnka.

V systéme kozmických informácií sú osobitne významné *Slnčné informácie (SlnI)*, ako výsledok interakcie informácií, javov a procesov medzi kozmom a Slnkom. Základnými slnečnými informáciami sú predovšetkým: plazma, elektromagnetické žiarenie, korpuskulárne žiarenie, magnetické pole, heliosférické procesy, teplo, svetlo,

slnčné aktivity, gravitácia. Z hľadiska vývojových fáz vývoja Slnka (aj Slnčnej sústavy) sa Slnko pravdepodobne nachádza na vrchole, resp. skôr začiatku vzostupnej fáze svojho vývoja, starnutia. Táto skutočnosť bude výraznou mierou ovplyvňovať stav celej Slnčnej sústavy, ale i život na našej planéte. Preto skúmanie Slnka a slnečných informácií je pre skúmanie našej Zeme a ľudstva mimoriadne aktuálne a významné.

Výsledkom pôsobenia kozmických informácií a novej štruktúry kozmu, osobitne Slnka a Slnčnej sústavy, je vznik a existencia *Zeme*. Vďaka polohe našej Zeme v Slnčnej sústave, vzdialenosti od Slnka, sa zrodili dva systémy: „neživý“ systém (geologická štruktúra, litosféra, jadro, magnetosféra, magnetické póly, elektrický systém, atmosféra, hydrosféra)²⁰ a živý systém. Existencia života, živého systému – *biosféry*, je zatiaľ unikátnym javom v kozme. Môžeme povedať, že kozmická informácia (KI), osobitne SlnI založila vznik a fungovanie *genetickej informácie* (GI), ktorá sa stala východiskom a základom vzniku života, celej biosféry. V biosfére sa zrodili nové prírodné, genetické informácie – *genetické informácie rastlín* (GIR) a *genetické informácie zvierat* (GIZ). Ich ďalší vývoj a koevolúcia majú za následok vznik novej, v kozme zatiaľ unikátnej, prírodnej informácie – *genetickej informácie človeka* (GIČ).

Vznik človeka (*homo sapien sapiens*) je základnou podmienkou vzniku *ľudskej spoločnosti* a s ňou i vzniku a pôsobenia nového druhu informácií – *socioinformácie*. Vznikom ľudskej spoločnosti sa prírodný systém (svet prírody) na našej planéte rozdelil, resp. doplnil o nový systém (nový svet) – spoločenský. Avšak spoločenská informácia nebola a nie je priamym a bezprostredným základom, pokračovaním prírodnej, resp. genetickej informácie. Je relatívne samostatná. Vznikom mysliaceho človeka a ľudskej spoločnosti sa zrodila aj asymetria a konflikt medzi vývojom prírody a vývojom ľudskej spoločnosti (človeka, ľudstva), medzi vývojom prírodnej a spoločenskej informácie. Od tejto chvíle sa vývoj spoločenskej informácie, vývoj človeka, ľudstva, čoraz častejšie uskutočňuje na úkor vývoja prírody, biosféry, na úkor prírodnej informácie. Tu vidíme informačné, genetické a systémové základy a príčiny konfliktu medzi prírodou a spoločnosťou, vo vývoji vzťahu národného a globálneho. Vývoj vzťahu medzi národným a globálnym je odrazom, prejavom a následkom vývoja vzťahu medzi prírodou a spoločnosťou. Rozhodujúcim a zjednocujúcim základom je tu diverzifikácia ľudstva, ktorá naráža na diverzifikáciu a existujúci poriadok prírody, planéty. Vo vývoji vzťahu medzi *prírodou a spoločnosťou* je dôležité (teda i prírodnou a spoločenskou informáciou) upozorniť na niekoľko kľúčových momentov:

- ide o jeden z najväčších globálnych konfliktov, do ktorého sa ľudstvo púšťa, víťaz je pritom známy: človek nikdy nemôže poraziť prírodu, možno planétu (raketojadrová vojna)
- človek a jeho sociovedecko-technické informácie nikdy nemôžu byť určujúcimi a zakladajúcimi informáciami prírody, hoci prírodu a jej informácie môžu a budú značnou mierou ovplyvňovať, meniť a dopĺňať

²⁰ Pojem „neživý“ dávame do zátvorky preto, lebo podľa teórie Gaia je celá naša planéta jeden „živý“ celostný organizmus. Pozri Lovelock, J. E. (2001): *Gaia. Nový pohľad na život na Zemi*, Bratislava: Abies.

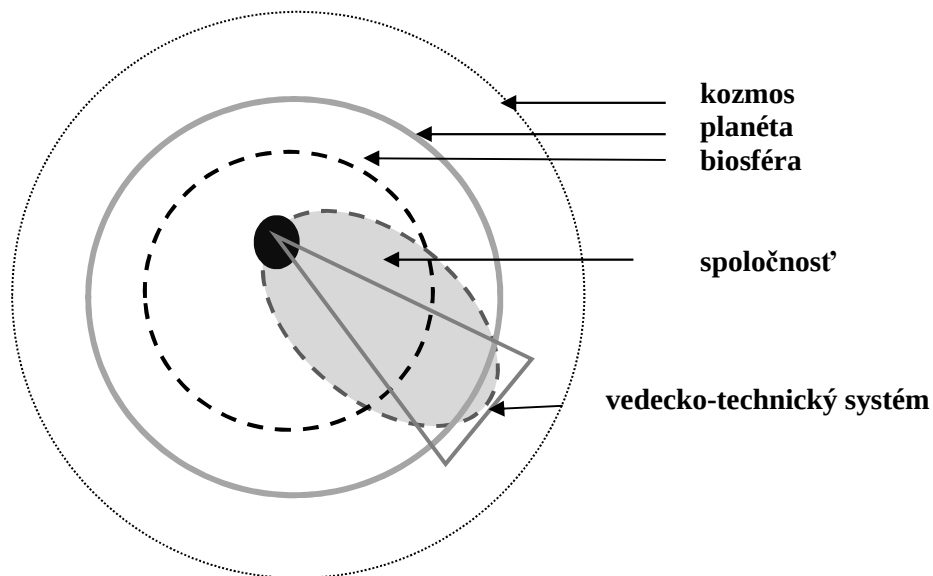
- vývoj, osobitne genetický, je nasledujúcim v poradí vzniku a pôsobenia informácií a systémov: kozmická informácia a kozmos, planetárny systém (Zem) a planetárna informácia, biosféra a genetická informácia, spoločenská sféra a sociovedecko-technická informácia. Ich starnutie a zánik pôjde od konca: teda najskôr sa zhoršia podmienky pre život človeka a ľudskej spoločnosti, potom biosféry, planéty, Slnka, Slnčnej sústavy
- dochádza k protichodnému vývoju prírody a spoločnosti, KI, GI a SVTI, k odlišnému tempu vývoja spoločnosti (exponenciálne) oproti vývoju prírody, planéty (organické) a k výraznejšiemu nárastu spotreby energie zo strany ľudstva, ako prejav a následok jeho rýchlejšej diverzifikácie, k nerovnovážnemu vývoju ľudstva a k narušeniu rovnováhy prírody, biosféry, medzi prírodou a spoločnosťou
- zvyšuje sa entropia planéty, ako dôsledok zvyšovania entropie a chaotického vývoja ľudstva
- vznikajú nové globálne konflikty, resp. konflikty s globálnym dosahom pre ľudstvo
- vznikajú nové štruktúry (energetické, vedecko-technické, spoločenské), ako dôsledok rastu entropie, bifurkácií a nového usporiadania.

Základnou podmienkou existencie a vývoja všetkých systémov, teda prírody, biosféry, človeka i ľudstva, ale i všetkých druhov informácií je ich *pohyb*. Základným globálnym problémom vzťahu medzi prírodou a spoločnosťou, ale aj najväčšou bezpečnostnou hrozbou pre ľudstvo je súčasný charakter, spôsob a tempo *pohybu ľudstva*. Je kľúčom k pochopeniu vývoja všetkých systémov, ľudstva, i problému vývoja národného a globálneho. Avšak, ak by išlo o cyklický a rovnaký pohyb (čo do intenzity, spôsobu, šírky, rýchlosti a druhu), potom by sa vývoj zastavil, prinajmenšom nevyvíjal čo do kvality a úrovne. Potom by sa nevyvíjali a nešírili informácie, zostal by len kozmos a biosféra by ani nebola vznikla. Dôvodom, prečo sa informácie a systémy vyvíjajú, osobitne prírodné, biologické a spoločenské je to, že sa vyvíjajú, šíria, že napomáhajú utvárať systémy, ktoré opäť rastú, menia svoju štruktúru, kvalitu a hľadajú nový priestor svojho pôsobenia. To znamená, že *diverzifikujú*. Diverzifikácia je základnou podmienkou a príčinou vývoja všetkých systémov. Na rozdiel od „obyčajného“ a „rovnakého“ pohybu ide o pohyb zrýchľujúci, pohyb do budúcnosti, pohyb do nových a širších priestorov (vertikálny) hĺbky, pohyb smerom k iným úrovňam (horizontálny), do širších systémov, pohyb, ktorý vedie k vzniku nových zložitejších a komplexných systémov. Práve takýto pohyb – diverzifikácia, je príčinou vývoja ľudskej spoločnosti, ale aj jej konfliktu s prírodou. Preto diverzifikácia a stret informácií a systémov, osobitne spoločenských, je kľúčom k pochopeniu nevyhnutného ale aj konfliktného vývoja od národného ku globálnemu, od národnej bezpečnosti ku globálnej. Vynárajú sa ďalšie otázky: Prečo musí ľudstvo diverzifikovať? Aké sú základné podmienky a nástroje diverzifikácie ľudstva? Ľudstvo, rovnako ako všetky živé systémy, musí diverzifikovať predovšetkým preto, lebo rastie, lebo sa vyvíja, lebo vedie konkurenčný boj o prežitie a nový priestor svojho vývoja.

Základnými a určujúcimi *podmienkami* pohybu, diverzifikácie ľudstva sú:

- *obývatel'né prírodné prostredie* (napr. klíma)
- *energie*²¹ (exogénne a endogénne)
- *usmernenie* energie a pohybu ľudstva
- *usporiadanie* (organizácia) ľudstva, resp. spoločenského systému
- *usmerňovanie* energie a diverzifikácie ľudstva. Základnými usmerňovačmi, *nástrojmi* diverzifikácie (globalizácie) ľudstva sú:
 - *energie*, energetické toky, potraviny
 - *informácie*, informačný systém
 - *organizácia*, sieť
 - *vedecko-technický systém*
 - *moc a sila*
 - *regulačné spoločenské nástroje*: právo, normy, idey, hodnoty a morálka.

Základným *nástrojom* diverzifikácie ľudstva, ktorým sa odlišuje a oddeľuje od prírody, najmä ríše zvierat, vďaka ktorému sústavne zasahuje a „podmaňuje“ si prírodu, vďaka ktorému preniká do nových priestorov, vytvára nové štruktúry a hľadá a vytvára nové energie pre svoj rozvoj, je *vedecko-technická informácia a vedecko-technický systém*. Hlavnými priestormi, úrovňami, jeho prieniku a objavovania nových druhov energií sú najmä *kozmos a nanosvet*. Hlavnými nástrojmi globalizácie a prieniku do budúcnosti sú *veda, technika a technológia*, vďaka ktorým vytvára nové roboty a inteligentné stroje, nové informačné systémy, virtuálny svet, vďaka ktorým preniká do nanosveta (abiologického, atómové jadrá a ich prvky, atómové sily, kvantové procesy) a biologického – genetických štruktúr živých systémov, vrátane človeka.

Obr. 2: Vývoj a vzájomný vzťah kozmu – spoločnosti a vedecko-technického systému

²¹ Pod pojmom „energia“ tu budeme chápať všetky nevyhnutné vnútorné i vonkajšie zdroje (gravitáciu, žiarenie, teplo, svetlo, vodu, kyslík, potravu atď.), ktoré sú nevyhnutné na vznik, fungovanie, rozvoj, nové usporiadanie a pohyb systémov do nových priestorov.

Výsledkom diverzifikácie ľudstva je jeho ďalší rozvoj, prienik do kozmu až nanosveta, zasahovanie do prírodných dejov, informácií a systémov. Mimo mnoho pozitív, ktoré diverzifikácia ľudstva prináša však narastá aj množstvo problémov, ktoré prinášajú značné riziká a hrozby pre jeho ďalšiu existenciu a vývoj. Ide o *globálne problémy ľudstva*, o problémy, ktoré zasahujú ľudstvo ako celok, ktoré už nie sú schopné riešiť národné štáty a ani človek ako jednotliviec:

- *zmena klimatického systému a klímy na planéte*, prírodné procesy „nezávislé“ od človeka;
- globálne zdroje a toky energií;
- *vznik a následky rozvoja vedecko-technického systému pre prírodu, spoločnosť a človeka, zneužívanie výsledkov vedy, konflikt medzi človekom a inteligentným strojom, biologické limity človeka a zatiaľ „nelimitovaná“ perspektíva rozvoja vedecko-technického systému (humánny a ekologický aspekt), genetická manipulácia atď.* Výsledok spoločenskej činnosti ľudí, „nezávislý“ od prírody;
- konflikt medzi existujúcimi zdrojmi prírodných energií a nárokmi spoločenského rozvoja na energiu a nerastné suroviny, prírodné (fosílné – biotické a abiotické), obnoviteľné a neobnoviteľné, umelé, alternatívne, voda a úrodná pôda;
- morálny hazard a inštitucionalizácia morálneho hazardu na globálnej úrovni (GA);
- kríza demokracie „moderného“ štátu a politických elít;
- vznik, miesto a úloha globálnych aktérov, globálnych elít a globálnych hráčov vo vývoji ľudstva;
- kríza ekonomického systému (spôsob pohybu a vývoja peňazí, globalizácia, masifikácia výroby a spotreby, v rozpore so stavom a vývojom prírody, globalizácia a panstvo „trhu“, majetková a príjmová polarizácia ľudstva, asymetrie, nerovnováha, krízy a konflikty;
- nadradenosť globálnej infraštruktúry nad národnou (mocenskou, energetickou, ekonomickou, finančnou, sociálneho zabezpečenia, vzdelania, zdravotného zabezpečenia, potravinovej infraštruktúry, informačnej, komunikačnej a dopravnej;
- globálny sociálny chaos, demografická štruktúra (majetku, vzdelania, kultúry, náboženstva, veku, pohlavia, podielu na moci, reálneho či virtuálneho sveta, v pracovnom pomere, mimo pracovného pomeru, mimo spoločnosti, migrácia, kriminalita, úpadok štátu, násilie, konflikty, odpor, asymetrický boj štát vs. občan, GA vs. národné štáty, GA vs. občan atď.);
- globálna kontrola ľudstva a neomalthuziánstvo, rast počtu obyvateľstva, krízy, potraviny, energia, peniaze, moc a sila, úpadok spoločnosti, pandémie, klimatické katastrofy, ozbrojené konflikty, genetická manipulácia, terorizmus, násilie, etnické a náboženské konflikty, boj kultúr, globalizácia, geopolitické zásahy, blokády a vývoz revolúcie;
- vznik a šírenie virtuálneho (informačného a finančného) sveta, konflikt medzi reálnym a virtuálnym svetom;
- globálny potravinový problém, GMR, GMZ, GMP;

- globálne geopolitické pohyby a ohniská, geopolitické tlaky, kozmický priestor, kybernetický priestor, geoenergetika, klimatický systém, geopolitické konflikty a ohniská. „Voľné“ priestory po rozpade bipolárneho systému sa „zapĺňujú“ a vzniká pretlak na ďalšie „voľné“ priestory: kozmos, Arktída, oceány, kybernetický priestor, Ázia, Afrika a Latinská Amerika. Militarizácia ľudstva (kognitívna vojna) a ovplyvňovanie vedomia, morálky, hodnôt a názorov globálnymi médiami.

3 Literatúra

- BARROS, V. 2006. Globální změna klimatu. Praha: Mladá Fronta, Praha.
- CAPRA, F. 2004. Tkáň života. Praha: Academia.
- CAPRA, F. 2002. Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura. Praha: MataDharma Gaia.
- KAUFFMAN, S. 2004. Čtvrtý zákon. Cesty k obecné biologii. Praha – Litomyšl: Paseka.
- KLECZEK J. 2011. Nová veda- bioastronomie. Život se Sluncem a ve vesmíru, Praha: Paseka.
- KOVAŘ, L. 2003. Hrozí lidstvu katastrofy? Olomouc: Rubico.
- LOMBORG, B. 2006. Skeptický ekolog. Jaký je skutečný stav světa? Praha: Dokořán, Liberální institute.
- LOVELOCK, J. E. 2001. Gaia. Nový pohled na život na Zemi, Bratislava: Abies.
- LOVELOCK, J. E. 2012. Mizející tvář Gaii. Poslední varování, Praha: ACADEMIA.
- LYNAS, M. 2009. Šest' stupňov. O naší budoucnosti na horúčejší Zemi. Bratislava: Ing. Marián Šumšala.
- NÁTR, L. 2006. Země jako skleník. Proč se bát CO₂? Praha: Academia.
- RUDDIMAN, W. F. 2011. Pluhy, nemoci a ropa. Jak lidé ovlivnili klíma. Praha: Academia.
- RUŠIN, V. 2005. Slnko – naša najbližšia hviezda. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SOUČEK, Ľ. 1984. Tušenie súvislosti. Kapitola Hrozba magnetického poľa, s.179 – 222, Bratislava: Tatran.
- VOLNER, Š. 2012. Bezpečnosť v 21. storočí. Bratislava: IRIS.
- VOLNER, Š. 2012. Bezpečnosť ľudstva. Bratislava: IRIS.
- WARD, P. – BROWNLEE, D. 2004. Život a smrť planety Země. Dokořán a Argo, Praha.
- WESTBROEK, P. 2003. Život jako geologická síla. Praha: Nakladatelství Dokořán.

Časopisy:

DMITRIJEV, A. N. Planetofyzikální stav Země a pozemského života. WM: 114/115, 2011, s. 40 – 49.

EASTERBROOK, D. J. Mohutnost a rychlost klimatických změn, WM 111, 2011, s. 2 – 5.

JANDA, M. Hrozí nám Slunce supervýbuchem? 21. století, 9. 9. 2012, s. 76 – 77.

PETR, J. Globální oteplení nemusí vyvolat odtání ledovců. WM 73, 2007, s. 2401.

Wojnar, J. Supervlna, WM 104/2010, s. 34 – 37.

WM 97, 2010, Kolaps Golfského proudu může vyvolat pohromu, s. 4 – 5.

WM 107/108, 2010, Sluneční cykly a slábnoucí geomagnetické pole, s. 40 – 45.

WM 73, 2007, Konec lži o všeobecné shodě, s. 2403.

WM 97/2010, Putování severního magnetického pólu, s. 10 – 11.

WM 109/2011, Elektrické slunce II. s. 4 – 9.

WM 102/103, 2010, Sluneční erupce za „enormní kosmické bouře“ způsobí devastaci na Zemi, s. 26 – 27.

WM: 122, 2012, Blíží se „konec světa“? 1 – 9.

Internet:

<<http://vesmirnysvet.webnode.sk/slnečna-sústava/slnko/>>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Solar_cycle>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Solar_variation>.

<<http://solarphysics.livingreviews.org>>.

<<http://www.geo.arizona.edu/palynology/geos462/20climsolar.html>>.

<<http://abcnews.go.com/Technology/wireStory?id=1387868>>.

<<http://www.uknowncountry.com/news/?id=5099>>.

<<http://www.ktvu.com/news/5693284/detail.html>>.

<http://www.guardian.co.uk/uk_news/story/0,3604,1129386,00.html>.

<<http://www.rense.com/general69/sunsspots.htm>>.

<<http://www.nexusmagazine.com/articles/ExpandingEarth.html>>.

<<http://www.rense.com/general68/plasma.htm>>.

<http://.htthuu.cz/menu/dopad-zmien-v-magnetickom-poli.Dopad_zmien_v_magnetickom_poli_na_zivot_na_Zemi_slnečná_plazma_elektromagnetická_radiácia_magnetické_pole>.

Economic Well-Being – Question of Values?

Milan Vodička¹

Economic Well-Being – Question of Values?

Author's contact details

¹ 14219 Rollins Park
Dr. Grass Valley,
CA 95945
drmv@icloud.com

Abstract: This paper is an introductory overview of the relationships of economy and values in general. It also lists examples of transformative methodologies for change from one set of values to another. The necessary prerequisite to such an inquiry is the understanding of the notion of values and value systems themselves. Therefore, after exposure to the complex contemporary examples from the economy, the paper elucidates the need for the integral treatment of values within economics. The terms values, value systems, and economic well-being are described and situated within the literature. The paper includes an example of one complete inventory of general values.

The domains of legality, ethics, technology, environment, health, wastefulness, morality, religion, culture, and politics exhibit influence on the functioning of economies, many times being directly involved in causal outcomes. Yet, they do not always find their way into the processing of economic data and indicators, or related decision making. The same may be asserted for social capital, trust, or goodwill. Since all of those listed factors depend and are manifestations of underlying values, the attention to those values for economic purposes is warranted.

The desired state of values at all levels, from individual to global ones, can be achieved by the utilization of effective transformation methodologies. The paper briefly addresses three of them.

The topic of the paper should be of interest to leaders of organizational or institutional change, educators, and managers of economic information disciplines and technologies.

Keywords: Economic indicators, economic well-being, values, value systems, transformation, integrality, social capital, trust, goodwill

1 Introduction

The objective of this paper is to draw attention to the “behind the scenes” drives and motivational forces that ultimately materialize and manifest themselves as economic conditions and economic results. It also endeavors to direct awareness to the “soft” economic indicators - such as social capital, trust, or goodwill. Such indicators are often ignored in the analysis of economic data.

The above objective cannot be separated from methodologies that lead to the desirable state of affairs - *economic well-being*. The very term of economic well-being can be perceived in many different ways - from the sheer greed for profit and/or other material or power advantages to an altruistic notion of welfare states. Behind these various manifestations, as motivational and driving forces, are *values* and *value systems*. For the purposes of this paper i shall use the term “economic well-being” as an integral descriptor inclusive of sustainability and health.

Values and value systems are inherently present in all domains: internal domains (within individual minds and social cultures), as well as external domains (within

individual actions and social systems of any type). In particular, due to the inertia of its historic values, traditional economics exhibits the propensity to center its attention on quantitative fiscal objectives as a measurement of “success” or “well-being.” i shall propose that a broader, more inclusive *integral* approach is needed.

In order to address the integrating transformative process, i shall briefly describe three methodologies enabling a “value shift” - a change from one set of values to another. This section is primarily meant for business organizations aiming for more than just commercial gain. The tools for transformative processes should prove to be helpful to educators and aspiring leaders of institutional or social change.

2 Context - the economic scene

Every person, no matter of what class or creed, or where he or she lives, is immersed in and affected by economic conditions. Those conditions, in turn and aside of other uncontrollable conditions present, reflect values that generated them.

The following examples of how values manifest themselves as outcomes reflect European as well as global perspectives.

Example 1. Current business climate

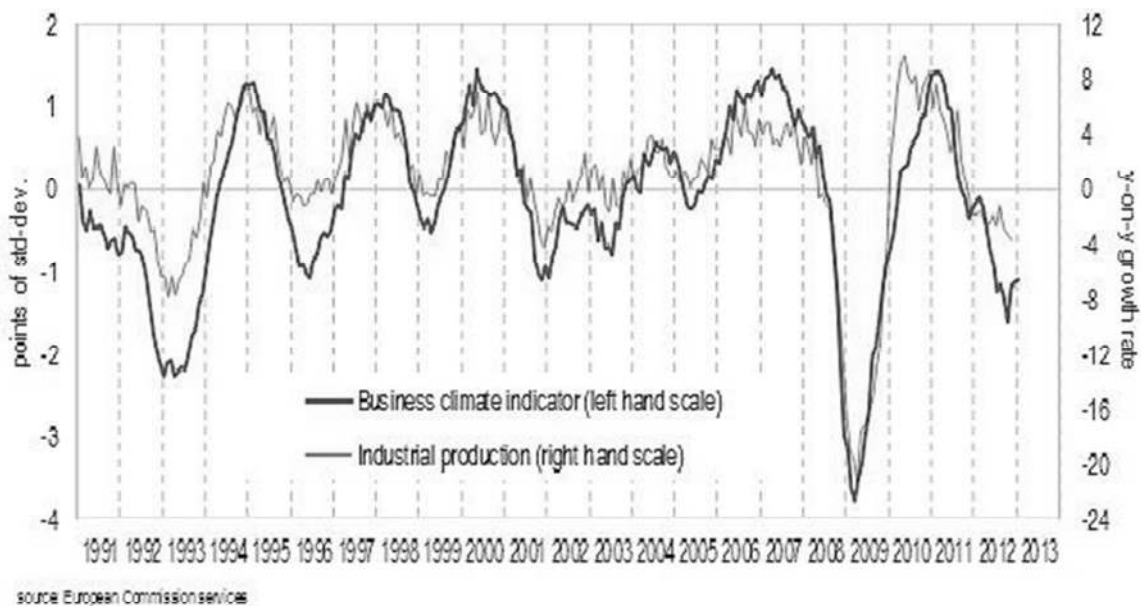

Fig. 1: Current business climate

Source: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-69_en.htm?locale=en>

A multitude of European economic indicators can be found on (http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/key_indicators/documents/key_indicators_en.pdf)

The 2008-2009 global downturn resulted in the USA alone in the loss of nearly nine million jobs, three and a half million homes, and seven trillion dollars in housing wealth losses. (Barofsky, 2012, p. 226)

Example 2. Europa 2020 initiative (http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_en.htm)

“Europe 2020 is the European Union’s ten-year growth strategy. It is about more than just overcoming the crisis which continues to afflict many of our economies. It is about addressing the shortcomings of our growth model and creating the conditions for a different type of growth that is smarter, more sustainable and more inclusive.

To render this more tangible, five key targets have been set for the EU to achieve by the end of the decade. These cover employment; education; research and innovation; social inclusion and poverty reduction; and climate/energy.

The strategy also includes seven ‘flagship initiatives’ providing a framework through which the EU and national authorities mutually reinforce their efforts in areas supporting the Europe 2020 priorities such as innovation, the digital economy, employment, youth,, industrial policy, poverty, and resource efficiency.”

Example 3. Global Tilt (Charan, 2013)

On the global scale, “the shift in business and economic power from countries of the North to those below the thirty first parallel.” The author labels this shift “the greatest change in business history.”

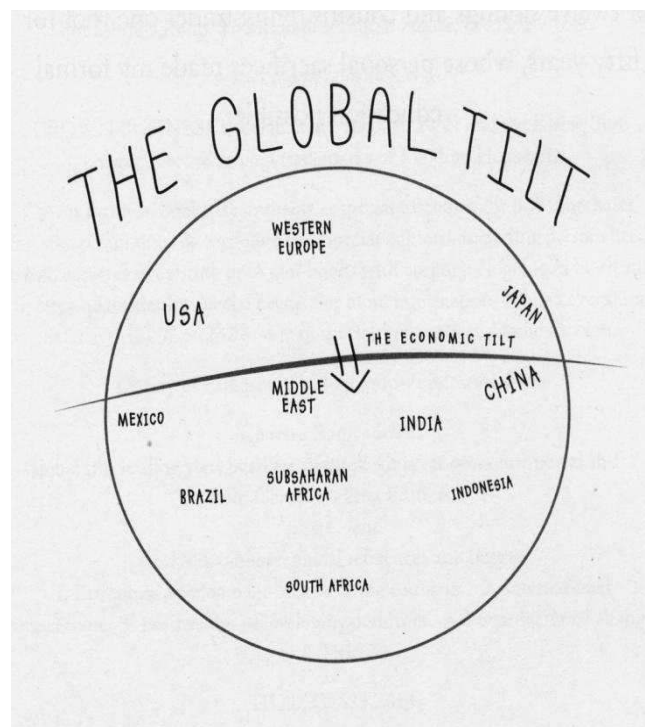

Fig. 2: The global tilt
Source: Charan, 2013, p. 1

3 Implications from the context

It can be discerned that challenges inherent in those examples will be met only by the confluence of *value systems* in the economic, social, cultural, religious and political spheres. I include a more detailed differentiation later in the paper.

With regard to the economic well-being, as the final state to be achieved and maintained, the following assertions can be made:

1. Economic well-being is an integral and indivisible component of the overall all-inclusive well-being conditions of life (reflected, for example, by the hierarchy of needs). (Maslow, 1968)
2. Economic well-being cannot be assessed in its entirety strictly by traditional economic analysis based on financial attributes alone. (Fox, 2012)
3. The subjective component of economic well-being's *perception* (in the individual and social mental domains) is in the conventional economic instruments non-existent. Yet, it is instrumental for the appraisal of economic well-being.

Ultimately, the concept of “economic well-being” is assessed against the values that an individual or a set of individuals hold. In other words, it is measured by a *value system*. This can be done by the utilization of quantitative and/or qualitative methodologies.

Value systems are implicitly or explicitly present in individuals, groups, organizations, nations, and even in humanity as a whole. Those value systems, in turn, are reflected and physically realized in actions of individuals, groups, organization, nations, and the human race. Indeed, they may lead to economic well-being or economic disaster.

4 Behind the scenes - illumination of the concept of values

What constitutes a value? How can values be organized into value systems?

Brian P. Hall offers the following definition: “Values are the ideals that give significance to our lives, that are reflected through the priorities that we choose, and that we act on consistently and repeatedly.” (Hall, 1995, p. 21)

The *prioritizing* mentioned in the definition takes on a special significance. Indeed, prioritizing is the determinant of outcomes for decision making concerning conflicting options. Furthermore, “since values are our primary source of knowledge about what is important to individuals and society, it follows that the priorities we choose to live our lives by are related to our understanding of reality.” (p.21)

Brian P. Hall's book *Values Shift* (1995) contains descriptions of taxonomies of values; by Maslow (1968), Rokeach (1973), and Hall-Tonna. Interestingly, Rokeach is described to differentiate between a *value* - defined by him as “a belief and a specific mode of conduct and an end state of existence,” and a *value system* as “an enduring organization of beliefs.” (Hall, 1995, p. 28)

The Hall-Tonna inventory of values contains one hundred and twenty five values. Their detailed definitions are in Hall's publication. (pp. 225-235)

By simply going through the list one can see a relationship of many of the values to economics. Indeed, three of them (number 33, 34, 73) are directly related to economics. Their definitions state:

33.Economics/Profit. Accumulation of physical wealth as a means of being secure and respected. (p. 228)

34.Economics/Success. Exercising the ability to attain favorable and prosperous financial results in business through effective control and efficient management of resources. (p. 228)

73.Macroeconomics. The ability to manage and direct the use of financial resources at an institutional and inter-institutional level toward creating a more stable and equitable world economic order. (p. 231)

I note that the key words “physical wealth,” “financial results” and “financial resources” may be perceived as self-limiting. Depending on a particular set of values they may be even labeled as misleading or erroneous with regard to the meaning of the word “success.” Why?

5 A look at background value based economic domains, with examples

In order to present a more integral apprehension of economic factors and indicators with regard to underlying values, it would seem prudent to take into account the classes of economic attributes that follow. These classes are interdependent and in many cases overlapping. Also, they are constantly evolving and involve multiple feedback loops.

Legal and ethical considerations, including financial and monetary systems

“Every society and each profession has its own ethical guidelines that represent the minimum values that everyone must agree to.” (Hall, 1995, p. 98) The same is true about the omnipresent legal environments. Values embedded in those systems are either constraints or enablers of actions.

The most striking example in recent history showing effects (noted above) of defective legal environments is the crisis of 2008-2009.

Technology

Because technology enables certain functionality, it does not necessarily mean its deployment is desirable. Value systems determine this.

On the example side, unfortunately, one does not have to look further than the evolution of personal and business computing. Unnecessary complexity and change for the sake of change rule the day. The environment is essentially monopolized by a handful of companies (Apple, Google, Microsoft). In the strictly financial and traditional economic sense, the scene works very well for them. The same cannot be stated for a potentially different set of values held by consumers and users of computing technology.

Environmental and health considerations

“NOTHING is more important than the air we breathe, the water we drink, and the land on which we live.” (www.foodandwaterwatch.org) The quote is from the flyer advocating a ban of fracking - deep drilling and hydraulic fracturing to extract natural gas. The domain of environment and health is, indeed “value challenged” - from climate change, to nuclear power generation, to genetically engineered food, among many other economically significant endeavors.

Waste

The cost of waste and waste disposal often does not enter into business effectiveness appraisals. A concrete example is the built-in obsolescence of electronic devices (such as phones) by simply making their batteries not user replaceable. The whole device has to be discarded, in spite of its overall operability, with the exception of the battery. The same goes for a multitude of obsolete computers and their accessories.

There is also an intangible waste - waste of time. Since, as the saying goes, “time is money,” it has an economic value. Unnecessary complexities and redundancies should be looked at through the lens of time as a value.

Moral capital and religious considerations

“Lying beneath the economic measures of the market is a moral deficit that is increasingly apparent and a growing hunger to recover former values.” (Wallis, 2010, p. 8) Is it moral to have income disparity as in the USA? Is it moral to wage wars? What values support the “yes” or “no” answers?

Social capital

“High social capital means that citizens accept the positive role played by collective action (organized group behavior) in pursuing collective goods.” (Arts, Hagenaars, & Halman, 2003, p. 124) Welfare states and health care are good examples of the economic values manifested by this indicator.

Trust and goodwill

“Trust can be seen as the perception and interpretation of the other’s expected dependability.” (Arts, Hagenaars, & Halman, 2003, p. 121)

“We have trusted in the “invisible hand” of the market to make everything turn out all right, and we have believed that it wasn’t necessary for us to bring virtue to bear on our decisions. But things haven’t turned out all right, and the invisible hand has let go of some crucial ideals—like “the common good.” (Wallis, 2010, p.4)

The level of trust inherent in the society is the single, most pervasive cultural characteristic that determines economic well-being and the ability to compete.

Trust as an economic value is covered by a number of publications, notably by Covey (2006) and Fukuyama (1995).

Cultural capital

“As current economic theory has it, what is valued is a matter of supply and demand, with scarce goods and services more valued than abundant ones.” However, “demand is largely determined by cultural beliefs about what is and is not valuable. A much

more sensible, and realistic, standard for what is given economic value is what supports and advances human survival and human development. By this standard, a caring orientation—that is, concern for the welfare and development of ourselves, others, and our natural environment—is highly valued.” (Eisler, 2007, p. 16)

These statements demonstrate the difference between caring and not-caring economics, based on values.

Political capital

“But when it comes to American politics, i dare say that ‘oil talks’ prevails over values. Why does Kyoto evoke so much resistance? Because it affects the oil industry. Why is villain state Iraq under pressure and North Korea not? Because there are oil reserves in Iraq and not in North Korea.” (Arts, Hagenaaars, & Halman, 2003, p. 62)

Political considerations brought about the USA - Iraq war and its economic consequences. The spending of governments, as a reflection of political values and resulting policies, is a major factor of economic well-being at all levels, from personal to global.

6 Methodologies for value systems change

In order to change the pertinent value systems, leaders must utilize effective transformative methodologies. The methodologies that i shall outline contain necessary and sufficient practices to accomplish the transformation.

Hall (1995) relates the process of transformation to four stages of development of consciousness, with its relevant goals and means values. In the culminating Phase IV, signified by interdependence, the world is perceived by an individual as “a mystery for which we care on a global scale.” (p. 58)

Values pertinent to each stage are related to skills. Transformation is accomplished by (1) identifying values to achieve, and (2) acquiring and practicing appropriate skills. The process is not linear.

Kegan and Lahey’s (2009) book from the edition “Leadership for common good” calls for a start of the transformative process similar to Hall’s: identification of the change goals. The emphasis is on (1) the uncovering and examination of assumptions supporting the current state and (2) testing them for validity with regard to the desired state. Eventual modification of these assumptions leads to a comprehensive and adaptive change.

My research (Vodicka, 2002) proposes a set of four integral transformative practices: (1) the practice of mindfulness, (2) the practice of motivation, (3) the practice of communication called interlogue, and (4) the practice of transformative actions. It is worth to note that transformation involves “a fundamental change in the objective form, self-identity, cultural identity, and the functional fit of the transforming entity.” (p. 140)

7 Closing statements

1. Economic conditions and results are affected, in some cases determined, by values and value systems exhibited within and by their pertinent environments.
2. Values and value systems are classifiable and measurable. (Hall, 1995, p. 194) They manifest themselves at all levels, from individual to global.
3. Values and value systems can be transformed from one to another using appropriate methodologies.
4. The value and value systems transformations should be based on the *integral* apprehension of, and approach to, the current and future causes and conditions of environments (in particular, economic environments) where they are intended to take place, or where they are taking place.
5. The transformative goals and the subsequent decision making (in particular, related to the economic data processing and indicators) should not neglect values from the background categories listed in this paper.

8 Literature

- ARTS, W. A. (Ed.), HAGENAARS, J. A. (Ed.), & HALMAN, L. (Ed.) 2003. The cultural diversity of European unity - Findings, explanation and reflections from the European values study. Leiden and Boston: Brill.
- BAROFSKY, N. 2012. Bailout - An inside account of how Washington abandoned Main Street while rescuing Wall Street. New York: Free Press.
- CHARAN, R. 2013. Global tilt - Leading your business through the great economic power shift. New York: Crown Business.
- COVEY, S. M. R. 2006. The Speed of Trust. New York: Free Press. Retrieved from www.amazon.com, as a Kindle Edition eBook.
- EISLER, R. 2007. The real wealth of nations - Creating a caring economics. San Francisco: Berrett-Kohler Publishers.
- FOX, J. 2012. Economics of Well-Being. Harvard Business Review, Jan-Feb 2012. Retrieved from <http://hbr.org/2012/01/the-economics-of-well-being/ar/1>.
- FUKUYAMA, F. 1995. Trust - The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press Paperbacks. Retrieved from www.amazon.com, as a Kindle Edition eBook.
- HALL, B. P. 1995. Values shift - a guide to personal & organizational transformation. Rockport, MA: Twin Lights Publishers.
- KEGAN, R. & LAHEY L. L. 2009. Immunity to change - How to overcome it and unlock the potential in yourself and your organization. Boston: Harvard Business Press.

- MASLOW, A. 1968. Toward a psychology of being. New York: D. Van Nostrand.
- ROKEACH, M. 1973. The nature of human values. New York: Free Press.
- VODICKA, M. 2002. Organizational Transformation in Business. Ann Arbor, MI: ProQuest. Retrieved from www.amazon.com, as a Kindle Edition eBook.
- WALLIS, J. 2010. Rediscovering values - a moral compass for the new economy. New York: Howard Books.

Kríza v eurozóne: príčiny, prejavy, riziká, riešenia

Ivan Lesay¹ Ekonomický ústav SAV a Ministerstvo financií SR
Róbert Auxt² Ministerstvo financií SR²²

The Eurozone Crisis: Roots, Symptoms, Risks and Solutions

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ivan.lesay@savba.sk

² Ministry of Finance
of the Slovak Republic,
Stefanovicova 5,
817 82 Bratislava 15, Slovakia,
robert.auxt@mfsr.sk

Abstract: The authors claim that the Eurozone crisis is misdiagnosed and so are the anti-crisis policies. Massive capital flows from the Eurozone centre to the periphery encouraged by the existence of the currency union were at the core of the Eurozone crisis. The capital flowing to the periphery was often misallocated – instead of productive assets, it was channelled to non-productive sectors of economy. The capital inflows translated into rising prices incl. wages, inflating secondary market bubbles, deteriorating current account deficits and loss of competitiveness in the periphery. The Crisis in 2008 abruptly reversed the trend – capital has started fleeing the periphery en bloc, which resulted in a banking crisis. Many states bailed their banks out; in this sense, rather than a cause, the so-called debt crisis is a consequence of the financial crisis. In general, national and/or international public capital had been gradually replacing the fleeing private capital in the periphery. This private-public shift has not tackled the underlying problem; effectively, it only means that the burden of risk has been shuffled off the private finance institutions' balance sheets onto the public ones. Although the core countries share responsibility for the current situation, the burden of adjustment (in the form of internal devaluation) is one-sidedly placed on the peripheral countries. Both urgent and long-term measures are needed to overcome the Eurozone crisis and to eliminate macroeconomic imbalances – incl. common Eurobonds, the last resort lender status for the ECB, effective banking union and the like.

Keywords: Eurozone, financial crisis, currency union, macroeconomic imbalances, public indebtedness, Eurosystem, TARGET2

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0104/12 Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam.

1 Úvod

V značnej časti politických ale aj odborných kruhov stále prevláda presvedčenie, že hlavnou príčinou krízy v eurozóne je nezodpovedné hospodárenie s verejnými financiami niekoľkých štátov. Podľa nášho názoru je mylná aj diagnostika príčin krízy a aj recept na jej prekonanie. Súčasná kríza v eurozóne je systémová a vyplýva zo samotného nastavenia menovej únie a finančného systému.

2 Príčiny krízového stavu

Pozrime sa na hospodárenie s verejnými financiami v krajinách eurozóny v období pred vypuknutím krízy v roku 2008 (Tabuľka 1). Z krajín európskej periférie sú na prvých priečkach štáty s najvyššími deficitmi: Grécko, Portugalsko a Taliansko.

²² Stanoviská autorov prezentované v príspevku nie sú totožné s oficiálnymi stanoviskami MF SR.

Zvyšné Španielsko a Írsko nasledujú až po krajinách, ktoré sa bežne vnímajú ako rozpočtovo zodpovedné.

2.1 Deficity a dlhy ako štatistické symptómy

Štatistiky platobnej bilancie (bežného i finančného účtu) nám poskytujú presnejší prienik s kategóriou krajín najviac ohrozených krízou – na prvých priečkach sú Portugalsko, Grécko, Španielsko, Írsko a Taliansko.

Tab. 1: Bilancia verejných rozpočtov a zložiek platobnej bilancie (% HDP, priemer 2000 – 2007)

Vládny deficit		Bežný účet		Finančný účet	
Grécko	-5,4	Portugalsko	-9,3	Portugalsko	7,9
Portugalsko	-4,2	Grécko	-8,4	Grécko	7,4
Taliansko	-2,9	Španielsko	-5,8	Španielsko	5,4
Francúzsko	-2,7	Írsko	-1,9	Írsko	2,4
Nemecko	-2,3	Taliansko	-1,3	Taliansko	1,0
Rakúsko	-1,6	Francúzsko	0,5	Francúzsko	-0,2
Holandsko	-0,6	Rakúsko	1,7	Rakúsko	-0,8
Belgicko	-0,3	Belgicko	3,0	Belgicko	-2,8
Španielsko	0,5	Nemecko	3,2	Nemecko	-4,1
Írsko	1,5	Holandsko	5,5	Fínsko	-4,4
Luxembursko	2,3	Fínsko	6,0	Holandsko	-4,6
Fínsko	4,2	Luxembursko	10,6	Luxembursko	-11,0

Zdroj: Eurostat

Po tom, čo všetkých päť periférnych európskych štátov zažilo v období pred krízou významný príliv súkromného kapitálu, prichádza s krízou od roku 2008 k jednoznačnému a náhlemu zvratu v trende (Pisani-Ferry a Merler, 2012). Investori prehodnocujú riziká makroekonomického vývoja periférnych ekonomík a pridávajú kurzové riziko vyplývajúce z potenciálneho opustenia eurozóny.

Situáciu ďalej komplikuje absencia veriteľa poslednej inštancie, ktorá spôsobuje tzv. problém sebanaplňajúcich očakávaní (De Grauwe a Ji, 2012). Členské štáty menovej únie emitujú dlh v mene, nad ktorou nemajú kontrolu. Preto ich vlády a centrálné banky držiteľom dlhopisov nemôžu, na rozdiel od krajín s vlastnou menou, stopercentne zaručiť splácanie. Toto riziko vedie k tomu, že investori sa zbavujú dlhopisov problémových krajín eurozóny a kupujú dlhopisy bezpečnejších krajín. Výsledkom sú rastúce (a na vývoji fundamentálnych ekonomických indikátorov nezávislé) rozdiely v podmienkach financovania vládneho dlhu v rámci eurozóny – periférnym štátom úrokové sadzby rastú, zatiaľ čo krajinám z jadra klesajú.

V tejto súvislosti treba dodať, že ak sa dnes hovorí o dlhovej kríze a poukazuje sa pritom na aktuálne problémy krajín eurozóny s úrovňou verejného zadlženia, tak tie vo väčšine prípadov vznikli až ako dôsledok krízy a neboli jej príčinou. Po vypuknutí krízy sa zhoršili štatistiky verejného dlhu vo všetkých krajinách eurozóny a najhorší vývoj bol práve tam, kde vláda pod tlakom rozhodla o prebratí záväzkov súkromného sektora, najmä oslabených bánk.

2.2 Makroekonomické nerovnováhy

Za jeden z najzásadnejších prejavov súčasného stavu v eurozóne i v globálnej ekonomike teda považujeme makroekonomické nerovnováhy, zobrazujúce sa najmä cez nevyrovnané bilancie bežných účtov a čistých kapitálových tokov. Aj v tomto prípade sa však objavuje argument, že verejných či súkromných aktérov na periférii predsa nikto nenútil, aby kapitál prijímali.

a) Spoločná menová únia

Ak na trhu vznikne situácia, kedy sa núka množstvo lacného kapitálu, z hľadiska racionálneho ekonomického aktéra by bolo nevýhodné nepožičať si (na druhej strane treba tiež vnímať spoluzodpovednosť veriteľov, ktorí vyhodnocujú riziko, *dobrovoľne* požičiavajú, zarábajú na úrokoch a musia rátať aj s možnosťou nesplatenia pôžičky – za toto riziko sú kompenzovaní rizikovou maržou). Vznik takýchto, zo systémového hľadiska nesprávnych trhových motivácií, je jednou z hlavných príčin nerovnovážneho stavu a krízy v eurozóne.

Od vzniku menovej únie jej fungovanie charakterizuje existencia viacerých ekonomík v rôznych fázach hospodárskeho cyklu, s obmedzenou mierou vzájomnej konvergencie. Za stavu nízkej inflácie v Nemecku v období vzniku menovej únie bola reálna úroková miera pre nemeckú ekonomiku relatívne vysoká, a to viedlo k chronicky slabému domácomu dopytu a investíciám. Nemecké priemyselné podniky navyše ťažili tiež z presunu výroby do krajín s lacnejšou pracovnou silou, napr. aj do ČR a na Slovensko (Marin, 2010). Rastúce nemecké úspory sa neoplácalo investovať v domácej ekonomike a dochádzalo k čistému vývozu kapitálu do zahraničia.

Vďaka exportným odbytiskom pre investičný kapitál sa stali krajiny periférie eurozóny. Po prvé, bola v nich vyššia inflácia. Po druhé, po zavedení eura investori podcenili stav a riziká periférnych ekonomík – úrokové miery začali konvergovať na nízku nemeckú úroveň. Výsledkom boli nízke reálne úrokové sadzby, ktoré motivovali úverovú expanziu (čiže dovoz kapitálu), hospodársky rast, rast cien (vrátane nafúknutia bublín v nevýrobných sektoroch) a miezd, ktorých dôsledkom bolo prehriatie ekonomík, nižšia cenová konkurencieschopnosť a pochopiteľný nárast deficitov bežného účtu.

Potvrďuje sa to, čo je v teórii už dlho známe, totiž že spoločná menová politika nemôže stabilizovať viaceré oblasti v rôznych fázach hospodárskeho cyklu a s nerovnovahami platobnej bilancie (Mongelli, 2002). Zotrvanie ECB v tejto politike aj po prepuknutí krízy znamená, že jej úroková sadzba je pre perifériu mimoriadne vysoká. Kladie tak bremeno nastolenia rovnováhy v eurozóne práve na perifériu – pokles cien a miezd v tomto regióne môže nastať len za cenu vysokej nezamestnanosti a ekonomiky pod potenciálom.

b) Nadmerný prílev kapitálu, neprimeraná tvorba úverov a ich miss alokácia

Samotný prílev kapitálu z vyspelejšej časti eurozóny do menej vyspelej by nemusel byť problém, dokonca práve naopak – je predpokladom konvergencie a explicitným cieľom vytvorenia menovej únie. Problémom sa stáva najmä vtedy, ak namiesto do produktívnych aktív prúdi na sekundárne trhy (cenné papiere, nehnuteľnosti) s potenciálom tvorenia bublín.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že nie všetky finančné transakcie (napr. transakcie s už postavenými nehnuteľnosťami) sa započítavajú do nominálneho HDP. Preto je dôležité rozlišovať kredit, ktorý prispieva k tvorbe nominálneho HDP, a ten, ktorý k nemu neprispieva (9 541 mld. vs. 7 134 mld.): o niečo menej než polovicu celého likvidného kreditu finančný systém v eurozóne alokuje do neproduktívnych aktivít, teda aktivít priamo neprispievajúcich k tvorbe nominálneho HDP.

Nadmerná financionalizácia – ak úroveň súkromného zadĺženia presiahne 100 % HDP (Arcand, Berkes a Panizza, 2012), alebo ešte presnejšie nadmerná elasticita finančného a menového systému, čiže možnosť vydávať takmer neobmedzené množstvo úverov do špecifických a spravidla nevýrobných sektorov ekonomiky, teda vedie k vytváraniu finančných bublín (Borio a Disyatat, 2011). Tie vážne ohrozujú globálny finančný systém, prehlbujú makroekonomické nerovnováhy (v eurozóne i v globálnom meradle) a často končia makroekonomickým úpadkom (stagnácia, nekonkurencieschopnosť a deindustrializácia) a nutnosťou rekapitalizácie finančného sektora.

3 Kríza platobných bilancií a záchrana z verejných zdrojov

Inými slovami možno súčasnú situáciu charakterizovať ako vnútornú krízu platobnej bilancie v rámci eurozóny. Úbytok súkromného kapitálu kompenzuje kapitál z verejných zdrojov. Krízou sužované ekonomiky ho môžu čerpať tromi spôsobmi:

- a) Rozpočtové prevody zo záchranných fondov Európskej únie a Medzinárodného menového fondu (*Greek Loan Facility, European Financial Stability Facility, European Financial Stabilisation Mechanism* a od roku 2012 *European Stability Mechanism*);
- b) Nákup dlhopisov ohrozených krajín Európskou centrálnou bankou (*Securities Market Programme, Outright Monetary Transactions*);
- c) Štandardné operácie Eurosystému na voľnom trhu (*Main Refinancing Operations a Longer-Term Refinancing Operations*) a poskytovanie núdzovej likvidity z ECB (*Emergency Liquidity Assistance*).

Zjednodušene povedané, úroveň financovania bežného účtu krajín európskej periferie tak ostáva bez radikálnych zmien, skôr sa mení pomer súkromného a verejného kapitálu vo finančnom účte platobnej bilancie (podrobnejšie popísané nižšie, pri Rovnici 1).

Hoci prísun likvidity zatiaľ drží finančný systém pohromade a zabránil vyhláseniu platobnej neschopnosti ohrozených štátov, nedá sa s jeho účinkom počítať natrvalo a nerieši problém nesolventnosti. Po prvé, EFSF v sebe obsahuje toxickú zložku a potenciál šírenia nákazy (Varoufakis, 2011). Po druhé, intervencie na sekundárnych trhoch (okrem Eurosystému ich môže realizovať aj ESM) v skutočnosti nefinancujú krajiny, ale iba slúžia na výmenu finančných záväzkov medzi protistranami. Verejné fondy (Eurosystém, EFSF, ESM) sa tak môžu stať odpadkovým košom pre investorov, ktorí sa snažia znižovať svoju expozíciu voči periférii.

Každopádne sa ale doposiaľ menej pozornosti venovalo tretej zložke verejných kapitálových tokov do periférie. Aktuálne sa ukazuje, že poskytovanie likvidity z Eurosystému bankám z periférie naberať na význame a zaujímavým spôsobom prenáša makroekonomické nerovnováhy eurozóny do platobného systému TARGET2.

3.1 ECB, Eurosystém a nástroje na poskytovanie likvidity

V súvislosti s úverovými operáciami Eurosystému je dôležité uviesť, že hoci ich vykonáva priamo Európska centrálna banka, poskytnuté zdroje rozdeľujú priamo národné centrálné banky a v ich bilanciách sú aj zaznamenané. Podobne je to pri prípadných stratách z nesplatených úverov – tie by sa mali rozpočítat' na centrálné banky Eurosystému podľa ich kapitálového podielu (Whelan, 2012).

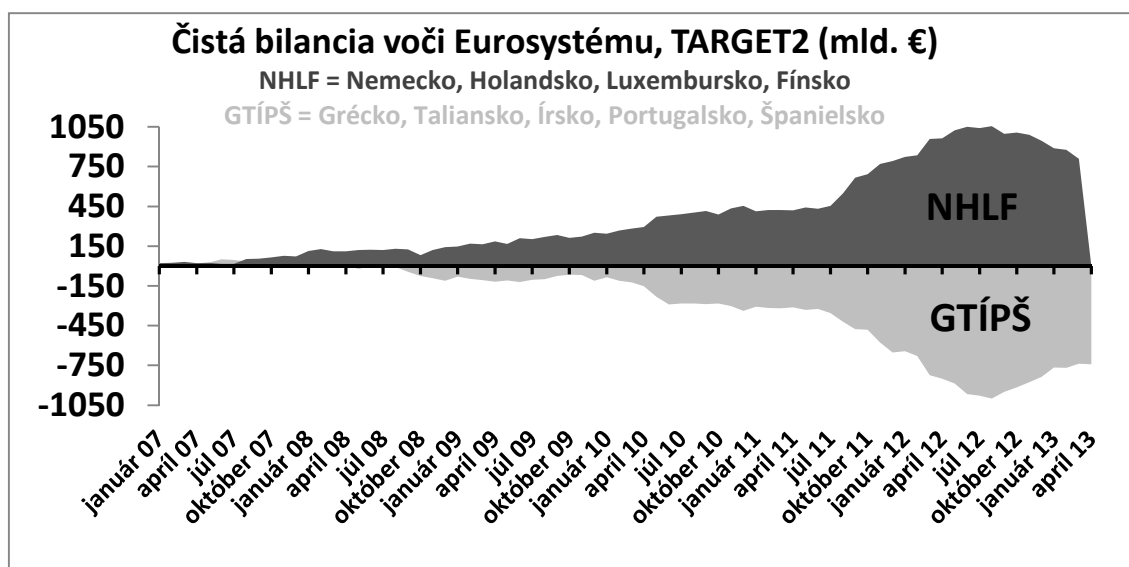
V decembri 2011 a vo februári 2012 sa ECB rozhodla reagovať na zhoršujúce sa podmienky financovania bánk. Realizovala dve mimoriadne operácie s úvermi v eurách s trojročnou splatnosťou (LTRO). Okrem štandardných úverových operácií sa centrálné banky Eurosystému môžu v krízových situáciách uchýliť k tzv. núdzovému poskytovaniu likvidity (ELA). K nej sa jednotlivé banky dostanú za zodpovedajúcu zábezpeku. Vo všeobecnosti sa tento nástroj má využívať iba v ojedinelých prípadoch bánk, ktoré si dočasne nevedia zabezpečiť likviditu na trhu, alebo prostredníctvom štandardných monetárnych operácií.

Medzi bežnými operáciami Eurosystému (MRO, LTRO) a nástrojom ELA je niekoľko zásadných rozdielov. Riziko nesplatenia v prípade prvých spočíva na Eurosystéme, zatiaľ čo v prípade ELA sú riziku vystavené národné centrálné banky. Úrokové sadzby sú pri úverových operáciách Eurosystému spravidla nižšie než pri ELA. Najzásadnejším rozdielom sú však podľa všetkého rozdielne nároky na zábezpeku. V prípade ELA sú požiadavky na zábezpeku bánk menej prísne a rozhodujú o nich národné centrálné banky.

3.2 TARGET2

TARGET2 je mechanizmus prevádzkovaný Eurosystémom a primárne slúži na hrubé vyrovnanie platieb v eurách v reálnom čase – čistý odliv peňazí z krajiny eurozóny sa každodenne pripíše ako debet jej centrálnej banke a naopak, čistý príliv eur do krajiny menovej únie sa zaznamená ako kredit jej centrálnej banky. Z hľadiska plynulého fungovania eurozóny je kľúčové, aby eurové bankové vklady v jednej krajine menovej únie mali rovnakú hodnotu ako vklady v hociktovej inej krajine eurozóny. Národné centrálné banky preto musia prijímať spomínané vzájomné nároky, ktoré vyplývajú z cezhraničných finančných tokov.

Debety a kredity v bilanciách jednotlivých centrálnych bánk by mali byť iba dočasné a systém zúčtovania by mal pri dlhších časových úsekoch oscilovať okolo nuly. V praxi však počas napätých situácií platby prúdia viac-menej jedným smerom – z okraja do jadra eurozóny. Tieto toky majú trvalejší charakter a spôsobujú rastúcu nerovnováhu v medzibankovom platobnom systéme TARGET2 (Graf 1). Majú teda charakter podobný dlhu.

Graf 1: Rast nerovnováhy medzi jadrom a perifériou eurozóny v platobnom systéme TARGET2

Zdroj: Institute of Empirical Economic Research, University of Osnabrueck

Na jednej strane sú krajiny so záväzkami voči systému (*TARGET2 liabilities*; ich banky zaznamenali čistý odliv financií do zvyšku eurozóny) a na druhej strane sú krajiny s nárokmi voči systému (*TARGET2 claims*; ich banky zaznamenali čistý prítok financií). Banky na periférii eurozóny trpia výbermi a presunmi vkladov, ale najmä čoraz nižšou ochotou bánk z centra eurozóny poskytovať úvery na refinancovanie. Napríklad nemecké banky v období od augusta 2008 do januára 2012 znížili svoje nároky voči zvyšku eurozóny o 320 mld. eur, pričom nároky na Bundesbank v rámci systému TARGET za to isté obdobie vzrástli o 390 mld. eur (Dullien a Schieritz, 2012). Banky periférie eurozóny tak majú veľmi obmedzený prístup na medzibankový trh a čoraz viac využívajú centrálnu banku.

Rast záväzkov v TARGET2 sa často dáva do súvislosti s deficitmi bežných účtov problémových krajín. V tejto línii sa automaticky opäť ponúka jednoduchý spôsob, ako nerovnováhy v systéme znížiť – krajinám s rastúcimi záväzkami v TARGET2 sa odporúča znižovať deficit bežného účtu, čiže menej dovážať a viac vyvážať. Je však potrebné zdôrazniť, že pôžičky od EÚ a MMF a úverové operácie Eurosystemu, ktoré sa odrážajú v rastúcich záväzkoch krajín periférie v systéme TARGET2, neslúžili na zvyšovanie deficitov bežných účtov v týchto ekonomikách. Ak, tak boli zrkadlovým odrazom a kompenzáciou už spomínaného úbytku súkromných kapitálových tokov a slúžili iba na tlmenie tlaku na bilancie bežných účtov v krajinách periférie menovej únie. Situáciu približuje nasledovná rovnica.

$$\text{Zahraničné finančné zdroje} = \downarrow \text{toky súkromného kapitálu} + \uparrow \text{ofic. pomoc EÚ a EZ} + \text{MMF} + \text{centr. banky}$$

Rovnica 1: Zahraničné financovanie bežného účtu štátov európskej periférie

Pre konkrétne znázornenie sa pozrime na platobnú bilanciu Grécka od prepuknutia krízy. Hneď pri pohľade na deficit bežného účtu vidíme jeho razantné skreslenie z 51,3 mld. USD v roku 2008 na 29,2 mld. USD v roku 2011, pri ktorom kľúčovú úlohu zohralo najmä výrazné obmedzenie dovozu tovarov. Pomoc od eurozóny a MMF

a z Eurosystému teda určite nesmeruje na podporu bežného účtu, ale v prvom rade vyrovnáva rapidný úbytok súkromného kapitálu. Zatiaľ čo v roku 2008 bola bilancia toku súkromného kapitálu v pluse 11,6 mld. USD, v roku 2011 zaznamenala mínus 55,2 mld. USD. Práve tento úbytok kompenzoval verejný kapitál zo záchranných fondov EÚ, MMF a z Eurosystému. Kumulatívny stav za všetky štyri roky 2008 – 2011 vyjadruje nasledovná doplnená orientačná rovnica (neúplná ekvivalencia vyplýva z vynechania menej podstatných zložiek platobnej bilancie).

$\text{Deficit bežného účtu } (-147,3) \approx \text{toky súkromného kapitálu } (-85,3) + \text{ofic. pomoc eurozóny } (61,3) + \text{MMF } (27) + \text{centr. bank } (129,7)$

Rovnica 2: Deficit bežného účtu Grécka a jeho zahraničné financovanie (kum. 2008 – 2011, mld. USD)

Napriek zlepšujúcemu sa trendu bola bilancia gréckeho bežného účtu počas všetkých rokov záporná a deficit dosiahol kumulatívne 147,3 mld. USD. Za rovnaké obdobie odtieklo z krajiny 85,3 mld. USD súkromného kapitálu. Túto súhrnnú stratu 232,6 mld. USD do značnej miery tlmili verejné kapitálové toky vo výške 218 mld. USD.

Prehľbujúce sa nerovnováhy v systéme TARGET2 sa často interpretujú tak, že sú rizikom pre krajiny s prebytkom likvidity (Sinn, 2011). Hoci zvýšená expozícia centrálnych bánk krajín ako Nemecko, Luxembursko alebo Holandsko môže za istých okolností predstavovať problém, je iba odrazom jedného konkrétneho javu s pozitívnymi dopadmi na tie isté krajiny: Vďaka verejnej intervencii (EÚ, MMF, Eurosystém) mohol finančný sektor spomínaných krajín hladko a bezbolestne stiahnuť svoje peniaze z periférie. Nebyť tlmiacej funkcie verejných tokov, snaha zbaviť sa aktív na periférii by viedla k platobnej neschopnosti miestneho bankového sektora, k drastickému vyrovnaniu bilancie bežného účtu a v konečnom dôsledku k znehodnoteniu aktív zahraničných bánk na periférii eurozóny. Úbytok súkromných kapitálových tokov a jeho kompenzácia verejnými tak *de facto* znamenal presun rizika z bilancií súkromného sektora do verejného sektora.

4 Odporúčania

Zrušenie voľnej zameniteľnosti (fungibility) eur považujeme za najzávažnejšie riziko súčasného vývoja v eurozóne. Vkladatelia vo zvyšných krajinách eurozóny, najmä jej periférie, by totiž po prvom precedense exitu z menovej únie reálne počítali s možnosťou prekonvertovania eura do novej štátnej meny. Táto obava je prítomná aj teraz, ale odchodom jednej krajiny (zatiaľ boli najbližšie Grécko a Cyprus) by sa výrazne zosilnili snahy presunúť väčšinu depozitov do bezpečnejšieho zahraničia – mohlo by prísť až k systémovému nájazdu na bankové sektory vo viacerých krajinách.

Namiesto riskantných krokov, akými by podľa všetkého bolo znefunkčnenie systému TARGET2, alebo odchod krajín z menovej únie, odporúčame zamerať sa na korene krízy na makroekonomickej úrovni a vo finančnom sektore. Vyrovnávanie nerovnováh je však dlhodobá úloha, ktorej musia predchádzať pomerne rýchle opatrenia na stabilizáciu situácie (najmä v oblasti verejného dlhu) a na riešenie situácie v bankovom sektore a reálnej ekonomike.

Treba urýchlene vyriešiť problém viacerých krajín eurozóny s financovaním štátneho dlhu. Aj krajiny s konzervatívnym rozpočtovým hospodárením a pomerne nízkou úrovňou verejného zadlženia, ako napríklad Španielsko, musia čeliť príliš vysokým a z dlhodobého hľadiska neudržateľným úrokom. Riešením, ktoré by zásadným spôsobom eliminovalo tlaky finančných trhov, by boli spoločné európske dlhopisy. Tie možno dizajnovať tak, aby nepodporovali morálny hazard (štáty by si napr. cez ne mohli požičať iba do výšky 60 % HDP) a aby nešli na úkor štátov jadra eurozóny (za dlhopisy by neručili jednotlivé členské štáty, ale ich emitent ECB) (Varoufakis a Holland, 2011).

Alternatívnym alebo súbežným opatrením by mohlo byť takpovediac nasadenie ťažkých kalibrov. Zmena mandátu ECB a jednoznačné vyhlásenie o tom, že členské štáty môžu v poslednej inštancii čerpať zo zdrojov ECB by celkom určite zásadne zrazilo z hľadiska ekonomických fundamentov neoprávnene vysoké výnosy z dlhopisov periférnych ekonomík (krokom týmto smerom je ohlásený program OMT; problémom ale ostáva jeho podmienenosť, ktorá otvára priestor pre špekulácie).

Ozdravenie bankového sektora eurozóny by sa malo diať z centrálnej úrovne, ideálne za účasti ECB. Jeho základom by mali byť prísne záťažové testy bánk a podmienenie rekapitalizácie z verejných zdrojov (napr. z ESM) výmenou za verejný podiel v zachraňovaných bankách. Vzhľadom na nadnárodné pôsobenie mnohých bánk eurozóny a ich systémový význam pre stabilitu menovej únie by mala vzniknúť efektívna banková únia so spoločným bankovým dohľadom, fondom pre ručenie za vklady a fondom na rezolúciu bánk.

Novou a kľúčovou úlohou orgánov dohľadu nad finančným trhom by malo byť monitorovanie ale aj regulovanie objemu a alokácie kapitálu. Treba ísť nad rámec smernice CRD IV (pravidlá Bazilej III.) a okrem pákovania sa zamerať aj na to, kam kredit smeruje. Financovanie neproduktívnych aktivít (transakcií, ktoré neprispievajú k tvorbe HDP) by mali regulátori sledovať a demotivovať (príp. naopak – financovanie produktívnych investícií motivovať).

Zdroje získané zo spoločných európskych dlhopisov (napr. spolu s financiami z EIB) by bolo možné použiť tiež na financovanie zmysluplných projektov najmä na periférii eurozóny – z krátkodobého hľadiska by sa tým podporil hospodársky rast, a teda posilnila kapacita splácať dlhy. Rast HDP zo štatistickej definície znižuje pomer dlhu na HDP. Avšak hospodársky rast, pri ktorom nedôjde len k zvýšeniu výdavkov, ale aj k rastu investícií do reálnych aktív a rastu primeranej spotreby, by mal zaručiť aj dostatočné príjmy na splatenie toxického kreditu. Zo stredno- až dlhodobého hľadiska by podpora rastu na periférii prispela k znižovaniu makroekonomických nerovnováh.

Ak sa urgentnými opatreniami krátkodobo podarí stabilizovať situáciu v eurozóne, mali by sa prijať štrukturálne preventívne opatrenia s cieľom zabrániť vzniku podobných kríz v budúcnosti. Ide najmä o oblasť makroekonomických nerovnováh.

Na úrovni EÚ sa tento problém – aspoň formálne – už adresuje. Balík šiestich legislatívnych návrhov o správe ekonomických záležitostí (*six-pack*) obsahuje okrem fiškálnej aj makroekonomickú zložku. Postup v prípade makroekonomických nerovnováh, prípadne postup v prípade nadmerných nerovnováh, sú nástroje, ktoré môže Európska komisia uplatniť voči štátom, kde hrozí alebo je naplno prítomné

riziko napr. v podobe straty konkurencieschopnosti, vysokej úrovne súkromnej zadlženosti, bublín v súvislosti s cenami aktív a pod.

Riešenie makroekonomických nerovnováh na európskej úrovni je ale problematické prinajmenšom z dvoch dôvodov. Po prvé, je v tieni snáh o rozpočtovú disciplínu a zďaleka sa mu nevenuje toľko pozornosti – súvisí to s nesprávnou diagnostikou krízy, ktorú sme spomenuli na začiatku. Po druhé, ako problémové identifikuje krajiny s nadmernými deficitmi bežného účtu či vysokou súkromnou zadlženosťou a ignoruje krajiny s prebytkami bežného účtu a s nadmernými úsporami. Tie ale za vznik nerovnováh podľa nášho názoru prispievajú prinajmenšom v rovnakej miere.

A ak v pátraní po koreňoch nerovnováh – a teda krízy – pôjdeme ešte hlbšie, musíme skonštatovať, že mimoriadne dôležitú úlohu zohrala na celosvetovej úrovni príjmová nerovnosť a zmena úrovne a štruktúry globálneho agregátneho dopytu. Napriek pomerne rýchlemu rastu HDP predkrízový model rastu nedokázal vytvoriť dostatok produktívnych pracovných príležitostí. Reálne mzdy v mnohých krajinách sveta stagnovali resp. klesali a spotreba sa financovala úvermi. Tento model viedol k nestabilite a nerovnováham, ktorých aktuálne premeny môžeme pozorovať práve na kríze eurozóny.

Z dlhodobého hľadiska bude preto na prekonanie krízy a na prevenciu vzniku ďalších nevyhnutné vyrovnať nielen makroekonomické nerovnováhy, ale aj distribúciu príjmov. Opatrenia sledujúce oba ciele by sa mali rámcovo zamerať na nasledovné oblasti: expanzívnejšia mzdová a rozpočtová politika v krajinách centra eurozóny, čiže posilnenie domáceho dopytu; uvoľnená menová politika ECB a vyššia inflácia v centre menovej únie. Nie náhodou v tejto časti spomíname výlučne opatrenia v centre eurozóny. Ako jasne vyplýva z tohto príspevku, pomerne razantné prispôsobovacie opatrenia na periférii sú už v plnom prúde a teraz ide len o to, aby svoj diel prispôsobovania prebrali aj krajiny na opačnej strane nerovnováh.

To by umožnilo poľaviť dlhodobo neudržateľný tlak na periférii. Reštriktívna mzdová politika, presadzovaná o.i. ako súčasť podmienok poskytnutia pomoci z európskych záchranných fondov, zhoršuje problém súkromného zadlženia. Škrty v mzdách a dôchodkoch na periférii eurozóny by sa teda mali zastaviť. Súčasťou plánu vyrovňovania nerovnováh v rámci eurozóny by mala byť tiež aktívna priemyselná politika vo vnútri štátov periférie a financovanie podpory hospodárskej reštrukturalizácie na periférii, napr. zo zdrojov získaných zo spoločných európskych dlhopisov.

5 Literatúra

- ARCAND, J. – BERKES, E. – PANIZZA, U. 2012. Too Much Finance? [IMF Working Paper WP/12/161]. Washington DC: International Monetary Fund.
- BORIO, C. – DISYATAT, P. 2011. Global imbalances and the financial crisis: Link or no link? [BIS Working Papers No 346]. Basel: Bank for International Settlements. ISBN 1682-7678.

- DE GRAUWE, P. – JI, Y. 2012. Self-Fulfilling Crises in the Eurozone: An Empirical Test. [CEPS Working Document No. 366, 2012]. Brussels: Centre for European Policy Studies. ISBN 978-94-6138-210-8.
- DULLIEN, S. – SCHIERITZ, M. 2012. German savers should applaud the growing TARGET balances. Vox. Cit. 10. 6. 2013. <<http://www.voxeu.org/article/german-savers-should-applaud-growing-target-balances>>.
- MARIN, D. 2010. Germany's super competitiveness: a helping hand from Eastern Europe. Vox. Cit. 10. 6. 2013. <<http://www.voxeu.org/article/germany-s-super-competitiveness>>.
- MERLER, S. – PISANI-FERRY, J. 2012. Sudden stops in the euro area. [Bruegel Policy Contribution, Issue 2012/06]. Brussels: Bruegel.
- MONGELLI, F. P. 2002. „New“ Views on the Optimum Currency Area Theory: What Is EMU Telling Us? [Working Paper No. 138]. Frankfurt am Main: European Central Bank. ISSN 1561-0810.
- SINN, H. 2011. The ECB's stealth bailout. Vox. Cit. 10. 6. 2013. <<http://www.voxeu.org/article/ecb-s-stealth-bailout>>.
- VAROUFAKIS, Y. – HOLLAND, S. 2011. A modest proposal for overcoming the euro crisis. [Levy Economics Institute of Bard College Policy Note 2011/3]. Annandale-on-Hudson, NY: Levy Economics Institute.
- VAROUFAKIS, Y. 2011. Why Italy? Why Spain? And why the EFSF's size does not matter. Yanis Varoufakis blog. Cit. 10. 6. 2013. <<http://yanisvaroufakis.eu/2011/08/04/why-italy-why-spain-and-why-the-efsfs-size-does-not-matter/>>.
- WHELAN, K. 2012. ELA, Promissory Notes and All That: The Fiscal Costs of Anglo Irish Bank. [UCD Centre for Economic Research Working Paper Series WP12/06]. Dublin: University College Dublin.

Neúčinnosť tradičných nástrojov hospodárskej politiky

Boris Hošoff¹ Ekonomický ústav SAV

Ineffectiveness of traditional instruments of economic policy

Author's contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
boris.hosoff@savba.sk

Abstract: It turns out that as were the regulating and supervising authorities not able to anticipate the onset of the financial crisis and Great recession, so they are not adequately prepared to respond to the increasing globalization as well as surrounding deeper socio-economic trends, and their adaptation to changing conditions is often slow and chaotic. In the light of this inability of existing institutions, we witnessed pressure on their transformation and quite possibly the emergence of new supranational groupings. The existing structure of international institutions and the standing of economic subjects do not reflect changed conditions and respective positions of regions and actors in the world economy. Behind the introduced measures we can see growing pressure on the new distribution of economic power.

Keywords: Fiscal policy, Monetary policy, debt

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0104/12 Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam.

1 Úvod

Európska únia rovnako ako USA podnikli a podnikajú celý rad inštitucionálnych a regulačných reforiem, ktorých konečný výsledok je neistý a preto zatiaľ nemôžeme hodnotiť celkový úspech, alebo neúspech transformácie, ktorou prechádzajú už aj vyspelé ekonomiky. Môžeme ale zhodnotiť niektoré z aspektov doterajšej inštitucionálnej reakcie na krízu z makroekonomického hľadiska a jej strategického smerovania.

Na strane Európskej únie je iniciatívna hlavne Európska komisia a jednotlivé členské štáty, čo zvyrazňuje heterogénnosť inštitucionálneho usporiadania EÚ. Na strane USA je to Kongres a Biely dom kto udáva tón prijímaných opatrení, pričom sa domnievame, že v porovnaní s Európskou úniou je pôsobenie inštitúcií v USA podstatne flexibilnejšie, hoci aj tu sa vyskytli situácie, kedy sa rozhodovací proces spomalil, či zasekol.²³

Koordinácia prijímaných opatrení medzi USA a EÚ bola citelná hlavne na začiatku krízy, čo bolo vyvolané previazanosťou finančných systémov na oboch stranách Atlantiku a príbuznosťou problémov, s ktorými sa museli krajiny v prvých rokoch krízy vyrovnávať. Postupom času sa ale začali prejavovať efekty štrukturálnych rozdielov medzi ekonomikami USA a EÚ, čo posunulo dôraz na opatrenia prijímané z iniciatívy jednotlivých štátov a odhalilo výrazné nedostatky na strane inštitucionálneho usporiadania EÚ. Pri snahe o ich postupné odstraňovanie môžeme očakávať aj opätovné priblíženie spoločných záujmov a hospodársko-politických stratégií medzi USA a EÚ.

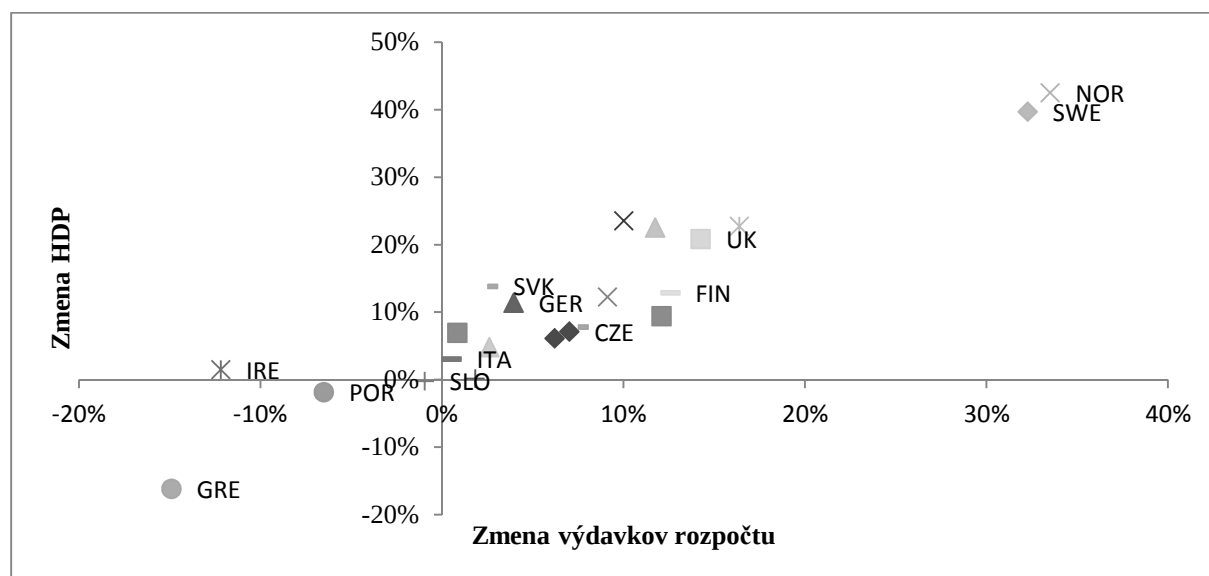
²³ Bolo tomu napríklad pri zdĺhavom hľadaní konsenzu medzi republikánmi a demokratmi ohľadom zvýšenia dlhového stropu v lete 2011, kedy USA hrozila platobná neschopnosť.

2 Fiškálna politika a multiplikátor

Fiškálna politika sa stala na začiatku Veľkej recesie hlavným nástrojom hospodárskej politiky a podpísala sa pod rekordný rast deficitov a verejného zadlženia vo vyspelých ekonomikách. Ani za túto cenu sa však ich konjunktúru naštartovať nepodarilo.

MMF odporúčal krajinám postihnutých krízou a vysokými verejnými dlhmi, aby znovu naštartovali expanziu hospodárskeho rastu a získali dôveru veriteľov pomocou škrtov vo výdavkoch a šetrením. Pritom, vychádzalo sa z predpokladu, že fiškálny multiplikátor bude menší ako jedna, presnejšie okolo 0,5 a šetrenie sa až tak negatívne neodrazí na hospodárskom raste, pričom sa predpokladalo, že fiškálna konsolidácia bude kladne ovplyvňovať očakávania a tým aj úrokové miery štátnych dlhopisov.

Ako sa však ukázalo, šetrenie sa na menšej dlhovej službe odráža len minimálne, ale čo je dôležitejšie, malo omnoho väčší negatívny dopad na hospodársky rast ako sa pôvodne predpokladalo. MMF totiž vo svojej aktuálnej správe priznal chybu, keď zverejnil, že fiškálny multiplikátor nie je 0,5 ako sa pôvodne predpokladalo, ale podstatne väčší a pohybuje sa na úrovni od 0,9 po 1,7 (IMF, 2012). MMF ako aj jednotlivé štáty podcenili vplyv šetrenia na hospodársky rast. Táto skúsenosť dokumentuje pôsobenie efektov o ktorých hovorí vo svojich prácach J. M. Keynes a ďalší ekonómovia ako napríklad P. Krugman. Dôsledky šetrenia na hospodársky rast ilustruje nasledovný graf č. 1.

Graf 1: Dopad šetrenia na HDP vo vybraných európskych ekonomikách (2009 – 2012, %)

Zdroj: Eurostat (2013), vlastné výpočty

Pri hľadaní riešení ako dosiahnuť fiškálnu konsolidáciu by sme pravdepodobne nemali miešať dva zdanlivo rovnaké problémy, ktorých vplyv na ekonomiku je ale rozdielny tak z hľadiska času, ako aj relatívnych nákladov. Jedným z nich sú vysoké deficity,²⁴ ktoré sú dlhodobo neudržateľné a druhým je dlhodobá akumulácia verejného dlhu, ktorý už nie je tak ľahké rýchlo znížiť a bude pretrvávať aj v dlhodobom horizonte.

²⁴ Tie je ale možné vďaka šetreniu výrazne zmenšiť aj v krátkodobom horizonte.

Ako sa ukázalo, prirýchla fiškálna konsolidácia a snaha o redukciu deficitov v prostredí oslabenej konjunktúry môže hospodárskemu rastu viacej uškodiť ako pomôcť. Zodpovedné autority by sa tak mali pravdepodobne skôr zamerať na opatrenia brániace nebezpečnému nárastu dlhu v dlhodobom horizonte, zatiaľ čo krátkodobá redukcia deficitu by mala brať ohľad na hospodársky rast a zamestnanosť.

Dlhodobé faktory ovplyvňujúce deficity súvisia okrem iného so sociálnymi trendmi ako je napríklad starnutie obyvateľstva, či prehĺbovanie polarizácie dôchodkov. Dôvody na rast deficitov treba pochopiteľne hľadať aj na strane rozpočtových príjmov, ktoré sú v dôsledku recesie a oslabenej spotreby nízke. Výška daní, predovšetkým tých ktoré progresívne zdaňujú a vyrovnávajú dôchodkovú polarizáciu, sa v posledných tridsiatich rokoch podstatne znížila. Pravdepodobne rovnako významné ako je výška daní sú aj regulácie týkajúce sa možných odpočítateľných položiek a nedostatočný dohľad nad daňovými únikmi.

Až tieto pravidlá v kombinácii s veľkosťou daňového zaťaženia určujú konečnú výšku príjmov rozpočtu a tak by sa zodpovedné autority nemali zameriavať len na výšku daňového zaťaženia, ale predovšetkým na pravidlá, daňové úniky, či šedú a čiernu ekonomiku, ktoré možno prinášajú väčšie výpadky na rozpočtových príjmoch a morálny hazard ako relatívne málo progresívne zdanenie, hoci aj to je z nášho pohľadu dôležité, ale z iného dôvodu – rastu polarizácie dôchodkov.

Debata ohľadom výšky daní tak často môže odvádzať pozornosť od iných dôležitých faktorov. Ako sa ukazuje, vplyv výšky daní na deficit je relatívny a pri fiškálnej konsolidácii budú rozhodujúce dlhodobé faktory, pričom niektoré z nich sú nositeľmi systémového charakteru súčasnej krízy (napr. polarizácia príjmov, daňové úniky). Ak sa aj podarí výraznejšie znížiť deficit v krátkodobom horizonte, bez potrebných systémových reforiem sa rozpočet v dlhodobom horizonte nepodarí skonsolidovať.

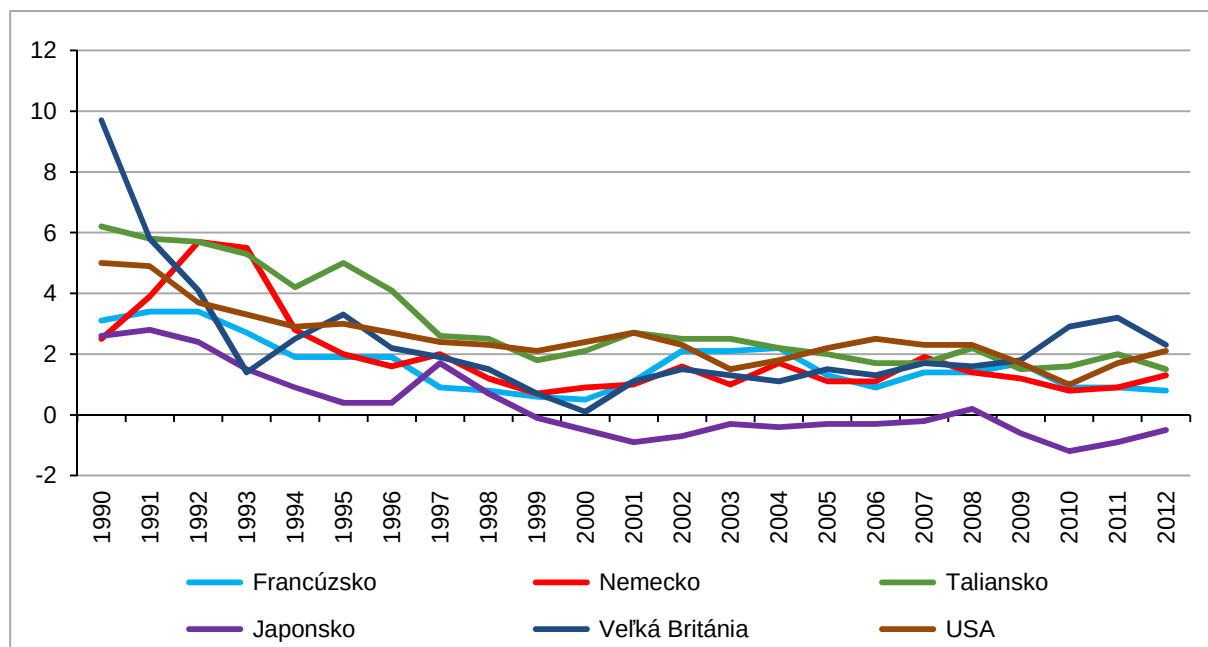
3 Monetárna politika a pasca likvidity

Dôvodov prečo je monetárna politika ECB, FED, či BOJ neschopná naštartovať expanziu hospodárskeho rastu vo vyspelých ekonomikách môže byť viacero, domnievame sa však, že rozhodujúcim faktorom je pasca likvidity, do ktorej sa dostali viaceré z nich. Pri pasci likvidity sú tradičné nástroje monetárnej politiky neúčinné a pokles úrokových mier, či rast ponuky peňazí a likvidity v ekonomike, nevedú k želanému naštartovaniu konjunktúry hospodárskeho cyklu. Skúsenosti Japonska a USA naznačujú, že tak zníženie úrokových mier až na ich nulovú hranicu,²⁵ ako aj rast ponuky peňazí zatiaľ neprinášajú želané efekty a stagnácia vyspelých ekonomík sa stáva všeobecným fenoménom.

Hlavným faktorom sú pravdepodobne negatívne očakávania ekonomických subjektov, či už v súvislosti so ziskami alebo zamestnanosťou. Firmy a domácnosti si nepožičiavajú tak ako predtým ani pri rekordne nízkych úrokových mierach. Tento fakt naznačuje, že ekonomické subjekty neveria ani vo vlastné schopnosti splatiť aspoň istiny úverov, nieto ešte relatívne vysoké úroky, ako tomu bolo v minulosti.

²⁵ Kedy už nemôžu byť nižšie bez toho, aby boli záporné.

Situáciu komplikuje aj stagnácia príjmov domácností, ktorým v procese oddlžovania nezostáva toľko disponibilných prostriedkov na spotrebu ako predtým. Sprievodným javom tohto vývoja je nízka inflácia, ktorá sa v súčasnosti vo vyspelých ekonomikách pohybuje v priemere okolo 1 %, čo je pravdepodobne príliš nízko.

Graf 2: Pokles miery inflácie vo vyspelých ekonomikách (%)

Zdroj: IMF, 2013b

Tento stav obmedzuje pôžičky a výdavky, pričom motivuje k hromadeniu hotovosti. Najväčším problémom je nedostatočný dopyt a pokles cien túto situáciu len zhoršuje, pretože ľudia odkladajú svoje nákupné rozhodnutia vo vidine nižších cien v budúcnosti. Navyše sú zaťažení splácaním svojich dlhov, čo tiež odčerpáva disponibilné zdroje použiteľné na spotrebu. Túto negatívnu špirálu umocňuje všeobecne krehká konjunktúra vyspelých ekonomík, ktorá ďalej tlačí na nižšiu infláciu, čo prostredníctvom stagnácie alebo poklesu miezd opäť znižuje ekonomickú aktivitu.

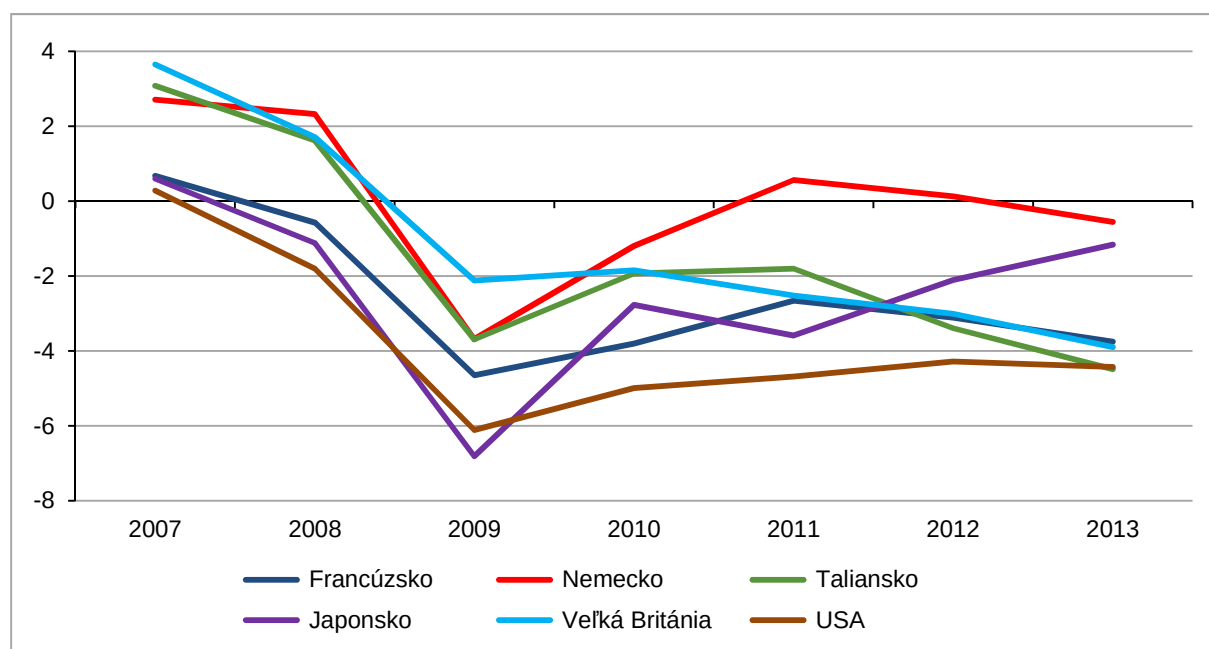
Motivácia k šetreniu domácností vyplýva aj zo starnutia populácie, jej oslabenej dôvery, presýtenia dlhom a negatívnych skúseností spojených s Veľkou recesiou, sprevádzanou rekordným rastom nezamestnanosti, čo zásadne zmenilo finančné hospodárenie strednej vrstvy obyvateľstva tak v Európe, ako aj v USA. Pri skúmaní vývoja zadlženia môžeme konštatovať, že proces oddlžovania sa v podstate začal len nedávno, pričom stále vidíme tak inštitucionálne nedostatky, ako aj finančné riziká súčasného vývoja. Celkový dlh sa od začiatku Veľkej recesie vo väčšine vyspelých ekonomík zvýšil, s výnimkou USA, Austrálie a J. Kórei, v ktorých sa podiel celkového dlhu na HDP zmenšil. Ako sa uvádza v štúdiu National Intelligence Council (2012) predchádzajúce epizódy oddlžovania trvali vždy takmer jednu dekádu a zdá sa, že tento model sa bude opakovať aj teraz.

Kľúčom k novej fáze expanzie založenej na spotrebe tak pravdepodobne nie je ani vyššia ponuka peňazí a monetárna expanzia. Vidíme, že možnosť refinancovať dlhy

prostredníctvom nových úverov pri nízkych úrokoch neviedla k naštartovaniu novej vlny zadlžovania a spotreby. Objem dlhu sa v tomto prípade zmenší minimálne a nižšie náklady na jeho obsluhu nestačia na naštartovanie konjunktúry. Rozhodujúcim faktorom je pravdepodobne zbavenie sa reálnych dlhov, ktoré môže trvať ešte niekoľko rokov.

2.1 Kvantitatívne uvoľnenie a medzera v outpute

Súkromný dopyt je oslabený a ani spotrebné výdavky pri nulových úrokových mierach nestačia na to, aby sa dosiahla plná zamestnanosť. Centrálné banky preto pri ovplyvňovaní finančnej likvidity museli opustiť svoje tradičné nástroje a prejsť na politiku kvantitatívneho uvoľnenia. Centrálné banky sa snažia naštartovať konjunktúru prostredníctvom ponuky peňazí a implikovaného rastu cien,²⁶ čo sa dá ale v prostredí nadmerných kapacít pravdepodobne dosiahnuť len pri vysokých potenciálnych nákladoch v podobe straty kúpnej sily. Pri veľkej medzere v outpute (najmä v USA) sme mohli oprávnené predpokladať, že pokles inflácie bude mať tendenciu transformovať sa do deflačných tlakov.

Graf 3: Medzera v outpute (%)
Zdroj: IMF, 2013b

Ak sa pozrieme na graf č. 3 vidíme, že medzi vybranými krajinami majú najväčšiu medzeru v outpute USA. Prečo sa ale v tejto krajine neprejavujú deflačné tlaky tak silno ako napríklad v Japonsku, ktoré má medzeru v outpute podstatne menšiu? Odpoveďou môže byť omnoho väčšia dlhodobá angažovanosť²⁷ FED v porovnaní s BOJ a jej schopnosť presvedčiť trhy o svojom ciele nedovoliť spustenie deflačnej špirály.

Z tohto pohľadu sa môže monetárna politika FED-u javiť ako úspešnejšia, avšak musíme objektívne konštatovať, že aj napriek jej expanzii sa nepodarilo naštartovať

²⁶ A s tým spojený rast úrokov a zvýšenie účinnosti tradičných nástrojov monetárnej politiky.

²⁷ Ktorá sa prejavuje na väčšom raste aktív centrálnych bánk.

konjunktúru hospodárskeho cyklu. Príčinné súvislosti by sme mohli hľadať v obavách firiem a domácností ohľadom priskorého ukončenia monetárnej expanzie, alebo neochote centrálnych bánk tolerovať väčšiu infláciu, čo je pravdepodobne hlavnou prekážkou pre vyšší hospodársky rast a pokles nezamestnanosti zo strany monetárnej stratégie.

4 Záver

Ukazuje sa, že tak ako neboli regulačné autority schopné predvídať vypuknutie finančnej krízy, tak nie sú národné a nadnárodné inštitúcie dostatočne pripravené reagovať na prehlbujúcu sa globalizáciu a dôsledky Veľkej recesie, pričom ich adaptácia na meniace sa podmienky je často pomalá a zdĺhavá. Vo svetle tejto neschopnosti existujúcich inštitúcií sme svedkami toho, ako silnie tlak na ich transformáciu, prípadne vznik celkom nových nadnárodných zoskupení.

Koordinovaná pomoc veľkým bankám a dôležitým finančným inštitúciám pomohla zachrániť finančné systémy vo vyspelých ekonomikách pred kolapsom, ktorý by bol spojený s negatívnymi konzekvenciami pre celú svetovú ekonomiku. Prudké zvýšenie deficitov a verejných dlhov vyvolané záchrannými balíčkami zmiernilo negatívne dôsledky recesie, avšak neskôr viedlo k prehnanej reakcii v podobe šetrenia a znižovania verejných výdavkov, čo sa podpísalo pod stagnáciu vyspelých ekonomík, z ktorých mnohé sa aktuálne nachádzajú v recesii a sú tak neschopné ďalšej efektívnej fiškálnej konsolidácie bez väčších strát v podobe dlhodobej nezamestnanosti a slabého hospodárskeho rastu. Monetárna politika a finančný sektor tak svojím rastom na úkor reálnej ekonomiky vytvárajú potenciálne náklady, ktoré môžeme v podobe vyšších cien a straty kúpnej sily znášať viacero rokov.

5 Literatúra

- BRETT W. FAWLEY AND CHRISTOPHER J. NEELY 2013. Four Stories of Quantitative Easing. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, January/February 2013, 95(1), pp. 51 – 88. <<http://research.stlouisfed.org/publications/review/13/01/Fawley.pdf>>.
- EGGERTSON, B. GAUTI AND WOODFORD, M. 2003. The Zero Bound on Interest Rates and Optimal Monetary Policy. Brookings Papers on Economic Activity, 1:2003, pp. 139 – 211. <<http://www.ny.frb.org/research/economists/eggertsson/BrookingsPaper.pdf>>.
- EUROSTAT 2013. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.
- FRED 2013. Federal Reserve Economic Data. <<http://research.stlouisfed.org/fred2/>>.
- IMF 2012. World Economic Outlook – Coping with High Debt and Sluggish Growth. October 2012 <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/pdf/text.pdf>>.
- IMF 2013a. World Economic Outlook – Hopes, Realities, Risks. April 2013 <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/text.pdf>>.

- IMF 2013b. World Economic Outlook Database. 2013 <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/index.aspx>>.
- KEYNES, J. M. 1967. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, pp. 403.
- KRUGMAN, P. 2010. How Much Of The World Is In a Liquidity Trap? March 17, 2010. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/03/17/how-much-of-the-world-is-in-a-liquidity-trap/>>.
- KRUGMAN, P. 2013. Monetary Policy In a Liquidity Trap. April 11, 2013. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/04/11/monetary-policy-in-a-liquidity-trap/>>.
- NATIONAL INTELLIGENCE COUNCIL 2012. Global Trends 2030 – Alternative Worlds. December 2012, pp. 137. ISBN 978-1-929667-21-5.

Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy

Tomáš Želinský¹ Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach
Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Income Inequalities and Poverty in Times of Crisis

Authors' contact details

¹ Technical University of Košice,
Faculty of Economics,
Němcovej 32,
040 01 Košice, Slovakia,
tomas.zelinsky@tuke.sk

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The current crisis makes visible several problems of the globalised world. Incomes polarisation is one of the most significant problems of the future development of the world. Income situation of top managers and capital owners improved significantly during the last 25 – 30 years, but on the other hand real wages of workers stagnated. Nowadays, considerable labour market problems emerge in the European Union. Labour market problems determine the development of income inequalities in the society and widen the gap between high- and low-income groups of people. Post-socialist countries have a different position in comparison to the Western European countries. Socialist history of these countries prevented them from high levels of income inequalities. Transition to the market economy has been associated with increasing income differentiation. According to the results the Central and Eastern European countries were influenced by the crisis more significantly than Western European countries. Considering labour market problems and relatively low level of savings in the Central and Eastern European countries, the households from these EU countries are much more vulnerable than the Western EU countries. The consequences of crisis persist, unemployment levels increase, employment levels decrease or stagnate, which can lead to tensions to decrease wage levels, which are already relatively low. Long-term real decrease (or stagnation) in households' living standard may be one of the expected scenarios of the future development of European space.

Keywords: Inequality, poverty, crisis.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21 storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne súvislosti) a VEGA 1/0127/11 Priestorová distribúcia chudoby v Európskej únii.

1 Úvod

Súčasná kríza naplno zviditeľňuje eskaláciu civilizačných problémov globalizujúceho sa sveta. Preto nie je nepochopiteľné, že na posledných spoločných zasadnutiach kľúčových krajín sveta sa za zásadné problémy budúceho vývoja považuje na jednej z prvých pozícií prehlbovanie polarizácie spoločnosti. Očakáva sa, že kríza je zásadným katalyzátorom zmien. Zmien, ktoré môžu pre človeka znamenať tak posun k pozitívnemu vývoju, ako aj smerovanie k strate jeho osobných slobôd a hodnoty.

Záujem o problematiku nerovností a chudoby bol v jednotlivých etapách vývoja civilizácie predmetom interasu tak z pohľadu hľadania ich primárnych príčin, ako aj z aspektu možností riešenia negatívnych dopadov týchto javov na celkový rozvoj spoločnosti. Zároveň nemožno opomenúť, že nerovnosti sa v priebehu dejín považovali aj za jav, ktorý je prirodzený, čo súviselo s náboženskou ideológiou

v zmysle „nerovni v živote, rovní pred Bohom“, ako isté ospravedlnenie existencie rôznych podôb chudoby.

Multidisciplinárny rozmer uvedených fenoménov možno postrehnúť cez prístupy k ich skúmaniu tak v sociológii, ekonómii, práve, geografii, medicíne, ako aj v politológii a v mnohých ďalších vedeckých odboroch, napr. aj v archeológii. Tam kde spravidla jedna disciplína so svojím výskumom končí, vytvára štruktúrovaný priestor pre výskum ďalších vedných disciplín. Ich výsledky sa môžu veľmi užitočne stretnúť pri skúmaní širších súvislostí vývoja polarizácie spoločnosti či už v rovine globálnej, alebo regionálnej. Vtedy sa stáva základným metodologickým prístupom interdisciplinarita a prierezovosť, čo umožňuje komplexnejšie identifikovať príčiny, následky a súvislosti a prispieť k nachádzaniu potrebných riešení.

Ekonómia pri hľadaní odpovedí na dotknutú problematiku využíva cenné poznatky a prístupy najčastejšie z histórie, sociológie ako aj politológie. Nie vždy sú však ekonomické teórie pozitívne „poznačené“ dosiahnutými výsledkami spomenutých vedných disciplín a v určitom čase nevedia aktuálne prispieť k zodpovedaniu akútnych problémov spoločnosti, tiež formulovať kľúčové paradigmy vývoja budúcnosti. Dôvodom je pravdepodobne istá izolácia tejto vednej disciplíny a prolongovanie teoretických i praktických prístupov, ktoré iba v minulosti pomohli nájsť riešenia, resp. teoreticky boli tieto formulované až ex post.

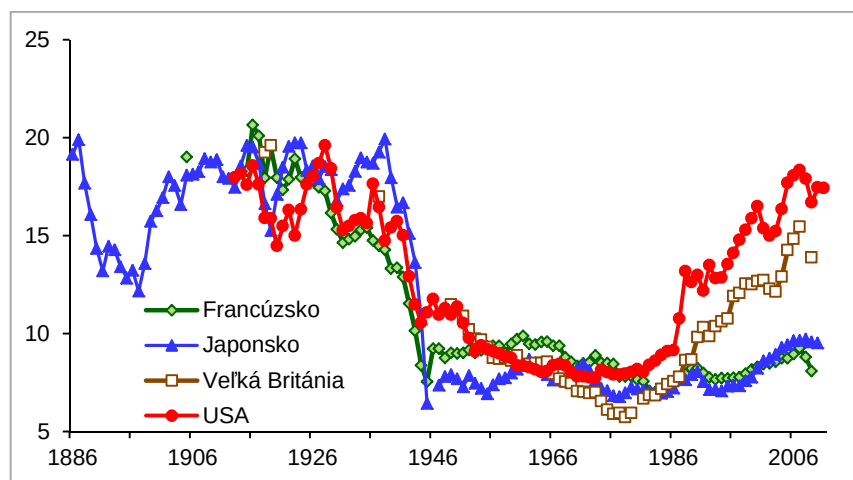
Parciálne odpovede na základné otázky nerovností vo väzbe na polarizáciu spoločnosti je možné vhodne podporiť skúmaním vývoja generovania dôchodkov obyvateľstva, ich spotreby a aspektmi formovania trhu práce. Regionálny rozmer skúmania je predpokladom zistenia možností, stavu a vývoja dotknutých javov a procesov v širšom kontexte väzieb Európy, Slovenska a globálneho sveta v krízovom období.

2 Historický vývoj príjmových nerovností vo svete

Podľa postulátov ekonomickej teórie dochádza k prvotnému rozdeľovaniu dôchodkov na trhovom princípe, t. j. na základe vlastníctva a využívania výrobných faktorov. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo možno vo všeobecnosti rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu reprezentujú ľudia, ktorí na trhu výrobných faktorov disponujú len svojou prácou, a teda ich príjmom môže byť len mzda a druhú, menej početnú skupinu predstavujú ľudia vlastníaci aj iné formy výrobných faktorov, ktorých využívaním môžu získať príjem vo forme renty, úroku alebo zisku. V súvislosti s vedecko-technickým pokrokom dochádza k postupnému znižovaniu potreby ľudskej práce vo výrobe a táto je nahrádzaná strojmi. Tieto procesy významne a často nepriaznivo ovplyvňujú trh práce a vlády sa pokúšajú riešiť problémy spojené s nezamestnanosťou aj umelým stimulovaním zamestnanosti.

Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že v čase dochádza k rastu príjmov, avšak príjmy bohatých rastú rýchlejším tempom ako príjmy v ostatných skupinách obyvateľstva. V absolútnom vyjadrení to znamená, že bohatí si „privlastnia“ v porovnaní s ostatnými omnoho väčšiu časť príjmov vygenerovaných v ekonomike (Ravallion, 2001; Piketty a Saez, 2003). Nevyhnutným sprievodným javom takého vývoja je rast priepastného rozdielu medzi príjmami bohatých a zvyškom populácie a zároveň vytrácanie sa

strednej príjmovej vrstvy obyvateľstva, ktorá býva označovaná za hybnú silu ekonomiky a pilier demokracie (Milanovic a Yitzhaki, 2002).

Obr. 1: Podiel jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch (%)

Zdroj: Facundo et al. 2013

Podiel jedného percenta domácností s najvyššími príjmami na celkových príjmoch (pozri Obr. 1) v ekonomike sa vo vybraných (kľúčových svetových) ekonomikách pohyboval na úrovni 15 – 20 %. Začiatkom štyridsiatych rokov došlo k výraznému prepadu podielu tejto skupiny obyvateľov na príjmoch. Na tomto prepade sa podpísala predovšetkým 2. svetová vojna a svetová hospodárska kríza v 30. rokoch. V období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia uplatňovala väčšina krajín keynesovský typ hospodárskej politiky a v tomto období sadzby dôchodkových daní pre najvyššie príjmové skupiny, napr. v USA, dosahovali úroveň až 91 % (Piketty a Saez, 2007). To výrazným spôsobom znižovalo príjmy bohatých, čo sa prejavilo zmenšením príjmových nerovností. V sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa do popredia dostali ekonomické názory strany ponuky a obmedzovania vládnych zásahov do ekonomiky. Výrazný pokles daňových sadzieb v USA v osemdesiatych rokoch bol sprevádzaný opätovným výrazným rastom podielu jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch vygenerovaných v ekonomike. Podobný vývoj ako v USA bol zaznamenaný aj vo Veľkej Británii. V období medzi druhou svetovou vojnou a začiatkom sedemdesiatych rokov dosahovali najvyššie úrovne daňovej sadzby až 75 %, v osemdesiatych rokoch bol zaznamenaný výrazný pokles na 60 %, neskôr na 40 % (Atkinson, 2004). Vrchol sadzby dane z príjmov (pre najvyššie príjmy) bol vo Francúzsku dosiahnutý v dvadsiatych rokoch 20. storočia a pohyboval sa na úrovni okolo 90 %. V štyridsiatych rokoch došlo k zníženiu maximálnych sadzieb na úroveň okolo 70 % a až do konca deväťdesiatych rokov badať stabilizovanie najvyšších daňových sadzieb na úrovni 55 – 70 %. Následne došlo k miernemu zníženiu daňových sadzieb (Jatteau, 2010). Aj v prípade Francúzska je zrejмый súvis medzi výškou daňových sadzieb pre skupinu obyvateľstva s najvyššími príjmami a podielom jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch domácností.²⁸ Koncom štyridsiatych rokov 20. storočia sa japonská vláda inšpirovala americkým daňovým

²⁸ Výška daňových sadzieb vo Francúzsku a následné úvahy o 75-percentnom zdanení osôb s príjmom nad 1 milión eur ročne viedli k tomu, že istá časť skupiny bohatých už v predkrízovom období odlievala svoje financie do daňových rajov a v období krízy „pracujú“ na získaní občianstva v krajinách, v ktorých je daňové zaťaženie podstatne nižšie (napr. v Rusku).

systémom a najvyššie príjmy v krajine boli zdaňované 86-percentnou sadzbou, no od päťdesiatych do osemdesiatych rokov došlo k poklesu najvyššej daňovej sadzby až na úroveň 55 % a v deväťdesiatych rokoch bola najvyššia úroveň národnej daňovej sadzby znížená na 40 % (Reynolds, 1998).

Vo všetkých uvedených krajinách bol uplatňovaný progresívny spôsob zdanenia príjmov. Tým dochádzalo k odčerpávaniu veľkej časti príjmov najbohatšej skupiny obyvateľstva a v konečnom dôsledku sa to prejavilo v istom znižovaní priepastných rozdielov medzi čistými príjmami najbohatších a zvyšku obyvateľstva.

Ale v akej miere je vlastne vysoké daňové zaťaženie vysokopříjmových domácností zásadne riešiacie negatívny vývoj príjmovej stratifikácie obyvateľstva? Alebo je to aj otázka „kedy“ sa pristupuje k zvyšovaniu daňového zaťaženia super bohatých? Tzv. „hon“ na bohatých sa uskutočňuje v čase hľadania zdrojov zadlžených štátov. Stále častejšie sa z radov ekonomických expertov i politikov ozýva a široká verejnosť to prijíma, že nielen najbohatší, ale aj firmy, by mali predovšetkým formou zosilnených progresívnych daní prispieť na „vzkriesenie“ ekonomík v ďaleko väčšej miere, viac ako stredná vrstva obyvateľstva. Dokonca, aby bohatí v krajinách, ako Cyprus a Grécko odovzdali časť svojho majetku v prospech svojich krajín.

Empirické výskumy dokazujú, že daňové a odvodové zaťaženie spolu s daňovou morálkou výrazne vplyva na rast šedej ekonomiky.²⁹ Znamená to, že štát prichádza o zdroje, ktoré by mohol využiť na mnohé oblasti ekonomického a sociálneho rozvoja tej ktorej krajiny, tak v oblasti investícií do verejného sektora s možnosťou tvorby vysokého počtu pracovných miest, ako aj na sociálne transfery a podporu, s významným príspevkom k riešeniu príjmových nerovností a chudoby.

3 Zdroje príjmových nerovností

Podľa názorov liberálnych ekonómov sú príjmové nerovnosti nutným zlom a cenou za ekonomický rast. Vychádzajú z predpokladov, že nerovnosť podporuje ekonomický rast koncentráciou príjmu u bohatých (bohatí majú vyšší hraničný sklon k úsporám ako chudobní), dokážu viac sporiť a investovať (Kaldor, 1978). Taktiež tvrdia, že nerovnosť a „strach z chudoby“ zároveň motivujú jednotlivcov viac pracovať. Do úvahy je ale potrebné brať fakt, že v povojnovom období a v období studenej vojny boli ekonómovia ovplyvnení prostredím, v ktorom úvahy o nerovnosti boli spájané s populizmom, či dokonca náklonnosťou ku komunizmu (Birdsall, 2001). V období krízy je nemenej podstatný fakt, že motivácia k práci vyžaduje aj istý dopyt po práci zo strany zamestnávateľov a stabilitu tohto dopytu.

Viacere empirické štúdie založené na makroekonomických analýzach historických údajov predpokladajú o „pozitívnych vplyvoch“ príjmových nerovností na ekonomický rast nepotvrdzujú (Foellmi a Zweimüller, 2003).

²⁹ Šedú ekonomiku reprezentujú všetky aktivity, tovary a služby, ktoré by v prípade ich priznania boli štátom zdanené. Najrozšírenejšia je v stavebníctve, hotelierstve, gastronómii a turizme. Z (Schneider 2011) je zrejmé, že najnižšia je v krajinách ako Rakúsko 7,6 %, Luxembursko 8,2 % a Holandsko 9,5 %. V kľúčových ekonomikách EÚ, ako Veľká Británia je to 10,1 %, vo Francúzsku 10,8 % a v Nemecku 13,3 %. Na Slovensku príde štát ročne o 3,81 mld. eur, kedy podiel šedej ekonomiky na HDP predstavuje 15,5 %, absolútna hodnota je 11,08 mld. eur. Podľa odhadu bývalého hlavného ekonóma McKinsey Jamesa Henryho môžu mať bohatí ľudia v daňových rajoch uložených až 25 biliónov eur.

Vychádzajúc z tézy, že za hlavné zdroje príjmu jednotlivcov možno považovať pracovné príjmy, kapitálové príjmy a sociálne transfery, tu je potrebné hľadať aj zdroje príjmových nerovností, v procese prerozdeľovania. Je zrejmé, že ľudia odkázaní na sociálne transfery (predovšetkým dôchodcovia a ľudia, ktorí z objektívnych príčin nemôžu pracovať/podnikať) budú patriť do skupiny ľudí s najnižšími príjmami.

V prípade pracujúcich za mzdu bývajú za príčiny rozdielov v odmeňovaní označované vzdelanie, schopnosti, zručnosti zamestnancov, ale empirické výskumy dokumentujú tiež vek a pohlavie. Všeobecne sa predpokladá, že šikovní ľudia s dobrým vzdelaním si bez väčších problémov dokážu nájsť dobre platenú prácu, pričom nebudú pri hľadaní práce zo žiadneho aspektu diskriminovaní a budú patriť do pomyslenej strednej príjmovej triedy. Súbežne sa predpokladá, že ľudia s nižším vzdelaním a schopnosťami by mali zarábať menej, no časť z nich má stále šancu dostať sa do strednej príjmovej triedy. Takýto stav vo väčšine vyspelých ekonomík v zásade platil do osemdesiatych rokov minulého storočia. Následne sa rast príjmov robotníkov začal spomaľovať a v reálnom vyjadrení sa vo viacerých krajinách dokonca blíži k nule. Na druhej strane dochádza k prudkému rastu odmien vysoko postavených manažérov a k raketovému rastu príjmov vlastníkov firiem (Keller, 2010). Zároveň sa so zmenšovaním ponuky na trhu práce významnejšie objavujú skryté formy diskriminácie voči dopytujúcim sa po práci.

Ako už bolo naznačené, vývoj príjmov za posledných 25 – 30 rokov je v neprospech zamestnancov a predovšetkým robotníkov, a v prospech topmanažérov³⁰ a vlastníkov kapitálu. Z uvedeného vyplýva, že za obdobie posledných 30 rokov došlo k výraznému schudobneniu nízkopríjmových domácností (ako v relatívnom, tak aj absolútnom ponímaní) a k zbohatnutiu vysokopríjmových skupín obyvateľstva.³¹

V súčasnom krízovom období sa v európskom regióne viac ako kedykoľvek predtým objavujú zásadné problémy na trhu práce, ktoré signifikantným spôsobom determinujú vývoj príjmových nerovností v spoločnosti. Ide o regionálny aspekt nezamestnanosti, rast nezamestnanosti mladej generácie a dlhodobú nezamestnanosť.

4 Kríza, nezamestnanosť a starnutie populácie v EÚ

Medzi základné zdroje nerovností možno zaradiť nefungovanie trhu práce a obmedzenú ponuku na tomto trhu. Súčasná kríza v tejto súvislosti obnažuje a prehľbuje polarizáciu spoločnosti v krajinách EÚ, viditeľnú aj vo väzbe na demografický vývoj.

³⁰ Vzhľadom na „šetriace“ programy bánk dochádza v súčasnosti už k uvoľňovaniu pozícií vysokých riadiacich pracovníkov, predovšetkým v dcérskych pobočkách západoeurópskych bánk v strednej a východnej Európe.

³¹ Pre ilustráciu je možné uviesť, že podľa Forbes, ktorý sleduje majetok najbohatších ľudí na svete, patrí medzi 100 svetových miliardárov v roku 2013 jedenásť Rusov. V Rusku však patrí k skupine miliardárov približne 200 ľudí, z toho cca 100 najbohatších vlastní tretinu celkového majetku v krajine (v celosvetovom meradle sa tento pomer pohybuje okolo 2 %. 10 % z nich je v najvyššej politike: 8 senátorov, 10 poslancov štátnej dумы, 2 gubernátori a 1 poradca ruského prezidenta. Podľa Global Wealth Report je nerovnosť v rozdelení majetku medzi ruskými občanmi jedna z najvyšších na svete. Podľa ruských výskumníkov však ani Forbes ani Bloomberg nemajú zachytených všetkých super bohatých, nakoľko ide o vysokých štátnych úradníkov, ich počet by bol po zaevidovaní dvojnásobný (majetky sú zväčša legalizované na Západe). V posledných rokoch hodnota ich majetku mierne klesá. Od roku 2008 z krajiny „odišlo“ približne 350 mld. USD, významnejšie do EÚ, na Cyprus, ale proces „odlivu“ financií, resp. ich „prania“ bol naštartovaný už v 90. rokoch 20. storočia.

Problémom, ktorý sa nedarí zvládnuť ani „Bruselu“ ani národným ekonomikám, je rastúci počet mladých nezamestnaných, predovšetkým v južných krajinách Európy. Sprievodným javom je migrácia mladej populácie za prácou mimo krajiny EÚ,³² v niektorých vlnách aj do menej zadlžených krajín EÚ.

Starnutie európskej populácie na jednej strane a rast nezamestnanosti mladej generácie na strane druhej, predstavuje vážny dosah na rôzne oblasti využívania domácich zdrojov a penzijné systémy v budúcnosti. Vzhľadom na dlhodobejšie charakteristiky formovania trhu práce a vývoj príjmovej stratifikácie v krajinách EÚ bude možné v budúcnosti pri riešení problémov spojených s nerovnosťami a chudobou očakávať len menšiu mieru solidarity mladej generácie voči staršej.

Podľa Eurostatu bol na začiatku roka 2013 bez práce každý štvrtý mladý Európan do 25 rokov (5,7 mil. osôb) aj keď členské krajiny EÚ vynakladajú na podporu mladých nezamestnaných každoročne viac ako 150 miliárd eur. Zásadne diferencovaný ekonomický vývoj v rôznych častiach sveta ukazuje, aké relatívne sú z globálneho pohľadu dnes tak často pertraktované termíny kríza a recesia. Zatiaľ čo v Európe je v súčasnosti zreteľná stagnácia a nadmerné zadlženie štátov v dôsledku krízy, v iných regiónoch sveta nie je po kríze takmer ani stopa. Naopak, možno nájsť krajiny, pre ktoré je v posledných piatich rokoch evidentný ekonomický rast: Čína, Indonézia, Vietnam, Azerbajdžan. Súčasne však vo vnútri týchto krajín dochádza k nárastu nerovnováh a regionálnych príjmových nerovností.³³

Väčšina európskych krajín sa za uvedené obdobie takmer nepohla z miesta, úspešnejšie roky sotva stačili na kompenzáciu prepadu z roku 2009. Krajiny eurozóny by mali v roku 2013 poklesnúť o 0,3 %. Jeho jadro tvorené Nemeckom, Francúzskom, Belgickom, Holandskom a Rakúskom sa podľa MMF má od budúceho roku vrátiť k rastu od 1 do 1,5 %. Existujú však názory, že reálny základ pre rast už Európa vyčerpala, keď do 90. rokov 20. storočia rástla v dôsledku verejného zadlženia. Potom úlohu štátnych dlhov prevzali dlhy súkromné, bankové. K tomu je možno priradiť ďalšie faktory, ako vysoké daňové zaťaženie, preregulovanú ekonomiku a starnutie populácie, čo vedie k zhoršovaniu perspektívy západnej Európy.

Regionálna alokácia potenciálu nových a udržanie stávajúcich pracovných miest je teda zreteľná. Krajiny EÚ vzhľadom na svoju dlhovú záťaž a ďalšie uvedené faktory budú mať zjavne problémy s vytváraním nových pracovných miest, aj keď i tam dochádza k významnejšiemu návratu výroby z Ázie. Udržanie pracovných miest bude spojené so stagnáciou miezd, k čomu prispeje aj slabnúca úloha odborov.³⁴ Dotýka sa to skôr veľkých ekonomík, ako Nemecko. Krajiny periférie, ako Portugalsko, Španielsko a čiastočne i Grécko, budú poznačené migráciou ľudí za prácou mimo krajín EÚ. Už dnes sú zreteľné prípady odlivu pracovníkov z Portugalska do Angoly a Mozambiku, Španielov taktiež do krajín Latinskej Ameriky, kde nemajú jazykovú

³² Signifikantná migrácia Portugalcov do Angoly a Mozambiku za prácou, Španielov do Rumunska.

³³ Typickým príkladom je Čína s regionálnou nerovnováhou medzi pobrežnými pásmi a vnútrozemím, medzi mestskými a vidieckymi oblasťami s narastajúcou nerovnosťou v príjmoch a bohatstve.

³⁴ V Anglicku, Nemecku a Francúzsku sa počet odborárov znížil približne na polovicu stavu z roku 1980. Vyjednávacie pozície odborárov sa zhoršujú nielen z dôvodu, že zamestnávateľia hrozia presunom pracovných miest do zahraničia, tak sa napríklad anglickým odborárom znížil daňový bonus z 26 na 18 %, ale aj posunom od výroby k službám, teda výraznejšia potreba napr. programátorov a upratovačiek oproti zväčšujúcej sa sile zamestnávateľov.

bariéru. V prípade Portugalcov pritom ide o odchod ľudí z krajiny, kde predstavuje hodnota HDP per capita 20 000 USD do krajiny – Mozambik, kde je HDP per capita len 650 USD.

Európsky región nebarierujú na ceste snáh o znižovanie nerovností len problémy s rastom nezamestnanosti a s poklesom príjmov, hlavne na jeho periférii. Istým príspevkom k neriešeniu prehlbujúcej sa príjmovej polarizácie je aj vývoj príjmových nerovností v krajinách strednej a východnej Európy, determinovaný štrukturálnymi problémami hospodárstva a rastom nezamestnanosti. V mnohých oblastiach života spoločnosti v bývalých transformujúcich sa krajinách možno namiesto konvergenencie sledovať postupujúce divergenčné procesy oproti západným krajinám EÚ.

5 Špecifické postavenie krajín strednej a východnej Európy

V empirickej literatúre majú zvláštne postavenie tranzitívne ekonomiky, ktoré v minulosti patrili ku krajinám s najnižšou úrovňou príjmových nerovností, no liberalizáciou ich ekonomík došlo k zväčšeniu priepasti medzi bohatými a chudobnými. Úroveň príjmových nerovností v krajinách strednej a východnej Európy v sedemdesiatych rokoch 20. storočia vykazovala podobné hodnoty Giniho koeficientu ako USA a Kanada (0,3 – 0,34). Hodnoty pre Maďarsko dosahovali úroveň okolo 0,24, čo bolo približne ako vo Švédsku a Spojenom kráľovstve (Flemming a Micklewright, 1999). Československo s hodnotou Giniho koeficientu 0,22 bolo považované za krajinu s najviac rovnomerným rozdelením príjmov v porovnaní so západnými krajinami. Fleming a Micklewright (1999) svoje výsledky porovnávajú s Wilesom (1978), ktorý dospel k podobným výsledkom – krajiny strednej a východnej Európy dosahovali v 60. a 70. rokoch minulého storočia nižšie hodnoty Giniho koeficientu ako krajiny západnej Európy.³⁵ V deväťdesiatych rokoch minulého storočia dochádza k rastu príjmových nerovností v tranzitívnych krajinách (najnižšie úrovne si aj naďalej udržiavali Slovensko a Česká republika (Garner a Terrell, 1998)), pričom za jeden z hlavných faktorov zvyšovania nerovností je považovaný rast nerovnosti rozdelenia miezd v ekonomikách (Milanovic, 2005).

Je zrejmé, že socialistické pomery v krajinách strednej a východnej Európy v minulosti zabráňovali výraznej príjmovej diferenciácii obyvateľstva a následný prechod k trhovo orientovanej ekonomike je spojený s narastaním príjmových rozdielov.

Politika plnej zamestnanosti v socialistických krajinách v minulosti mala za následok prezamestnanosť. Prechod od centrálne plánovanej ekonomiky k trhovej bol spojený s prudkým nárastom nezamestnanosti v porovnaní s obdobím, kedy neexistovala takmer žiadna nezamestnanosť. V prvých rokoch transformácie možno hovoriť len o veľmi nízkej miere nezamestnanosti, kedy z poľnohospodárstva a ťažkého strojárstva postupne odchádzalo isté množstvo pracovníkov. Zostávajúca časť zamestnanej pracovnej sily bola využívaná iba čiastočne (Okáli et al., 1995). To mohlo byť jedným z dôvodov, prečo nedochádzalo k znižovaniu nezamestnanosti v súvislosti s ekonomickým rastom (Morvay, 2000). Až vo väzbe na rozpad RVHP a stratu

³⁵ Tzv. unifikácia príjmov v bývalých tranzitívnych ekonomikách bola pri niekoľkonásobne nižšej hladine príjmov v porovnaní s krajinami Západu.

východných trhov, ako aj privatizačným procesom, dochádza k tzv. štrukturálnej nezamestnanosti. Aj hospodárska štruktúra Slovenska sa podstatne zmenila. Paradoxne bol za niektoré odvetvia, špeciálne za poľnohospodárstvo v SR, vykazovaný rast produktivity práce, ktorý nebol spôsobený substitúciou práce technicky vyspelejším strojovým vybavením, ale len faktom, že tempo rastu odchodu pracovníkov z poľnohospodárstva bolo vyššie ako prepad poľnohospodárskeho výstupu.

Keďže vo viacerých stredoeurópskych krajinách pretrvával problém nezamestnanosti, teda množstvo ponúkanej práce zo strany nezamestnaných prevyšovalo množstvo požadovanej práce zo strany firiem a podnikov, zamestnávateľia si mohli dovoliť znižovať (resp. aspoň nezvyšovať) úroveň miezd. To platí hlavne v prípade robotníckych povolání.

6 Zmeny v diferenciacii príjmov v krízovom období

Sledovanie rozdielov medzi príjmami domácností, alebo jednotlivcov v rôzne príjmovovo stratifikovaných krajinách, ktorými krajiny EÚ bez pochyb sú, umožňuje predovšetkým počas krízového obdobia identifikovať veľkosť pôsobenia faktorov, ktoré determinujú prehlbovanie, alebo zmenšovanie príjmových nerovností.

V skupine nízkopríjmových domácností došlo vo väčšine krajín k poklesu ako hodnoty priemeru, tak aj hodnoty mediánu príjmu, pričom k najväčšiemu prepadu oboch charakteristík došlo v Írsku (približne 30-percentný pokles). Vo väčšine európskych krajín v sledovanom období došlo k miernemu nárastu oboch charakteristík, pokles je zaznamenaný prevažne v „chudobnejších“ krajinách Európskej únie.

Doplňkom k problematike diferenciacie príjmov sú aj niektoré výsledky, ku ktorým dospel výskum Európskej centrálnej banky v sledovaní čistého bohatstva domácností. Ukázalo sa, že domácnosti v severnej Európe majú nižšie čisté bohatstvo ako v južnej. Priemerný čistý majetok domácností v Nemecku je menej ako 200 tis. eur, v Španielsku je to 300 tis. eur a na Cypre 670 tis. eur. Nie sú to chyby, ani preklep.³⁶ Od vzniku eurozóny zostali mzdy a spotrebiteľské ceny v Nemecku v podstate rovnaké. V južnej Európe sa všeobecná úroveň miezd a cien v tom istom období zásadne zvyšovala. Preto inflačná medzera viedla k rozporu v cenách majetku.³⁷ Dôvodom uvedenia týchto príkladov je skutočnosť, že reálne zistenie nerovností má svoj širší základ a zviditeľňuje existenciu nerovnováh v iných oblastiach.

Rozšírenie a snád' i detailnejší pohľad na vývoj diferenciacie príjmov z pohľadu objektívneho a subjektívneho vnímania zmien zo strany domácností umožňujú jednotlivé koncepty skúmania chudoby.

³⁶ Čo prieskum ukázal nie je rozdiel v bohatstve, ale vo výmenných kurzoch medzi ekonomikami eurozóny.

³⁷ Pri mediáne je medzera ešte výraznejšia. V krajinách s extrémne veľkými rozdielmi v bohatstve, ako je Nemecko s malým počtom ľudí vlastnícami obrovský podiel pozemkov a nehnuteľností, je medián významne nižší ako priemer. Pri mediáne sú nemecké domácnosti na poslednom mieste medzi krajinami eurozóny s čistým bohatstvom 51 tis. eur, zatiaľ čo cyperské majú 267 tis. eur. Vysvetlením tejto diferencie je nízky podiel vlastníctva nehnuteľností v Nemecku, menej ako 50 %. Znamená to, že mediánový Nemec nevlastní dom, ale Cyperčan a Španiel áno. V podstate to znamená aj to, že euro nie je rovnaké v Nemecku, ako v Španielsku či na Cypre.

7 Objektívny a subjektívny pohľad na chudobu v krízovom období

Podľa výsledkov zisťovania EU SILC došlo v roku 2009 v porovnaní s rokom 2008 k zhoršeniu vlastných životných podmienok domácností a ich očakávaní. V prípade viacerých krajín došlo v roku 2010 v porovnaní s rokom 2009 iba k čiastočnému zníženiu podielu domácností schopných čeliť neočakávaným finančným výdavkom, resp. schopnosti vystačiť s peniazmi. Vzhľadom na veľkosť zmien, ako aj konštrukciu dotknutých kvalitatívnych ukazovateľov, veľkosť výberovej vzorky, ako aj vzhľadom na rôzne hodnotové preferencie a kultúrny základ v krajinách EÚ, je možné predpokladať, že reálny status životných podmienok domácností sa v roku 2010 v porovnaní s 2009 významnejšie nezmenil. Naopak, v ďalšom období, tak ako sa kríza prehlbovala a jej jednotlivé etapy naberali na razantnosti v premietnutí sa v raste nezamestnanosti, obmedzovaní produkčných kapacít spojených s prepadom, resp. stagnáciou spotreby, je možné uvažovať, že podiel dopytovanej vzorky domácností sa v prípade negatívnych vyjadrení v otázkach vnímania schopnosti čeliť neočakávaným finančným výdavkom, ako aj v schopnosti vystačiť s peniazmi, musel zásadne zvýšiť. Vzhľadom na celkovú hladinu príjmov a cenový vývoj v tej ktorej sledovanej krajine je možné predpokladať, že podstatná časť dopytovaných domácností bude pochádzať z nových členských krajín EÚ.

Z uskutočnených analýz vyplýva, že dôsledky krízy výraznejším spôsobom zasiahli krajiny strednej a východnej Európy ako západoeurópske krajiny. Berúc do úvahy skutočnosť, že v krajinách strednej a východnej Európy sa výraznejšie prejavujú problémy na trhu práce a navyše úspory domácností sú relatívne nízke, domácnosti týchto krajín EÚ preto možno považovať za zraniteľnejšie ako krajiny západnej Európy.

Keďže následky krízy pretrvávajú a nemožno hovoriť o výraznom oživení ekonomiky, miera nezamestnanosti naďalej narastá, resp., čo je dôležitejšie, počet zamestnaných vo viacerých krajinách klesá, resp. stagnuje³⁸. Vysoká miera nezamestnanosti (predovšetkým u ľudí s nízkou kvalifikáciou) môže spôsobovať tlaky na znižovanie už aj tak nízkej úrovne miezd, a tak jedným z predpokladaných scenárov budúceho vývoja môže byť reálne dlhodobý pokles (resp. stagnácia) životnej úrovne domácností.

8 Literatúra

- ATKINSON, A. B. 2004. Income Tax and Top Incomes over the Twentieth Century. *Hacienda Pública Española / Revista de Economía Pública*. Vol. 168, No. 1, pp. 123 – 141.
- BIRDSALL, N. 2001. Why Inequality Matters: Some Economic Issues. *Ethics & International Affairs*. Vol. 15, No. 2, pp. 3 – 28.
- FLEMMING, J., MICKLEWRIGHT, J. 1999. Income Distribution, Economic Systems and Transition. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series no. 70.

³⁸ Z pohľadu generovania príjmov možno za dôležitejší ukazovateľ považovať zamestnanosť, nakoľko vypovedá o zamestnanej časti obyvateľstva. Navyše, v prípade nezamestnanosti možno mieru nezamestnanosti umelo „upravovať“ zmenou metodiky vykazovania.

- FOELLM, R. – ZWEIMÜLLER, J. 2003. Inequality and Economic Growth: European versus U. S. Experiences. CESifo Working Paper No. 1007.
- GARNER, T. I., TERRELL, K. 1998. A Gini decomposition analysis of inequality in the Czech and Slovak Republics during the transition. *Economics of Transition*. Vol. 6, No. 1, pp. 23 – 46.
- JATTEAU, A. 2010. Historical evolution of income tax in France and the US.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-031-5.
- KALDOR, N. 1978. Capital Accumulation and Economic Growth. In: Kaldor N. (ed.): *Further Essays on Economic Theory*. New York: Holmes and Meier. pp. 1 – 53.
- MILANOVIC, B. – YITZHAKI, S. 2002. Decomposing world income distribution: Does the World have a middle class? *Review of Income and Wealth*. Vol. 48, No. 2, s. 155 – 178.
- MILANOVIC, B. 2005. *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*. Princeton University Press.
- MORVAY, K. 2000. Celkový makroekonomický vývoj. In: MARCINČIN, A. – BEBLAVÝ, M. (eds.): *Hospodárska politika na Slovensku 1990 – 1999*. Bratislava: INEKO. s. 17 – 55.
- OKÁLI, I. et al. 1995. *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 1994*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.
- PIKETTY, T. – SAEZ, E. 2003. Income Inequality in the United States, 1913–1998. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 118, No. 1, pp. 1 – 39.
- PIKETTY, T. – SAEZ, E. 2007. How Progressive is the U.S. Federal Tax System? a Historical and International Perspective. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 21, No. 1, pp. 3 – 24.
- RAVALLION, M. 2001. Growth, inequality and poverty: Looking beyond averages. *World Development*. Vol. 29, No. 11, pp. 1803 – 1815.
- REYNOLDS, A. 1998. *Toward Meaningful Tax Reform in Japan*. In: Deregulation in the Global Market Place: Challenges for Japan and the United States in the 21st Century: a Keidanren-Cato Institute Symposium, Tokyo, April 6, 1998.
- SCHNEIDER, F. 2011. Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2012: Some new facts. Dostupné online: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2012/ShadEcEurope31.pdf>
- WILES, P. J. D. 1978. Our Shaky Data Base. In: KRELLE, W., SHORROCKS, A. F. (eds.): *Personal Income Distribution*. Amsterdam: North-Holland.

Je Európska únia pripravená na globálne výzvy?

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Iveta Pauhofová² Ekonomický ústav SAV

Is the EU ready for the global challenges?

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
peter.stanek@savba.sk

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

Abstract: Solving of unemployment and competitiveness is becoming a key issue for further development of the EU. The problem of youth unemployment is not only an economic problem, but mainly social. Controversies about solving problems through retrenchment or through growth emphasis have to be connected with 'gray zones' in the economy (corruption, tax evasion, black and gray economy). Their real solution can provide sufficient resources and significantly recover the whole of society. The key area is becoming a total polarizing of society and gray zones have a direct connection with it (not only the problem of budget revenues and expenditures). They move cost of the society to unsustainable levels, while it is claimed that the social model is too expensive and does not solve the huge volume of leakage, loss and unnecessary costs. The EU has recognized this and begins to solve this problem. The question is a real willingness to address these issues.

Keywords: reforms of the European Union, the gray zones of the economy and society, income polarization and global consumption, sustainable economic growth in the EU

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Odpovede na otázky pripravenosti EÚ na globálne výzvy sa nachádzajú vo viacerých rovinách vývoja globálnej spoločnosti. Medzi základné patria tie, ktoré sú v oblasti príjmovej polarizácie, globálnej spotreby a kontrolovanej spoločnosti. Z pohľadu EÚ je v tejto súvislosti mimoriadne dôležité strategické smerovanie v oblasti energetickej bezpečnosti a zabránenie sociálnemu pnutiu v spoločnosti vo väzbe na krízové podmienky.

2 Problémy zamestnanosti a prehlbovanie príjmovej polarizácie

Podstatnou odpoveďou na globálne výzvy by mala byť aj realizácia Stratégie EÚ 2020, ktorá je primárne založená na tvorbe pracovných miest a na podpore konkurencieschopnosti cestou vedy a vzdelávania. Lisabonská stratégia z roku 2000 mala v čase vrcholnej konjunktúry vytvoriť 18 miliónov pracovných miest, v skutočnosti vytvorila približne 4 milióny. Stratégia 2020 by vo väzbe na zvýšenie zamestnanosti na úroveň 75 % potenciálnych zdrojov, mala podporiť vytvorenie 14 miliónov pracovných miest. Treba podotknúť, že ide o obdobie globálnej krízy, redukcie objednávok verejného sektora, zásadnej optimalizácie zamestnanosti v podnikateľskej sfére a celkového nárastu problémov v národných ekonomikách. Preto bude riešenie zamestnanosti v tomto období neporovnateľne zložitejšie a rast konkurencieschopnosti cestou investícií do vedy, výskumu a vzdelávania je skôr

dlhodobý pôsobiaci faktor. Veda a výskum, než dokončí aplikačné podoby a reálne výsledky budú využité v praxi, predstavuje obdobie 3 až 7 rokov. Priamy dopad na zamestnanosť sa pohybuje v časovom horizonte 5 až 8 rokov. To znamená, že predpokladaný rast zamestnanosti je, vzhľadom aj na možné optimálne pôsobenie vedy a výskumu, nereálny. Prípadne sa posúva do viac vzdialeného časového obdobia.

Ako je však možné riešiť súčasnú nezamestnanosť? Čo s nezamestnanou mládežou a osobami nad 50 rokov? V jednotlivých krajinách EÚ je významná časť uchádzačov o prácu nezamestnateľná vzhľadom na nízku alebo žiadnu kvalifikáciu a minimálnu mobilitu pracovných síl. Stratégia „chodenia práce“ za uchádzačom o prácu sa ukázala ako problematická a finančne náročná, preto nie je pravdepodobné, že vyrieši problémy nezamestnanosti. Problémovou je aj otázka zladovania vzdelania s potrebou práce a zdrojmi. Na jednej strane je snaha o čo najvyšší počet absolventov univerzít, na druhej strane ich počet nezodpovedá reálnemu vývoju potrieb kvalifikácie na trhu práce. Je treba podporovať vzdelanie pre vzdelanie, alebo pre celkový vzdelanostný rast spoločnosti, alebo naďalej pokračovať v prepájaní väzby medzi vzdelávaním a potrebami na trhu práce?³⁹

V oblasti riešenia nezamestnanosti akoby väčšina národných vlád rezignovala na domáce podnikateľské vrstvy a svoju pozornosť sústredila len na veľké TNK. Poskytovaním investičných stimulov, alebo stimulov na tvorbu pracovných miest, len prehlbuje problém celkovej majetkovej asymetrie v spoločnosti a významným spôsobom zaťažuje národné rozpočty. Vývoj nezamestnanosti by mohol byť zvrátený rozvojom malých a stredných firiem na miestnej a lokálnej úrovni. Naráža však na zásadné obmedzenia v oblasti úspor a majetku obyvateľstva. Z tohto aspektu akékoľvek opatrenie, ktoré by smerovalo k zníženiu nákladovosti fungovania rozpočtov domácností, prípadne k zníženiu nákladovosti fungovania malých firiem v regionálnom priemete, by bolo významným stimulačným faktorom. Ide predovšetkým o ceny služieb systémovej infraštruktúry, ako je doprava, súdnictvo, energetika a telekomunikácie. Vytvorí sa nový spotrebiteľský priestor, ktorý môže znamenať zabezpečenie odbytu pre väčšinu malých a stredných firiem na miestnej a lokálnej úrovni a tieto môžu následne vytvárať nové pracovné miesta.

V súčasnosti dochádza k zásadnému sporu medzi pokračovaním stratégie úspor a šetrenia v oblasti štátneho rozpočtu a fiškálneho okruhu a stratégiou zameranou na podporu ekonomického rastu. Očakáva sa, že zdroje na podporu ekonomického rastu by mali pochádzať predovšetkým zo štátneho rozpočtu. Súčasne Európska centrálna banka (ECB) znižuje úrokové sadzby, avšak pohyby v rozpätí desatinných čiarok sú hlboko pod prahom reálnej citlivosti ekonomiky. Predstavy o úverovaní firiem emitovaním podnikových dlhopisov, alebo tým, že by sa úvery malým podnikom upravovali do podoby špeciálnych finančných produktov a s nimi by sa obchodovalo, navodzujú situáciu podobnú tej, ktorá viedla ku vzniku krízy v roku 2008.⁴⁰

³⁹ Pre informáciu: existuje päťročný časový *time out* medzi prijatím do 1. ročníka a skončením univerzity. Dynamická zmena na ekonomických trhoch je tak rýchla a tak podstatná, že zmeny na pracovných trhoch na to nedokážu promptne reagovať. Preto by sa nemalo hovoriť len o vzdelávaní formálnom, ale o profesijnom došpecializovaní, podobnom postgraduálnemu profesijnému vzdelávaniu, ktoré by mohlo byť súčasťou celoživotného vzdelávania, optimalizáciou vzťahu medzi potrebou a zdrojmi pracovných síl, ale aj riešením problému s absolventmi.

⁴⁰ Aj keď vtedy sa obchodovalo s hypotekárnymi úvermi a ich derivátmi.

V skutočnosti existuje riešenie, ktoré by mohlo sanovať uvedené problémy, obišlo navzájom sa vylučujúce riešenia a súčasne odpovedalo na komplexné problémy finančných tokov v národných ekonomikách. Je pravdou, že toto riešenie sa dotýka mimoriadne citlivých oblastí tak ekonomiky, ako aj spoločnosti a ponúka sa všetkým politickým entitám najmä v čase volieb, po ktorých vždy upadne do zabudnutia.

Celkový rozsah korupcie stojí EÚ 350 mld. eur ročne, rozsah daňových únikov sa pohybuje na úrovni okolo 600 mld. eur ročne. Operácie na hrane zákona, uskutočňované podnikovou sférou, predstavujú straty asi 800 mld. eur ročne a vnútropodniková kriminalita predstavuje pre firmy stratu približne 1,5 bil. eur ročne. Ide o významný kapitálový zdroj, ktorý by zásadným spôsobom mohol zasiahnuť do sporu medzi pokračovaním šetrenia a oživením. Dôsledkom uvedených negatívnych javov je nielen zvyšovanie nákladov sociálneho modelu, ale ovplyvňujú i potenciál kapitálových zdrojov na prefinancovanie ďalšieho vývoja. Pokiaľ dochádza ku koncentrácii týchto zdrojov v rukách úzkej elity, výsledkom je predovšetkým jej záujem o finančné zhodnocovanie. Teda primárne nejde o záujem prispieť k riešeniu problémov a zásadných hrozieb pre spoločnosť. Jedným zo základných a nutných riešení je preto zasiahnutie proti obrovským finančným únikom, korupcii a podvodom. Ide o problém veľmi zložitý, nebude ho možné vyriešiť okamžite.

Problémom nie je len riešenie ako získať kapitál na prefinancovanie podpory rastu, ale vážnym akcelerujúcim problémom je, čo urobiť so sygnifikantnou príjmovou polarizáciou spoločnosti a polarizáciou bohatstva. Pokiaľ totiž nedôjde k zásadnej zmene v prerozdeľovacích procesoch, nemožno očakávať pokračovanie rastu spotreby a zadlženosť obyvateľstva bude rásť. Už teraz je zadlženosť obyvateľstva minimálne na úrovni zadlženosti jednotlivých krajín a vo viacerých krajinách je o tretinu až polovicu vyššia ako je zadlženosť fiškálneho alebo rozpočtového okruhu. To znamená, že s významnejším rastom spotreby viazanej na nárast úverov nemožno kalkulovať. V súčasnej kríze je vývoj spotreby determinovaný stagnáciou miezd a optimalizáciou zamestnanosti. Stagnácia miezd prispieva k prehľbovaniu príjmovej polarizácie a optimalizáciou zamestnanosti dochádza k uvoľňovaniu ďalších pracovníkov z pracovného procesu a k rastu celkovej nezamestnanosti.

V súčasnosti je v EÚ bez práce 27 miliónov ľudí. Nezamestnanosť sa blíži k trinástim percentám, pričom v krajinách ako Španielsko, Portugalsko je celková nezamestnanosť na úrovni 20 – 30 %. U absolventov škôl a ľudí nad 50 rokov sa pohybuje na úrovni 50 – 60 %. Z dlhodobého hľadiska je tento stav neudržateľný nielen vo väzbe na prerozdeľovacie procesy, ale aj vo väzbe na vlastnú solidárnu udržateľnosť tohto status quo. Z toho vyplýva nutnosť použitia externých zdrojov a potreba zasiahnuť do procesov príjmovej polarizácie.

Aj systém prerozdeľovania prostriedkov v smere zvýšených daní pre bohatých je jednou z možných ciest získania zdrojov. Mnohé ľavicové, ale aj stredopravé vlády prichádzajú so stratégiou dodatočného zdanenia, prípadne vyššieho zdanenia pre bohaté vrstvy populácie. V mnohých prípadoch ide o skupiny obyvateľstva (3 – 5 % populácie), ktorých finančné zdroje sú dávno transferované do daňových rajov, alebo do oblastí so zvláštnym daňovým režimom. Je otázne či tieto skupiny obyvateľstva budú naďalej pravidelne odlievať kapitál mimo jurisdikcie materských krajín, alebo možno zmenou podmienok dosiahnuť, aby aspoň tento kapitál zostal v teritóriu

materských krajín. Skúsenosti z jednotlivých krajín, ako Rusko a Francúzsko ukazujú, že prípadné vyššie zdanenie vedie skôr k posilneniu transferových platieb do zahraničia. Apelovanie na národnú príslušnosť sa spravidla míňa účinkom.

Potenciálne finančné zdroje sú skryté aj v nákladoch vnútropodnikovej kriminality. Oficiálne je pre daňové orgány udávaná východisková zisková marža podstatne nižšia ako marža skutočná. Ide o trvalé znižovanie príjmov štátneho rozpočtu, nepredstaviteľné v porovnaní s obdobím pred 20 – 40 rokmi. Dôsledkom je hromadenie finančného kapitálu mimo krajiny rezidentov, pričom tento kapitál vstupuje následne na kapitálové trhy v podobe investícií. Takto dochádza k prehľbovaniu príjmovej polarizácie vnútri jednotlivých krajín a k celkovému znižovaniu zdrojov pre udržanie sociálneho modelu. Rozumná časť politikov sa pokúša tento problém riešiť. Tvrdý, jasný útok a vymedzenie pravidiel pre daňové raje by mohlo priniesť potrebné finančné prostriedky tak pre EÚ ako celok, ako i pre národné vlády.

3 Diferencovaný prístup k riešeniu problémov v čase krízy?

Všeobecné diskusie o zvyšovaní konkurencieschopnosti cestou investícií do vzdelania či inovácií, ktoré ale nebudú sprevádzané súbežne s riešením problémov domácej spotreby v európskych krajinách, môžu viesť k vytvoreniu vnútorných obmedzení. Ide o súvislosť, kedy súčasne s poklesom domácej spotreby v EÚ bude narastať závislosť od exportu. Aby boli výrobky konkurencieschopné, objaví sa nutnosť ďalšieho znižovania nákladov, zvyšovania investícií do vzdelania a do inovačnej politiky. Keďže podniky sú v situácii v akej sú, budú musieť byť sanované najmä zo zdrojov štátneho rozpočtu. Okrem riešenia „škrtov“ v oblasti výdavkov verejného sektora, bude nutné počítať s ďalším zvyšovaním výdavkov štátnych rozpočtov na prorastové opatrenia. Tieto kroky sa premietnu nie do rastu zamestnanosti, ale do rastu výdavkovej stránky štátneho rozpočtu a verejného sektora. V konečnom dôsledku zvýšia nákladovosť sociálneho modelu, pričom reálne efekty budú veľmi nízke. Úvahy o tom, že sa podarí zvýšením exportu napr. na ázijské trhy prekonať niektoré vnútorné problémy európskej ekonomiky sú iracionálne. Ázijské krajiny majú v čase krízy taktiež odbytové problémy, na ne naviazaný rast nezamestnanosti a celkovo len veľmi pomaly sa zvyšujúcu úroveň domáceho dopytu. Pre EÚ to znamená nielen potrebu zásadne zvýšiť konkurencieschopnosť (znížiť náklady a zvýšiť inovačnú spôsobilosť tovarov a služieb), ale predovšetkým nájsť trhy, na ktorých klienti budú schopní exportované výrobky aj zaplatiť.⁴¹ Napätie v oblasti exportu je poznačené tým, že takéto strategické manévry uskutočňujú takmer všetky krajiny a v rovnakom čase. Dochádza nielen k rastu konkurencie na globálnom trhu, ale aj k enormnému tlaku na znižovanie nákladov, čo vedie k zmrazovaniu miezd a uvoľňovaniu prebytočných pracovníkov. Pri obmedzovaní sociálneho modelu je dôsledkom ďalšie prehľbovanie problémov domácej spotreby a zvyšovanie závislosti na vonkajšom dopyte.

⁴¹ Väčšina exportu do Číny je síce uhradená, zároveň však dochádza k výraznému zvýšeniu exportu z Číny do EÚ, pretože čínski výrobcovia, aby mohli zvýšiť mzdy, takisto hľadajú trhy pre odbyt nimi vyrábanej produkcie. To, čo vyzerá ako medzinárodná deľba práce je v skutočnosti zásadným problémom, pretože obidve strany chcú vyvážať väčší objem tovarov, zároveň nechcú používať menové nástroje.

V súvislosti s príjmovou polarizáciou a jej väzbou na globálnu spotrebu je významným i vývoj v dynamicky sa rozvíjajúcich krajinách, ako sú napr. Kolumbia, Ekvádor, Venezuela a arabské krajiny, v ktorých boli v roku 2012 revolúcie za demokraciu. Ukazovateľ HDP per capita síce vykazuje hodnoty významného nárastu, ale pri analýze štruktúry exportu je možné zistiť, že ide o vývoz surovín. Reálne uvedených krajín dokumentujú, že sa rozdeľovanie vytvoreného bohatstva z exportu dotýka len úzkej elity, vlastniacej podniky na ťažbu surovín a podniky v dopravnej a spracovateľskej infraštruktúre. Dôsledkom je skutočnosť, že väčšina populácie neprofituje z úspešného exportu surovín, čo vedie k prehĺbeniu príjmovej polarizácie a k nárastu chudoby. K rastúcim príjmovým asymetriám v dôsledku krízy teda nedochádza iba vo vyspelých ekonomikách, ale tiež v rozvíjajúcich sa krajinách, ktorých rast je ťahaný exportom surovín. Ak sa k uvedenému priradí aj vývoj v krajinách južnej Afriky, južnej Ameriky, v Indii a Číne možno konštatovať, že súčasný vývoj je charakteristický prehĺbovaním príjmovej polarizácie vo všetkých krajinách a regiónoch sveta. Znamená to, že ide o dlhodobé obmedzovanie spotreby u väčšiny svetovej populácie a o posilňovanie pozície veľmi úzkej skupiny elity bohatých, vlastniacej väčšinu majetku a finančných zdrojov. Primárnym cieľom úzkej elity bohatých je skôr chrániť svoje bohatstvo ako ho zhodnocovať, a teda nemožno očakávať, že jej záujmom budú snahy o zásadné zvyšovanie produkcie a záchrana upadajúcich krajín.

Uvedenie predchádzajúcich myšlienok je založené na potrebe identifikovať kľúčové príčiny spomaľovania ekonomického rastu. Diskusie ktoré sa v súčasnosti vedú totiž zostávajú v rovine sústredenia sa na vzťah zadlženosti a HDP, ktoré sa považujú za kľúčové pre prah rizikovosti vo vývoji ekonomického rastu. Je možné, že odpoveďou nie je skúmanie vývoja vzťahu zadlženosti a HDP, ale kľúčovými sú príčiny, ktoré k zadlženiu viedli. Ak sa zohľadnia problémy nákladovosti sociálneho modelu vo väzbe na vývoj šedej ekonomiky, korupciu a daňové úniky, potom je možné tvrdiť, že základným faktorom zadlženosti väčšiny európskych krajín bola sanácia finančného sektora a extrémny rozsah finančných únikov. Vlády nepochybne vedeli o rozsahu finančných únikov do daňových rajov, napriek tomu nepodnikli zásadné kroky (aj keď treba uviesť, že existuje niekoľko uznesení a smerníc OECD o boji proti špinavým peniazom, daňovým rajom a finančným únikom). Tým, že vlády, ktoré by mali byť „strážcami“ zadlženosti a rozpočtovej vyrovnanosti, ponechávajú vývoj na úrovni, ktorá predstavuje prehĺbovanie tieňových zón v ekonomike, podporuje trvale deficitné hospodárenie. Pri kumulatívnom vplyve deficitov môže pokračovať proces zadlžovania jednotlivých krajín.⁴²

Kým riešenie hlavných problémov súčasnosti môže byť obecné využiteľné, riešenie stimulačných opatrení na podporu ekonomického rastu musí byť diverzifikované a musí dôsledne vychádzať z potenciálu jednotlivých krajín. Pochopenie tejto duálnej stratégie by mohlo znamenať vytvorenie manévrovacieho priestoru pre národné ekonomiky, ale zároveň vytvorenie jednotného priestoru boja proti šedým zónam, ktoré zasahujú všetky členské krajiny eurozóny. Práve diferencovaným prehĺbovaním

⁴² Snaha o získanie vyrovnaného rozpočtu nebude riešením v strednodobom horizonte, pretože rozsah dlhovej služby bude naďalej znižovať celkový disponibilný zdroj príjmov, ktorými jednotlivé národné vlády budú môcť operovať.

sociálnych dôsledkov krízy v jednotlivých krajinách vzniká nutnosť duálneho prístupu pri riešení problémov. Ak niektoré krajiny potrebujú dobudovať systémovú infraštruktúru a zdroje, ktoré použijú z korupcie na dobudovanie tejto infraštruktúry, bude to znamenať výrazné oživenie ekonomického rastu danej ekonomiky a skvalitnenie služieb systémovej infraštruktúry. Keďže ide o projekty s dlhým časovým horizontom, znamená to aj poskytnutie informácie o budúcom smerovaní. Zvolenie stratégie eliminácie šedých zón a využitie týchto prostriedkov môže byť dlhodobou líniou. V takom prípade aj celkové formulovanie stratégie štátneho rozpočtu, výdavkov a príjmov verejného sektora a podpora adekvátneho fungovania podnikateľského prostredia, môže viesť k vytvoreniu situácie odhadnuteľného podnikateľského prostredia. Odhadnuteľné podnikateľské prostredie zase vytvára možnosť stability, napriek vnútorným kvalitatívnym zmenám, ku ktorým počas vývoja prostredia môže dochádzať. Kľúčovým je poznanie jednotlivých zmien, ku ktorým dôjde v strednom časovom horizonte a tieto sú zase východiskom pre zrealizovanie podnikateľských projektov, aby banková sféra bola ochotná poskytnúť podnikovej sfére zdroje.

4 Literatúra

- CASSIDY, J. 2012. *Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit*. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.
- CASTI, J. 2012. *Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa*. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.
- ECKERT, D. D. 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.
- HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.
- TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

2. Dlhová kríza v Európe

Změny v alokaci reálného a virtuálního finančního bohatství

Michal Střecha¹ Vysoká škola ekonomická v Praze

Changes in allocation of real and virtual financial wealth

Author's contact details

¹ Vysoká škola ekonomická
v Praze (VŠE),
Fakulta mezinárodních vztahů,
Katedra světové ekonomiky,
nám. W. Churchilla 4,
130 67 Praha 3,
střecha.michal@seznam.cz

Abstract: Current financial market serves not only for the purpose of redistributing of the wealth, but as well it creates the wealth and states the tempo of real economic growth. Nowadays the wealthiest countries are at the same time the most indebted. Therefore it seems that the original conception of financial market loses its up-to-dateness and the current financial market enables that financial flows pass from deficit subjects to another deficit subjects. Beside this phenomenon rises a new question related to the role of developing countries (as a BRICS and MIST groups) which could replace the role of surplus subjects. That would mean that these developing countries dispose real financial sources while rich countries (as a G7 group) dispose virtual financial sources. The goal of this paper is the verification of this statement.

Keywords: Financial sources, monetary aggregates, G7 group, BRICS, MIST, external debt, foreign exchange reserves

Tato stať byla napsána v rámci řešení projektu IGA VŠE v Praze č. F2/15/2013 „Vliv ekonomického rozvoje Číny na vybrané rozvojové a rozvinuté regiony“.

1 Úvod

Finanční trh umožňuje tok finančních prostředků různých forem od přebytkových jednotek, které těmito prostředky disponují, k jednotkám, které finanční prostředky postrádají, nebo je v daný moment potřebují. V současnosti, kdy nejbohatší země na světě jsou zároveň nejvíce zadlužené, se však může zdát, že toto pojetí finančního trhu pozbylo své aktuálnosti. Je otázkou, kdo je v současnosti těmito deficitními a přebytkovými jednotkami a v jaké podobě tento tok probíhá. Dnešní finanční trh neslouží pouze k přerozdělování bohatství, nýbrž jej tvoří, udává tempo růstu reálné ekonomiky a umožňuje, aby mohly finanční toky plynout i od debetních jednotek k jiným. Tyto finanční toky dále nemusí a nemívají reálnou podobu, nýbrž pouze podobu elektronickou, či dokonce pouze záznamovou, kdy k žádnému toku ani nedochází. Finanční sektor již dávno není pouze sektorem, který umožňuje financování tvorby skutečného produktu, nýbrž sektorem, který samotný růst podmiňuje. Zda je tomu tak skutečně, jaký vliv má finanční trh na reálnou ekonomiku a kdo opravdu disponuje reálnými a nikoliv pouze virtuálními finančními prostředky, to je předmětem této stati.

Na jedné straně roste obchod a produkce zboží a nabídka služeb a na straně druhé se vytváří stále více finančních derivátů a roste počet možnosti obchodních operací se samotnými penězi. Lze tak konstatovat, že ekonomika nabyla rozdvojené podoby. V zásadě se není čemu divit, jelikož formu peněz, jakou známe dnes lze v měřítku historie považovat za krátkodobý experiment a tisíce let jako peníze sloužily různé reálné předměty, které měly svoji ať již reálnou, či pomyslnou hodnotu. Jak uvádí Milton Friedman (1997), na ostrově Karolíny nacházející se v Mikronésii byly

zákonným platidlem kamenné kotouče, jejíž prodejní hodnotu nezměnil ani fakt, že kotouč nešlo přemísťovat, nebo zmizel na dně oceánu. Hlavní funkce peněz tedy jsou prostředek směny, zúčtovací jednotka a uchovatel hodnoty (Holman, 2011; Jurečka, 2010). Všechny tyto funkce umožňují, aby reálná ekonomika fungovala a zboží bylo směňováno bez komplikací, které sebou nesla směna komoditní. V současnosti se však funkce uchovatele hodnoty přeměňuje na tvořitele hodnoty.

Není již pravdou, že peníze vlastně nic netvoří a tedy není důvod, aby se peněžní trh (ekonomika) oddělila od ekonomiky reálné (statků a služeb). Pomocí peněz lze vytvářet zisk a to díky moderním technologiím, globálnímu charakteru transakcí a obchodu i několikrát větší, než by bylo možné vygenerovat v reálné ekonomice. Tento sektor tak již žije svým vlastním životem a zároveň má značný vliv i na ekonomiku reálnou, která se právě bez peněz (a jejich dvou zachovalých funkcí) neobejde.

Peter Staněk (2012) naznačuje, že subjekty se dělí na ty, které disponují penězi virtuálními a subjekty disponující penězi reálnými, přičemž právě reálnými penězi nedisponují země, které jsou považovány za tradiční centra světové ekonomiky, nýbrž rozvojové země. Nejdříve však je nutno si říci, co si pod pojmy virtuální a reálné peníze lze představit. V současnosti je více, jak 90 % všech finančních prostředků na světě ve virtuální podobě a nikoliv v reálné formě. A obecně platí, že čím rozvinutější kapitálový trh, tím je podíl reálných peněz na celkové nabídce dané měny nižší. V tomto kontextu je tedy reálnými penězi myšleno skutečné oběživo, které ve většině zemí – a to jak v zemích G7, tak i například v zemích BRICS, či MIST⁴³ – tvoří nepatrnou část. Pouze na oběživo však reálné peníze omezovat nelze, proto je třeba zjistit, jaké finanční prostředky lze považovat za skutečně reálné, jakou mají podobu a jaké subjekty, či země jimi opravdu disponují. V tomto kontextu vyvstává otázka, zda to nejsou právě ony přebytkové jednotky a pokud ano, kdo jsou.

2 Vliv finančního trhu na reálnou ekonomiku

Chceme-li zkoumat, jaký vliv má finanční trh na reálnou ekonomiku, je nutné si nejdříve stanovit, co tyto pojmy představují, jak je lze měřit a jaké subjekty na nich působí. Nejběžněji se odbornou i laickou veřejností k měření reálné ekonomiky a jejího reálného výstupu používá makroekonomický ukazatel HDP, který reprezentuje jak reálnou ekonomiku, tak zároveň bere v úvahu finanční zdroje všech subjektů v domácí ekonomice a jejich vztah k zahraničí.

HDP tedy představuje tržní hodnotu veškerých finálních statků a služeb vyrobených za určité období v domácí (tuzemské) ekonomice. Podívali bychom se však na tento ukazatel z pohledu peněz, lze jej chápat jako veškeré mzdy a náklady na tvorbu zboží, či služeb. Jinými slovy náklady na všechny výrobní faktory, tedy náklady na půdu, kapitál a především lidskou práci.

⁴³ Skupina „G7“ tvoří státy Francie, Itálie, Japonsko, Kanada, Německo, USA, Velké Británie. Skupina „BRICS“ tvoří země Brazílie, Ruská federace, Indie, Čína, Jižní Afrika. Skupina „MIST“ tvoří země Mexiko, Indonésie, Jižní Korea a Turecko.

Přímý vliv si lze znázornit na jednotlivých položkách dle výdajové metody, které HDP tvoří; výdaje domácností na spotřebu (C), soukromé hrubé domácí investice (I), výdaje státních orgánů na nákup výrobků a služeb (G) a čistý export (NX).

$$\text{HDP} = C + i + G + \text{NX}$$

Již bylo řečeno, že ač peníze mají především sloužit jako prostředek směny, či zúčtování, lze pomocí přesunu peněz, změn portfolia, či jiných obchodních metod dosahovat nevidaných zisků. Právě daně ze zisků, stejně jako daně z dividend, či úroků přímo ovlivňují příjmy na straně státu a tedy jeho výdaje (G). Na druhou stranu však lze dosahovat i různých daňových úspor.

Investice (I) právě nepřímou úměrou závisí na situaci na finančním trhu a jejich objem může záviset na úrokové míře, která reprezentuje cenu peněz. Zvyšují-li se investice, či G, působí to pozitivně na růst HDP, což přímo ovlivňuje další z položek; a to spotřebu (C). Tu spolu s HDP ovlivňuje výše disponibilního důchodu, což jsou prostředky, které má subjekt skutečně k dispozici na nákup zboží, či služeb. Opět celkovou spotřebu výrazně může ovlivňovat právě trh peněz, kdy je-li cena peněz (úroková míra) nízká, subjekty v ekonomice budou vynakládat vyšší část svého disponibilního důchodu na spotřebu.

To co je však nejpodstatnější, je fakt, že subjekty v ekonomice, ať již veřejné, či soukromé, nejsou omezeny pouze reálným bohatstvím, které byly schopny vytvořit za jeden rok. Právě díky finančnímu trhu lze všechny zmíněné položky, a to G, i i C navýšit pomocí půjček a vytváření dluhu. Tím se vytvoří peněžní prostředky, za které lze nakupovat více statků, poptávat více služeb, či investovat do více zásob a fixního kapitálu. Peněžní trh tak není pouze prostředek vhodné alokace finančních prostředků nevynaložených na spotřebu, nýbrž i prostředek, který přímým vlivem může reálnou ekonomiku posunout.

Samotný dluh se přímo v HDP neodráží, nicméně jeho vliv je značný. Uvažovali bychom dále otevřenou ekonomiku, poslední ze složek důchodového modelu výpočtu HDP je čistý export, který představuje spotřebu, či investice do zboží, či služeb překračující hranice států. Díky možnostem využívání finančních prostředků ve formě dluhu se trh peněz vzdaluje reálné ekonomice. Podstata volného trhu však nezaručuje, že všechny subjekty opravdu žádané finanční prostředky získají, a tedy že jednotka (debetní), která finanční prostředky požaduje a potřebuje, je také dostane (od jednotky přebytkové). Finanční trh však nabyl takové podoby, že existuje celá řada různých finančních instrumentů, derivátů, či zajišťovacích operací, které prosté bankovní úvěry překonávají.

Reálné vs. virtuální finanční prostředky

Celkový objem obchodovaných finančních prostředků a jeho rozmanitost neustále roste. Proto se veškeré finanční prostředky dělí do tzv. peněžních agregátů, které jsou označovány jako M0 až M3 (viz. tab. 1). Tyto jednotlivé peněžní agregáty se liší především svojí likviditou, tedy jakou schopností a rychlostí lze proměnit daná aktiva v oběhivo (M0).

Veškeré instrumenty, které obsahuje agregát M1 by mělo být možné proměnit v oběživo okamžitě a jsou používány ke každodennímu obchodnímu styku. Proto diskutovali li jsme reálné finanční prostředky, šlo by chápat celý agregát M1 jako právě ony reálné prostředky. Zda je tomu tak skutečně bude diskutováno dále, nicméně je na místě upozornit, že ač celý agregát M1 reprezentuje prostředky s okamžitou likviditou, ve skutečnosti existuje oběživo k pokrytí pouze 20 % celkových M1 na světě (viz tab. 1).

Tab. 1: Přehled peněžních agregátů

Položky	M0	M1	M2	M3
Měna v oběhu (oběživo)	X	X	X	X
Jednodenní vklady		X	X	X
Vklady s dohodnutou splatností do 2 let			X	X
Vklady s výpovědní lhůtou do 3 měsíců			X	X
Repo operace				X
Akcie/nástroje peněžního trhu				X
Dluhové cenné papíry do 2 let				X
Světový objem v 2008 (bil. USD)	4,0	19,7	44,3	58,7

Zdroj: Vlastní úprava harmonizovaných peněžních agregátů ECB a CNB, vlastní výzkum dat centrálních bank a dat IMF

Odpověď, zda li však právě onen agregát M1 reprezentuje reálnou hodnotu bohatství v ekonomice, či celý agregát M3, který zahrnuje veškeré finanční instrumenty, může ležet právě ve skutečnosti, v jaké formě tyto prostředky jsou. Všechny finanční instrumenty (ať již dluhové, či nedluhové) mají své vlastní charakteristiky a specifika. Rozmanité druhy dluhových, či majetkových cenných papírů, nástroje peněžního trhu, vklady, či půjčky, to vše představuje finanční bohatství a všemi těmito instrumenty lze nejen obchodovat, ale lze s nimi platit a jsou prostředkem směny reálných produktů.

Pokud pouze necelých 7 % světových finančních prostředků skutečně obíhá reálné ekonomiky a dalších 27 % světových finančních prostředků je k dispozici na účtech bank k okamžitému výběru, či použití, vyvstává otázka, kde hledat zbývající dvě třetiny světového bohatství. Mimo soukromé osoby, podniky, či veřejné instituce, jsou významnými hráči různé druhy finančních institucí, které s jednotlivými druhy finančních instrumentů obchodují.

Současným fenoménem v alokaci finančních prostředků je vznik suverénních fondů. Ty začaly vznikat již v 70. letech, ale na přelomu 20. a 21. století jejich význam nabyt na důležitosti díky vzniklým suverénním fondům Číny a Ruska. Mimo zmíněné země, právě v zemích, které jsou považovány za rozvojové, se drtivá většina suverénních fondů nachází a umožňují tak významným množstvím kapitálu ovlivňovat finanční toky ve prospěch svých domácích ekonomik na úkor rozvinutých zemí. Celých 80 % bohatství v rukách suverénních fondů se nachází v Asii a na Blízkém Východě. Právě vysoce rozvinuté země jsou v drtivé většině cílovými destinacemi

alokace finančních prostředků, především se jedná právě o země G7 (USA, UK, Německo, Francie, Kanada) (Jiráňková, 2012).

Země G7, či jak navrhuje Staněk (2012) tradiční světová centra (USA, Japonsko, EU) tak z tohoto pohledu mohou reprezentovat ony deficitní jednotky, do kterých finanční prostředky proudí. Na druhé straně mohou stát právě země, které své finanční prostředky do zemí G7 investují, a které v současné světové ekonomice vystupují jako potenciální nástupci zemí G7; a to země skupin BRICS, či MIST.

Finanční pozice zemí G7, BRICS a MIST

Diskutujeme-li možnost, že reálné bohatství je reprezentováno právě agregáty M1, či M3, znamenalo by to, že právě země, která drží největší objem těchto prostředků, jsou ony subjekty, které reálným bohatstvím opravdu disponují. Problém však nastává v situaci, kdy si uvědomíme, že ač měny tradičních center (USD, EUR, JPY) tvoří více, než dvě třetiny celkových světových finančních prostředků, neznamená to, že právě většina finančních instrumentů v těchto měnách opravdu koluje na území těchto států, či v rukách jejich rezidentů.

Mnoho zemí, a právě země jako Čína jsou v tomto kontextu v posledních letech výrazně diskutovány, drží mohutné objemy cizích měn v podobě devizových rezerv. V takovém případě pak vzniká otázka, zda reálné peníze jsou právě prostředky M1, které skutečně jsou použitelné okamžitě a obíhají domácí ekonomiky, či se jedná skutečně o celkový agregát M3, který však koluje po celém světě a reálnou hodnotu reprezentuje celkové množství této měny v jakékoliv i třeba elektronické formě. U každé měny je dokonce podíl M1 na celkovém M3 jiný. Zatímco agregát M1 EUR a JPY tvoří celých 40 % celkového agregátu M3 těchto měn, což jsou podobné podíly jako v případě indické rupie, či jihoafrické randu, v USA byl tento podíl ještě v roce 2008 pouze 10 %. Částky byly také jiné. Zatímco v roce 2008 byla hodnota M3 EUR (12,2 bil. USD) podobná jako USD (13,8 bil. USD), agregáty M1 se lišily výrazně (EUR 5,2 bil. USD, USD 1,4 bil. USD).

Za reálné bohatství tak lze kromě objemu celkových peněžních agregátů považovat například množství zmíněných devizových rezerv, velikost HDP – tedy reálnou velikost produkce zboží a služeb – či vlastní finanční soběstačnost promítnutou do podoby zahraničního zadlužení. Budeme-li tedy uvažovat reálnou velikost ekonomiky a zároveň vlastní finanční soběstačnost v podobě velikosti zahraničního zadlužení, je další skupinou zemí, která by mohla disponovat reálnými prostředky, tzv. Pařížský klub. Tyto země reprezentují největší světové věřitele a logickou úvahou by tak měly disponovat reálnými finančními prostředky k financování jiných ekonomik.

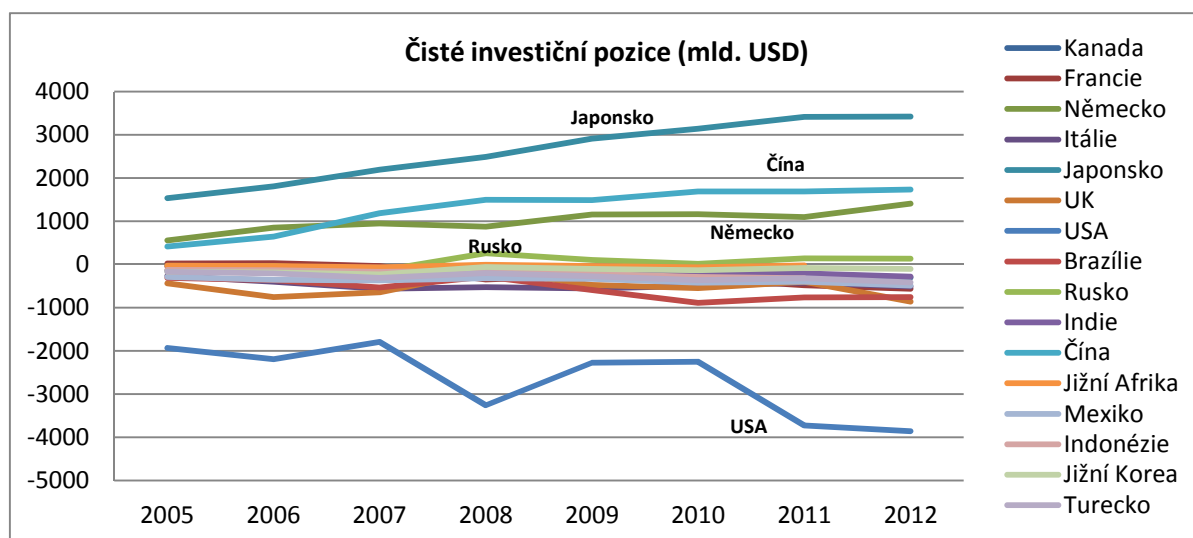
Tab. 2: Přehled zahraničního zadlužení a HDP zemí G7, Pařížského klubu, BRIC a MIST v roce 2010

Země⁴⁴	Zahraníční zadlužení (světové pořadí, mld. USD)		HDP (světové pořadí, mld. USD)		Zahraníční zadlužení/HDP (%)
USA*	1	14 456	1	14 582	99,1
VB*	2	9 483	6	2 246	422,2
Německo*	3	5 208	4	3 310	157,4
Francie*	4	5 091	5	2 560	198,9
Japonsko*	5	2 589	3	5 498	47,1
Itálie*	6	2 428	8	2 051	118,4
Nizozemsko*	7	2 427	15	783	309,8
Španělsko*	8	2 315	12	1 407	164,5
Kanada*	13	1 107	10	1 574	70,3
Ruská federace	21	489	11	1 480	33,0
Čína	23	407	2	5 879	6,9
Jižní Korea	24	360	14	1 014	35,5
Brazílie	25	352	7	2 088	16,9
Indie	27	296	9	1 729	17,1
Turecko	28	290	16	735	39,4
Mexiko	29	251	13	1 040	24,1
Indonésie	31	200	17	707	28,3
Jižní Afrika	36	99	24	364	27,2

Zdroj: Vlastní zpracování dat získaných v databázích IMF a WB

V zásadě zeměmi Pařížského klubu jsou dle HDP největší ekonomiky světa (viz tab. 2). V čem však mají paradoxně tyto země další prvenství, jsou největší kumulované objemy zahraničního zadlužení na světě. Ani jedna ze zemí BRICS, či MIST není v objemu zahraničního zadlužení před jakoukoliv zemí G7, či jakoukoliv zemí celého Pařížského klubu. Znamená to tedy, že největší světoví věřitelé jsou zároveň největšími světovými dlužníky? V zásadě tato možnost koresponduje s námi navrhovanou úvahou v úvodu, jelikož stejně jako dnes plynou finanční toky od deficitních jednotek k jiným deficitním jednotkám, mohou plynout stejně tak k přebytkovým. Proto jako další ukazatel, který může reprezentovat vlastní finanční soběstačnost, či reálné bohatství v ekonomice, je čistá investiční pozice. Ta představuje saldo, kolik ekonomika půjčila zahraničním subjektům, a kolik sama skutečně dluží (viz graf 1).

⁴⁴ * Členové Pařížského klubu (dále v něm jsou Irsko, Belgie, Švýcarsko, Austrálie, Kanada, Švédsko (jmenovitě 9. až 14. největší zahraniční zadlužení na světě), Rakousko, Dánsko a Norsko (16. až 18. největší zahraniční zadlužení na světě))

**Graf 1: Čistá investiční pozice zemí G7, BRICS a MIST
v období 2005 až 2012 (mld. USD)**

Zdroj: Vlastní zpracování dat centrálních bank vybraných zemí a databáze IMF

Ač rozdíl v objemu zahraničního zadlužení je markantní, čistá investiční pozice má stejný trend pro všechny země, nehledě na to, zda se jedná o země G7, BRICS, či MIST – tento trend je čistá záporná investiční pozice. Jinými slovy všechny tyto země (až na 4 výjimky) si půjčují v zahraničí více, než kolik půjčují samy. To pouze znamená, že země G7 jsou sice největšími světovými dlužníky, ale zároveň i opravdu největšími světovými věřiteli. Výjimkami jsou Japonsko, Německo, Čína a Rusko, které mají dlouhodobě kladnou investiční pozici, tedy z mezinárodního pohledu jsou v pozici věřitelů. Ostatní země mají čistou investiční pozici zápornou a to v rozmezí 6 až 46 % HDP. Dokonce i USA, která má nejhůře se vyvíjející čistou investiční pozici v absolutních číslech, tak v přepočtu na HDP se pohybuje na hranici 28 %.

Devizové rezervy a zahraniční zadlužení

Další a poslední v této práci diskutovanou formou reálného bohatství jsou devizové rezervy. Centrální banky zemí drží devizové rezervy z bezpečnostních důvodů, jako jsou zabezpečení devizové likvidity země, či z důvodů možnosti ovlivnění měnového kurzu domácí měny pomocí intervencí. V roce 2011 dosahovaly světové devizové rezervy 11,5 bil. USD a v roce 2008 7,8 bil. USD (viz tab. 3), což představovalo 13,3 % veškerého světového finančního bohatství. Rezervy jsou nejčastěji alokovány do bezpečných aktiv, jako jsou vládní dluhopisy, pokladniční poukázky, či dluhové i majetkové cenné papíry.

Významnými hráči na poli operací s devizovými rezervami jsou již zmiňované suverénní fondy. Ty v roce 2012 disponovaly prostředky v hodnotě 5 bil. USD, z čehož 80 % prostředků byly v rukách fondů v Asii, nebo na Blízkém Východě. Suverénní fondy jsou státy vlastněné investiční fondy, které své prostředky zhodnocují v cizí měně a to formou nákupu zahraničních dluhopisů, akcií, vkladů na účty zahraničních bank či v posledních letech narostlo množství nákupu nemovitostí (Jiráňková, 2012). Jak již bylo zmíněno, suverénní fondy skupují značnou část státních dluhopisů rozvinutých zemí. Prostředky tyto fondy získávají z přebytků na účtech platební bilance, exportu nerostných surovin (nejvýznamnější jsou ropné suverénní fondy) a jiných.

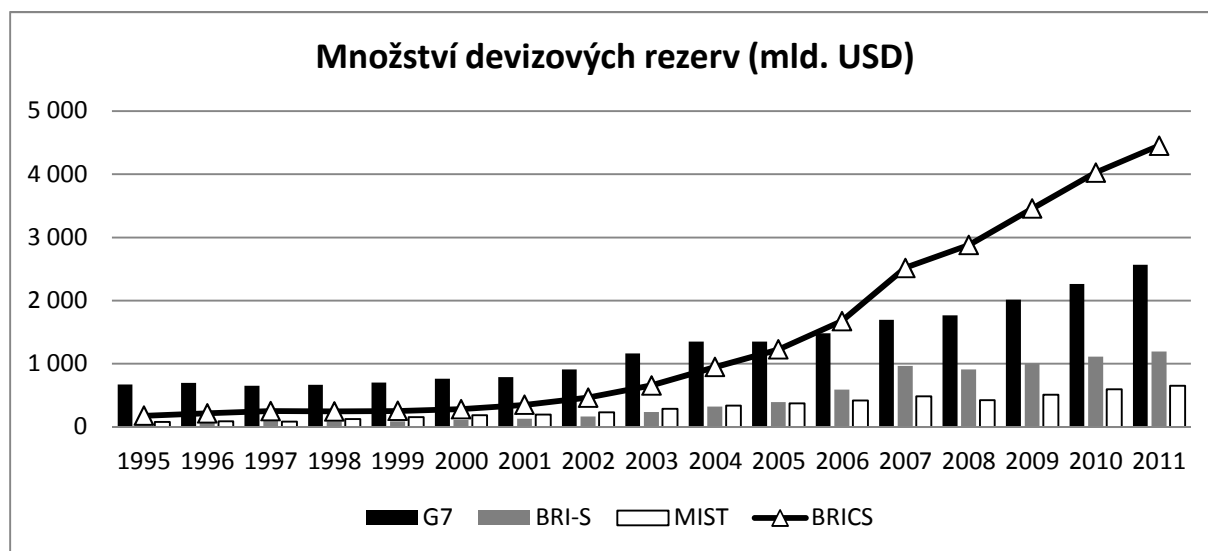
Tab. 3: Stav devizových rezerv zemí G7, BRIC a MIST

Země	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
DR (bil. USD)	2,1	2,2	2,6	3,3	4,0	4,5	5,5	7,1	7,8	9,0	10,4	11,5
G7 (bil. USD)	0,8	0,8	0,9	1,2	1,4	1,4	1,5	1,7	1,8	2,0	2,3	2,6
G7 (%)	36,0	35,5	34,8	35,7	34,2	30,0	26,9	23,8	22,8	22,3	21,8	22,3
BRICS+MIST (bil. USD)	0,5	0,5	0,7	0,9	1,3	1,6	2,1	3,0	3,3	4,0	4,6	5,1
B+M (%)	22,0	24,5	26,6	28,9	32,5	35,4	38,0	42,2	42,5	43,9	44,5	44,4
G7+BRICS+MIST (bil. USD)	1,2	1,3	1,6	2,1	2,6	3,0	3,6	4,7	5,1	6,0	6,9	7,7
G+B+M (%)	58,0	59,9	61,4	64,5	66,7	65,3	64,9	66,0	65,2	66,2	66,3	66,8

Zdroj: Vlastní zpracování dat z databáze WB

Devizové rezervy zemí G7, BRICS i MIST dlouhodobě rostou a zvyšuje se i jejich podíl na celkových světových devizových rezervách (viz tab. 3 a graf 2). Porovnáme-li však jednotlivé účty platebních bilancí, je vývoj jednotlivých uskupení podstatně odlišný. Každá země i v rámci jednotlivých zkoumaných celků má svoji bilanci také jinou, nicméně pro přehlednost postačí kumulované množství přebytků a deficitů k vystižení podstaty problému.

Země MIST jsou dlouhodobě vyrovnané jak na běžném, tak finančním účtu. Proto růst jejich devizových rezerv si lze vysvětlit intervencí centrálních bank. Zatímco u zemí G7 a BRICS je finanční účet nestálý, běžný účet vykazuje dlouhodobou tendenci. Konkrétně u zemí BRICS kladné saldo a u zemí G7 deficit běžného účtu. Zpětně by tak šlo usuzovat, že by devizové rezervy měly především růst u zemí BRICS, avšak ve skutečnosti rostou u obou celků. Důvodem může být přebytek na účtu finančním, či opět právě intervenční politika centrálních bank. Devizové rezervy tak na stranu jednu reprezentují přísun reálného bohatství do ekonomiky, nicméně na stranu druhou mohou představovat i pouze tok virtuálních finančních prostředků, či pouhou změnu finančního portfolia. Mimo to, samotné devizové rezervy nabývají své hodnoty až ve chvíli, kdy je po nich poptávka na finančním trhu.

Graf 2: Vývoj devizových rezerv zemí G7, BRIC a MIST

Zdroj: Vlastní zpracování dat z databáze WB

3 Závěr

Prvotní a esenciální otázka této stati zní, co jsou to reálné a co virtuální peníze. Posuzovat peníze jako reálné nebo virtuální v dnešním finančním systému, kdy je více, jak 90 % finančních prostředků v elektronické podobě a bez dodatečné ražby, či tisku hotovosti v reálné podobě ani být nemohou, je obtížné na tuto otázku jednoznačně odpovědět. V současnosti dokonce ztrácí na váze i cenné papíry držené v reálné podobě, jelikož i tyto informace se již v čím dál vyšší míře uchovávají pouze elektronicky. Stejně tak, jako na zakoupení počítače, nebo výtisk ekonomického časopisu dnes stačí elektronický příkaz v bance, či elektronický podpis místo smlouvy, jsou i tyto virtuální peníze reálné, jako je reálná jejich vymahatelnost.

Dnes není ničím neobvyklým, že akcie mají jeden den hodnotu milionů, a druhý den pár halířů podle odrazu jejich hodnoty v reálné ekonomice, či na finančním trhu. Virtuální peníze lze přirovnat obchodu na směnku, či dobré slovo. Dokud je lidé budou akceptovat, budou mít stejnou hodnotu, jako peníze reálné – a to ve formě jakéhokoliv finančního instrumentu. Proto odpověď na tuto otázku bych nehledal ve fyzické podobě jednotlivých peněžních agregátů. Peněžní agregáty (různé druhy finančních instrumentů) reprezentují závazek státu, jinými slovy dluh. Proto ani zahraniční zadlužení, či čistou investiční pozici nelze brát jako odpověď na hledané otázky. Co je však jisté, je fakt, že právě zahraniční kapitál a multiplikované finanční prostředky umožňují mnohem intenzivnější reálný ekonomický růst, než by reálná ekonomika zažívala bez nich.

Proto odpověď na otázku, jaké subjekty dnes opravdu drží reálné peníze, a které subjekty pouze ty virtuální – tedy odpověď na otázku, jaké subjekty opravdu finančními prostředky disponují a které subjekty, či země je potřebují – neleží na trhu peněz, nýbrž v ekonomice reálné. Stejně tak jako suverénní fondy, jejichž 80 % bohatství drží rozvojové země Asie a Blízkého Východu, investují převážně do zemí G7, tak země BRICS a MIST navyšují svojí zásobu devizových rezerv právě měn zemí G7. Bez těchto investic a nákupů státních dluhopisů a jiných cenných papírů by jednotlivé země G7 nedosahovaly tak vysokého zahraničního zadlužení a jejich ekonomiky by nerostly takovým tempem, jako rostou. Zároveň však právě růst těchto ekonomik a růst poptávky v těchto zemích je příčinou růstu zemí BRICS a MIST, jejichž ekonomický potenciál je obrovský, ale jejich vnitřní poptávka a vlastní finanční možnosti jsou omezené.

Proto se domnívám, že reálné bohatství, a tedy reálné finanční prostředky, spočívají v síle poptávky a koupěschopnosti a hledaná odpověď se nachází na samotném počátku vývoje reálné ekonomiky, a to v ekonomice bez peněžních prostředků a pracující s barterovou směnou. Domnívám se, že „reálnými finančními prostředky“ v takovém světě disponuje subjekt, který si opravdu něco koupit může, nikoliv subjekt, který zboží nabízí. Reálným bohatstvím tak disponují subjekty, které zboží, či služby v reálné ekonomice poptávají, nikoliv subjekty, které stojí mimo ní. Odpověď tak nacházím v poptávce na reálném trhu, nikoliv v nabídce na trhu peněz (peněžních agregátech). Čínská vláda se snaží o zvýšení úrovně domácí spotřeby, přičemž se předpokládá, že ostatní země BRICS a MIST se budou pokoušet o to samé (Pauhofová, 2012). V současnosti však stále dominantní část spotřeby tvoří právě

země G7, proto se domnívám, že skutečným reálným bohatstvím stále disponují tradiční centra světové ekonomiky a alokace devizových rezerv, alokace jednotlivých finančních instrumentů (peněžních agregátů), či zadlužení není pro tuto otázku směrodatné.

4 Literatúra

FRIEDMAN, M. 1997. *Za vším hledej peníze*. New York: Grada Publishing. ISBN 80-7169-480-0.

HOLMAN, R. 2011. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-006-5.

JIRÁNKOVÁ, M. 2012. Nation-States as Investors in a Globalized World. In: *Journal of economics*. Zv. 60, č. 8, s. 854-869 (2012). ISSN 0013-3035.

JUREČKA, V. et al. 2010. *Makroekonomie*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-3258-9.

PAUHOFOVÁ, I. 2012. *Súvislosti polarizácie bohatstva a globálnej spotreby v krizovom období*. In: *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť): Zborník statí*. Bratislava, Slovensko, 6.9.2012. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

STANĚK, P. 2012. *Vplyv finančných trhov na polarizáciu bohatstva*. In: *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť): Zborník statí*. Bratislava, Slovensko, 6.9.2012. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

Kríza a aktivity suverénnych fondov v Európe

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Soňa Svocáková² Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

Crisis and sovereign funds activities in Europe

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

² Faculty of Economics,
Technical University of Košice,
Němcovej 32,
040 01 Košice, Slovakia,
sona.svocakova@gmail.com

Abstract: The world is organized in a few very dynamic stage of development of financial markets and financial globalization. States and public investors adapt flexibly their strategies to the new and significantly changing environment. The transition to a new phase of financial globalization is accompanied by specific political and elitist decisions in shaping the direction of national economies and whole regions. Sovereign funds are one of the economic instruments used by governments and elites in geopolitical processes. The financial strength of sovereign funds, mainly Asian, presents a wide variety of options cooperation with EU countries. Especially during the debt crisis in Europe which more than a distinct lack of domestic financial resources is more than remarkable. The key role of non-European SF lies in their well-chosen strategy in targeting the weakened economy in the EU and in cooperation with the IMF. Possible to sign that China and their SF offer a wide variety of solutions in Eurozone problems, as well as various national issues in the enterprise level or the public sector. Same problem becomes the question of adoption extent of cooperation, which is in many cases determined by the strong ties between the EU and the USA from the historical aspect, as well as from the perspective concerns the started reformatting hegemony in the world. While in times of crisis, European SF principally engaged in the partial support their own economies, non-European SF used its power and seeking to penetrate new markets in the direction of obtaining a share in different markets (from consumer to commodity) and increase their share of the market, that from a strategic point of view proved. At the same time they keep on investing inside their countries, especially in infrastructure and energy, in order to ensure that future generations. By their mobilization on the financial market, these countries are gaining greater powers and position in international organizations.

Keywords: debt crisis in Europe, European sovereign funds, non-European sovereign funds, sovereign funds strategy, investment orientation, foreign direct investment, changes in the power configuration of the world

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

V geopolitickej a ekonomickej oblasti globálna kríza zvyrazňuje potrebu hlbšieho skúmania pohybov na finančných trhoch, najmä v súvislosti s teritoriálnym alokovaním investícií na báze reálnych peňazí. Po roku 2008 sa ukazuje potreba hľadania nových zdrojov financovania a pozornosť sa upriamuje aj na veľkých

štátnych investorov. Suverénne fondy (SF)⁴⁵ krajín ako Čína, Singapur, tiež arabských krajín, sa začali aktivizovať ešte pred krízou. V posledných rokoch sa však zviditeľňujú z pohľadu rozsahu svojho bohatstva a alokovania investícií zásadnejším spôsobom. Zdroje spravované týmito fondmi vzrástli z 3,5 biliónov USD v roku 2008 na 5,4 biliónov USD v roku 2012. Podľa UBS Global Asset Management sa bohatstvo SF zvýši do roku 2016 na 8,6 biliónov USD. Podľa expertných odhadov Medzinárodného menového fondu a Morgan Stanley dosiahnu zdroje SF v roku 2015 úroveň 12 biliónov USD. Nakoľko SF disponujú reálnymi financiami, stali sa žiadaným zdrojom a nástrojom „pomoci“ práve v období krízy.⁴⁶ V otázkach riešenia dlhovej krízy v Európe sú rozpoznateľné dva motívy, ktoré determinujú investičnú orientáciu SF, pričom dôvody investovania európskych a mimoeurópskych SF sú zásadne odlišné. Európske SF sú používané svojimi vládami pri podpore národného hospodárstva a ich finančné zdroje sú cielené predovšetkým do vnútra krajiny (infraštruktúra, národná bezpečnosť, podpora finančných systémov a penzijné fondy). Mimoeurópske SF využívajú problémy oslabených krajín, ktoré priniesla globálna kríza a umiestňujú svoje investície s cieľom zväčšiť svoj podiel na spotrebiteľskom trhu, finančnom a bankovom trhu, strategicky smerujú do regiónov s cieľom získať prístup k nerastnému bohatstvu, poľnohospodárskej pôde, vode a špičkovým technológiám.

Európske krajiny, ktoré nedisponujú vlastnými SF, sa snažia získať podporu od mimoeurópskych SF. Poskytovanie finančnej pomoci zo strany mimoeurópskych SF je sprevádzané sledovaním vlastných záujmov a tým aj záujmov krajiny svojho pôvodu. Jednotlivé krajiny prostredníctvom SF rozširujú svoj vplyv a významne menia geopolitické usporiadanie sveta.

2 Suverénne fondy počas finančnej krízy

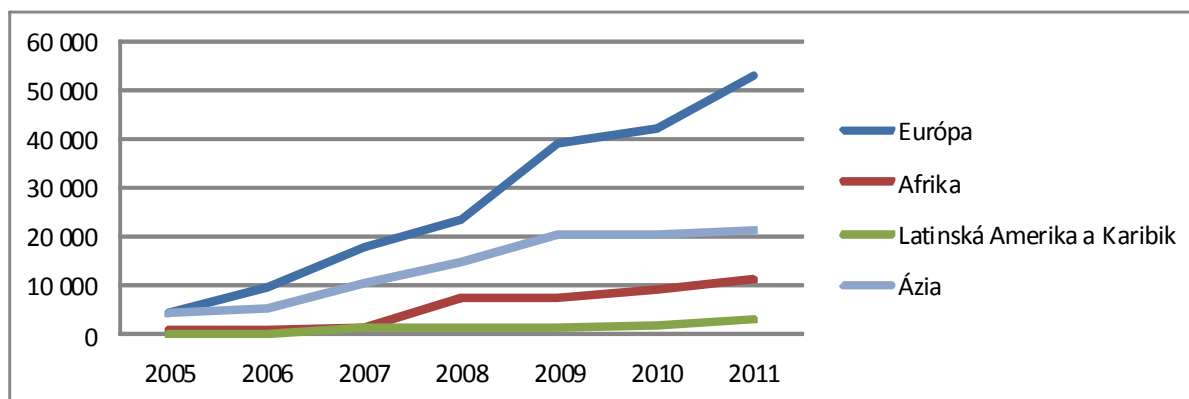
Počas globálnej finančnej krízy možno zaznamenať výrazné aktivizovanie sa suverénnych fondov, ako novej a dôležitej triedy inštitucionálnych investorov, schopnej uskutočňovať veľké množstvo objemných investícií na všetkých relevantných trhoch. SF nie sú novinkou, prvý vytvoril Kuvajt už v roku 1953. Do popredia záujmu sa SF dostávajú v 90. rokoch a následne ich významná úloha ako finančného zdroja rastie v čase krízy. Stali sa veľkým hráčom v oblasti stabilizovania globálnych finančných trhov, uzatváraní strategických partnerstiev a v oblasti investovania do národne významných trhových segmentov, medzi ktoré patrí napr. infraštruktúra, energetika, potravinársky a elektrotechnický priemysel. V poslednom desaťročí sa tieto štátne investičné fondy stali viac viditeľnými a mimoriadne aktívnymi tak v rozsahu, ako aj vo forme ich zásahov v globálnych financiách. Podieľali sa na rekapitalizácii mnohých veľkých svetových bánk, ako napríklad Morgan Stanley a Merrill Lynch. Sú tiež hlavnými držiteľmi vládnych dlhov a momentálne ponúkajú

⁴⁵ Suverénny fond je štátom vlastnený investičný fond, ktorý sa vytvára z prebytkov platobnej bilancie, oficiálnych zahraničných menových operácií, fiškálnych prebytkov, výnosov z privatizácií alebo z príjmov, ktoré plynú z vývozu zdrojov. Suverénne fondy okrem iného zahŕňajú rezervy cudzích mien v držbe menových orgánov štátu pre účely menovej politiky, štátne podniky a penzijné fondy štátnych zamestnancov financované zamestnávateľmi, alebo rôzne iné aktíva spravované v prospech jednotlivcov.

⁴⁶ Pred krízou mnohé aktivity suverénnych fondov z ázijských krajín boli v EÚ či v USA považované z národných bezpečnostných dôvodov za málo žiaduce, resp. nežiaduce.

svoju podporu pri riešení dlhovej krízy v Eurozóne. Toto významné postavenie nie je náhodné. Suverénny fond vystupuje ako zahraničný investor a sporiaci nástroj, ktorý je schopný ovplyvniť výmenný kurz, infláciu či ekonomický rast.

Národný prístup sa rôzni – od protekcionistických opatrení až po víťanie pomoci vo forme finančných prostriedkov, ako zdroja stabilizácie podnikov. Európska komisia zdôrazňuje významnosť zachovania otvorených trhov a kapitálovej mobility. Vytvárajú sa tak príležitosti pre ekonomický rast, zamestnanosť a investície. Otvorenosť pre investície SF v Európe dokumentujú aj údaje o tokoch priamych zahraničných investícií, uskutočnených suverénnymi fondmi v rokoch 2005 až 2011. Ako ukazuje nasledujúci graf, do Európy prúdi najväčší objem financií SF a ich prudký nárast v Európe nastáva od roku 2008. Kumulatívna hodnota bola koncom roka 2011 na úrovni 53143 miliónov USD.

Obr. 1: Kumulatívne toky PZI suverénnych fondov do regiónov sveta (v mil. USD)

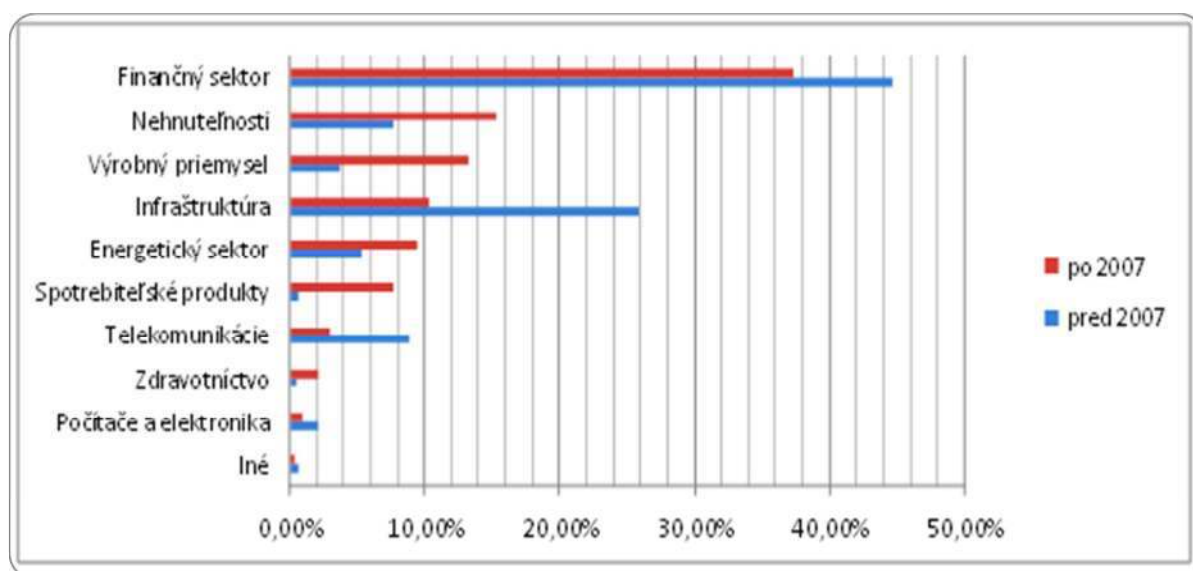
Zdroj: UNCTAD, Handbook of Statistics 2012

Podľa Pauhofová (2010) je význam smerovania alternatívnych (neúverových) zdrojov kapitálu od silných a stabilných finančných partnerov v období krízy čoraz zreteľnejší. Suverénne fondy predstavujú významný impulz na oživenie hospodárskej aktivity v globalizovanej ekonomike a ich teritoriálna orientácia naznačuje usporiadanie hospodárskej sily v pokrízovom období. Ide o určité presuny mocenských síl vo svete v rámci a v prospech regionálnej štruktúry zdrojov voľného investičného kapitálu. Podľa Pauhofová, Svocáková (2013) rastie záujem o zakladanie a využívanie SF hlavne v Ázii a v Austrálii. Je pravdepodobné, že silnejúca pozícia ázijských suverénnych fondov povedie k ešte výraznejšiemu upriameniu ich pozornosti na európske územie, kde sú európske suverénne fondy orientované najmä na riešenie národných penzijných a energetických problémov. Jedným zo základných strategických cieľov mimoeurópskych SF je investovanie do oblastí zabezpečujúcich potreby budúcich generácií vlastnej krajiny. Umiestnením investícií v rôznych regiónoch SF zároveň upevňujú mocenské pozície krajín, ktoré ich vlastnia.

Suverénne fondy v čase dlhovej krízy predstavujú potenciál prílevu hotovostných peňazí. S bohatstvom viac ako 5,4 biliónov USD, podľa SWF Institute (marec 2013), je kolektívna sila štátnych SF viac než postačujúca na pokrytie úverových kapacít EÚ a MMF. Zapojenie SF do riešenia problémov, ktoré vyvoláva dlhová kríza na území Európy, by pomohlo odstrániť nedostatky, akými je nepostačujúca veľkosť európskeho nástroja finančnej stability na pokrytie fiškálnych deficitov jednotlivých krajín.

EÚ a MMF poskytujú finančné prostriedky za sankčné úrokové sadzby, aby sa zabránilo morálnemu hazardu, teda situácii, že sa na vlády nevytvorí dostatočný tlak riešiť príčiny ich ekonomických problémov. Mimoeurópske suverénne fondy však môžu požičať zadĺženým krajinám bez obáv o morálny hazard a poskytovať pôžičky pri nižších úrokových sadzbách.

Z analýzy dát za priame investície SF z databázy SWF Institute (2012) vyplýva, že tieto sú orientované hlavne na finančný sektor, nasledované nehnuteľnosťami, infraštruktúrou a energetickým sektorom. Podľa Fei a Xu (2011) do finančného sektora smerovalo pred krízou až 44,6 % celkových investícií SF. Ako zobrazuje nasledujúci graf, po roku 2007 tento podiel poklesol o 8 % a vzrástli kapitálové vklady do sektora nehnuteľností o 7 %, energetického priemyslu o 4 %, spotrebiteľského odvetvia o 7 % a výroby o 9 %. Takáto zmena v investičnom správaní počas finančnej krízy poukazuje na potrebu diverzifikácie rizika, kde sa SF orientujú na menej rizikové aktíva, ktoré sú navyše spájané so stabilnou budúcou výnosnosťou a s prístupom ku komoditám.

Obr. 2: Sektorová orientácia investícií suverénnych fondov pred a po roku 2007
Zdroj: Fei a Xu (2011)

Suverénne fondy svojimi investíciami získavajú podiely vo firmách, s ktorými sa spája aj právomoc zúčastňovať sa na riadení spoločnosti. Keďže fond je v správe vlády, ktorá ho vlastní, nemožno opomenúť stratégiu v smere ovplyvňovania rozhodnutí a zámerov, ktoré daná krajina cez svoj fond sleduje. Vlády takto môžu presadzovať rôzne i nefinančné ciele. Spoločnosti, v ktorých vlastní podiely, môžu byť ovplyvňované napríklad pri výbere zamestnancov, technologických postupov a produktového mixu. Suverénne fondy môžu mať pri generovaní ziskov výhodu oproti súkromným investorom, keďže sa informácie rýchlejšie šíria na vládnej úrovni, ako medzi súkromnými firmami, a to im dáva výhodu lepšie a pohotovejšie reagovať na zmeny.

Európske suverénne fondy

Európske suverénne fondy sa v súčasnosti orientujú najmä na podporu vlastnej ekonomiky a investujú dovnútra svojej krajiny. Dôvodom sú limitované vlastné finančné zdroje. Vo všeobecnosti napojenosť financií na SF zvyšuje transparentnosť krajiny, ktorá ich vlastní a znižuje potenciál korupcie. Ak určité výnosy plynú priamo do

fondy, možnosti politikov a vládnych úradníkov manipulovať s týmito prostriedkami sú obmedzené.⁴⁷ Prostredníctvom investícií do podnikov na území vlastnej krajiny napomáhajú vlády aj udržaniu zamestnanosti a vytváraniu nových pracovných miest. Zmeny v investičnej politike, investovať viac kapitálu na domácom trhu, pramenia z politických a ekonomických zmien, ktoré kríza vyvolala. Politická nestabilita vo viacerých krajinách EÚ spôsobila zmeny v zložení jednotlivých vlád. Občania prejavili svoju nespokojnosť nielen verejnými demonštráciami, ale aj pri národných voľbách, kde podporili viac extrémistických kandidátov a vyžiadali si zmeny.

Príkladom zamerania sa na vnútorné problémy krajiny sú aktivity Ireland's National Pensions Reserve Fund (NPRF), ktorý smeruje viac peňazí do domácich investícií ako do zahraničných. Írska vláda reagovala na rastúci fiškálny deficit redukovaním rozpočtových výdavkov a zvýšením zdanenia. Ministerstvo financií nariadilo využiť časť prostriedkov štátneho SF v boji s finančnou krízou. Francúzsko a Taliansko prijali rovnaké opatrenia vytvorením národne orientovaných stratégií investičných fondov. Tieto strategické priame investičné fondy investujú v spoločnostiach, ktoré sú považované za kľúčové pre domáce ekonomiky. Cieľom je čo najviac zdrojov vynaložiť na sociálne zabezpečenie a verejnoprospešné služby. Írska vláda vytvorila Strategic Investment fund, ktorý bude portfóliom fondov investujúcich vo vybraných sektoroch írskej ekonomiky. NPRF informovala o rozhodnutí vytvoriť tri nové fondy, ktoré budú vykonávať investície do malých a stredných podnikov a korporácií. Tieto fondy sú: SME Equity Fund, SME Turnaround Fund, SME Credit Fund. Takéto rozhodnutie predstavuje významný krok k budúcemu cieľu zamerať sa na investičné príležitosti v írskej ekonomike a súčasne profitovať. Malé a stredné podniky sú chrbticou domácej ekonomiky a nové možnosti financovania majú ambíciu napomôcť k hospodárskemu oživeniu.

Nórsky Government Pension Fund má dve jednotky, a to Government Pension Fund Global (GPFG) a Government Pension Fund Norway (GPFN). GPFG zhromažďuje výnosy z ropy a podporuje financovanie národného systému poistenia a dôchodkového zabezpečenia. Transparentné riadenie fondu je zárukou, aby aj budúce, aj súčasné generácie mohli profitovať z výnosov z ropného priemyslu. Podľa Ministerstva financií až 48 % investícií GPFG je umiestnených v Európe. Nórsko nie je nútené investovať hlavne vo vnútri krajiny, pretože aj v čase krízy dokáže nórska ekonomika rásť a dosahovať rozpočtové prebytky.

Európske SF, s výnimkou nórskeho, napomáhajú riešiť problémy krízy predovšetkým v národnom kontexte. Investičnými projektmi a zvyšovaním podielov v národných firmách a finančných inštitúciách sledujú národné záujmy, ako je ekonomický rast a zamestnanosť. Hodnota bohatstva európskych SF predstavuje približne 14 % zo svetového disponibilného objemu financií SF. Tento relatívne nízky podiel na celkovej disponibilite SF vo svete znamená, že v otázkach riešenia krízy, vlády prostredníctvom svojich fondov sledujú primárne národné záujmy. Krajiny, v ktorých nevznikol suverénny fond, sú v tejto súvislosti odkázané na pomoc a investície zvonku. Aj z toho dôvodu sú v Európe úspešné aktivity mimoeurópskych SF.

⁴⁷ V porovnaní s celkovou úrovňou korupcie v krajinách EÚ je to však iba malý úspech. Neriešenie problému korupcie, daňových únikov a podnikovej kriminality zásadným spôsobom znamená uzatvorenie cesty k získaniu podstatného balíka finančných zdrojov.

Mimoeurópske suverénne fondy

Suverénne fondy sú vo všeobecnosti charakteristické orientáciou na dlhodobé bezpečné investície (najmä infraštruktúrne a energetické projekty, v súčasnosti i nákup nehnuteľností). Investičná návratnosť však nie je jediným dôvodom investovania SF. Spája sa s tým aj otázka mocenského vplyvu, ktorý SF svojimi cielenými investíciami na finančných trhoch sledujú, ako aj zabezpečenie potrieb budúcich generácií.

Mimoeurópske SF sa v európskom regióne dopytujú po nehnuteľnostiach stále vo väčšej miere. Tie v prípade dobre zvolenej nehnuteľnosti predstavujú stabilný cashflow. Dopyt po nehnuteľnostiach rastie najmä v Spojenom kráľovstve, Nemecku a Francúzsku.

Z dôvodu klimatických zmien, rastu populácie a potravinovej bezpečnosti stúpa záujem SF o kúpu poľnohospodárskej pôdy, vodných zdrojov a distribučných vodných sietí v regiónoch, v ktorých je predpoklad udržateľnosti potenciálu poľnohospodárskej produkcie a vodných zdrojov.

Finančná kríza spôsobila uvoľnenie protekcionistických opatrení v Európe, čo v súvislosti s otvorenými hranicami predstavuje zaujímavý cieľ pre mimoeurópske SF. Možno konštatovať, že investíciou do národných subjektov získajú prístup k nadnárodným trhom. Strategickými investíciami na jednej strane napomôžu zadlženým krajinám prekonať obdobie krízy, no na strane druhej, bude zaujímavé sledovať nové mocenské usporiadanie, ktoré po kríze v dôsledku aktivít SF nastane.

Veľké európske privátne spoločnosti a spoločnosti v úzkom vlastníctve lokálnych vlád sa dostávajú do situácie, v ktorej pociťujú nedostatok finančných zdrojov pre udržanie prevádzky. V tejto súvislosti sú zaujímavé príklady viacerých operácií niektorých SF. Vláda Kataru napr. investuje miliardu eur do talianskych spoločností v smere podpory rastu ich vývozu a udržania zamestnanosti. Čína ako držiteľ najväčších rezerv zahraničných mien v hodnote 3,2 biliónov USD a disponent viac ako 27 % bohatstva SF (1455,2 miliárd USD) má zásadný záujem na udržaní stability eura, keďže Európa je najväčším trhom pre čínske výrobky. Pri spoločnej dohode by mohla byť ochotná podporiť Európu prostredníctvom Medzinárodného menového fondu. Podľa Philips (2012), takýmto krokom sleduje vlastné záujmy a ak sa tak rozhodne, s najväčšou pravdepodobnosťou bude za to žiadať väčšie rozhodovacie právomoci v MMF. Financial Times informoval, že až na zopár výnimiek, sa ázijské finančné firmy nesnažia zarábať na dlhovej kríze v Európe. Príkladom je spomínaná Čína, ktorej finančná sila sa v posledných piatich rokoch zdvojnásobila. Má jednu z najväčších bánk na svete, je teda pravdepodobné, že neinvestuje kvôli finančnej návratnosti svojich pôžičiek, ale príležitostiam, ktoré Európa ponúka.

3 Suverénne fondy ako bankári

Finančná kríza a úsporné opatrenia spôsobujú redukovanie kapitálu vytvoreného vládami na investície. Táto skutočnosť aktivizuje SF, pre ktoré je charakteristická rastúca likvidita a záujem alokovať svoj kapitál v globálnej ekonomike. Podľa odhadov McKinsey Institute (2010) do roku 2019 bude európske a americké bankovníctvo potrebovať 1,1 bilióna eur a dodatočný kapitál Tier 1 v sume 600 miliárd eur. Banky už nebudú ochotné požičovať a bankové financovanie bude oveľa

drahšie. Podniky a spoločnosti budú vítať rôzne alternatívy k bankovému financovaniu. V nasledujúcej dekáde majú SF šancu stať sa novými bankármi. Mnoho ich vytvára zahraničné entity, ktoré odštartujú úverové operácie. Suverénne fondy sa stali aktérmi, cez ktoré vlády rozširujú svoje pozície. Ich integračné procesy sa prejavujú dominantne v ekonomickej sfére. Sú prostriedkom presadzovania a zväčšovania teritoriálnej moci. Operovanie SF v bankovej oblasti naznačuje budúce formovanie ich aktivít.

V súčasnej situácii, keď SF začínajú preberať úlohu veriteľov, vznikol aj National Development Fund of Iran. Špecifické pre tento fond je, že nie je štátny. Bol založený ako nezávislý orgán, ktorý obmedzuje prístup vlády k výnosom zo zdrojov ropy a zemného plynu a presúva prostriedky priamo do súkromného sektora. Tento cieľ sa snaží dosiahnuť prostredníctvom premeny časti výnosov z ropy, zemného plynu a plyných kondenzátov do trvalo udržateľného bohatstva a produktívnych investícií. Ďalším zdrojom príjmov sú výnosy z pôžičiek a investícií. Od začiatku roku 2011 zdroje naakumulované v NDFI dosiahli 42 miliárd USD. Kontrakt so 16 bankami zabezpečil, že sa správa ako korešpondent a sprostredkovateľ. NDFI je poverený vytvárať aj produktívne investície na zahraničných finančných a monetárnych trhoch. Jeho úlohou je taktiež poskytovať úvery zahraničným investorom a odberateľské úvery nákupcom iránskych komodít a služieb v zahraničí.

Či už opodstatnene alebo nie, Irán je už istú dobu pod drobnohľadom celého sveta kvôli otázkam vývoja jadrovej zbrane. Tento fakt je súčasťou tzv. psychologickkej vojny, ktorá sa momentálne odohráva na monetárnych trhoch. Irán sa snaží obmedziť používanie USD pri obchodovaní s ropou, a tým oslabiť jeho silu. Založil Kishskú ropnú burzu, kde sa prvé obchody uskutočnili v mene Euro a Emirátskom dirhame. Cieľom bolo vytvoriť z EÚ strategického partnera a obmedziť väzby EÚ na USA. Napriek tomu, že petro-eurový menový systém by znamenal pre EÚ príležitosť ako posilniť pozíciu eura na svetových trhoch, EÚ vyhlásila voči Iránu ropné embargo. Dôsledkom je nielen odklon Iránu od USD, ale aj od eura a posilnenie obchodných vzťahov s Čínou. Navyše to pre Európu znamená zamedzenie využívať spomínané odberateľské úvery od NDFI. Z pozastavenia dovozu ropy do EÚ a z oslabenia eura priamo profitovali USA a ich mena. V konečnom dôsledku je uvedený vývoj príkladom toho, ako významne môžu SF vplývať na formovanie geopolitiky a v prípade Iránu znamená fond, práve preto, že nie je štátny, ukážku snahy o nezávislé riešenie domácej politiky od USA. Zároveň je zreteľné, že finančný systém ako taký, predstavuje kľúčový segment spoločnosti a má ambície vyvíjať sa takmer nezávisle od individuálnych národných podmienok.

4 Záver

Aj keď úlohu žiadneho z finančných nástrojov nie je vhodné preceňovať, finančnú silu SF a ich investičnú orientáciu v Európe je možné považovať za zásadnú. Zvlášť v období dlhovej krízy v Európe, kedy je viac ako zreteľný nedostatok domácich finančných zdrojov. Kľúčová úloha mimoeurópskych SF spočíva v ich dobre zvolenej stratégii, v zacielení sa na oslabené ekonomiky EÚ a ponúkanej spolupráci s MMF. Možno registrovať, že práve Čína a jej SF ponúkajú širokú varietu riešení tak problémov v Eurozóne, ako aj jednotlivých národných problémov na podnikovej

úrovni alebo vo verejnom sektore. Istým „neurčitkom“ sa stáva otázka miery prijatia spolupráce, ktorá je v mnohých prípadoch determinovaná silnými väzbami medzi EÚ a USA tak z historického aspektu, ako aj z pohľadu obáv z rozbehnutého preformátovania hegemonie vo svete.

Svet sa totiž nachádza v málo prehľadnej etape veľmi dynamického rozvoja finančných trhov a finančnej globalizácie. Štáty a štátni investori flexibilne prispôbujú svoje stratégie novému a signifikantne sa meniacemu prostrediu. Prechod do novej fázy finančnej globalizácie je sprevádzaný špecifickými politickými a elitárskymi rozhodnutiami pri formovaní smerovania národných ekonomík a celých regiónov.

Štátne SF sú zdrojom rastúceho objemu reálnych finančných prostriedkov a predstavujú významný potenciál pri riešení krízy. Sú jedným z ekonomickým nástrojov, ktoré využívajú vlády i elity v geopolitických procesoch. Zatiaľ čo v čase krízy sa európske SF podieľajú hlavne na čiastočnej podpore vlastných ekonomík, mimoeurópske SF využívajú svoju silu a hľadajú prienik na nové teritória v smere získania podielu na rôznych relevantných trhoch (od spotrebiteľských, cez technologické až po komoditné) a zvyšujú svoj podiel na tých trhoch, ktoré sa zo strategického hľadiska osvedčili. Zároveň investujú vnútri svojich krajín najmä v oblasti infraštruktúry a energetiky, v záujme zabezpečenia budúcich generácií. Ich aktivizovaním sa na finančných trhoch získavajú krajiny vyššie právomoci v medzinárodných organizáciách. To všetko vyvoláva viaceré otázky o budúcej mape mocenského teritoriálneho rozloženia síl jednotlivých ekonomických veľmocí. Znamená to, že cez jednotlivé aktivity SF v európskom regióne – úspešné či neúspešné, je možné sledovať ako sa sanovaním problémov, ktoré vyvoláva kríza, postupne formuje prostredie, v ktorom sa zviditeľňuje zosilňovanie euroatlantických väzieb, či putá krajín s bývalým spojením na východ.

5 Literatúra

Annual Report and Financial Statements 2011. National Pension Reserve Fund Commision [online]. [cit. 26. marca 2013]. Dostupné na: <<http://www.nprf.ie/Publications/2012/NPRFReport2011.pdf>>.

FEY, Y., XU, X. 2011. A Comparative Study on Sovereign Wealth Fund: Pre and Post Crisis. [online]. [cit. 1. apríla 2013]. Dostupné na: <http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/CFP_CONF/CFP_CONF_VSI/VSI%202011/ge-Egger/Papers/vsi11_ge_Fei.pdf>.

HÄRLE, P. et al. 2010. Basel III and European banking: Its impact, how banks might respond, and the challenges of implementation. [online]. [cit. 1. apríla 2013]. Dostupné na: <http://www.mckinsey.com/client_service/risk/latest_thinking/working_papers_on_risk>.

Investment Strategy of the Government Pension Fund Global [online]. In: The Management of the Government Pension Fund in 2011. [cit. 27. marca 2013]. Dostupné na: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fin/Documents-and-publications/propositions-and-reports/Reports-to-the-Storting/2011-2012/meld-st-17-20112012-2/2.html?id=680517>>.

- JEN, S. 2007. How Big Could Sovereign Wealth Funds Be by 2015? [online]. In: Morgan Stanley – Gloval Economic Forum. [cit. 1. apríla 2013]. Dostupné na: <<http://www.morganstanley.com/views/gef/archive/2007/20070504-Fri.html#anchored3a90be-419e-11de-a1b3-c771ef8db296>>.
- National Pensions Reserve Fund announces new funds - €850m available for investment in Irish SME sector. [online]. In: NPRF Publications 2013 [cit. 2. apríla 2013]. Dostupné na: <<http://www.nprf.ie/Publications/2013/NPRFAnnouncesNewSMEFunds.pdf>>.
- PAUHOFOVÁ, I. 2010: Sú suverénne fondy cieľ alebo nástroj globálneho vývoja? In: WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Ozdravenie svetovej ekonomiky: realita alebo mýtus? Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 197 – 230 s. ISBN 978-80-7144-178-6.
- PAUHOFOVÁ, I., SVOCÁKOVÁ, S. 2013: Aká je úloha štátnych suverénnych fondov v súčasnej kríze? Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337-5598.
- PHILIPS, M. 2012. China's Pledge to Support Europe: Reading the Tea Leaves. [online]. In: Bloomberg Businessweek. [cit. 15. apríla 2013]. Dostupné na: <<http://www.businessweek.com/articles/2012-02-21/chinas-pledge-to-support-europe-reading-the-tea-leaves>>.
- Sovereign Wealth Bankers. In: Sovereign Wealth Quarterly. (2012), pp. 21
- The Management of the Government Pension Fund in 2011. [online]. In: Ministry of Finance. Dostupné na: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fin/Documents-and-publications/propositions-and-reports/Reports-to-the-Storting/2011-2012/meld-st-17-20112012-2/2.html?id=680517>>.
- Top sectors for sovereign wealth fund direct investment inflows 2005 to 2011. 2012. [online]. In: SWF Institute. [cit. 2. apríla 2013]. Dostupné na: <<http://www.swfinstitute.org/swf-article/2005-2011-sovereign-wealth-funds-financials/>>.
- UNCTAD Handbook of Statistics 2012, [online]. [cit. 25. marca 2013]. Dostupné na: <<http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>>.
- WHEATLEY, A. 2012. As European Banks Retreat, Asia Fills the Gap. [online]. In: The New York Times [cit. 2. apríla 2013]. Dostupné na: <http://www.nytimes.com/2012/08/21/business/global/as-european-banks-retreat-asia-fills-the-gap.html?pagewanted=1&_r=1&ref=sovereignwealthfunds&>.

Revízia fiškálnej paradigmy európskej menovej integrácie

Vanda Vašková¹ Ekonomický ústav SAV

Fiscal paradigm of European monetary integration revisited

Author's contact details

*Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovak Republic
vanda.vaskova@savba.sk*

Abstract: The creation of the Economic and Monetary Union (EMU) on January 1, 1999 represents the greatest experiment in European history and one of the most significant events in international finance since the end of WW2. In his paper "International Financial Architecture", Frankel (1999) argues that EMU does not meet the classical criteria of the Optimum Currency Area (OCA) to such extent as do the USA but, at the same time, he adds that in time the European countries will get closer to the fulfillment of the single currency criteria. A year later he also added that "... if the euro-11 can make it through the next couple of decades without a major asymmetric shock, the member countries will by then have become sufficiently integrated that EMU will have become a success - not just in the sense of holding together, or of having a successful currency, but in the sense that is of ultimate importance: bringing net economic benefits to its population."

However, Frankel's "if" has not been fulfilled for the successfully progressing integration process was interrupted by a financial crisis of unexpected intensity and scope, one which has required significant government interventions to rescue the paralyzed financial sector from public resources and the rapid course of which, with far-reaching fiscal, political and social consequences, has put EMU on the verge of an existence dilemma. A deeper integration of member states has been referred to as the only reliable way out of the crisis, and the alarming economic situation has forced politicians to address unprecedented compromising solutions the implementation of which will remarkably increase the degree of interconnectedness of the European economies. The reality of the crisis was a tough test of the EMU parameters and initiated an implementation of new institutional setting at both the macro and micro levels which will contribute to an increase in its symmetry and optimality. Further deepening of the integration process will get EMU closer to the fulfillment of other criteria of the Optimum Currency Area ex-post, which will improve homogeneity of the single currency environment and move the mutual relationships of member economies to a higher level. While the plan of a deeper financial integration through the banking union project represents a relatively short-term goal, the road to the fiscal union (and, in time, potentially a political one) which has been progressing successfully by efficiently reshaping the original paradigm, requires a longer time horizon.

Keywords: monetary integration, theory of optimum currency areas (OCA), OCA criteria, EMU, Stability and growth pact, global financial and economic crisis, fiscal union

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty) a projektu VEGA 2/0104/12 Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam.

1 Úvod

EMU je unikátnym zoskupením a považuje sa za najväčší úspech projektu európskej ekonomickej integrácie. Už pred jej vznikom však bolo zrejmé, že spojenie kandidátskych ekonomík nebude spĺňať kritériá pre vytvorenie optimálnej menovej oblasti. Za najväčší potenciálny náklad európskej menovej integrácie bol od začiatku považovaný asymetricky nastavený vzťah medzi menovou politikou uskutočňovanou na úrovni únie a národne ukotvenými fiškálnymi politikami. V prípade výskytu asymetrického šoku, ktorý by nerovnomerne zasiahol členské ekonomiky a narušil ich rovnováhu, by sa totiž jednotná menová politika mohla ukázať ako nevhodná, pričom by zároveň fiškálne mantinely Paktu stability a rastu (PSR) bránili krajine flexibilne reagovať použitím expanzívnej fiškálnej politiky.⁴⁸

Zavedenie asymetrickej štruktúry EMU bolo odôvodňované tvrdením, že jednotná menová politika musí byť zameraná na eurozónu, avšak národné rozpočty potrebujú flexibilitu, aby dokázali primerane reagovať na ekonomickú situáciu. Touto optikou bol PSR vnímaný ako nástroj, ktorý každej krajine umožní vykonávať zdravú fiškálnu politiku v súlade s jej národnými záujmami. Pakt mal podporu najmä menších krajín, pre ktoré mal byť ochranou proti adverzným efektom neobozretných politík vo veľkých krajinách, ktorých rozpočtové nerovnováhy majú silný vplyv na úroveň úrokovej miery v menovej únii a tým aj ekonomické podmienky všeobecne.⁴⁹

Aj Issing (2004) sa domnieval, že existujú dobré dôvody na zavedenie fiškálneho rámca limitujúceho rozpočtovú politiku a na otázku, či by sme sa v zabezpečení dostatočnej disciplíny mohli spoliehať na finančné trhy uviedol, že „... skúsenosť naznačuje, že finančné trhy reagujú na deterioráciu fiškálnej situácie len s výrazným oneskorením, potom ale môže byť ich reakcia dosť radikálna, pričom prichádza príliš neskoro na účinnú nápravu, zhoršuje dopady krízy a zvyšuje náklady pre všetkých zúčastnených“. O pár rokov neskôr jeho slová potvrdil neočakávaný nástup krízy, ktorá Európu zasiahla v 2. polovici 2008.

Globálna finančná kríza výrazne zhoršila fiškálne pozície členských krajín najmä na periférii a až po počiatočných národnými záujmami motivovaných ad hoc iniciatívach, a občas aj povážlivo dezintegračnej rétorike, sa EMU/EÚ zmobilizovala k jednotnému postupu a skonsolidovala svoje priority. Vytýčenie cieľa ďalšieho prehlbovania integračného procesu znamená aj posun v optimalizácii asymetricky nastavených parametrov menovej únie. Posilnenie PSR ďalšími legislatívnymi nástrojmi na spoločnej báze zvýši zodpovednosť vo vzťahu k verejným financiám i fiškálnu disciplínu členských ekonomík. Zavedenie bezprecedentných iniciatív povedie nielen k odstráneniu krízou odhalených nedostatkov ale aj zvýšeniu odolnosti v prípade budúcich šokov.

⁴⁸ Jedinou možnosťou je teda prispôsobenie miezd smerom nadol – keďže sú však mzdy v tomto smere rigidné, použitie takého nástroja sa nepredpokladá.

⁴⁹ Rast verejného dlhu (objemu prostriedkov požičaných vládou) môže sprevádzať zvyšovanie úrokovej miery, a keďže tá je v menovej únii zdieľaná, môžu rozpočtové deficity v jednej (dostatočne veľkej) krajine znamenať vyššie úrokové miery pre celú eurozónu, čo následne povedie k znižovaniu objemu investícií a negatívne tak ovplyvní dlhodobý ekonomický rast (Lacina, 2007).

2 Hodnotiaci rámec teórie optimálnej menovej oblasti (OMO)

Pre väčšinu uznávaných medzinárodných menových ekonómov je prístup teórie optimálnej menovej oblasti (OMO) začiatočným bodom pre analýzu menovej integrácie. Táto teória slúži ako prístup pri zvažovaní pristúpenia k menovému zoskupeniu a môže krajine pomôcť identifikovať i eventuálne oceniť náklady a prínosy prijatia spoločnej meny – a to tak ekonomické ako aj politické. Faktory, ktoré ovplyvňujú optimalitu menovej únie, sú predmetom veľkého množstva výskumných prác a teória OMO sumarizuje atribúty, ktoré podporujú zníženie potreby prispôsobenia nominálneho výmenného kurzu v menovej oblasti tým, že napomáhajú internej a externej rovnováhe, čím znižujú dopad niektorých typov šokov alebo uľahčujú následné prispôsobenie. Patria medzi ne najmä cenová a mzdová flexibilita, mobilita výrobných faktorov vrátane pracovnej sily, stupeň otvorenosti ekonomiky, diverzifikácia výroby a spotreby, podobnosť miery inflácie, integrácia finančných trhov, fiškálna integrácia a politická integrácia.

Už pred vznikom EMU bolo zrejmé, že spojenie kandidátskych krajín nebude spĺňať predmetné kritériá a nevytvorí optimálnu menovú oblasť. Tému optimality EMU sa venovalo množstvo výskumných prác renomovaných ekonómov, závery ktorých túto skutočnosť potvrdzovali (pre ilustráciu pozri Box 1). Pre účely tohto príspevku sa budeme bližšie venovať téme fiškálnej integrácie.

Box 1: Porovnanie výskytu šokov

Bayoumi and Eichengreen (1992) analyzovali výskyt agregátnych dopytových a ponukových šokov v Európe a reakciu ekonomík EÚ na ne.

Zistili veľký rozdiel medzi ponukovými šokmi, ktoré postihujú krajiny centra Európskeho spoločenstva („jadro“: Nemecko, Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Dánsko a Luxembursko) a výrazne odlišné ponukové šoky u ďalších členov EÚ („periféria“: Británia, Taliansko, Španielsko, Portugalsko, Írsko a Grécko), pričom ponukové šoky v krajinách „jadra“ boli menšie a vykazovali aj vyššiu koreláciu.

To isté sa potvrdilo aj v prípade dopytových šokov, hoci rozdiel na strane dopytu bol menej výrazný. Skúmali tiež šoky v „jadre a periférii“ USA, ktoré boli oveľa koherentnejšie než šoky v analogických oblastiach Európy. Iba pri porovnaní jadra EÚ s celými USA (jadro a periféria spolu) boli rozsah aj koherencia agregátnych ponukových a dopytových šokov porovnateľné. Vďaka väčšej mobilite faktorov sa USA dokázali rýchlejšie prispôbiť agregátnym dopytovým a ponukovým šokom napriek chýbajúcemu nástroju výmenného kurzu.

Ponukové šoky sa ukázali byť rozsiahlejšie a menej korelované v oblastiach Európy než v USA; na druhej strane boli oblasti USA postihnuté relatívne veľkými dopytovými šokmi v porovnaní s ich európskymi náprotivkami.

K podobným záverom dospeli vo svojich výskumoch aj *Krugman* (1993) a *Löchel* (1998). *Korhonen a Fidrmuc* (2001) navyše poukázali na nízku koreláciu ponukových šokov stredoeurópskych krajín s eurozónou a považujú za nepravdepodobné, aby tento zdroj asymetrie v menovej únii zanikol.

Fiškálna integrácia v kontexte teórie OMO

Tradičná teória OMO tvrdí, že oblasť fiškálnej politiky sa musí prekrývať s menovou oblasťou. Počnúc *Kenenom*, ktorý propagoval nevyhnutnosť centralizovať podstatnú časť národných rozpočtov na úroveň spoločenstva, celý rad ekonómov zdôrazňoval, že vysoká úroveň fiškálnej integrácie sa môže významne podieľať na bezproblémovom používaní spoločnej meny. Zdieľanie nadnárodného systému fiškálnych transferov umožňuje redistribuovať fondy členskej krajine postihnutej asymetrickým šokom, pričom zdrojom automatických transferových platieb je centralizovaný rozpočet.

Bez použitia federálneho rozpočtu na realokáciu fondov a poistenie proti riziku asymetrického šoku by postihnutá krajina musela vykazovať rozpočtový deficit, zatiaľ čo prosperujúce alebo nepostihnuté krajiny by evidovali rozpočtový prebytok. Aj *Goodhart*⁵⁰ sa prikláňal k názoru, že jednotná menová oblasť vyžaduje silnú centralizovanú fiškálnu autoritu, ktorá by bola pripravená a schopná zmierniť adaptačné problémy oblasti, a že jednotná menová oblasť nemôže pokrývať niekoľko nezávislých, nekoordinovaných fiškálnych oblastí. Veľmi rozdielne fiškálne politiky by podľa neho mohli predstavovať hlavný zdroj tlaku v menovej oblasti.

Kritici však poukazovali aj na fakt, že rozpočtové transfery je možné použiť len pri dočasných šokoch a ak sú šoky permanentné, môžu byť transfery použité iba dočasne. Skúsenosti ale ukázali, že limitovať regionálne rozpočtové transfery na prechodné obdobie je veľmi náročné a región čeliaci stálemu šoku (stály pokles dopytu po outpute) by mal prispôbiť svoje mzdy a ceny alebo pohyb výrobných faktorov. Upozorňovali tiež, že sa transferové platby môžu stať zdrojom politických problémov, keď obyvateľstvo prosperujúcich regiónov odmieta princíp stálych príspevkov na zaostávajúce regióny

Napriek názorom, že nepodporiť postihnuté oblasti by mohlo priamo ohroziť úspešnosť menovej únie, Delorova správa z roku 1989 označila podporu EÚ nekonkurencieschopným oblastiam za nesprávny stimul a pre priame transfery chýbala politická vôľa. Európske mechanizmy fiškálnych transferov vrátane štrukturálnych fondov tak predstavovali len nepatrný zlomok úrovne podpory amerického federálneho fiškálneho systému, ktorý absorbuje takmer 40 % šokov jednotlivých štátov.⁵¹ Treba si však uvedomiť, že v čase svojho kreovania EMU ani nebola na takýto nástroj pripravená, keďže jeho zavedenie predpokladá pokročilý stupeň politickej integrácie a tiež ochotu takéto rozdelenie rizika podstúpiť.

Pre úspech menovej únie je totiž podobnosť politických postojov medzi partnerskými krajinami veľmi dôležitá. Politická vôľa podporuje, okrem iného, súhlas so spoločnými záväzkami, udržiava spoluprácu na rôznych ekonomických politikách a podporuje väčšie inštitucionálne prepojenie. Úspešná menová oblasť predpokladá rozumný stupeň kompatibility v preferenciách ohľadom rastu, inflácie a nezamestnanosti, ako aj značnú schopnosť politikov udržať medzi cieľmi rovnováhu. V neskorších analýzách teórie OMO venujú ekonómovia politickým okolnostiam zvýšenú

⁵⁰ In: Mundell, 2002.

⁵¹ USA majú federálne stabilizátory a pracovnú mobilitu, oblasť postihnutá deficitom sa z neho môže dostať bez devalvácie – a to vďaka automatickým stabilizátorom federálnych výdavkov (40 %-ná miera náhrady kapitálovými platbami federálnej vlády) a migrácii robotníkov z postihnutej oblasti, čo udrží nezamestnanosť v prijateľných medziach (Frankel, 2000).

pozornosť so záverom, že tam, kde je želanie byť súčasťou menovej oblasti výrazné, nemusia byť splnené všetky kritériá OMO, aby menový režim fungoval, ale čím menej kritérií krajina spĺňa, tým vyššie budú ekonomické náklady.

Európsky integračný proces síce privilegoval ekonomický rozmer – už od Rímskej zmluvy smerovali inštitucionálne kroky k integrácii s cieľom vytvoriť zónu voľného obchodu, colnú úniu, spoločný trh a časom hospodársku úniu – ale napriek množstvu rétoriky o ekonomických záležitostiach to bola najmä politická podpora, čo zohralo pri formovaní eurozóny rozhodujúcu úlohu. Prístup Delorsovej správy obsiahnutý v Maastrichtskej zmluve by sa možno ani nerealizoval, nebyť politických tlakov vyvolaných snahou umiestniť zjednotené Nemecko do európskeho rámca.

3 Závazný rámec pre kordináciu národných fiškálnych politík v EMU

Obmedzenie fiškálnej politiky v krajinách eurozóny v podobe Paktu stability a rastu (PSR) bolo reakciou na negatívne historické skúsenosti s realizáciou fiškálnej politiky v Európe. Keďže dedičstvo expanzívnej fiškálnej politiky v podobe vysokých rozpočtových schodkov a vysokého verejného dlhu bolo považované za jedno z najslabších miest budúcej menovej únie,⁵² krajiny sa dohodli na vytvorení kredibilného rámca pre fiškálnu politiku, ktorý by v únii zaistil potrebnú fiškálnu disciplínu. PSR tak predstavoval súbor regulačných pravidiel, ktorý v podstate požaduje plnenie maastrichtských fiškálnych kritérií – t. j. dodržiavanie limitov 3 % HDP pre deficit verejných financií a 60 % HDP verejný dlh – pod hrozbou sankcií aj po vstupe do eurozóny, pričom verejné rozpočty mali byť v priebehu hospodárskeho cyklu vyrovnané alebo mierne prebytkové. Hlavným argumentom pre koordináciu fiškálnych politík v menovej únii bola obava z tzv. „efektu prelievania“.

Ambícia splniť kritériá vstupu do menovej únie bola pre kandidátske krajiny veľkou motiváciou a viedla k výraznému zlepšeniu ich fiškálnych parametrov. Kým počas obdobia 1991 – 1995 si len Luxembursko a Írsko udržali deficit pod 3 % a priemerný deficit budúcich členov dosahoval rovných 5 %, v druhej polovici 90. rokov už len 3 krajiny prekročili požadovaný limit (Grécko 3,5 %, Portugalsko 3,4 % a Taliansko 3,1 %), aj to s klesajúcou tendenciou, a priemerný deficit klesol na 2,1 %.

Prvé dva roky plného členstva (1999 – 2000) pri relatívne rýchlom raste udržali všetci členovia eurozóny deficit pod PSR stanovenou hranicou 3 % HDP. Konsolidácia verejných financií však najmä v prípade veľkých krajín nebola na takej úrovni, aby udržali pozíciu „close to balance or surplus“ v strednodobom horizonte a nedostatočná fiškálna obozretnosť v prvých 2 rokoch spolu so spomalením ekonomickej dynamiky vyústili v roku 2002 do prekročenia 3 % limitu v dvoch rozhodujúcich ekonomikách – Francúzsku a Nemecku.⁵³ Rozhodnutie Rady ECOFIN z 25.11.2003, ktoré registrovalo existenciu nadmerného deficitu v oboch krajinách, ale neuvalilo na ich vlády sankcie, označovali mnohí za tzv. kliniec do rakvy PSR. Požiadavka Komisie, aby Nemecko znížilo štrukturálny deficit o 0,8 % a Francúzsko

⁵² V priebehu posledných dvoch desaťročí pred zavedením menovej únie došlo v dôsledku relatívne laxnej fiškálnej politiky a vysokých rozpočtových schodkov k značnému nárastu verejného dlhu, ktorý v niektorých krajinách presiahol 100 % HDP (Taliansko, Belgicko).

⁵³ V roku 2003 sa k nim pridalo Holandsko, neskôr aj Portugalsko, Grécko, či Taliansko.

o 0,4 % tak bola zablokovaná a procedúry Paktu sa nikdy plne neuplatnili. Komisia však následne celú vec postúpila Európskemu súdnemu dvoru, ktorý svojím rozhodnutím z 13.7.2004 sporné rozhodnutie anuloval a vytvoril tak priestor pre reformu koordinačného rámca fiškálnej politiky v eurozóne.

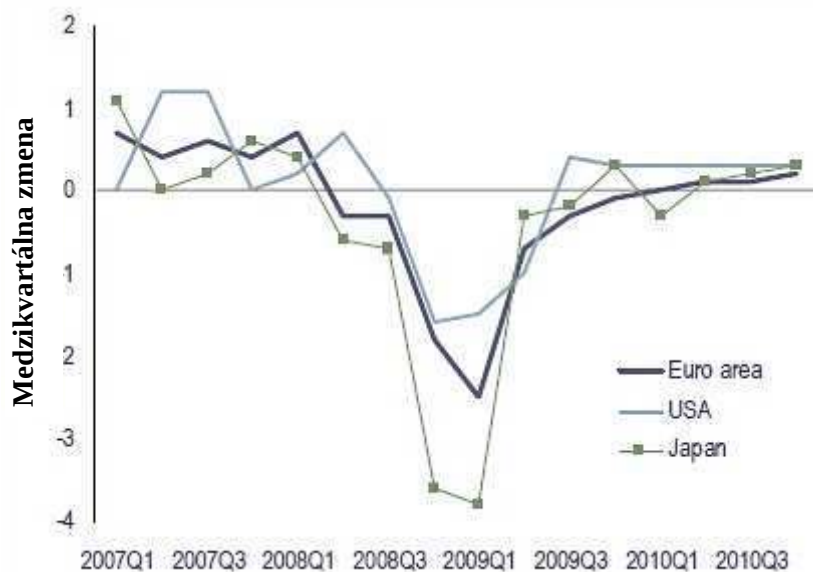
Pakt stability a rastu (PSR) bol už od začiatku predmetom značnej kritiky najmä z dôvodu obmedzovania schopnosti jednotlivých krajín flexibilne použiť fiškálnu politiku ako nástroj stabilizácie hospodárskeho cyklu. Stupňujúce sa výhrady spolu s neefektívnosťou viedli nakoniec v roku 2005 k jeho reforme, pričom sa zachovali pôvodné referenčné limity a tiež celkovým strednodobým cieľom zostal rozpočet blízky rovnováhe alebo prebytku. Predĺžili sa však lehoty na korekciu deficitu a zvýšil sa rozsah výnimiek, čo malo podporiť flexibilitu Paktu. Pri prekročení deficitu, ktoré bolo dočasné a blízke referenčnej hodnote, mohla krajina argumentovať napr. výdavkami na medzinárodnú solidaritu, plnením európskych politických cieľov, cieľov Lisabonskej agendy, alebo aj dôchodkovou reformou počas piatich rokov od jej zavedenia. Krajinám s vysokým hospodárskym rastom a nízkym dlhom stačilo usilovať sa o strednodobý cieľ deficitu vo výške 1 % HDP, zatiaľ čo ekonomiky s nízkym rastom a vysokým dlhom sa museli snažiť o dosiahnutie rovnováhy alebo prebytku. V „dobrých“ časoch (keď je reálny rast vyšší ako potenciálny) mali krajiny znižovať deficit a smerovať k dosiahnutiu prebytku.

Tak ako pôvodný Pakt stability a rastu, aj jeho reformovaná verzia mala svojich zástancov (napr. EK) i kritikov, ktorí považovali schválený fiškálny rámec PSR za administratívne náročný, netransparentný a nevymožiteľný, keďže umožňoval krajinám dosahovať deficity niekoľko rokov po sebe bez akejkoľvek vynútiteľnosti tento stav napraviť. Muchová a Lisý (2009) reformu výstižne označili za premárnenie jedinečnej príležitosti „kultivovanou, nenásilnou a prirodzenou formou zmeniť nefunkčné pravidlá nefungujúceho systému“.

4 Globálna finančná a ekonomická kríza a revízia fiškálnej paradigmy

Pád Lehman Brothers v septembri 2008 v dôsledku rozsiahlej hypotekárnej krízy paralyzoval finančný sektor USA a exportoval turbulentný vývoj cez Atlantik. Finančná kríza sa postupne transformovala do krízy ekonomickej a naplno odhalila nedostatky dovtedajšieho rámca na riešenie zlyhaní. Bezprecedentná recesia svetovej ekonomiky koncom roka 2008 opäť upozornila na medzery v systéme ochrany národných ekonomík pred rizikami globálneho trhu (pozri graf 1).

Hrozbu pádu celého systému malo odvrátiť posilnenie slabých inštitúcií kapitálovými injekciami, garancie pasív a likviditná podpora centrálnej banky, ktorá okrem tradičných nástrojov v súvislosti s funkciou veriteľa poslednej záchrany bola vzhľadom na závažnosť situácie nútená pristúpiť aj k uplatneniu nekonvenčných praktík. Aktivity na podporu finančnej stability boli však v kontexte s „too-big-to-fail“ inštitúciami morálnym hazardom a prudký pokles dôvery indikoval politickú neakceptovateľnosť privatizácie ziskov a socializácie strát. Analýza príčin krízy poukázala na komplexnosť situácie a za hlavné príčiny zlyhania boli označené makroekonomické faktory, závažné nedostatky v korporátnej správe (corporate governance) finančných inštitúcií a tiež nedostatočná úroveň regulácie a dohľadu.

Obr. 1: Profil rastu HDP hlavných ekonomík sveta (2007 – 2010), medzikvartálna zmena (%)

Zdroj: Európska komisia (2009b)

V kontexte zistených nedostatkov v regulácii a dohľade vyústilo reformné úsilie do prijatia regulačného rámca Bazilej III, ktorý od druhej verzie odlišuje najmä vytvorenie komplexnejšieho systému regulácie sledovaním nielen kapitálovej primeranosti, ale aj ukazovateľov likvidity a bilančnej páky. V rámci EÚ bola v júni 2009 schválená nová architektúra dohľadu, ktorej dvojpilierové usporiadanie je postavené na pevných inštitucionálnych a právnych základoch: makroprudenčný dohľad je v kompetencii Európskej rady pre systémové riziko, ktorej predsedá prezident ECB, a mikroprudenčný dohľad zabezpečujú tri Európske orgány dohľadu – pre bankovníctvo, poisťovníctvo a cenné papiere. V kontexte zmien došlo aj k významnej modifikácii roly centrálnej banky, ktorá by mala pri tvorbe menovej politiky zohľadňovať aj finančné aspekty.

Obrovská záťaž, ktorú pre štáty znamenali stimulačné opatrenia na podporu upadajúcej ekonomiky, sa odrazila na prudkom zhoršovaní fiškálnych parametrov (najmä periférnych) členských štátov. V roku 2009 Muchová a Lisý upozorňovali, že napriek jasne zakotvenej „no-bailout“ klauzule v Maastrichtskej zmluve môže vláda krajiny s nadmerným a neudržateľným deficitom vyvíjať tlak na centrálnu banku, aby ho financovala, pričom obavy z materializácie efektu prelievania sa stanú opodstatnené, keď tento vývoj vyvolá nedôveru medzinárodných finančných trhov voči celej menovej únii (Muchová a Lisý, 2009). Tento scenár sa naplnil, keď sa ako prvé dostalo do problémov Grécko už koncom roka 2009.

Regling (2012) uvádza 8 dôvodov pre vznik suverénnej dlhovej krízy:

1. členské štáty plne neakceptovali politické obmedzenia vyplývajúce z členstva v EMU
2. prechod na permanentne nízke úrokové miery
3. príliš úzky ekonomický dohľad
4. metodologické problémy s kalkuláciou štrukturálnych fiškálnych bilancií

5. nedostatočná kontrola dát Eurostatom
6. prevažne národný dohľad nad finančným trhom
7. neexistencia mechanizmu na riešenie krízy
8. najväčšia finančná kríza za 80 rokov.

V máji 2010 vyústili rokovania na ochranu eura pred špekulatívnymi útokmi a elimináciu ďalšej manifestácie tzv. efektu prelievania do spoločného projektu s názvom *Európsky finančný stabilizačný mechanizmus*, tzv. Euroval 1, ktorý začal fungovať ako akciová spoločnosť podľa luxemburského práva⁵⁴ a jeho úlohou bolo poskytovať podmienené úvery pre štáty vo finančných problémoch na základe predaja emitovaných dlhopisov. Výška úverového rámca bola dohodnutá na 750 mld eur, z ktorých 440 mld garantovali členské štáty eurozóny, 250 mld MMF a 60 mld EK. V júni navyše členské krajiny odsúhlasili návrh EK o predbežnom posudzovaní národných rozpočtov na úrovni EÚ. Aj keď pôvodnou cieľovou skupinou mali byť len vysoko zadlžené krajiny s finančnými ťažkosťami (čo by podporilo aj oslabené euro), uvažovalo sa i o možnosti podpory ohrozených bánk. Od novembra 2010 sa ku Grécku pridalo aj Írsko nasledované v apríli 2011 Portugalskom.

Tento dočasný fond doplnilo vytvorenie trvalého Európskeho stabilizačného mechanizmu (ESM, tzv. Euroval 2) na základe zmluvy z februára 2012. ESM je európskou obdobou MMF a jeho maximálna efektívna úverová kapacita predstavuje 500 mld eur, pričom zo 700 mld kapitálovej základne potrebnej na dosiahnutie tejto sumy predstavuje len 80 mld hotovosť od členských štátov eurozóny, zvyšok má formu kapitálu na žiadosť a garancii. ESM má status prednostného veriteľa a môže poskytnúť tak preventívnu pomoc pri slabších nerovnováhach ako i riadnu pomoc pri závažných. Jeho kompetencie mu umožňujú poskytnúť úver aj na rekapitalizáciu finančných inštitúcií. Prechodné obdobie, počas ktorého budú pôsobiť oba eurovaly paralelne, bude trvať do polovice 2013.

Cesta k fiškálnej únii?

Nedostatočná hospodárska správa (economic governance) spolu s neefektívnym Paktom stability a rastu nedokázali odvrátiť vypuknutie suverénnej dlhovej krízy, preto zlepšenie riadenia ekonomických záležitostí a väčšiu odolnosť EMU voči prípadným budúcim krízam majú posilniť reformy, ktoré kladú dôraz na je hospodársku dimenziu v názve tohto eurozoskupenia.

Európsky semester je šesťmesačný koordinačný cyklus hospodárskej politiky a fiškálneho plánovania, ktorý bol odsúhlasený členskými štátmi EÚ 7. 9. 2010 a odohráva sa od januára do júla, t. j. pred návrhom budúročného rozpočtu. Zameriava sa tiež na zosúladenie nástrojov PSR a stratégie Európa 2020 a začína Ročným prieskumom rastu, vydávaným Európskou komisiou, ktorá v ňom stanovuje priority hospodárskych a rozpočtových reforiem. Na základe tohto strategického rámca jej do apríla predkladajú členské štáty eurozóny Národné programy reforiem (makroekonomická koordinácia a národné ciele) a Programy stability (fiškálna

⁵⁴ Jej založenie podpísal luxemburský premiér a Luxembursko sa tak stalo 100 % vlastníkom akcií, základné imanie spoločnosti je 31 tis. eur, ktoré je možné navýšiť až na 30 mil. eur, participácia jednotlivých krajín sa riadi distribučným kľúčom.

politika). Vyhodnotenie Komisie je diskutované na júnovom summite EÚ a navrhované odporúčania formálne prijíma Rada EÚ.

Do aktivít v rámci Európskeho semestra patrí aj Procedúra pri makroekonomických nerovnováhach, ktorej základom je mechanizmus varovania na základe výsledkov hodnotiacej tabuľky obsahujúcej súbor indikátorov, ktoré monitorujú interné i externé nerovnováhy. Monitorovanie vyhodnocuje EK a vo svojej správe identifikuje rizikové krajiny. V prípade, že hlbšie skúmanie potvrdí existenciu nerovnováh, môže na základe odporúčania Komisie navrhnúť Rada EÚ nápravu.

Pakt Euro plus bol odsúhlasený Európskou radou na summite 24. – 25. 3. 2011 a predstavuje odľahčenú modifikáciu Nemeckom navrhovaného Paktu konkurencieschopnosti. Jeho cieľom je zníženie ekonomických nerovnováh zlepšením koordinácie hospodárskych politík. Pakt je zameraný na eurozónu, ale nie je výlučne jej nástrojom. Okrem členov sa k dodržiavaniu šiestich opatrení v štyroch oblastiach – konkurencieschopnosť, zamestnanosť, verejné financie a finančná stabilita – zaviazali aj Dánsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Bulharsko a Rumunsko. Každoročné záväzky na dosiahnutie vytýčených cieľov budú hodnotené na vysokej úrovni, t. j. hlavami štátov alebo vlád.

Six-pack je považovaný za rozhodujúci krok k doplneniu menovej únie reálnou hospodárskou úniou. Odsúhlasili ho ministri financií 16. 9. 2011 vo Vroclave ako kompromisný návrh po roku diskusií a 28. 9. 2011 ho schválila Rada a Európsky parlament. Účinnosť nadobudol 12. 12. 2011 a tvorí ho súbor šiestich legislatívnych aktov – 5 nariadení a 1 smernice – ktoré zásadne reformujú a posilňujú Pakt stability a rastu.

Box 2: Six-pack – legislatívna báza

1. Nariadenie EP a Rady EÚ č. 1174/2011 zo 16. 11. 2011 o opatreniach na presadzovanie vykonávania nápravy nadmernej makroekonomickej nerovnováhy v rámci eurozóny
2. Nariadenie EP a Rady EÚ č. 1175/2011 zo 16. 11. 2011, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie Rady ES č. 1466/97 o posilnení dohľadu nad stavmi rozpočtov a o dohľade nad hospodárskymi politikami a ich koordinácii
3. Nariadenie EP a Rady EÚ č. 1176/2011 zo 16. 11. 2011 o prevencii a náprave makroekonomických nerovnováh
4. Nariadenie EP a Rady EÚ č. 1177/2011 z 8. 11. 2011, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie Rady ES č. 1467/97 o urýchl'ovaní a objasňovaní vykonania postupu pri nadmernom schodku
5. Nariadenie EP a Rady EÚ č. 1173/2011 zo 16. 11. 2011 o účinnom presadzovaní rozpočtového dohľadu v eurozóne
6. Smernica Rady 2011/85/EÚ z 8. 11. 2011 o požiadavkách na rozpočtové rámce členských štátov

Väčšiu autoritu Paktu by malo zabezpečiť posilnenie kompetencií EK spolu s vysokými automatickejšími sankčnými postihmi v prípade porušenia pravidiel, prísnejšie tresty však podliehajú prechodnému obdobiu 3 rokov a začnú platiť od roku 2015. Väčší priestor dostáva znižovanie úrovni verejného dlhu a pri jeho prekročení je možné uplatniť nápravnú procedúru Paktu. Zameranie prijatého rámca bližšie

špecifikujú oblasti, ktoré upravuje podkladová legislatíva (pozri Box 2). Dôležitá smernica o rozpočtových rámcoch sa musí transponovať do národného právneho systému do 31. 12. 2013.

Two-pack je pokračovaním six-pack-iniciatívy pre ďalšie posilňovanie koordinácie rozpočtových politík a pozostáva z dvoch nariadení. Podstatou prvého je monitorovanie a skúmanie návrhov rozpočtových plánov a ak pri tom zaznamená odchýlky od PSR, bude žiadať prepracovanie rozpočtu; druhé zavádza špeciálne opatrenia pre krajiny so závažnými finančnými problémami, ako napr s EU-ECB-MMF programom. Parlament tento balíček schválil 13. 3. 2013 s dodatkami.

Na základe rozhodnutia vedúcich predstaviteľov eurozóny v decembri 2011, že na posilnenie stability v eurozóne sú potrebné účinnejšie opatrenia, podpísali dňa 2. marca 2012 hlavy štátov alebo predsedovia vlád 25 členských krajín EÚ (okrem Veľkej Británie a Českej republiky) Zmluvu o stabilite, koordinácii a správe v hospodárskej a menovej únii (TSCG, tzv. fiškálna zmluva).⁵⁵ Zmluva vstúpila do platnosti po ratifikovaní 12 členskými štátmi eurozóny dňa 1. januára 2013, ako posledné ju ratifikovalo Fínsko, a je inkluzívna, t. j. budú k nej môcť pristúpiť aj členské štáty EÚ, ktoré zatiaľ nie sú jej zmluvnými stranami. Je právne záväzná ako medzivládna zmluva a jej obsah by sa mal do piatich rokov začleniť do práva EÚ. Zmluva pozostáva zo šiestich hláv: Účel a rozsah pôsobnosti, Súlad s právom Únie a vzťah k nemu, Rozpočtová dohoda, Koordinácia hospodárskych politík a konvergencia, Správa eurozóny a Záverečné a prechodné ustanovenia.

Hlavným cieľom tejto zmluvy je zvýšiť fiškálnu disciplínu a zamedziť vytváraniu rozpočtových deficitov v jednotlivých členských štátoch. Zmluva zavádza pravidlo vyrovnaného rozpočtu a automatický korekčný mechanizmus a členské štáty ich budú musieť transponovať do svojich vnútroštátnych právnych poriadkov do jedného roka od nadobudnutia platnosti zmluvy. V prípade nedodržania tejto lehoty sa vec dostane pred Európsky súdny dvor, ktorý vydá záväzné rozhodnutie a ak nedôjde k náprave, môže nasledovať pokuta až do výšky 1 % HDP.⁵⁶ Postup pri nadmernom deficite vyžaduje od krajiny zaviesť program rozpočtového a hospodárskeho partnerstva, ktorého súčasťou je detailný popis štrukturálnych reforiem na zabezpečenie účinnej a udržateľnej korekcie. Programy podliehajú schváleniu Radou a Komisiou a ich implementácia bude monitorovaná.

5 Záver

Od začiatku fungovania EMU viaceré štúdie potvrdzujú, že spojenie kandidátskych ekonomík nespĺňa kritériá na vytvorenie optimálnej menovej oblasti a za najväčší zdroj potenciálnych nákladov európskej menovej integrácie bol považovaný asymetricky nastavený vzťah medzi menovou politikou uskutočňovanou na úrovni únie a národnou autonómiou fiškálnych politík. Rámec Paktu stability a rastu bol príliš benevolentný a fiškálne problémy niektorých krajín vyplynuli z nesplnenia predpokladu, že v dobrých ekonomických podmienkach krajiny dosiahnu vyrovnaný

⁵⁵ Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union (TSCG). Zmluva je označovaná aj ako Fiškálny pakt či Fiškálna zmluva.

⁵⁶ Člen eurozóny túto sumu prevedie do ESM, nečlenovia do rozpočtu EÚ.

rozpočet. Collignon (2004) označil Pakt stability a rastu za tretí veľký problém, ktorý za obdobie kratšie ako jeden rok spochybnil politickú kredibilitu európskej integrácie.⁵⁷ Vyjadril však presvedčenie, že táto skutočnosť nie je len vinou nekompetentných a neochotných politikov, ale že skôr súvisí s problémom koordinácie fiškálnej politiky v nekompletnej federácii.

Finančná kríza nebývalej intenzity, ktorá zasiahla Európu v druhej polovici 2008, si vyžiadala bezprecedentné vládne intervencie na záchranu paralyzovaného finančného sektora z verejných zdrojov a jej rapídny vývoj s ďalekosiahlymi fiškálnymi, politickými i sociálnymi následkami postavili EMU na pokraj existenčnej dilemy. Za jednoznačnú cestu z krízy bola označená hlbšia integrácia členských krajín a alarmujúca ekonomická situácia prinútila politikov pristúpiť na zásadné a predtým nepredstaviteľné kompromisné riešenia, ktorých realizácia významne zvýši stupeň vzájomnej prepojenosti európskych ekonomík. Krízová realita bola tvrdou previerkou nastavenia únijných parametrov a iniciovala zavedenie nových inštitútov na makro i mikro úrovni, ktoré prispejú k zvýšeniu jej symetrie a optimality.

Spoločná správa prezidentov Európskej rady, Európskej komisie, euroskupiny a ECB, publikovaná v júni 2012 pod názvom *Towards a genuine economic and monetary union*, stanovuje pre budúcu EMU 4 hlavné stavebné bloky: integrovaný finančný rámec, integrovaný rozpočtový rámec, integrovaný rámec hospodárskej politiky a posilnenú demokratickú legitimitu a zodpovednosť. Aj politická líderka najväčšej a najstabilnejšej členskej ekonomiky EMU Angela Merkel už od roku 2011 opakovane požadovala väčšie právomoci pre Brusel a viac Európy a vyzývala k zdokonaleniu integračného projektu EMU založením fiškálnej a neskôr aj politickej únie. Plán hlbšej finančnej integrácie realizáciou projektu bankovej únie predstavuje relatívne krátkodobý cieľ, avšak cesta k vytvoreniu fiškálnej (a časom potenciálne i politickej) únie, ktorá úspešne napreduje efektívnym pretváraním pôvodnej paradigmy, predpokladá spoločné rozhodnutia zásadnejšieho charakteru a s celoeurópskym dosahom, teda aj dlhší časový horizont.

6 Literatúra

- BEGG, I., SCHELKLE, W. 2004. The Pact is dead: long live the Pact. National institute economic review No. 189.
- COLLIGNON, S. 2004. The end of Stability and growth pact? International economics and economic policy, Springer-Verlag.
- EUROPEAN COMMISSION 2010. *Europe 2020: a European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Available at: <http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm>.
- EUROPEAN COUNCIL, 2012. *Towards a genuine economic and monetary union*. Report by President of the European Council Herman van Rompuy. Dostupné na <<http://www.consilium.europa.eu/>>.

⁵⁷ Spolu s vážnymi politickými divergenciami ohľadom vojny v Iraku a zlyhaním dohodnúť sa na európskej ústave.

- FRANKEL, J. A. 1999. „The International Financial Architecture“, The Brookings Institution, Global Economics, Policy Brief #51.
- FRANKEL, J. A. 2000. *EMU and the Euro: An American Perspective*, Harvard University, paper presented in Frankfurt, June 21, 2000.
- ISSING, O. 2004. The stability and growth pact: the appropriate fiscal framework for EMU. International economics and economic policy, Springer-Verlag.
- KENEN, P. B. 1969. *The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View*, in R.A. Mundell and A. K.Swoboda (eds.), Monetary Problems of the International Economy, Chicago: University of Chicago Press.
- KRUGMAN, P. 1993. *Lessons of Massachusetts for EMU*, In:Torres, G. – Giavazzi, F.: Adjustment and Growth in European monetary Union. Cambridge University Press, 1993.
- LACINA, L. et al. 2007. *Měnová integrace: Náklady a přínosy členství v měnové unii*. C. H. Beck, Praha 2007. ISBN 978-80-7179-560-5.
- LIIKANEN, E. (chair) 2012. High-level group on reforming the structure of the EU banking sector. Final report, Brussels, 2. October 2012.
- LÖCHEL, H. 1998. „The EMU and the Theory of Optimum Currency Areas“, HfB Papers, Nr. 10, Frankfurt/Main.
- MUCHOVÁ, E., LISÝ, P. 2009. *Fiškálna politika v Hospodárskej a menovej únii*. Iura Edition, 2009. ISBN 80-8078-246-7.
- MUNDELL, R. A. 2002. *Monetary Unions and the Problem of Sovereignty*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, January 2002, vol. 579, no. 1, p. 123 – 152.
- REGLING, K. 2012. *Europe's response to the sovereign debt crisis*. 40th Economics conference OeNB. Vienna, 10. 5. 2012.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* SPRINT2, Bratislava 2010, ISBN: 978-80-89393-22-0.
- ŠOLTÉS, V., VAŠKOVÁ, N. 2010. *Global Financial and Economic Crisis of 2007-2009 as a Reflexion of Turbulent Times in the Global Economy*, In: Influence of global economic crisis on CEE region – possible way out. Technical University of Košice, 2010. pp 9-31, ISBN 978-80-553-0431-1.
- TRICHET, J.-C. 2006. *The process of European financial integration: where do we stand?* Campus for Finance 2006, WHU Otto Beisheim School of management, Vallendar, 13. 1. 2006.

Agricultural sector and its transformation in the new potential EU members

Ján Pokrivčák¹ Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia

Artan Qineti¹ Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia

Kushtrim Braha¹ Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia

Sadudin Ibraimi² South East European University, Tetovo, Macedonia

Agricultural sector and its transformation in the new potential EU members

Authors' contact details

¹ Slovak University of Agriculture in Nitra, Faculty of Economics and Management, Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, jan.pokrivcak@uniag.sk artan.qineti@uniag.sk xbraha@uniag.sk

² South East European University, Faculty of Business and Economics, Ilindenska nn, 1200 Tetovo, FYROM – Republic of Macedonia, s.ibraimi@seeu.edu.mk

Abstract: Governing the process of economic transformation is one of the most prominent issues arising since the fall of the Iron Curtain. After the successful transition model of the Central and Eastern European countries and their EU accession, the main anchors of the EU enlargement are directed into the South Eastern part of the continent. Most obviously, the EU enlargement is entering into the new phase of its expansion. In this paper we evaluate the current state of transformation in the agricultural sector of the EU Candidate/Potential Candidate countries. Our interest is to define whether the significant transitional changes affected agricultural sector in observed economies. The main areas of our interest involve the analysis of the state of economic transformation and the income convergence, the economic importance of agriculture in the EU Candidate/Potential Candidate's, impact of economic transformation in the agricultural assets/land, investigation of consumption patterns, poverty prevalence. Furthermore, here we briefly consider the contribution of agriculture, in ensuring the food security.

Keywords: EU enlargement, economic transformation, agricultural sector

1 Introduction

The European Union has become a continental exercise in economic integration. This is the direct result of no less than six enlargements over a period of 35 years. Behind this quite stunning development, there are profound changes in the political and security landscape in Europe and the demise of communism (Pelkmans, 2006). Membership in the European Union (EU) places several challenges before the candidate countries. These countries will have to adopt the EU's *acquis communautaire*. In addition, they will become eligible for support from the structural funds and will benefit from the freedom of movement of goods, services, labour and capital in the common market (Huber, 2004). According to Stubbs and Venancio (2009), EU accession of the Western Balkans forms both a core exit strategy for the massive international political and military presence in the region and the key principle for consolidation of stable multiethnic democratic politics and regional cooperation.

Accession into the EU will affect the citizens of the candidate countries in various ways. Doyle and Fidrmuc (2006) highlight the utilitarian considerations as the most important determinants of support for the EU. Generally, two broad categories of effects are most important. *First*, the new members can take full advantage of economic integration within the European Single Market, through free movement of goods, capital and labour. *Second*, as the new members are relatively poor compared to

the EU states, are stricken with high unemployment and, in some cases, have large agricultural sectors, they should benefit from redistribution within the EU channelled through the Structural and Cohesion funds and the Common Agricultural Policy (CAP).

Although the process of transformation is centred on fundamental economic changes, transition is a multifaceted phenomenon that encompasses complex structural, institutional, and behavioural adjustments that go well beyond the realm of economics (Blejer and Skreb, 1997). Key steps in economic transition typically involve deregulation, privatization, and the creation of a legal system that protects property rights (Napier and Thomas, 2004).

Being able to build functioning market-economy and afterwards cope with competition constitutes the fundamentals of EU economic integration. Carbaugh (2010) defined the economic integration as a process of eliminating restrictions on international trade, payments, and factor mobility. Moreover, Molle (2006) states that economic integration is not an objective in itself, its rationale is to serve higher objectives, both economic and of a political nature. He lists the economic welfare, peace and security, democracy and human rights as the core goals of the economic integration.

Agriculture plays an important role in almost all EU enlargement countries. It spreads its influence in almost all national economics accounts of the observed in this paper. Because of its significant size and structural deficiencies, agriculture was and is still one of the most sensitive and critical issues in the enlargement context (EC, 2011). Agriculture is unlike other sectors of the economy. It is very price-sensitive. If prices go too high, the consumer suffers. If they fall too low, some farmers might suffer and be driven off the land (Watts, 2008). The small-scale and fragmented nature of private farming remains a general characteristic of agriculture in enlargement economies – representing a long-term structural handicap (Volk, 2010). Because of its sensitivity related to the food security, barriers to the agricultural trade will be the last obstacles before the full trade liberalization of the candidate countries and EU. Empirical studies of Bojnec and Ferto (2010) suggest that agro-food exports of the Candidate countries to the EU markets are highly concentrated on a few of the most important products with trade specialization. These are mostly primary bulk raw commodities, which are related to natural factor endowments. The concentration of export specialization on bulk raw commodities makes export developments vulnerable to changing world market conditions, which are also causing considerable instabilities in farmers' revenues and incomes.

1.1 Materials and methods

The main objective of this paper is to evaluate the current state of transformation in the agricultural sector of the EU Candidate/Potential Candidate countries. Hand to hand with the overall economic transformation, agriculture should be exposed to the process of the structural changes. Our interest is to define whether the significant transitional changes affected agricultural sector in the group of EU enlargement countries.

The group of the current EU Candidate/Potential countries is diverse concerning the state of economic development, as well as the stage of transitional process.

Therefore, the main areas of comparative analyses here involve: the state of economic transformation and the income convergence, the economic importance of agriculture, impact of economic transformation in the agricultural assets, investigation of consumption pattern, and poverty prevalence.

2 Results and discussion

2.1 The EU integration and the current state of enlargement

Dynamics of EU integration of the candidate country to the EU is a process which is influenced by the two pondering axis – the ability of a country to cope with the formal accession criteria and the strategic enlargement policy of EU. At the present date, the list of the EU Candidate and Potential candidate countries (see Table 1) comprises the countries constituting the South Eastern Europe (the Western Balkans), Turkey, and Iceland.

The process of EU integration has a long run character and begins prior to their formal accession. There is a set of pre- and post-accession conditions that aspiring countries must fulfill before the formal EU accession. The Copenhagen criteria (1993) forms a broad set of conditions involving political, economical and democratic-building capacity that any EU aspirant country should meet prior to the formal candidacy for the EU accession. Once the Copenhagen criteria are met, aspirant country gains the Candidate status, which in turn enables it to start with a discussion (and possible adoption) of the EU *aquis communautaire*. Adoption of the national legislation to the EU legislative framework nowadays consists of overall 35 chapters.

Table 1: The EU aspiring countries and the state of their EU integration (April 2012)

Country	EU status	SAA		Applied for membership	Accession negotiation	EU member
		signed	in force			
Croatia	Acceding	2001	2003	2003	2005	2013
Iceland	Candidate	-	-	2009	2010	-
Macedonia	Candidate	2001	2004	2004	-	-
Montenegro	Candidate	2007	2010	2008	2012	-
Serbia	Candidate	2008	2010	2009	-	-
Turkey	Candidate	-	-	1987	2005	-
Albania	Potential candidate	2006	2009	2009	-	-
Bosnia H.	Potential candidate	2008	-	-	-	-
Kosovo	Potential candidate	-	-	-	-	-

Source: Own elaboration based on the data from EC, DG Enlargement (2012)

Note: (-) No effective date

The degree of fulfilment of the Copenhagen criteria determines the stage of integration into the EU for each country individually. Accordingly, countries such as Croatia, Macedonia, Montenegro, Turkey, Iceland and Serbia at the current stage are nominated by the EU institutions as the *EU Candidate countries*, while the Albania,

Bosnia and Herzegovina and Kosovo are treated as the *EU Potential Candidate countries*. Despite such a differentiation, EU institutions have assured a clear EU integration perspective for the both group of countries at the moment of fulfilment of the accession criteria.

Development of the bilateral relations of the each EU C/PC country is displayed in the Table 1. Most recently, Croatia as the EU acceding country closed its accession negotiations on June 2011, while on 9 December 2011 signed the Accession Treaty. After the positive outcome of the referendum on the EU accession (66% positive votes), Croatia is expected to become the EU's 28th Member State on 1 July 2013. Iceland as well is expected to join the EU in the earliest date. Since the start of its accession negotiation on June 2010, Iceland has achieved to open 11 chapters of *aquis*, of which eight have been already closed successfully. It is considered that the motivation hindering the Iceland to join the EU is driven by the financial collapse of this country, captured by the recent global recession.

Other countries of the Western Balkans and Turkey are expected to join the EU at the later date. Turkey being a country with already a long experience of the EU candidacy (applied for membership on 1987) remains a “neuralgic” issue of the EU enlargement. On the other hand, despite the fact that Macedonia has been the first country from the Western Balkans to sign the SAA (2001), the dispute with Greece due to the country's name, influenced significantly dynamics of its EU accession. Montenegro made the largest leap toward the EU integration since its independence in 2006, expecting to initiate the accession negotiations by the mid-2012. During the recent years, Albania went through internal political kink, influencing significantly on the slowdown of its EU integration process.

However, the most recent events related to the EU enlargement show a dynamic evolution, practically evolving on the “daily basis” during the recent months. Obviously, successful path of Croatia towards the final accession was followed by the gains of Serbia – achieving the EU candidate status. Furthermore, an important event is related with establishment of the contractual relations between the EU and Kosovo – followed by the official initiation of the feasibility study for Kosovo's EU perspective.

2.2 Economic transformation and the “catch up” process

Since the early 1990s, some of the current EU aspirants went through a disrupted process of economic transformation. Most apparently, countries of the Western Balkans during that period went through a circle of destructive wars and ethnic conflicts – affecting significantly transitional shift into the functional market economy. However, the decade of 2000s marked the period of stabilised economic growth and accelerated economic transformation. Since then, almost all development indicators were improving significantly. Most importantly the level of income increased rapidly, despite the initial low incomes in the beginning of 2000s.

The concept of the income convergence (Barro and Sala-I-Martin, 2004, p. 461) is widely used to measure the decreasing trend of income disparities among the EU member states. Although the level of income is not an official criterion for the EU accession, we can indicatively highlight the fact that the income differentiation (measured in PPS GDP per capita) between the current EU aspiring countries

conforms with the current EU institutional classification (see Annex Figure 1). In our analysis we identified an increasing degree of convergence within the group of EU aspiring countries. The applied descriptive statistics analyses were finding out that the poorer EU aspirants were growing at the faster intensity rate than the richer ones. Accordingly, since the early 2000s Kosovo as the poorest economy among the EU aspirants achieved to triple its incomes (GDP per capita), Bosnia and Herzegovina and Albania doubled the level of GDP per capita. The same scope of increase in their incomes was estimated in Turkey, Montenegro and Serbia, tending to mitigate the apparent income gap with the EU average. Despite the fact that the level of income is not a formal accession for the EU accession, we were descriptively confirming once again that the EU institutional categorization between the EU Candidates and Potential Candidates follows the unwritten rule of the income differentiation. Countries with higher level of incomes tend to pursue a more advanced degree of the EU integration. Such an outcome has its rational justification, particularly taking into account that higher economic growth and the level of incomes are result of the advanced degree of institutional reforms, appropriate resource allocation, human development and increasing competitiveness of an economy. All these objectives, directly or indirectly bold the economic side of the EU acceding preconditions.

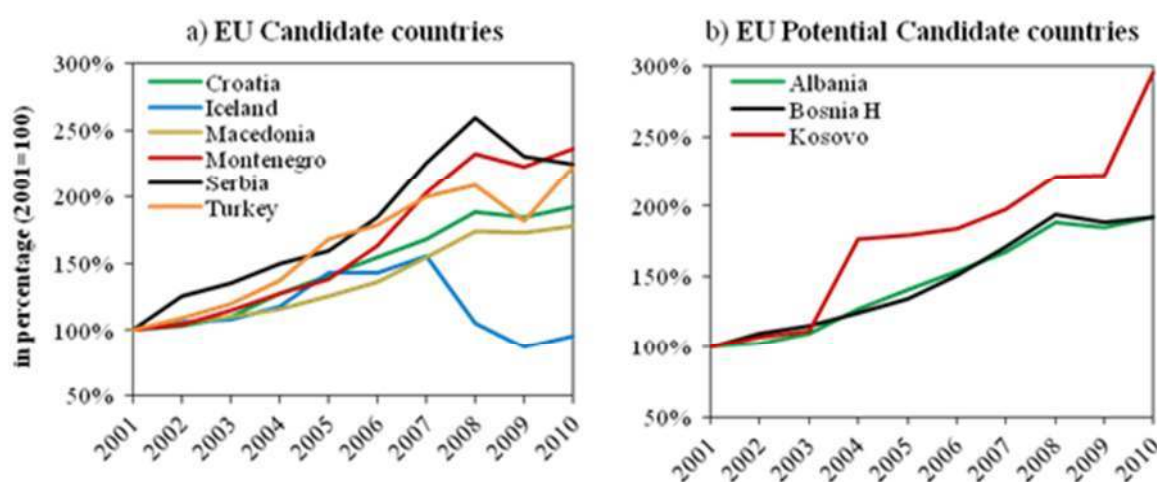

Figure 1: Dynamics of the income growth in the EU Candidate/Potential Candidate's

Source: Own elaboration based on the data from Eurostat, IMF (for Kosovo)

2.3 Economic transformation and welfare implications

Following the level of income and the state of economic transformation we find out empirically the strong correlation between both indicators. Our comparative analyses involved the comparison of the current EU aspirant countries and the EU NMS. Primarily, the result of such approach indicated a significant importance of the transformation process. As shown in the scatter diagram (see Figure 2) there is clear evidence displaying a strong correlation between the degree of economic transformation (Bertelsmann Index of the economic transformation) and the current level of the income per capita.

Apparently, in economies of the EU NMS the higher intensity of economic transformation was leading them into the accelerated growth of incomes. Additionally,

comparative analysis evidenced that the current EU aspirants lag behind the EU NMS concerning the institutional and market reforms. However, some exceptions should be taken into account. In particular, Croatia for example displayed a higher degree of transformation than some of the EU NMS (such as Bulgaria, Romania, and Latvia). Results of our analyses regarding the degree of economic transformation were in line with the current EU categorization between the EU Candidates and Potential Candidates. Indeed, the EU Potential Candidates (Kosovo, Bosnia and Herzegovina and Albania) were displaying a lower degree of economic transformation than the Candidate's, despite the fact that the distance between these economies and some of the EU Candidates (Serbia, Macedonia and Montenegro) is negligible.

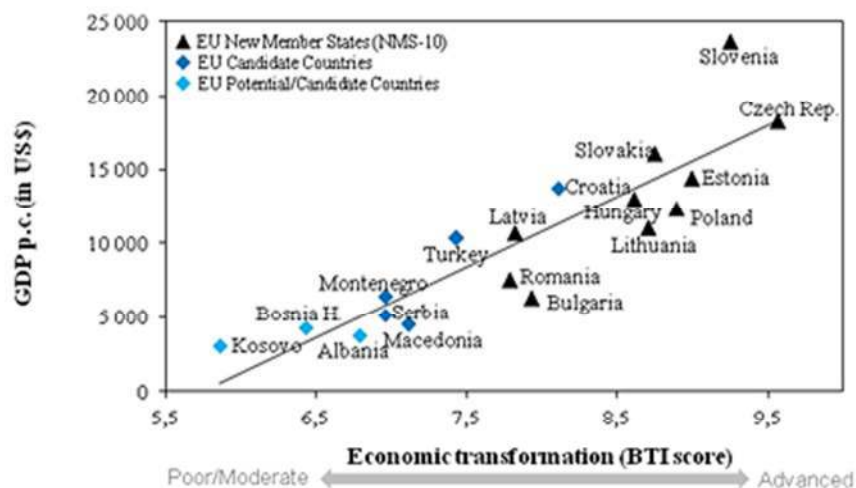

Figure 2: Relationship between the economic transformation and welfare

Source: Own elaboration based on the data from BTI 2012, Eurostat and IMF (for Kosovo)

2.4 Agricultural sector in transition and the EU accession

Despite the fact that majority of the EU aspirant economies see themselves in the advanced stage of the economic transition, in most of them agriculture plays an important role. Importance of agriculture in the EU enlargement countries is multidimensional. Its impact is widespread in the structure of national production, employment, and trade pattern. Most obviously, agriculture will continue to have a strong impact during the incoming period considering its current influence on the main economic accounts.

Theoretical framework and empirical evidence underlines a close relationship between the potential of agriculture and the geographic predispositions of an economy. Apparently, in the countries of the Western Balkan and Turkey (see Table 2) we could evidence the fact that the Utilized Agricultural Area (UAA) constitutes significant share of the total land area, and varies from the highest 65.2% in Serbia to the lowest 23.6% in Croatia. Obviously, arable land constitutes the most significant portion of UAA. In such comparative assessment Croatia and Serbia display similar figures. However, the impact of climate and geographical conditions is most a visible in the case of Iceland and Montenegro. Iceland is an exemplar case showing the large share

of grassland into the composition of the UAA (92.2%), while the similar pattern is displayed as well in the case of Montenegro (87.5%).

2.5 Economic importance of the agricultural sector

Almost all the EU Candidate/Potential Candidate countries have a common feature – a large agricultural sector. Our investigation (see Table 2, Annex Figure 3) affirms a high contribution of agriculture in national accounts (GDP structure), total employment, and trade accounts. Basically, the agricultural importance in the EU Candidate/Potential Candidate countries is several times higher than in the EU-27. In Albania for example we noticed the highest share of agriculture in both GVA and employment (20.3% in GVA and 57.4% in employment). The double digit significance of agriculture contribution in GVA we estimated also in the case of Kosovo (14.5%), Macedonia (11.6%), Serbia (10.8%), Montenegro (10.0%). In the remaining group of countries, agricultural contribution to GVA varies from 8.6% in Bosnia and Herzegovina to 4.4% in Turkey. Most obviously, the pattern of the agricultural involvement in the production side of the EU aspiring countries, is significantly above of that of the EU (1.7%).

Table 2: Importance of agriculture in the EU Candidate/Potential Candidate countries

Country	Utilised Agricultural area (UAA), 2010 (000 ha)	UAA as proportion of total area (%)	Arable land, as % of UAA	Permanent grassland, % of UAA	Agricultural share in GVA (%)	Agro-products as a share of trade 2010, (%)	
						Exports	Imports
Croatia	1,335	23.6	66.4	26.4	5.2	11.6	10.8
Iceland	252	2.4	7.8	92.2	6.9	41.9	11.8
Macedonia	1,120	43.6	41.4	49.3	11.6	16.9	12.8
Montenegro	516	37.3	36.6	87.5	10.0	15.3	24.5
Serbia	5,051	65.2	64.8	28.6	10.8	22.2	6.2
Turkey	39,032	49.8	54.9	37.5	4.4	10.5	4.1
Albania	1,164	40.5	48.5	43.4	20.3	5.7	17.3
Bosnia H.	1,649	32.2	31.7	62.0	8.6	8.6	18.3
Kosovo	593	54.5	53.0	21.0	14.5	8.4	22.6
EU-27	178,813	41.7	59.7	33.3	1.7	6.7	5.7

*Source: Own elaboration based on the data from Eurostat,
National Statistical Agencies*

Concerning the fact that observed economies displayed a natural agricultural potential, the trade pattern indicates somehow underutilization of the agricultural resources. The agricultural trade accounts of the EU aspirants indicates a similar tendency of development to that of the income growth. Since 2004, a fourfold growth of the agricultural exports was estimated in the case of Kosovo and Bosnia and Herzegovina – despite the continual significant gap of the agricultural trade accounts. Accordingly, Macedonia, Serbia and Montenegro improved extensively their agricultural export performance – marking a threefold increase of their agricultural exports since 2004. Moreover, since then Serbia became a net agricultural exporter,

raising the role of agricultural production in diminishing the gap of the total trade deficit. Agricultural exports were capturing nearly a half (41.9%) of the total exports in Iceland, about a quarter (22.2%) in the case of Serbia, and between 10.5% and 16.9% in Macedonia, Croatia, Montenegro, Turkey. On the other hand, the EU Potential Candidate countries Albania, Kosovo and Bosnia and Herzegovina estimated a lower contribution of agricultural exports (7% and 8%) into the total exports.

Concerning the import side of the agricultural trade we recognized the fact that the less-developed economies (Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Albania) and the less-agricultural endowed countries (Montenegro) estimate the highest contribution of the agricultural imports into the total imports. Obviously, such high contribution of the agricultural and food related products shows a high dependency on the imports – which in turn exposes these economies into the higher vulnerability related to the global food price volatility.

The role of agriculture in the EU enlargement countries is increasingly high in terms of employment. Employment pattern of these economies (see Figure 3) indicate that agriculture is employing over a half of the labour force in Albania (55.3%). Its impact is visibly evident as well in the case of Turkey (26.1%), Serbia (22.3%) and Macedonia (19.1%). Other EU aspirant economies has somehow lower share of employment in the agricultural sector, but still significantly higher than the level of EU (5.1%). Basically, the large agricultural contribution in the employment of the EU candidate and potential candidates indicatively gives a partial answer on the degree of structural changes taking place in each EU aspirant economy individually.

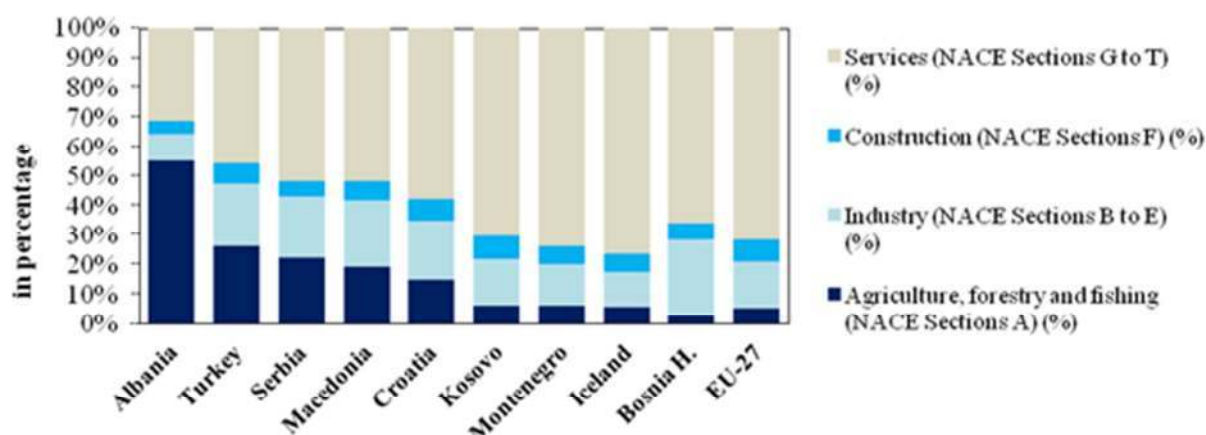

Figure 3: Employment based on the main economic activities

*Source: Own elaboration based on the data from Eurostat,
National Statistical Agencies*

2.6 Transition and transformation of the agricultural sector

The process of economic transition affects directly agriculture through the transformation of land ownership and the property rights, which indeed represents one of the basic pillars of the market economy. The communist-driven farms were large sized, both in aspect of area and employment. The agricultural sector as a whole was built as a single firm having a central planner in the hub of such system. However, since the fall of the Berlin Wall and destruction of the Iron Curtain, changes took place

all over the Europe. Countries we evaluate in this paper were part of such transformation, and their agricultural sector was affected as well. Due to the divergent types of communism taking place in the different EU C/PC countries, privatization of the land went through unique types of strategies. Thus, due to the more flexible type of governing communism, the countries of the former-Yugoslavia had a certain (but limited) private property rights of land. Apparently, privatization roots were at certain level already cultivated and the transformation of agricultural land was less painful. Despite this fact, agricultural land in these economies remains fragmented in smaller units. On the other side, Albania went through the rudest communist governance characterized with a strictly controlled and isolated farming sector. After the democratic changes in 1990, Albania initiated the transition process and redistribution of the farmland. Under the land-redistribution, Albanian agricultural sector gained about 380.000 farms operating in the small sizes.

Whether the process of economic transition resulted into the physical transformation of the agricultural assets? To answer this question we were investigating commonly used indicator of the average size of the farm in each country individually. The key findings of our investigation (see Figure 4) indicate a commonly small size of the farm holdings in all EU aspirant countries, ranging between 6.1ha and 1.2ha. Comparatively to the average size of the farm in the EU-27 (14.1ha) shows a significant three-fold discrepancy with that of the weighted average of the EU aspirants. More indicatively, the average size of EU aspiring countries varies between those of Malta (0.9ha) and Slovenia (6.4ha) as the EU Member States.

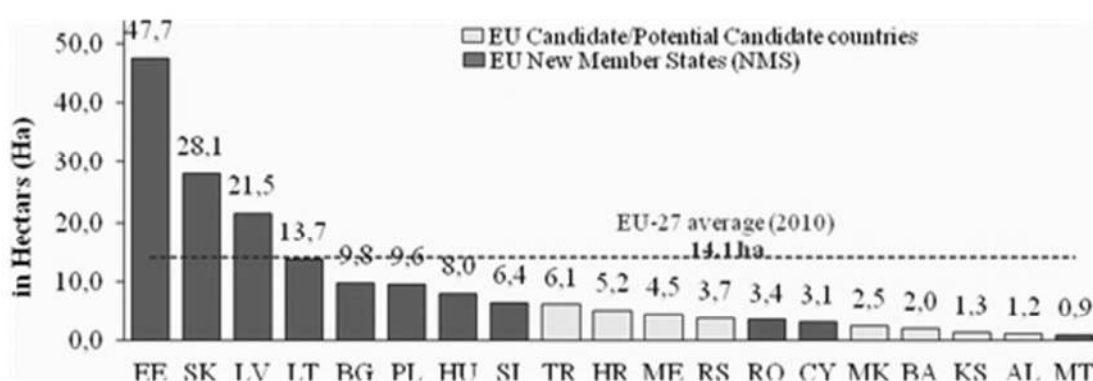

Figure 4: Average farm size in the EU Candidate/Potential Candidates and NMS

Source: Own elaboration based on the Eurostat, DG Agriculture, AgriPolicy, ASK

2.7 Consumption pattern and the role of agriculture

The consumption pattern of the households in the given economy should indirectly indicate the level of development of the same. Theoretical framework affirms that fulfilment of the basic needs such as a food and housing tend to take lower share of incomes in the developed economies. Based on the pattern of the household consumption of the EU C/PC (see Figure 5) we could categorize these economies at least into three main categories. Firstly, Kosovo represents a *sui-generis* within the group of EU aspirant countries, mainly because of the fact that the basic needs (food and housing) acquire more than 70% of the total household expenditures. Despite the significant rise of incomes since early 2000s, in the case of Kosovo we noticed that demand for food over the long-run period remained nearly inelastic. Distinctively,

Kosovo households spend 36.5% of their incomes for the food and 34.9% for the housing related expenditures. The large share of expenses for housing is driven by two major factors, the post-war reconstruction, as well as the traditional habits of the country's consuming behaviour. Similar pattern related to the housing expenditure is indicated also in the case of Turkey.

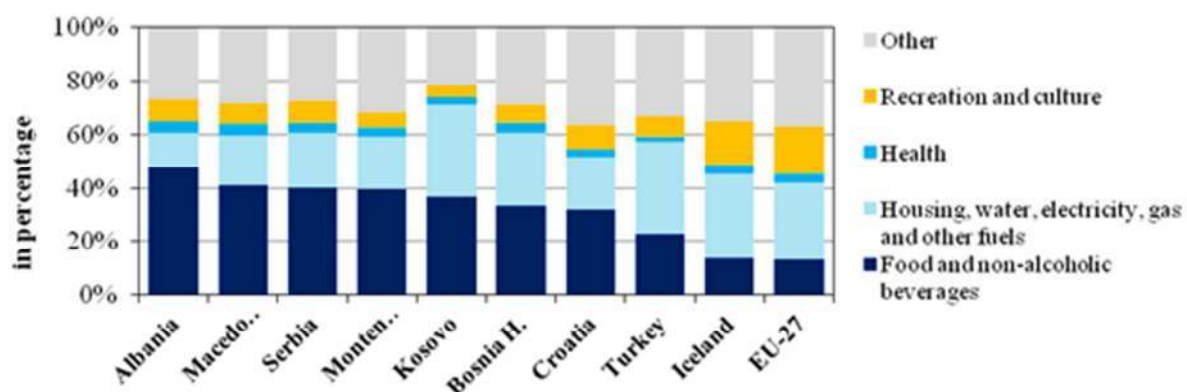

Figure 5: Consumption pattern in the EU Candidate countries

Source: Author's calculation based on the Eurostat, National Statistical Agencies

On the other hand, the second and the largest group of countries consisting of Albania, Macedonia, Montenegro, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Turkey, as in the case of Kosovo shows the fact that the large share of the household incomes are dedicated for the food consumption, varying from the highest 47.6% in Albania to the lowest 23% in Turkey. And finally, the consumption pattern of the Icelandic households could be viewed as the mirroring of that of the EU-27. Indeed, we could notify that just about 14% the household incomes are distributed for the food and more significant share (31.4%) is dedicated for the housing related expenditures. In both cases (Iceland and EU-27), over 55% of the household incomes are spend for the advanced needs such as recreation and culture, education, health and so on.

2.8 Poverty, food security and potential gains from EU accession

Consumption pattern is significantly influenced by the level of income in the investigated economies. Despite the obvious welfare improvements since the beginning of transitional process, in some of the EU candidate countries we could identify a worrisome extent of poverty. The most noticeable level of poverty is present in the case of Kosovo. According to the ASK (2009) it is estimated that 34.5% of Kosovo's population live below the poverty line, with 12.1% of the population living below the extreme poverty line. However, Kosovo is not the only EU aspirant facing the high poverty prevalence. Evidence from the World Bank poverty report (see Table 3) affirms that significant share of population in other EU potential candidates such as Macedonia (19.0%) and Turkey (17.1%) cope with significant poverty prevalence. Evidently, the EU potential candidates (Albania and Bosnia and Herzegovina) as well cope with a high poverty incidence, varying from 14.0% to 12.4%.

One of the negative collusions of the economic transition is related to the distribution of incomes. Particularly, privatization of the state-owned assets is said to add a stimulus on increasing of the income gap between the different levels of society.

However, in the case of the EU aspirant countries we evidence the moderate degree in the income inequality (measured by the GINI index).

Table 3: The state of poverty and food security in the C/PC countries

Country	GDP p.c. (in current US\$) 2010	Poverty headcount ratio, 2008		Poverty headcount ratio, 2007 (% population)	GINI index (2008)
		at US\$2 (PPP) per day	at US\$1.25 (PPP) per day		
Croatia	13,754	0.1	0.1	11.1	33.7
Macedonia	4,460	4.3	0.3	19.0	44.2
Montenegro	6,510	0.2	0.1	8.0	30.0
Serbia	5,269	0.7	0.1	6.0	28.2
Turkey	10,094	9.1	2.7	17.1	43.2
Albania	3,678	4.3	0.6	12.4	34.5
Bosnia H.	4,409	0.2	0.0	14.0	36.2
Kosovo	3,059	34.5	12.1	45.0	30.0

Source: World Bank (WDI, 2011)

3 Conclusion

The actual EU enlargement countries constitute the group of divergent economies. Despite the fact that level of income is not a criterion for the EU accession, in this paper we argued that the higher degree of economic transformation leads to the improvement of income and welfare. Empirical evidence indicates that the EU NMS were achieving a higher degree of economic transformation, which in turn enabled a significant improvement of their welfare. Obviously, the role of the EU pre- and post-accession criteria served as a proxy for the enhancement of the transformation process. The successful experience of the EU NMS should serve as an encouraging signal for the EU new potential members.

Despite their endowment with agricultural resources and favourable climatic conditions, here we evidenced underutilization of the agricultural potential in some of the less developed countries in the group of the EU aspiring economies. Apparently, in these countries underutilization brought the agriculture at the level of subsistence. The role of agriculture is prominent concerning its contribution on the national production of the observed economies. Its contribution in GVA is significantly higher than in the EU, and varies from 20.3% in Albania to 4.4% in Turkey. Agriculture evidently will remain a significant sector in several economic accounts investigated in this paper. The robust impact of agriculture is evidenced in the employment pattern, most evidently in the EU Potential Candidates. At the current date, agriculture employs over 55% of the workforce in Albania, 26% in Turkey, and 22% in Serbia. Taking into account the chronically high unemployment in some of the EU aspirants (Kosovo, Macedonia and Bosnia and Herzegovina) the role of agriculture is raising on its significance. Potential employment opportunities derived from the utilization of agricultural resources would lead in successful mitigation of such a structural constraints.

The pattern of agricultural trade in the observed economies has a common denominator. Excluding Iceland and Serbia, the remaining group of countries are net importers. Significantly high share of agricultural imports indicates a higher exposure on the price volatility, particularly concerning to the food security. A worrisome degree of the poverty prevalence indicates the immediate need for the action of the national policymakers. The role of agriculture in the ensuring the food security is crucial, therefore it should gain prioritized treatment.

The shift from the centrally planned economic governance to the market-driven economy influenced directly the agricultural assets. Empirical evidence in this paper indicates that the process of economic transition brought a sharp fragmentation of the agricultural land. In average, agricultural farm size in the group of EU aspirants is three times smaller than the current EU average. Comparatively with the EU NMS the new EU aspirant countries are ranged between Malta (0.9Ha) and Slovenia (6.4Ha). Land fragmentation is an outcome of the property transformation and probably it will require a significant time until the efficient and farm units will be established.

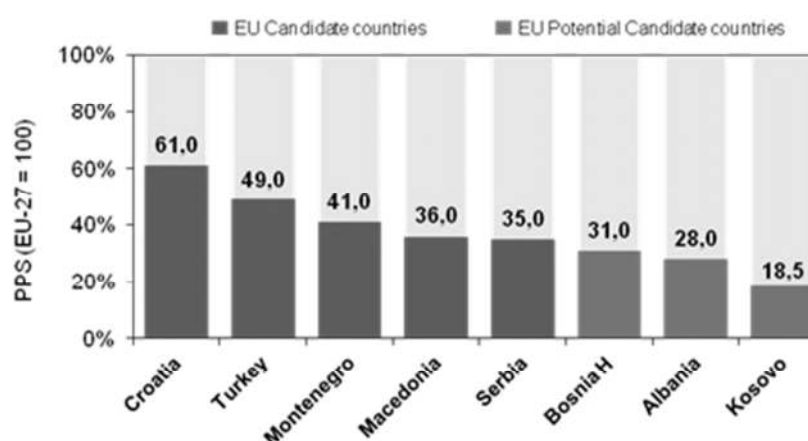
The analysis of consumption pattern clearly reflects the differences on the level of income. Despite the significant increase of income since the initiation of the economic transition, Kosovo's expenditure pattern is characterized with large share of expenditures devoted for the food consumption (36.5%) and housing related expenditure (34.9%). The major group of the EU aspiring countries (Albania, Macedonia, Montenegro, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Turkey) were displaying as well a significantly large participation of the food expenditures on the household incomes. Food expenditures took a share of 47.6% in Albania to 23% in Turkey. Lastly the Icelandic pattern of the household consumption mirrored proximate similarities with that of the EU, showing the fact that over a half of household incomes (55%) are directed for the advanced needs (recreation, education, health). Such an outcome clearly portrays the relationship between the level of income and the consumption preferences.

4 Literature

- ASK 2009. Consumption poverty in the Republic of Kosovo. [cit. 2012-03-07] Available at: <https://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_details/934-consumption-poverty-in-the-republic-of-kosovo-in-2009>.
- BLEJER, M. – SKREB, M. 1997. *Macroeconomic stabilization in transition economies*. Cambridge: Cambridge University Press, 338 p. ISBN 978-0-521-02535-5.
- BOJNEC, Š. – FERTŐ, I. 2010. Southeastern European agrofood trade specialization. In *Eastern European Economics*, Vol. 48, No. 3, pp. 22 – 51.
- CARBAUGH, R. 2010. *International economics*. Mason: South-Western College Pub, 13th ed. 556 p. ISBN 978-1439038949.
- DOYLE, O. – FRIDMURC, J. 2006. Who favours enlargement? Determinants of support for EU membership in the candidate countries' referenda. In *European Journal of Political Economy*, Vol. 42, 2006, pp. 520 – 543, ISSN 0176-2680.

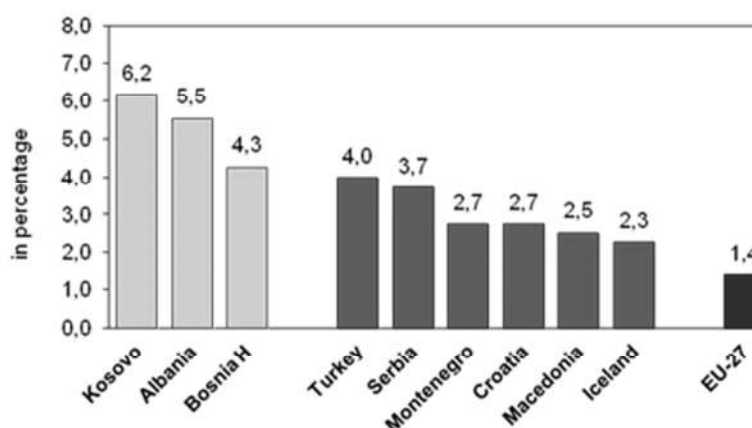
- EC 2011. Enlargement of the European Union. [Retrieved 2012-03-07] Available at: <http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/index_en.htm>.
- EC 2009. Agriculture and enlargement. [cit. 2012-03-07] Available at: <http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/publi/brochure_en.pdf>.
- HUBER, P. 2004. Intra-national labour market adjustment in the candidate countries. In *Journal of Comparative Economics*, Vol.32, No. 1, 2004, pp. 248 – 264.
- MOLLE, W. 2006. *The economics of European integration: theory, practice, policy*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 5th ed. 446 p. ISBN 978-0-7546-4812-5.
- NAPIER, N. – THOMAS, D. 2004. *Managing relationships in transition economies*. Westport: Praeger Publishers, 232 p. ISBN 1-56720-565-8.
- PELKMANS, J. 2006. *European integration: Methods and economic analysis*. Essex: Pearson Education Limited, 3rd ed. 480 p. ISBN 978-0-273-69449-6.
- STUBBS, P. – VENANCIO, M. 2009. Compounding the Crisis? International Assistance in the Western Balkans. In *Journal on European Perspectives of The Western Balkan*, Vol. 1, No. 1, pp. 27 – 52.
- VOLK, T. 2010. Agriculture in the Western Balkan Countries. In *Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*, Vol. 57 [cit. 2012-03-08], Available at: <www.iamo.de/dok/sr_vol57.pdf>.
- WATTS, D. 2008. *The European Union*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 336 p. ISBN 978-0-7486-3297-8.

Appendices

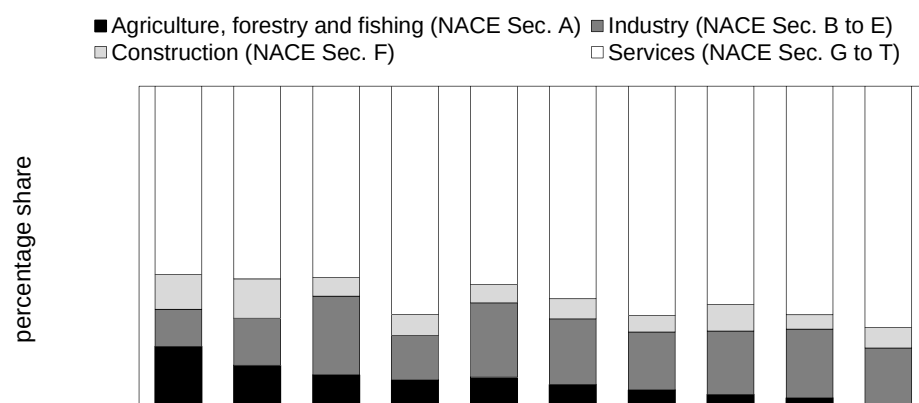
Annex Figure 1: GDP per capita (PPS) in the Candidate/Potential Candidate's (2010)

Source: Own elaboration based on the data from Eurostat, IMF (for Kosovo)

Annex Figure 2: Annual average GDP growth rate (2001-2010)

Source: Own elaboration based on the data from Eurostat, IMF (for Kosovo)

Annex Figure 3: GVA by sector in the EU Candidate/Potential Candidates

Source: Own elaboration based on the data from Eurostat, National Statistical Agencies

Právny rámec dobudovania hospodárskej a menovej únie v rámci EÚ

Vladislav Mičátek¹ Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

The Legal Framework for Completion of Economic and Monetary Union of the EU

Author's contact details

¹ Comenius University
in Bratislava,
Faculty of Law,
Department of Commercial,
Financial and Economic Law,
Šafárikovo nám. 5,
Bratislava
vladislav.micatek@flaw.uniba.sk

Abstract: The author deals with the legal basis of the Economic and Monetary Union and draws attention to the often vague EU legislative, its deliberate and not sanctioned avoidance, as well as distortion of legal rules in the interest of political solutions, which can be a dangerous precedent for the future. The author maintains that the Euro Area inevitably has to move towards a deeper and more efficient integration, finishing of instruments to carry out a coordinated and later a common fiscal policy if the common currency area is to survive and prosper. He also advocates its building on the basis of legal embodiment of two-speed Union and a thorough revision of the founding treaties.

Keywords: Economic and Monetary Union, the euro area, fiscal responsibility, fiscal union

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0104/12 Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam.

1 Úvod

V júni 2012 stály predseda Európskej rady Herman Van Rompuy vo svojej správe *V ústrety k skutočnej hospodárskej a menovej únii*⁵⁸ v podstate priznal, že doterajšia hospodárska a menová únia v rámci EÚ funguje na pieskových základoch a jej budovanie bolo podmienené politickými rozhodnutiami, ktoré úniu učinili nestabilnou. Správa len zapadla do kontextu poznania, že hospodárska a menová únia nemôže fungovať bez užšej integrácie medzi členskými štátmi a dostatočnej fiškálnej kapacity, ktorá by dokázala reagovať na asymetrické šoky. Budovanie doterajšej HMÚ je príkladom politických rozhodnutí (častokrát polovičatých), ktoré vnášajú do systému nestabilitu, ale aj zadefinovania pravidiel, ktoré sú systematicky obchádzané a porušované. Táto skutočnosť pramení aj zo zložitých rozhodovacích procesov v rámci EÚ, v praxi nedotiahnutých rozhodnutí a podľa môjho názoru aj z nedostatočnej komplexnej spolupráce pri výstavbe a naplňaní ekonomických a právnych pravidiel jestvujúcich v rámci HMÚ. V tomto kontexte si dovoľujem okrajovo uviesť názor P. Kohouta: „Nie všetci politici sú hlúpi, ale väčšinou majú bohužiaľ právnické vzdelanie alebo skúsenosť zákonodarcu. Prečo bohužiaľ? Ekonóm študuje ľudské chovanie a odvodzuje všeobecne platné zákonitosti. Naopak, právnik sa na zákony díva ako na konštrukciu, ktorú človek vytvoril a ktorú môže takmer ľubovoľne meniť. Právnik má skrátka sklony sa i na ekonómiu dívať ako na súbor noriem, ktoré podliehajú spoločenskej zmluve.“⁵⁹ Hoci s daným názorom sa v plnej miere nestotožňujem,

⁵⁸ Towards a genuine Economic and Monetary Union. Report by President of the European Council Herman Van Rompuy, Brussels, 26 June 2012, EUCO 120/12.

⁵⁹ Kohout, P.: Finance po krizi. Evropa na cestě do neznáma. Praha: Grada Publishing, 2011, s. 243.

nedostatočnú interakciu medzi právom a ekonómiou pri stanovovaní pravidiel HMÚ, ako aj hľadania východísk zo súčasnej krízy eurozóny, považujem za jeden z dôležitých deformujúcich prvkov. Táto deformácia bola explicitná pri tvorbe tzv. Maastrichtskej zmluvy a ďalších pravidiel (napr. Pakt stability a rastu), pri riešení súčasnej finančnej a hospodárskej krízy, ale žiaľ je dominujúca aj pri diskusii o nevyhnutnom budúcom prehĺbení fiškálnej integrácie v EÚ.

Vývoj v predošlých rokoch jasne poukazuje na skutočnosť, že v EÚ sa na krízu reaguje právnymi opatreniami, ktoré sú unáhlené, nesystémové a predovšetkým bez toho, aby bolo možné vynútiť už existujúce právne normy, čo vnáša do systému ešte väčší zmätok. Na národnej i nadnárodnej úrovni sa v súvislosti so súčasným stavom potvrdilo videnie problému optikou, že *ak sa vyskytnú problémy a situácia je v istej, štátom regulovanej oblasti zlá, reakcia zákonodarcov je požadovať ďalšie pravidlá. Myslia si, že pravidlami, vyhláškami a zákonmi sa proces zastaví a znova sa už nikdy nebudú opakovať žiadne ďalšie chyby. Púhe mávnutie čarovným právnym prútikom sa často považuje za riešenie krízového stavu.*⁶⁰ Podľa nedávnej štúdie všetky relevantné legislatívne kroky na úrovni EÚ, ktoré reagovali na súčasnú krízu, od plného vypuknutia krízy (pád investičnej banky Lehman Brothers v septembri 2008) až po december 2011, sú kvantifikované nasledovnými zisteniami:⁶¹ (i) EÚ pod hlavičkou „kríza“ pripravila 68 legislatívnych textov, ktoré majú spolu 2 575 strán; (ii) koncom decembra 2011 bolo z nich 52 plne platných; (iii) okrem 30 opatrení, ktoré transponujú medzinárodné účtovné štandardy, dve tretiny z ostávajúcich návrhov predstavovali vznik úplne novej právnej úpravy; (iv) väčšina návrhov bola vytvorená len Európskou komisiou, prípadne bola použitá skrátená procedúra na spolurozhodovanie Rady a Európskeho parlamentu; (v) 68 návrhov bolo podložených iba s 19 vyhodnoteniami dopadov a zrealizovanými 18 verejnými konzultáciami, ktoré v priemere trvali 50 dní, pričom štandard je aspoň 2 mesiace; (vi) napríklad zmena Paktu rastu a stability bola realizovaná bez dopadovej štúdie a bez verejnej konzultácie. Obavy sú predovšetkým z toho, že takéto postupy by sa v rámci EÚ mohli stať pravidlom aj do budúcnosti, pričom právne riešenia bez predošlých dopadových štúdií vytvárajú zabudovaný vnútorný tlak nestability právneho systému, keďže výsledok právnej regulácie sa zistí až ex post. Za problém považujem aj to, že európska aplikačná prax nejde cestou dodržiavania už existujúcich právnych noriem, prípadne riešením vágnosti a iných nedostatkov, ale tvorbou nových právnych predpisov, čo zneprehradňuje právny systém.

2 Analýzy vybraných základných výstavbových prvkov HMÚ

Koncept súčasnej podoby HMÚ v rámci EÚ bol zavedený prijatím Zmluvy o EÚ,⁶² pričom sa stal súčasťou prvého nadnárodného piliera EÚ a zároveň jedným z hlavných cieľov novovytvorenej únie.⁶³ Podľa právnej konštrukcie je *menová únia nedeliteľnou*

⁶⁰ Wood, P.: Can the Law Prevent Another Financial Crisis? In: Allen & Overy's E-Journal, 17. 12. 2008.

⁶¹ EU's Runaway Train – How the EU neglected principles of openness and accountability in its reaction to the financial crisis. Brusel: New Direction – The Foundation for European Reform, 2012.

⁶² Jednanie o jej podobe bolo zahájené medzivládnu konferenciou 15. 12. 1990 a ukončené 10. 12. 1991 v Maastrichte, pričom do platnosti vstúpila 1. 10. 1993 kvôli problematickej ratifikácii.

⁶³ Projekt HMÚ primárne právo (čl. 102a až 109m pôvodnej Zmluvy o ES plus priložené protokoly) rozčlenilo na kapitoly o hospodárskej politike a menovej politike.

súčasťou EÚ, je vybudovaná na základoch koncepcie hospodárskeho spoločenstva, ktoré je alfou a omegou únie. Čiže nie je žiadnou nadstavbou EÚ, je priamo spojená s hospodárskou úniou, čo potvrdzuje aj súčasné znenie ZEÚ: „Únia tvorí hospodársku a menovú úniu, ktorej menou je euro,“⁶⁴ na čo nadväzujú ďalšie ustanovenia zmluvy a celý rad sekundárnej legislatívy EÚ. V podstate samotné primárne právo EÚ právne jednoznačne deklaruje, že menou EÚ je euro a že členské štáty EÚ majú povinnosť zaviesť euro a odovzdať svoju menovú suverenitu, ktorá zahŕňa aj autonómnu menovú politiku, v prospech EÚ, a to po splnení stanovených konvergenčných kritérií. V zmysle právneho výkladu neexistujú žiadne dve únie, resp. „podúnia“ vo forme EMU,⁶⁵ lebo všetky členské štáty EÚ, s výnimkou Veľkej Británie a Dánska z dôvodu ich špeciálnej doložky (tzv. *opt-out clause*) zahrnutej v zakladajúcej zmluve,⁶⁶ vytvorením či vstupom do EÚ, sa začlenili aj do HMÚ s menou euro. V súvislosti s uvedeným právnym rozborom je na mieste otázka, či o výnimku z tretej etapy HMÚ (t. j. začlenenia do eurozóny) môže požiadať aj štát, ktorý pristúpil do EÚ po účinnosti tzv. Maastrichtskej zmluvy, čiže po 1. 10. 1993. Podľa všeobecnej zásady práva EÚ a zásady *acquis communautaire*,⁶⁷ je každý štát, ktorý sa stáva členom EÚ, povinný prijať právny poriadok únie v celistvosti v zmysle zásady. Táto konštrukcia je právne podložená aj prístupovými zmluvami k EÚ,⁶⁸ podľa ktorých sa novoprijatý členský štát odo dňa pristúpenia k EÚ stáva účastníkom HMÚ.⁶⁹ V praxi však nastáva aj situácia, keď členský štát, ktorý by inak splnil podmienky na zavedenie eura, nechce vstúpiť do menovej únie a zaviesť euro, ako sa stalo v prípade Švédska.⁷⁰ V danom prípade možno *lege artis* vyvodiť záver, podľa ktorej by mohlo byť považované, že Švédsko neplní svoje záväzky zo základných zmlúv a mohlo by byť žalované pred Súdnym dvorom EÚ za nečinnosť⁷¹ i porušovanie práva EÚ a lojality voči spoločenstvu v zmysle *zásady lojality*.⁷² Terajšia platná legislatíva EÚ neobsahuje

⁶⁴ Čl. 3 ods. 4 konsolidovaného znenia ZEÚ (po prijatí tzv. Lisabonskej zmluvy).

⁶⁵ Upozorňujem, že pojem „Európska menová únia“, ktorý sa v slovenských a českých končinách často používa, je zavádzajúci a právne nezmyselný, keďže vznikol nesprávnou transformáciou skratky „EMU“, ktorú zaviedlo anglické znenie tzv. Maastrichtskej zmluvy. Táto skratka však znamená „Economic and Monetary Union“ čiže „Hospodárska a menová únia“ prípadne „Ekonomická a menová únia“.

⁶⁶ Tieto členské štáty si pri podpise ZEÚ v Maastrichte v roku 1992 vyhradili prostredníctvom samostatných dodatkových protokolov, že sa na nich nevzťahuje platnosť ustanovení tých častí zmluvy, ktoré sa týkajú vstupu do poslednej tretej fázy hospodárskej a menovej únie a prechodu na spoločnú menu. Obidva štáty (v tom čase ako členské štáty únie ratifikujúce tzv. Maastrichtskú zmluvu, si tak vyjednali výnimku z účasti na menovej únii tzv. *opt-out clause* ešte pred účinnosťou ustanovení zmluvy. Týmto spôsobom založili príklad pre napĺňanie tzv. zásady flexibility, ktorú v právnom zmysle ustanovila tzv. Amsterdamská zmluva.

⁶⁷ Pozri Tomášek, M.: Evropské měnové právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 25.

⁶⁸ Tie majú v zmysle práva povahu medzinárodnej zmluvy.

⁶⁹ Napr. čl. 4 Aktu o podmienkach pristúpenia Českej republiky, Estónskej republiky, Cyperskej republiky, Lotyšskej republiky, Litovskej republiky, Maďarskej republiky, Maltskej republiky, Poľskej republiky, Slovinskej republiky a Slovenskej republiky a o úpravách zmlúv, na ktorých je založená Európska únia (Ú. V. ES L 236 z 23. 9. 2003).

⁷⁰ Švédsko vyjadrilo nechotu zapojiť sa do menovej únie. Zároveň je to však odôvodnené aj neplnením niektorých konvergenčných kritérií – zámerne nevstúpilo do mechanizmu výmenných kurzov ERM 2.

⁷¹ Pozri Tomášek, M.: Evropské měnové právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 64.

⁷² Čl. 4 ods. 3 ZEÚ: Členské štáty prijímú všetky opatrenia všeobecnej alebo osobitnej povahy, aby zabezpečili plnenie záväzkov vyplývajúcich zo zmlúv alebo z aktov inštitúcií EÚ. Členské štáty pomáhajú EÚ pri plnení jej úloh a neprijímú žiadne opatrenie, ktoré by mohlo ohroziť dosiahnutie cieľov EÚ. Uvedená zásada zaväzuje nielen členské štáty voči EÚ, ale aj orgány EÚ vrátane ECB k lojálnej spolupráci s členskými štátmi EÚ, čo bolo konštatované aj Európskym súdnym dvorom v právnej veci Zwartveld (301-1990 SbSD).

ustanovenia, ktoré by členským štátom umožňovali vo vzťahu k menovej únii výnimočný štatút – neúčastnícku doložku (tzv. *opt-out clause*) z tretej etapy HMÚ. Novo pristupujúce štáty sa stávajú členskými štátmi HMÚ s *derogáciou* na prijatie eura, pričom časový horizont začlenenia do eurozóny nie je explicitne určený, ale je závislý od vyhodnocovania plnenia konvergenčných kritérií, čo realizuje Európska komisia na pravidelnej báze bez špeciálnej iniciatívy zo strany členského štátu. Z právneho hľadiska jednoznačne vyplýva, že okamžikom, keď členský štát splní všetkých päť podmienok pre zavedenie eura v zmysle primárneho práva EÚ, jednotnú európsku menu nielenže môže, ale musí prijať. Rozhodovanie členského štátu v otázke vstupu do menovej únie sa netýka zásadnej otázky vstúpiť, či nevstúpiť do eurozóny, ale časového horizontu, v ktorom by sa malo odovzdanie menovej suverenity realizovať. Z toho pramení aj povinnosť členského štátu EÚ uskutočňovať hospodársku politiku, ktorá je konzistentná so zásadami menovej i fiškálnej politiky HMÚ.

V ďalšom kontexte sa otvára aj otázka zotrvania členského štátu v eurozóne. V súčasnom právnom stave *žiadnen účastnícky štát eurozóny nemožno vylúčiť z eurozóny*, dokonca nemá ani možnosť z nej na základe vlastného rozhodnutia vystúpiť. Jedinou možnosťou ako by sa mohlo napríklad Grécko odpútať od eura na základe súčasného legislatívneho poriadku EÚ, by bolo vystúpenie Grécka zo samotnej EÚ, keďže túto možnosť zaviedla koncom roku 2009 tzv. Lisabonská zmluva do čl. 50 ZEÚ. Rozhodnutie vystúpiť z EÚ by muselo učiniť a právne podložiť samotné Grécko, pričom konkrétny postup, pravidlá fungovania po vystúpení z únie a budúci vzťah s EÚ vrátane menovej otázky, by si Grécko dojednávalo v prvom momente formou dohody, na ktorej sa uznáša kvalifikovanou väčšinou Rada EÚ po udelení súhlasu Európskeho parlamentu.⁷³ No, ani konsolidované znenie zmluvy nepripúšťa žiadnu formu vylúčenia členského štátu z EÚ na základe rozhodnutia ostatných členských štátov. Primárne právo EÚ pozná len inštitút pozastavenia členstva v EÚ podľa čl. 7 ZEÚ, ktoré je realizovateľné výhradne kvôli porušeniu hodnôt EÚ upravených v čl. 2 ZEÚ, pri ktorých sa odkazuje na tzv. kodanské kritériá,⁷⁴ takže subsumovať grécke dôvody by bolo veľmi extenzívne a právne problematické.

Podstatným právnym prvkom HMÚ je *stanovenie makroekonomických kritérií konvergenzie*, a to nielen ako kritérií, po splnení ktorých môže členský štát EÚ prijať jednotnú európsku menu, ale aj z pohľadu plnenia dvoch fiškálnych stabilizačných kritérií rozpočtovej zodpovednosti v rámci členstva v eurozóne. Konvergenčné kritériá nemajú záväzné opodstatnenie z hľadiska ekonomickej teórie. Z histórie menových únií vyplýva, že menová únia môže byť formovaná aj šokovou terapiou, t. j. bez

⁷³ Každý členský štát sa môže rozhodnúť vystúpiť z EÚ v súlade so svojimi ústavnými požiadavkami. Členský štát, ktorý sa rozhodne vystúpiť, oznámi svoj úmysel Európskej rade, ktorá takéto oznámenie o zámere vystúpiť nemôže odmietnuť. Nasleduje výstupná procedúra v orgánoch EÚ, ktorá má dve alternatívy. Buď členský štát, ktorý chce vystúpiť uzavrie dohodu s EÚ, ktorá ustanoví spôsob jeho vystúpenia, pričom zohľadní rámec jeho budúcich vzťahov s EÚ, alebo sa dohodu nepodarí uzavrieť, čím štát vystupuje z EÚ automaticky po dvoch rokoch odo dňa, kedy bolo predmetné jednostranné vyhlásenie učené. Uvedená dohoda sa dojedná v súlade s článkom 218 ods. 3 ZFEÚ, v mene EÚ ju uzatvára Rada, ktorá sa uznáša kvalifikovanou väčšinou po udelení súhlasu Európskeho parlamentu.

⁷⁴ Syllová, J. – Pítrová, L. – Paldusová, H. a kol.: Lisabonská smlouva. Komentář. Praha: C. H. Beck, 1. vydanie, 2010, s. 55.

zavedenia kritérií, ktoré by mali krajiny splniť vopred vstupom do menovej únie.⁷⁵ Predmetné kritéria by mali istým spôsobom suplovať skutočnosť, že eurozóna nie je optimálnou menovou zónou, avšak je zaradujúce, že nie sú vybudované na základoch tejto teórie. Podmienky začlenenia štátu do eurozóny zahŕňajú okrem monetárnych kritérií (kritérium inflácie, dlhodobých úrokových sadzieb, stability meny) aj zásah do realizácie fiškálnej politiky členských štátov, pričom sú ustanovené v čl. 140 a súvisiacich ustajneniach ZFEÚ.⁷⁶ Obmedzenie maximálnej prípustnej miery hrubého verejného dlhu a verejného deficitu však opäť v dominantnej miere súvisí so snahou obmedziť riziká vysokej inflácie a nestability štátu, ktorý sa usiluje o vstup do menovej únie. Štáty s vysokým zadlžením majú totiž tendenciu znižovať svoj verejný dlh a náklady s tým spojené v reálnom vyjadrení prostredníctvom neočakávaného zvyšovania cenovej hladiny (t. j. rastom inflácie). Neočakávané vyššia inflácia spôsobuje, že úrokové sadzby dlhodobých vládnych dlhopisov, ktorých výnos je fixovaný podľa predchádzajúcej miery inflácie, takúto zmenu neodrazí a reálna hodnota dlhopisov i úrokových splátok poklesne, čiže veritelia utrpia stratu a vlády získajú. Dôvodom existencie fiškálnych kritérií v rámci eurozóny bola aj skutočnosť, že štáty s vysokou úrovňou verejného dlhu čelia väčšiemu riziku nesplácania svojich záväzkov.⁷⁷ Predmetné kritérium však nie je bez dostatočnej finančnej zodpovednosti verejného sektora v členských štátoch dostatočnou zárukou pre stabilitu HMÚ. Nepriame náklady, ktoré súvisia s nestabilitou vyvolanou, čo i len možným bankrotom členského štátu eurozóny, majú všetci členovia používajúci jednotnú európsku menu. Za súčasné problémy eurozóny spoluzodpovedá aj *právne formulovanie fiškálnych konvergenčných kritérií* v čl. 140 ZFEÚ a protokole č. 13 o kritériách konvergenzie, ktoré je zámerne nestriktné, pripúšťajúce neodôvodnené výnimky⁷⁸ a vágne. Ide o to, že členský štát, ktorý chce zaviesť euro musí vykázať dlhodobu udržateľnú stav verejných rozpočtov nevykazujúcich nadmerný deficit v zmysle čl. 126 ods. 2 písm. a) a b) ZFEÚ v znení: a) „*či pomer plánovaného alebo skutočného deficitu k hrubému domácomu produktu neprekračuje referenčnú (3 %) hodnotu, okrem prípadov – ak tento pomer podstatne klesol alebo ak sa neustále znižuje a dosahuje úroveň, ktorá sa približuje referenčnej hodnote, – alebo ak prekročenie nad referenčnú hodnotu je len výnimočné alebo dočasné, a tento pomer sa pohybuje tesne pri referenčnej hodnote; b) či pomer hrubého dlhu k hrubému domácomu produktu neprekračuje referenčnú hodnotu (60 %), okrem prípadu ak sa pomer dostatočne znižuje a primeraným tempom sa blíži k referenčnej hodnote.*“ Obidve alternatívne výnimky kritéria maximálne 3 % rozpočtového deficitu k HDP sú vágne a ich posudzovanie závisí od pohľadu inštitúcie, do ktorej pôsobnosti patrí procedúra nadmerného deficitu. Rovnako aj druhé fiškálne kritérium maximálne 60 % verejného dlhu k HDP je modifikované vágnou alternatívnou podmienkou, ktorá dáva priestor na extenzívnu interpretáciu. Primárna a ani sekundárna legislatíva totiž neobsahuje výklad pojmu „*podstatný a nepretržitý pokles hodnoty*“, „*hodnota blízka odporúčanej hodnote*“, či „*uspokojivé znižovanie verejného zadlženia*“, a poskytuje tak Európskej komisii a Rade EÚ priestor pre interpretáciu. Predmetné výnimky boli prijaté v danom znení plne zámerne, aby bolo

⁷⁵ Muchová, E. – Lisý, P.: Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii. Bratislava: Iura Edition, 2009, s. 66.

⁷⁶ Špecifikuje ich predovšetkým Protokol č. 13 o kritériách konvergenzie.

⁷⁷ Grauwe, P.: The Economics of Monetary Union. 6th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 94.

⁷⁸ Nie sú odôvodnené právnou a ani ekonomickou teóriou ako ani praxou.

umožnené začleniť sa do eurozóny členskými štátmi, ktoré kritéria neplnili. Pri ich prvom hodnotení v čase kreovania eurozóny ich Európska komisia a Rada EÚ aplikovala výsostne politicky a nezaujímal sa o zámerné vylepšovania uvedených ukazovateľov viacerými členskými štátmi pôvodnej EÚ-12. Vďaka právne nešťastnej dikcii kritérií sa do eurozóny dostali štáty, ktoré napr. len veľmi mierne znížili svoje verejné zadlženie oproti predošlému obdobiu, čím sa kvalifikovali podľa danej výnimky. Požitie uvedených ustanovení najmä v prípade Talianska a Belgicka politickými orgánmi EÚ sa môže presunúť aj do právnej aplikácie napríklad Súdnym dvorom EÚ, takže Rada ako by vytvorila politický precedens pre prípadný právny precedens, ktorý môže vo svojom dôsledku skončiť tak, že maastrichtské konvergenčné kritériá podľa uvedeného pružného výkladu textu zmluvy spĺňal takmer ktokoľvek. Ďalším problémom je, že zmluva definuje podmienky vstupu do eurozóny, ale nijako nevymedzuje podmienky na udržanie sa v nej, aj preto napr. M. Tomášek považuje ZFEÚ za *lex imperfecta*.⁷⁹ Pokiaľ ide o konkrétnu referenčnú hodnotu sledovaných ukazovateľov fiškálnych kritérií, hľadanie logických argumentov pre 60 % strop verejného dlhu a pre 3 % strop rozpočtového deficitu v pomere k HDP, je veľmi zložitý. P. de Grauwe v tejto súvislosti poznamenáva: „Je nejasné, prečo by mal byť verejný dlh stabilizovaný práve na 60 % HDP ... jediným dôvodom sa zdá byť skutočnosť, že zhruba toľko v dobe formulácie konvergenčných kritérií činila priemerná výška hrubého verejného dlhu v EÚ.“⁸⁰ Stanovenie referenčnej hodnoty kritéria verejného deficitu sa odvíja od problematiky 60 % hranice pre verejný dlh a predpokladaného nominálneho rastu ekonomiky. Základom pre vymedzenie fiškálneho konvergenčného kritéria sa tak stal prístup fiškálnej udržateľnosti, dávajúci do vzťahu tempo rastu ekonomiky, mieru inflácie a nominálne úrokové sadzby.⁸¹ Maximálna hodnota verejného deficitu bola stanovená tak, aby pri predpoklade 5 % ročnom nominálnom raste HDP nemohlo prísť k zhoršeniu celkového hrubého verejného dlhu. Navyše je dosť možné, že kritériá boli šité na mieru práve Nemecku, keďže úroveň vládneho dlhu 60 % z HDP bola konzistentná s 3 % rozpočtovým deficitom Nemecka, teda boli kreované pre potrebu uspokojenia národného záujmu Nemecka. V kontexte súčasného poznania je preto na mieste, aby sa otvorila otázka formulovania daných kritérií napríklad do tej podoby, aby umožňovali štátom s vyššou mierou hospodárskeho rastu dosahovať vyššie rozpočtové deficity a naopak, pre štáty s pomalším hospodárskym rastom by bol nastavený nižší limit pre rozpočtový deficit, prípadne ich diferencovať podľa miery rastu potenciálneho produktu v príslušnom štáte ako navrhuje L. Calmfors⁸² a hlavne, aby bolo doplnené o ďalšie ukazovatele v záujme celkovej makroekonomickej rovnováhy.

Pokušenie hospodáriť s vysokým rozpočtovým deficitom je v HMÚ takmer neodolateľné, pričom motivácie majú pôvod aj v jedinečnom inštitucionálnom nastavení HMÚ a v existencii jednej centrálnej banky. O daných motiváciách sa vedelo

⁷⁹ Tomášek, M.: Evropské měnové právo. 2. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 78.

⁸⁰ Grauwe, P.: The Economics of Monetary Union. 6th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 143.

⁸¹ Pozri Šaroch, S. – Tomšík, V. – Srholex, M.: Strategie české hospodářské politiky k současnému procesu rozšíření Evropské měnové unie – kdy nahradit českou měnu eurem. In: IEEP Working Paper, Praha, 2003, No. 5, 2003, s. 79.

⁸² Calmfors, L.: What remains of the Stability Pact and What Next? Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies, 2005.

už pri plánovaní vzniku menovej únie v rámci EÚ a aj z tohto dôvodu Maastrichtská zmluva obsahla *ustanovenia fakticky obsahujúce princíp vylučujúci záchranu štátov*. Z právneho hľadiska preto nemožno opomenúť mimoriadnu pružnosť, akou boli príslušné ustanovenia interpretované, dokonca až do súčasného stavu, kedy boli reálne právne opustené. Ide o zásady zákazu monetarizácie dlhov (čl. 123 ZFEÚ), zákazu privilegovaného prístupu k finančným inštitúciám podľa (čl. 124 ZFEÚ), zákazu bail-outu (čl. 125 ZFEÚ) a napokon aj zásadu predchádzania nadmernému deficitu (čl. 126 ZFEÚ). Politický pragmatizmus v rámci realizácie neštandardných protikrizových opatrení môže v budúcnosti tvoriť právny základ precedensu v prípadnom konaní o porušení práva EÚ. ZFEÚ v čl. 125 stanovila: „*EÚ nezodpovedá za záväzky ani nepreberá záväzky ústredných vlád, regionálnych, miestnych a iných verejných orgánov, iných subjektov spravovaných verejným právom alebo verejnoprávných podnikov ktoréhokoľvek členského štátu bez toho, aby boli dotknuté vzájomné finančné záruky spoločného uskutočnenia určitého projektu. Členský štát nezodpovedá za záväzky ani nepreberá záväzky ústredných vlád, regionálnych, miestnych a iných verejných orgánov, iných spravovaných verejným právom alebo verejnoprávných podnikov iného členského štátu bez toho, aby boli dotknuté vzájomné finančné záruky spoločného uskutočnenia určitého projektu.*“ Cieľom ustanovenia bolo posilniť zodpovednosť členských štátov za rozpočtovú disciplínu a posilnenie dôveryhodnosti vo fiškálnu stabilitu⁸³ členských štátov EÚ. Pôvodný striktný zámer normotvorcov potvrdzuje aj to, že bola povolená jediná výnimka v prípade, že ide o vzájomné finančné záruky pri spoločnej realizácii vybraného zámeru v zmysle čl. 107 ods. 3 písm. b) ZFEÚ. V danom kontexte aj M. Částek⁸⁴ uvádza, že aj finančná pomoc zo strany EÚ, t. j. z rozpočtu EÚ, poskytovaná na zákl. čl. 122 ZFEÚ nemôže slúžiť k vyrovnávaniu finančných záväzkov verejných subjektov členských štátov a môže byť poskytovaná v súlade s úpravou primárneho práva. ECB i národným centrálnym bankám je rovnako zmysle čl. 123 ZFEÚ zakázané akékoľvek menové financovanie rozpočtu verejného sektora, aby poskytovali úvery či orgánom EÚ alebo subjektom verejného sektora členských štátov, čím by poskytovali čiastočné krytie pre ich rozpočtové deficity. ECB a národné centrálné banky nemôžu ani odkupovať dlhopisy vymenovaných subjektov, keďže už vtedy sa vedelo, že by to viedlo k uvoľneniu rozpočtovej zodpovednosti a škodlivým dopadom či už na menovú politiku, úrokové sadzby a mieru inflácie. H. Tietmeyer, ktorý stál pri zrode eurozóny sa v tom čase hrdil tým, že: „*Bol vytvorený regulačný rámec (presne taký po akom volá ordoliberalizmus), pomocou ktorého – vo svetle všetkých skúseností menovej politiky realizovanej v minulosti – je samozrejme možné zaručiť dlhodobé stabilné peniaze.*“⁸⁵ Ved' aj A. Merkelová ešte vo februári 2010 zdôrazňovala: „*Máme zmluvu, ktorá nepripúšťa záchranu členského štátu iným štátom.*“⁸⁶ Avšak politické záujmy a vôľa pokračovať v projekte eura boli silnejšie ako právne záväzky. ECB fakticky akceptovaním štátnych dlhopisov pri úverových operáciách podporuje všetky štáty

⁸³ Porovnaj Dědek, O.: Historie evropské měnové integrace. Od národních měn k euru. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 165.

⁸⁴ Syllová, J. – Pítrová, L. – Paldusová, H. a kol.: Lisabonská smlouva. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 518.

⁸⁵ Tietmeyer, H.: Euro a ekonomika v transformaci. Praha: Megaprint, Liberální institut, 1999, s. 9.

⁸⁶ Illmer, A.: Merkel Rules Out German Bailout for Greece. In: DW, 1. 3. 2010.

a rovnako má možnosť financovať vlády prostredníctvom mechanizmu prijímania dlhopisov vo forme kolaterálu. ECB sa bráni tým, že čl. 123 ZFEÚ neporušuje preto, že nákupy verejných dlhových nástrojov realizuje na sekundárnom trhu a poukazuje na nariadenie Rady ES č. 3603/93,⁸⁷ podľa ktorého sa nesmú používať nástroje na obchádzanie cieľa, ktorý zákaz menového financovania sleduje.

Za nebezpečný právny precedens považujem aj skutočnosť, že *finančná pomoc Grécku bola v zmysle úverových dohôd⁸⁸ subsumovaná pod čl. 122 ods. 2 ZFEÚ: „Ak členský štát má alebo mu hrozia závažné ťažkosti spôsobené prírodnými katastrofami alebo výnimočnými udalosťami, ktoré sú mimo jeho kontroly, môže Rada za určitých podmienok na návrh Komisie rozhodnúť o poskytnutí finančnej pomoci Únie dotknutému členskému štátu. Predseda Rady informuje o prijatom rozhodnutí Európsky parlament.“* Podľa danej argumentácie by sme museli pripustiť, že Gréci mali svoj vývoj, teda život zjavne nad reálne ekonomické pomery mimo vlastnej kontroly.⁸⁹ Zároveň takáto forma solidarity bola nebezpečným precedensom a signálom pre zadlžovanie ostatných štátov únie a budúce nárokovanie podobnej finančnej solidarity. Ustanovenie čl. 122 ods. 2 ZFEÚ, ktorého podstata bola v možnosti pomoci členskému štátu zo strany EÚ v prípade prírodných pohrôm alebo iných podobných mimoriadnych udalostí bez možnosti ich ovplyvnenia (napr. teroristický útok), *bolo opätovne aplikované aj v súvislosti so zriadením dočasného⁹⁰ a neskôr permanentného eurovalu.* Takže bol všeobecne akceptovaný výklad, že hroziace dlhové problémy účastníckych štátov eurozóny sú vyvolané finančnou krízou, t. j. boli spôsobené výnimočnými udalosťami mimo ich kontroly, čo je podľa nášho názoru až na hrane právnej fikcie. V danej súvislosti však bola opomenutá skutočnosť, že uvedené ustanovenie zmluvy umožňuje poskytnutie finančnej pomoci len EÚ a nie jednotlivým členským štátom bez ohľadu, či by postupovali samostatne alebo koordinovane. EFSM tak bol vytvorený pomocou veľmi extenzívneho výkladu ustanovenia ZFEÚ v právnom stave, kedy primárne právo EÚ nepredpokladalo jeho existenciu. Práve z toho dôvodu vzniku permanentného eurovalu (ESM⁹¹), predchádzalo novelizovanie zakladajúcich zmlúv, keď sa čl. 136 ods. 1 ZFEÚ s účinnosťou od 1. 1. 2013⁹² doplnil o dva pododseky: „Na základe odporúčania Európskej komisie a po porade s Európskym

⁸⁷ Nariadenie Rady ES č. 3603/93 z 13. 12. 1993, ktorým sa stanovujú definície na uplatňovanie zákazov uvedených v článkoch 123 a 125 ZFE. Ú. v. ES L 332, 31. 12. 1993, s. 1.

⁸⁸ Dohoda medzi veriteľmi (Veriteľská dohoda medzi Belgickým kráľovstvom, Spolkovou republikou Nemecko, Írskou republikou, Španielskym kráľovstvom, Francúzskou republikou, Talianskou republikou, Cypruskou republikou, Luxemburským veľkoveľkostvom, Maltskou republikou, Holandským kráľovstvom, Rakúskou republikou, Portugalskou republikou, Slovinskou republikou, Slovenskou republikou a Fínskou republikou) a dohoda o úverovom mechanizme pre Grécko uzavretá 8. 5. 2010, nadobudla platnosť 11. 5. 2010. V dohode o pôžičke v eurozóne sa stanovuje, že pokiaľ budú v jej rámci existovať nevyrovnané sumy, dohoda medzi veriteľmi je plne platná a účinná počas trojročného programového obdobia.

⁸⁹ Napr. druhé najvyššie dôchodky v OECD, nízky vek odchodu do dôchodku, skoré výsluhové dôchodky, vrátane falšovania ekonomických ukazovateľov štátu.

⁹⁰ Nariadenie Rady č. 407/2010 z 11. 5. 2010, ktorým sa zriaďuje európsky finančný stabilizačný mechanizmus.

⁹¹ Zásady ako aj pravidlá podmienenosti finančnej pomoci v rámci mechanizmu a jeho kontroly sú stanovené nariadením Rady EÚ č. 407/2010 z 11. 5. 2010, ktorým sa zriaďuje európsky finančný stabilizačný mechanizmus.

⁹² Zmena primárneho práva, ktorá výslovne povoľuje vytvorenie mechanizmu pre podporu štátov eurozóny, ktoré sa ocitnú vo finančných problémoch, bola realizovaná procedúrou zjednodušeného princípu pre prijímanie zmien podľa čl. 48 ods. 6 ZFEÚ. Nové opatrenie by tak, podľa tohto článku, nijako nemalo rozšíriť právomoci prenesené na EÚ zmluvami.

parlamentom môžu členské štáty, ktorých menou je euro, vytvoriť mechanizmus pre stabilitu, ktorý sa má v nevyhnutných prípadoch aktivovať na zabezpečenie stability eurozóny. O poskytnutí akejkoľvek požadovanej finančnej pomoci v rámci mechanizmu sa rozhodne⁹³ na základe návrhu Európskej komisie a podľa prísnych kritérií podmienenosti v súlade so zásadami a cieľmi EÚ.“⁹⁴ Ďalšie právne kľúčky, ktoré spôsobujú právnu i ekonomickú nestabilitu boli zvolené pri reštrukturalizácii gréckeho dlhu, v rámci ktorého si EÚ dáva pozor na to, aby toto riešenie nevyznelo ako oficiálny bankrot – nútená reštrukturalizácia dlhu, pretože by to spustilo platnosť poistiek proti úverovému zlyhaniu (CDS) gréckych dlhopisov, čo môže mať nepredvídané následky v podobe paniky, podobnej aká vznikla pri páde investičnej banky Lehman Brothers. Takže EÚ vynašla nový pojem „haircut“, ktorý začala používať v oficiálnych právnych aktoch,⁹⁵ pričom do slovenského znenia právnych textov je preložený ako „osobitné zrážky“. Pritom v ekonomickom zmysle ide v podstate o riadený bankrot štátu, riadenú reštrukturalizáciu dlhu štátu.

3 Reforma primárneho práva EÚ

Som toho názoru, že je potrebné pripraviť podmienky pre reštart HMÚ ako základného výstavbového prvku EÚ, dôkladné a jasné ekonomické i právne základy efektívnejšej hospodárskej a menovej únie, ktoré by boli striktne realizovateľné v praxi. Je nevyhnutné vyriešiť komplex pravidiel, otázok, problémov a nedokonalostí zakódovaných do „genetickej výbavy EÚ“ prevažne v dôsledku nesprávnych politických kompromisov, či v dôsledku obchádzania a neuplatňovania v praxi. V rámci výstavby HMÚ sa zabudlo na viacero odporúčaní, napr. veď už J. Delors v roku 1988 odporúčal, že HMÚ musí byť sprevádzaná spoločným hodnotením ekonomického rozvoja, čím by sa vytvoril okruh efektívnejšej koordinácie hospodárskych politík členských štátov. Ďalej uvádzal, že únia by mala monitorovať celkovú hospodársku situáciu, hodnotiť konzistentnosť vývoja jednotlivých štátov s ohľadom na spoločné ciele a v oblasti rozpočtov odporučil zaviesť horný limit pre rozpočtový deficit, s tým, že situácia každého členského štátu sa má posúdiť osobitne. V priebehu vyjednávania o podobe tzv. Maastrichtskej zmluvy zmizlo z dohody o novom rámci menovej únie ustanovenie o vzájomnej pomoci pri problémoch s platobnou bilanciou, ktoré v zmluvách o Európskom spoločenstve nechýbalo od roku 1958. Odrážalo to najmä názor Nemecka, že vzor optimálnej disciplíny by pre členské štáty mala stelesňovať samotná menová únia, rovnako ako presvedčenie, že akonáhle vznikne euro, financovanie deficitov bežných účtov platobných bilancií v rámci eurozóny už naďalej nebude predstavovať problém.

Za základný problém koordinácie fiškálnych politík v rámci HMÚ považujem nielen nedostatočnosť mechanizmov zabezpečujúcich rozpočtovú zodpovednosť v rámci ich vynútiteľnosti, ale najmä ich systémové nedodržiavanie z minulosti, ktoré

⁹³ Na hlasovaní o uvedených opatreniach sa zúčastňujú iba členovia Rady, ktorí zastupujú členské štáty s menou euro.

⁹⁴ Zmena a doplnenie Zmluvy o fungovaní Európskej únie v súvislosti s mechanizmom pre stabilitu pre členské štáty, ktorých menou je euro. Ú. V. EÚ C 247 E/22, 17. 8. 2012.

⁹⁵ Napr. rozhodnutie ECB č. 2012/32 z 19. 12. 2012 o dočasných opatreniach týkajúcich sa akceptovateľnosti obchodovateľných dlhových nástrojov vydaných alebo plne garantovaných Helénskou republikou.

sa stalo precedensom a morálnym hazardom na najvyššej úrovni. Okrem chýbajúcich striktných a vynútiteľných pravidiel rozpočtovej disciplíny, chýba eurozóne aj väčšia fiškálna koordinácia, ktorá by sledovala výnosy z rozsahu a zamedzila občasným procyklickým politikám. Zavedenie fiškálnych transferov v HMÚ sa za istých okolností a stanovených pravidiel v kontexte tlaku na štrukturálne reformy v danom štáte môže prejavovať ako pozitívny krok, a to nielen zo stabilizačných dôvodov v prípade asymetrických šokov počas recesie, ale aj ako efektívny nástroj redistribučnej a štrukturálnej politiky. Hoci zdieľanie rizika medzi členmi menovej únie nezaručí istotu kompenzácie dopadu šoku, vedie k efektívnejšiemu zvládaniu krízových situácií v únii.

Vyššie uvedené problematické ustanovenia, ďalšie otázky (napr. mandát Európskej centrálnej banky, ktorý je právne fixovaný výhradne na zabezpečovaní cieľu cenovej stability) a celý rad zmien, ktoré sú predpokladané v správe *Smerom k skutočnej hospodárskej a menovej únii* (banková únia, koordinácia fiškálnych politik členských štátov, fiškálny federalizmus), ako aj inštitucionálna reforma EÚ, je možná len komplexnou reformou primárneho práva EÚ (Zmluva o EÚ a Zmluva o Fungovaní EÚ), t. j. prijatím najlepšie nových zakladajúcich zmlúv. Predmetom reformy by mali byť aj systémové otázky týkajúce sa napr. výrazného obmedzenia finančných derivátov, regulácie finančných trhov i ratingových agentúr, kapitálovej primeranosti. Prípadné bezzubé kompromisné riešenia, či formálne kroky určené pre upokojenie trhov, ktoré boli realizované v predošliých rokoch, by sa EÚ a najmä eurozóne mohli časom vypomstiť. Veď dnes je zjavné, že lídri EÚ podcenili fakt, že ekonomická integrácia v EÚ prebehla inštitucionálnu a politickú integráciu. Som tej mienky, že užšia integrácia v záujme dobudovania plnohodnotnej HMÚ vrátane súvisiacich oblastí by mala byť realizovaná na užšom základe účastníckych štátov eurozóny, ktoré by tak vytvorili integrované jadro EÚ. Nemuselo by ísť o všetky účastnícke štáty eurozóny, ale len tie, ktoré sa slobodne rozhodnú akceptovať nanovo nastavené pravidlá a mechanizmy a legítimne, na základe diskusie s vlastnými občanmi, odovzdať spoločenské potrebné kompetencie a zriecť sa tak časti svojej suverenity. Kvôli rozdielnym ekonomickým a v podstate i právnym predpokladom nepreferujem možnosť, aby sa na danej užšej integrácii mohli podieľať aj členské štáty EÚ nezúčastnené na menovej únii. Argumentom na takýto postup je, že prelievanie a šírenie dlhovej krízy v eurozóne je problémom členských štátov podieľajúcich sa na tretej fáze HMÚ, ako aj to, že vhodné kompromisné riešenie na úrovni EÚ-28 je ťažko realizovateľné. Dvojrýchlostná či viacrýchlostná európska integrácia nie je pritom ničím novým⁹⁶ a nepredstaviteľným, keďže v ES/EÚ jestvuje dávnejšie v rôznych formách (napr. samotná eurozóna, schengenský priestor, jednotný európsky patent) a dokonca je predvídaná právnymi normami.⁹⁷

Za žiaduci považujem postup celkovej revízie a zmeny zakladajúcich zmlúv EÚ podľa postupu, ktorý je upravený v čl. 48 ZEÚ. Pri otázkach, ktoré vznikajú, nevyhnutne dochádza ku kolízii so suverenitou štátu a štátnymi ekonomickými

⁹⁶ Samotný pojem je už pomerne starý, keďže oficiálne s ním prišli ešte v roku 1994 nemeckí politici. Pozri Andréani, G.: What future for federalism? Brusel: Centre for European Reform Essays, 2002, s. 7.

⁹⁷ Čl. 20 ZFEÚ ohľadom nadviazania posilnenej spolupráce medzi členskými štátmi EÚ v rámci iných ako výlučných právomocí EÚ.

záujmami, preto bude potrebné, aby prenos suverenity vo vymedzených oblastiach bol realizovaný novými zmluvami medzinárodnoprávnej povahy a v súlade s ústavným systémom členských štátov. Ak by sa postupovalo len v intenciách súčasnej legislatívy EÚ, nešlo by o právne adekvátne riešenie. V tomto kontexte už napr. nemecký spolkový ústavný súd⁹⁸ vyhlásil právo na rozpočet a dane za odborné oblasti, ktoré sú zvláštne odkázané na demokratickú legitimitu v štátnych primárnych oblastiach a ich d'alekosiahle prenesenie⁹⁹ na medzinárodné inštitúcie alebo na EÚ by mohlo viesť k protiústavnému stavu.¹⁰⁰ Využiť možnosť spočívajúcu na posilnenej spolupráci podľa čl. 136 a 138 ZFEÚ je nedostatočné, keďže tak nemožno riešiť základné problémy. Hľadanie iných právnych kľúčiek, napríklad jeden zo spolutvorcov tzv. Lisabonskej zmluvy J. Piris¹⁰¹ navrhol, kvôli problematike dohody všetkých členských štátov EÚ, uzavretie separátnej medzinárodnej zmluvy, ktorá by riešila užšiu integráciu medzi signatárskymi štátmi tejto novej medzinárodnej zmluvy. Podobným spôsobom bola uzavretá Zmluva o stabilite, koordinácii a riadení v HMÚ (tzv. „fiškálny pakt“), ktorá ide ako samostatná medzinárodná zmluva mimo právneho systému EÚ, avšak využíva viaceré inštitúcie EÚ, čo do systému vnáša podľa môjho názoru v istom smere ešte väčší zmätok a pochybnosti. L. Maduro nazval fiškálny pakt *právnym monštrum*,¹⁰² nakoľko obchádza doteraz zabehnuté postupy v EÚ, podľa ktorých by podobný právny prepis musel byť s najväčšou pravdepodobnosťou súčasťou revízie primárneho práva a navyše je právne pomerne jednoducho obíditeľný. Proces vedúci k zmene zakladajúcich zmlúv je zložitý a vyžaduje si čas, keďže je nevyhnutná diskusia s Európskym parlamentom, zvolanie konventu (zložený zo zástupcov vnútroštátnych parlamentov, hláv štátov o predsedov vlád členských štátov, Európskeho parlamentu a Európskej komisie), následnej konferencie zástupcov vlád členských štátov, ktorí sa spoločne dohodnú na zmenách realizovaných v zmluvách. V konečnom dôsledku zmena zmlúv vstúpi do platnosti až po ratifikácii všetkými členskými štátmi v súlade s ich ústavnými predpismi, čo ako ukázala minulé skúsenosť, je často politicky zložito realizovateľné. Hoci daná cesta nie je jednoduchá a rýchla, EÚ potrebuje mať pre svoje fungovanie v dlhodobejšom horizonte nastavené jasné mechanizmy, aby dokázala naplniť svoje ekonomické ciele v globalizovanom prostredí.

4 Literatúra

AZOULAI, L. – MADURO, M. L. – DEWITTE, B. – KOCHAROV, A. 2012. Another Legal Monster? In: EUI Debate on the Fiscal Compact Treaty. EUI Working Papers, Florence, s. 12.

BAGUS, P. 2011. Tragédia eura. Bratislava: Trim Broker.

⁹⁸ Rozsudok druhého senátu Spolkového ústavného súdu SRN zo dňa 30. 6. 2009.

⁹⁹ Teda týkajúce sa nielen prenesenia ojedinelých prípadov, alebo pri nastávajúcich zvláštnych koordinačných problémoch.

¹⁰⁰ Obmedzením je najmä tzv. imperatív nezmeniteľnosti obsiahnutý v čl. 79 nemeckej ústavy, ktorý zabetónoval niektoré základné princípy, predovšetkým demokraciu, federalizmus a trhové hospodárstvo.

¹⁰¹ Právny poradca Európskej rady a bývalý generálny riaditeľ DG pre právne služby. Piris, J.: The Future of Europe: Towards a Two-Speed EU? Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

¹⁰² Azoulai, L. – Maduro, M. L. – DeWitte, B. – Kocharov, A.: Another Legal Monster? In: EUI Debate on the Fiscal Compact Treaty. EUI Working Papers, s. 12.

- CALMFORS, L. 2005. What remains of the Stability Pact and What Next? Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studie.
- DĚDEK, O. 2008. Historie evropské měnové integrace. Od národních měn k euru. Praha: C. H. Beck.
- EU's Runaway Train – How the EU neglected principles of openness and accountability in its reaction to the financial crisis. Brusel: New Direction – The Foundation for European Reform, 2012.
- GRAUWE, P. 2005. The Economics of Monetary Union.. Oxford: Oxford University Press, 6th Edition.
- KOHOUT, P. 2011. Finance po krizi. Evropa na cestě do neznáma. Praha: Grada Publishing, 3. vydanie.
- MUCHOVÁ, E. – LISÝ, P. 2009. Fiškálna politika v hospodárskej a menovej únii. Bratislava: Iura Edition.
- PIRIS, J. 2012: The Future of Europe: Towards a Two-Speed EU? Cambridge: Cambridge University Press.
- SYLLOVÁ, J. – PÍTROVÁ, L. – PALDUSOVÁ, H. et al. 2010. Lisabonská smlouva. Komentář. Praha: C. H. Beck, 1. vydanie.
- ŠAROCH, S. – TOMŠÍK, V. – SRHOLEX, M. 2003. Strategie české hospodářské politiky k současnému procesu rozšíření Evropské měnové unie – kdy nahradit českou měnu eurem. In: IEEP Working Paper, Praha, 2003, No. 5.
- TIETMEYER, H. 1999. Euro a ekonomika v transformaci. Praha: Megaprint, Liberální institut.
- TOMÁŠEK, M. 2007. Evropské měnové právo. Praha: C. H. Beck.
- Towards a genuine Economic and Monetary Union. Report by President of the European Council Herman Van Rompuy, Brussels, 26 June 2012, EUCO 120/12.
- WOOD, P. 2008. Can the Law Prevent Another Financial Crisis? In: Allen & Overy's E-Journal, 17. 12. 2008.

Rozpočtová legislatíva v kontexte zmien v doktrínach fiškálnej politiky v uplynulom desaťročí

Matej Kačaljak¹ Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Budgetary legislation in the context of fiscal policy doctrinal shifts of the last decade

Author's contact details

¹ Comenius University
in Bratislava,
Faculty of Law, Department
of Commercial,
Fiscal and Competition Law,
Šafárikovo námestie 6,
P.O. BOX 313
810 00 Bratislava 1,
matej.kacaljak@flaw.uniba.sk

Abstract: The paper deals with recent challenges to the fiscal policies of modern democratic states. With the progress of debt crises across the old continent the fiscal frameworks of EU Member States face imminent need to rethink their fiscal frameworks. There is a demand for shift in focus from transparency and reduction of information asymmetry towards quantitative fiscal rules. Furthermore, the challenge is being tackled both on the national level as well as on the level of European Union as a whole.

Keywords: debt crises, fiscal rules, fiscal transparency, European fiscal compact

1 Úvod

Bez veľkého preháňania je možné konštatovať, že aktuálna dlhová kríza v členských štátoch eurozóny predstavuje bezprecedentnú situáciu vo vzťahu k rozpočtovému hospodáreniu suverénnych demokratických republík. Výnimočnosť uvedenej situácie však nevyplýva zo samotnej skutočnosti, že by sa suverénne štáty stretávali s neschopnosťou splácať svoje dlhy, nakoľko v histórii bolo možné pozorovať značné množstvo štátnych bankrotov. Súčasná situácia je osobitá najmä z dôvodu vplyvu iných faktorov, ktorými sú okrem iných:

1. rastúca odkázanosť obyvateľstva na prostriedky z verejných zdrojov;
2. vysoká miera medzinárodného pohybu kapitálu a z toho prameniaca previazanosť ekonomík;
3. existencia eurozóny ako unikátneho projektu spoločnej meny pre značné množstvo suverénnych štátov.

Prvé dva uvedené faktory, majúce skôr ekonomický charakter, môžu čiastočne vysvetľovať motivácie vlád členských štátov Európskej únie za riešeniami, ktoré je možné považovať za rovnako výnimočné, ako situácia na ktorú reagujú. Tretí z uvedených faktorov, ktorý je výlučne právno-politického charakteru, však predstavuje priamu príčinu vzniknutej situácie. V nasledujúcom texte bude pozornosť venovaná jednotlivým faktorom, ktoré vo svojej vzájomnej súvislosti predstavujú významné výzvy pre podobu fiškálnych politík moderných ekonomík, vrátane Slovenskej republiky, do budúcnosti.

2 Faktory zmien v rozpočtovej politike

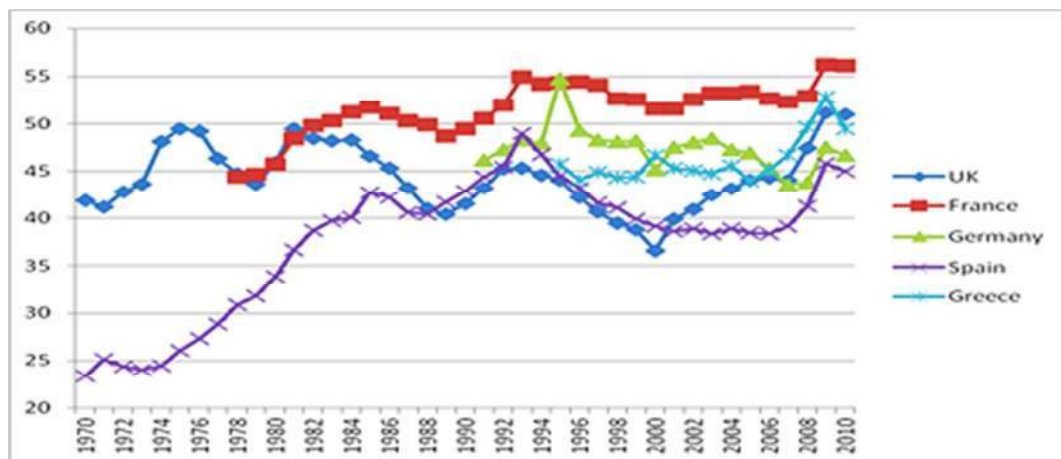
Rastúca odkázanosť obyvateľstva na prostriedky z verejných zdrojov

Na úvod je vhodné podotknúť, že rozpor medzi vnímanou odkázanosťou a reálnou odkázanosťou môže byť značný, autor tohto príspevku však nemá vedomosť o výskume, ktorý by sa uvedenou problematikou zaoberal.¹⁰³

Vychádzajúci z anekdotických dôkazov, uskutočnených priamym dopytom na svojich cvičeniach autor tohto textu rozumie,¹⁰⁴ že mnohí dopytovatelia zotrvali v presvedčení, že všetkým štátnym funkciám by hrozil bezprostredný kolaps, ak by sa mal objem prostriedkov plynúcich cez verejné rozpočty znížiť. Vysvetlenie môže prameniť v ľahostajnosti širokej verejnosti k podrobnostiam financovania verejných, ako aj v neprimeraných vyjadreniach predstaviteľov vládnej moci, z ktorých sa dá vyabstrahovať, že vláda má pod kontrolou celú ekonomiku.¹⁰⁵

Je zrejmé, že uvedené presvedčenie je v príkrom rozpore so štruktúrou výdavkov napríklad slovenského štátneho rozpočtu, pričom uvedený rozpor by bol ešte vypuklejší ak by bolo možné relevantne zohľadniť efektívnosť vynakladania verejných zdrojov.

Každopádne však ostáva faktom, že uplynulé desaťročia vzrástol podiel výdavkov verejných rozpočtov na vyprodukovanom HPD vo väčšine európskych štátov.

Obr. 1: Podiel výdavkov verejných rozpočtov na HPD vo vybraných štátoch EÚ (%) (1970 – 2010)

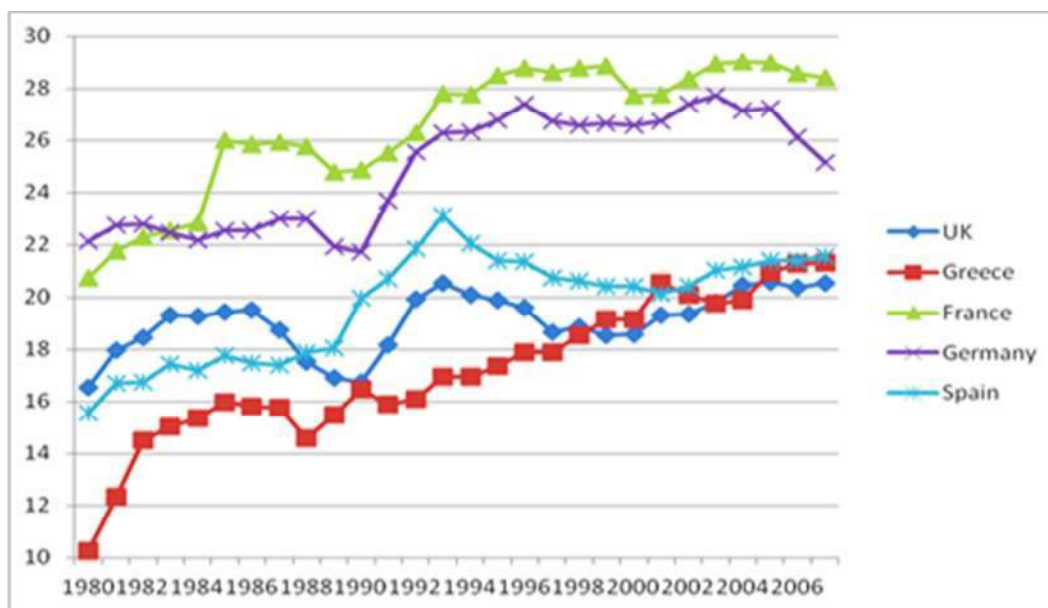
Zdroj: OECD, vlastné spracovanie

¹⁰³ Za spomenutie stojí poznámka K. Morvaya, podľa ktorej „značná časť obyvateľstva disponuje nízkym ekonomickým povedomím a má stále silno skreslené informácie o princípoch trhovej ekonomiky. Preto má značne deformované predstavy aj o tom, čo štát (vláda) ešte reálne môže a dokáže v tej-ktorej oblasti dosiahnuť. Je tu pravdepodobné vzájomné pôsobenie: politik, zneužívajúc nízke ekonomické povedomie verejnosti si dovoľí stavať alternatívy, ktoré by boli „prijateľné“ iba v direktívne riadenej ekonomike. Na druhej strane občan si na základe neadekvátnych prejavov a sľubov politikov utvrdzuje predstavu, že politik ekonomiku aj riadi a naďalej od politika očakáva, že ju aj riadiť bude. Výsledkom sú hybridné riešenia, ktoré prinášajú mimoriadny profit niektorým subjektom, schopným takéto prostredie využiť.“ In: Morvay, K. a kol. *Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska*. Bratislava: SAV 2005, s. 60.

¹⁰⁴ Výskumnou vzorkou sú v tomto prípade študenti 2. ročníka bakalárskeho stupňa vysokej školy, t. j. vekové rozpätie približne 19 – 22 rokov.

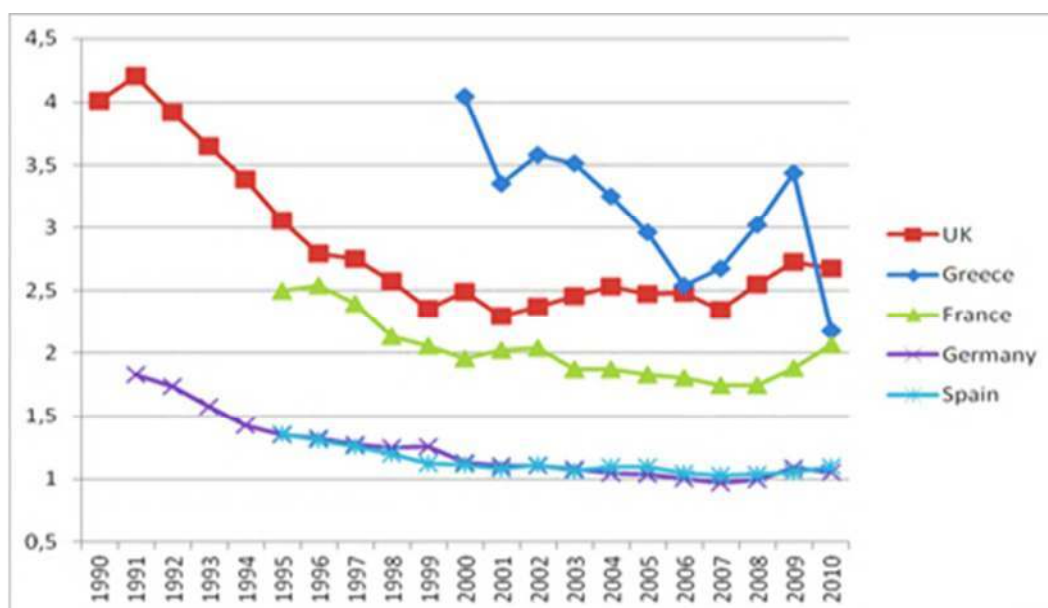
¹⁰⁵ Ako jeden z príkladov je možné spomenúť ostatné vyjadrenie predsedu vlády Slovenskej republiky na konferencii Americkej obchodnej komory 5. marca 2013, kde postavil potrebu konsolidácie verejných rozpočtov do ostrého protikladu s podporou hospodárskeho rastu, čím nepriamo implikoval, že hospodársky rast je možné zabezpečiť výlučne prostredníctvom verejných výdavkov.

Hodná pozornosti je však aj štruktúra výdavkov verejných rozpočtov, kde vzrástol podiel sociálnych transferov, zatiaľ čo podiel výdavkov na obranu klesal.

Obr. 2: vývoj podielu výdavkov na sociálne transfery vo vybraných štátoch EÚ (%) (1980 – 2006)

Zdroj: OECD, vlastné spracovanie

Obr. 3: vývoj podielu výdavkov na obranu vo vybraných štátoch EÚ (%) (1990 – 2010)

Zdroj: OECD, vlastné spracovanie

Z uvedeného vyplýva, že verejné rozpočty sa stali menej pružnými z hľadiska možných krátkodobých úspor. Pri použití uvedených príkladov je napríklad krátkodobo možné nevynakladať výdavky na obnovovanie vojenskej techniky, množstvo prijímateľov úhrad zo systému sociálneho zabezpečenia ani výšku úhrad však vláda nie je schopná ovplyvniť.

Je tiež možné dôvodiť, že v prípade štátneho bankrotu, teda neschopnosti štátu splácať svoje záväzky by v súčasnosti boli viac ohrozené aj výdavky na sociálne transfery. Uvedené podčiarkuje zvýšenú citlivosť obyvateľstva na prípadné rozpočtové škrt, nakoľko toto dôvodne očakáva, že by sa prípadné šetrenie na verejných výdavkoch priamo dotklo súkromných dôchodkov.

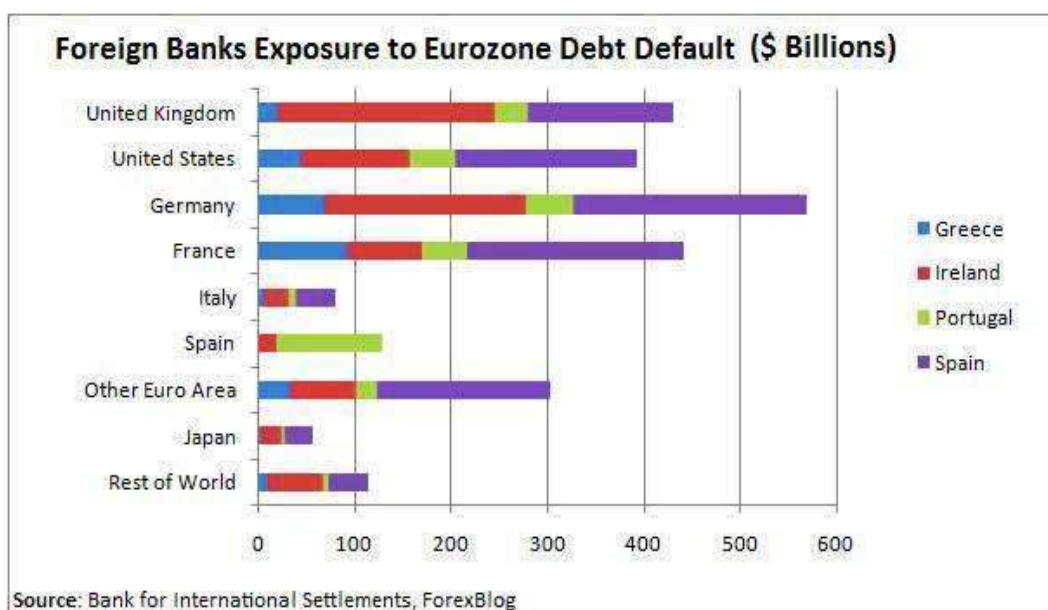
Uvedený faktor môže predstavovať jeden z hlavných dôvodov, prečo sú v súčasnosti vlády opatrnejšie s konsolidáciou verejných financií na výdavkovej strane verejných rozpočtov. To však zároveň znamená, že konsolidácia sa uskutočňuje prevažne na príjmovej strane, čím sa otvára priestor pre ďalší rast podielu verejných výdavkov na HDP.

Vhodnou otázkou de lege ferenda ostáva, či je do budúcnosti únosné, aby rozpočtové právo neriešilo takúto situáciu ex ante.

Vysoká miera medzinárodného pohybu kapitálu a z toho prameniaca previazanosť ekonomík

Odstránenie bariér medzinárodného pohybu kapitálu v uplynulých desaťročiach je sprevádzané aj väčšou možnosťou prelievania dlhu cez hranice suverénnych štátov.

Z nasledujúceho grafu je možné pozorovať expozíciu bánk vybraných štátov voči verejným dlhom štátov patriacich do tzv. skupiny PIGS, t. j. Portugalsko, Írsko, Grécko, Španielsko.

Obr. 4: Expozícia bánk voči dlhom vybraných štátov EÚ (mld. USD)

Zdroj: ForexBlog

Osobitnú pozornosť a podrobnejší rozbor si v súčasnosti zaslúži aj ukazovateľ expozície európskych bánk voči verejným dlhom Grécka.

V nasledujúcej tabuľke sú zobrazené európske banky, ktoré držali dlhopisy Grécka ku dňu 8.12.2011 v hodnote presahujúcej 500 miliónov eur.

Tab. 1 Expozícia vybraných bánk voči gréckemu dlhu

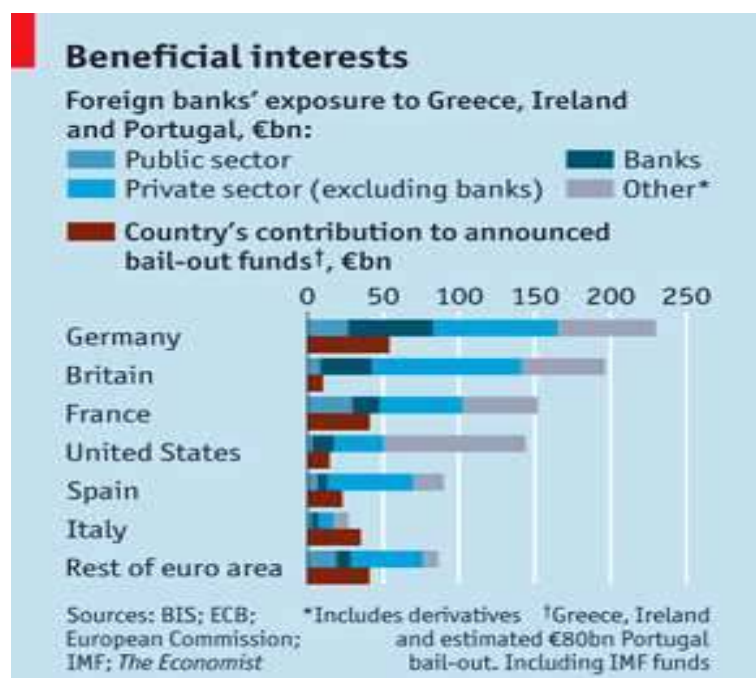
Banka	Expozícia/Splatnosť dlhopisu (Milióny EUR)							
	2 mesiace	1 rok	2 roky	3 roky	5 rokov	10 rokov	15 rokov	Spolu
BNP Paribas	36	254	314	431	347	1095	1729	4206
Dexia	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	4034
Marfin Popular Bank Pub.	40	204	1459	151	346	686	138	3023
Commerzbank AG	0	13	4	0	29	221	2699	2967
Bank Of Cyprus Public	0	13	74	43	600	90	1084	1903
Societe Generale	60	343	646	289	220	256	34	1848
BPCE	0	70	102	23	0	208	892	1295
Deutsche Bank AG	21	304	152	114	53	62	168	875
Intesa Sanpaolo	12	1	1	1	136	214	482	874
Royal Bank of Scotland	0	41	24	98	35	392	239	830
Banco Comercial Portugues	56	323	0	51	169	210	3	812
ING Bank NV	0	10	190	33	261	0	240	735
Landesbank Baden- Wurt.	80	62	18	25	225	199	19	628
Unicredit	0	86	33	89	109	239	7	563
HSBC	0	152	52	87	118	79	50	538
WGS Bank AG	0	0	0	0	0	144	387	531

Zdroj: Bloomberg

Vo vzťahu k Cyperským bankám stojí za zmienku, že ich kumulovaná expozícia voči gréckemu verejnému dlhu predstavovala 4,9 miliardy eur, pričom HDP Cypru v roku 2011 v bežných cenách predstavovalo 17,97 miliardy eur. Expozícia cyperských bánk voči gréckemu verejnému dlhu tak predstavovala v roku 2011 27,4 % HDP Cypru.

Taktiež je potrebné zohľadniť, že európske banky nedržia, resp. nedržali len grécky verejný dlh, ale tiež predstavovali významných veriteľov súkromného sektora.

Ak teda verejní predstavitelia Európskej únie používali vo svojich prejavoch termín „nákaza“, naznačovali tým, že ak by niektorý z európskych štátov prestal platiť svoje záväzky voči veriteľom, existuje nezanedbateľné riziko, že to povedie k technickej insolventnosti bánk v iných európskych krajinách, najmä v Nemecku a vo Francúzsku.

Obr. 5: Pomer dlhov verejného sektora, bánk a súkromného sektora Grécka, Írska a Portugalska na pasívach bánk (mld. EUR)

Zdroj: The Economist

Snaha rozložiť uvedené riziko na väčší počet subjektov sa zdá byť v tomto ohľade pochopiteľná a teda zámer vytvoriť „záchranné mechanizmy“ (viď nižšie) má z hľadiska Nemecka svoje hlboké opodstatnenie. Zároveň je to možné vnímať ako čiastočné vysvetlenie, prečo sa „ponechanie Grécka jeho osudu“ nepovažovalo za reálnu alternatívu. S ohľadom na vyššie uvedené tak nepodstupovala eurozóna len reputačné riziko, ale viacerým z jej členských krajín hrozili aj reálne hospodárske škody.

Existencia eurozóny ako unikátneho projektu spoločnej meny pre značné množstvo suverénnych štátov

Eurozóna je v súčasnosti koncipovaná v rámci tzv. asymetrického modelu, t. j. menová politika bola jej členskými štátmi delegovaná na spoločnú inštitúciu, ktorou je Európska centrálna banka, zatiaľ čo rozpočtové politiky ostali v rukách jednotlivých členských štátov a sú len „koordinované“.

Eurozóna nepredstavuje historicky prvý projekt menovej únie, hoci je možné konštatovať, že zatiaľ mal najbližšie k tomu, aby bol historicky prvým úspešným projektom menovej únie.¹⁰⁶ Na príkladoch neúspešných menových únií v minulosti je však možné demonštrovať, že „skutočná menová únia má šancu na úspech iba vtedy, ak je podložená nielen jednotnou menou, ale že pre túto menovú úniu je zriadená jednotná centrálna banka s jednotnou menovou politikou. To samozrejme znamená presah menovej suverenity z účastníckych štátov menovej únie na celé spoločenstvo, ktoré takú menovú úniu tvorí.“¹⁰⁷

¹⁰⁶ Pozri bližšie Tomášek, M. Evropské ménové právo. 2. aktualizované a doplnené vydání. C. H. Beck: Praha 2007, s. 3.

¹⁰⁷ Tomášek, M. Evropské ménové právo. 2. aktualizované a doplnené vydání. C. H. Beck: Praha 2007, s. 3.

Ako však ukazujú ostatné udalosti, podmienku jednotnej centrálnej banky s jednotnou menovou politikou nie je možné považovať za postačujúcu podmienku úspechu menovej únie, skôr je možné sa prikloniť k názoru, že ide o podmienku *sine qua non* a pre úspech menovej únie v súčasnej podobe bude potrebné naplnenie ďalších podmienok, pričom opäť len právo bude mať pri ich formulovaní a vynucovaní významnú úlohu.

Hodná povšimnutia je aj skutočnosť, že tvorcovia teórie optimálnej menovej oblasti, ktorej testu bol projekt eurozóny podrobený, naznačujú situácie, keď nie je možné jednoznačne odporúčať suverénnemu štátu členstvo v menovej únii. Uvedenými situáciami sú:

„(1) vláda má záujem dlhodobo udržiavať mieru inflácie na rozdielnej úrovni ako je úroveň inflácie v menovej únii;

(2) vláda má záujem aktívne využívať menový kurz ako nástroj politiky podpory zamestnanosti na ovplyvňovanie výšky reálnych miezd;

(3) vláda má záujem využívať menový kurz na uplatňovanie politiky „ožobrač blízneho svojho“, t. j. na zvýšenie miery domácej zamestnanosti na úkor susedných krajín;

[...]

(5) vláda chce využívať nástroje monetárnej expanzie na financovanie vládnych výdavkov, a disciplína vyžadovaná od členov menovej únie by jej to neumožňovala;

[...]

(9) vytvorenie menovej únie by odstránilo jednu z dimenzií štátnej suverenity vo význame symbolu národnej nezávislosti;

(10) vláda má záujem optimalizovať denominácie meny v súlade s príjmom na hlavu jej vlastných obyvateľov;

(11) vláda má záujem si zachovať menovú suverenitu pre potreby využívania menovej expanzie na financovanie vojnových výdavkov;

(12) vláda má záujem nezverejňovať svoje hospodárske štatistiky, čo predstavuje napríklad dôvod vystúpenia ZSSR z Medzinárodného menového fondu a následne aj vystúpenie jeho satelitných ekonomík z MMF na priamy nátlak ZSSR;

(13) neexistencia zodpovedného politického a ekonomického vedenia v krajine schopného udržať režim pevných výmenných kurzov v rovnováhe;

(14) vláda nie je schopná, resp. ochotná udržiavať vyrovnaný verejný rozpočet v takej miere, aby bola zabezpečená stabilita výmenného kurzu;

[...]

(16) partnerské štáty sú chudobnejšie a budú sa domáhať pomoci, vyrovnávacích platieb, prípadne neprimerane vysokého podielu na výdavkoch menovej únie;

(17) vláda nie je ochotná prijať mieru integrácie predpokladanú dohodou o vytvorení menovej únie, napr. spoločné štandardy, imigračná, pracovná a daňová legislatíva.“¹⁰⁸

¹⁰⁸ Mundel, R. A. *Optimal currency areas*. Extended version of a luncheon speech presented at the a Conference on Optimum Currency Areas, @ Tel-Aviv University, December 5, 1997 [Online] [cit. 2011-08-11] Dostupné na internete: <<http://www.columbia.edu/~ram15/eOCATAviv4.html>>.

Z uvedeného zoznamu situácií je evidentné, že niektoré z nich nie sú automaticky eliminované rozhodnutím štátu zúčastniť sa menovej únie a existuje hrozba, že sa vláda tohto členského štátu pokúsi ťažiť z výhod členstva v menovej únii, no nemá záujem preukázať dostatočnú mieru zodpovednosti pri plnení ekonomických predpokladov, ktoré sú s členstvom v menovej únii implicitne spojené.

Najmä vo vzťahu k bodom 14 a 16 je nutné zohľadniť skutočnosť, že právna konštrukcia eurozóny v zásade vychádza z málo realistického predpokladu zodpovedného prístupu k rozpočtovej politike, keď vylučuje transfery medzi členskými štátmi navzájom,¹⁰⁹ monetizáciu dlhu,¹¹⁰ či privilegovaný prístup k finančným inštitúciám.¹¹¹ Ako kompenzácia bol navrhnutý mechanizmus predchádzania nadmerného deficitu,¹¹² ktorého efektívnosť pri korekcii tvorby nadmerných deficitov členskými štátmi eurozóny sa však nepreukázala.¹¹³

Ako tiež naznačujú niektorí autori,¹¹⁴ ani trhové indikátory v podobe dlhodobých úrokových mier nepredstavujú spoľahlivý indikátor zodpovednej fiskálnej politiky, keď ich reakcia je nelineárna, t. j. najprv trhy reagujú veľmi pomaly a následne ich reakcia vykazuje známky paniky. Vo zvýšenej miere sa uvedený jav prejavil v prípade reakcie na rozpočtové problémy členských štátov eurozóny, kde malo zrejme nezanedbateľný vplyv aj nesprávne vyhodnotenie implicitných garancií zo strany veriteľov¹¹⁵ (ako napríklad v prípade dlhodobých úrokových mier gréckych dlhopisov).

Je tak možné zhrnúť, že členstvo v eurozóne vládam jej členských štátov značne zúžilo priestor pri štrukturovaní fiškálnej politiky.

- 1) Na jednej strane už nemajú možnosť preniesť časť svojich dlhov na obyvateľstvo prostredníctvom menovej expanzie, čo dlhodobo predstavovalo nástroj, ktorý mal

¹⁰⁹ Článok 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie „Únia nezodpovedá za záväzky ani nepreberá záväzky ústredných vlád, regionálnych, miestnych a iných verejných orgánov, iných subjektov spravovaných verejným právom alebo verejnoprávnymi podnikmi ktoréhokoľvek členského štátu bez toho, aby boli dotknuté vzájomné finančné záruky spoločného uskutočnenia určitého projektu. Členský štát nezodpovedá za záväzky ani nepreberá záväzky ústredných vlád, regionálnych, miestnych a iných verejných orgánov, iných spravovaných verejným právom alebo verejnoprávnymi podnikmi iného členského štátu bez toho, aby boli dotknuté vzájomné finančné záruky spoločného uskutočnenia určitého projektu.“

¹¹⁰ Článok 123 Zmluvy o fungovaní Európskej únie „Prečerpávanie účtov či získavanie iného druhu úveru v Európskej centrálnej banke alebo v centrálnych bankách členských štátov (ďalej len „národné centrálné banky“) v prospech inštitúcií, orgánov, úradov alebo agentúr Únie, ústredných vlád, regionálnych, miestnych alebo iných verejných orgánov, iných subjektov spravovaných verejným právom alebo verejnoprávnym podnikom členských štátov je rovnako zakázané ako priame odkúpenie ich pohľadávok alebo dlhov národnými centrálnymi bankami alebo Európskou centrálnou bankou.“

¹¹¹ Článok 124 Zmluvy o fungovaní Európskej únie „Akékoľvek opatrenie, ktoré nie je založené na dôvodoch verejného dohľadu a ktoré umožňuje zvýhodnený prístup inštitúciám, orgánom, úradom alebo agentúram Únie, ústredným vládam, regionálnym, miestnym alebo iným verejným orgánom, iným subjektom spravovaným verejným právom alebo verejnoprávnym podnikom členských štátov k finančným inštitúciám, je zakázané.“

¹¹² Článok 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie „Členské štáty sa vyhýbajú nadmernému štátnemu deficitu.“ a tzv. Pakt stability a rastu (SGP), t. j. Nariadenia (ES) č. 1466/97 a 1467/97.

¹¹³ Bližšie pozri napr. Tomášek, M.: *Evropské ménové právo. 2. aktualizované a doplněné vydání*. Praha: C. H. Beck 2007, s. 82 a nasl.

¹¹⁴ Reinhart, C. – Reinhart, V – Rogoff, K. *Debt overhands: Past and present*. Cambridge: National Bureau of Economic Research 2012, <www.nber.org/papers/w18015>.

¹¹⁵ Pozri napr. Žilinský, J. *What determines borrowing costs of EU countries*. Bratislava: NBS 2009, ISSN 1337-5830, s. 8.

síce mimoriadne škodlivý efekt na reálne bohatstvo obyvateľstva,¹¹⁶ v dôsledku časového oneskorenia takého opatrenia sa však citlivosť voličov jednotlivých štátov na uvedené opatrenie značne líšila (v dôsledku čoho sa pred vytvorením eurozóny líšil aj prístup národných centrálnych bánk k menovej expanzii).¹¹⁷

- 2) Na strane druhej je ich konsolidačné úsilie spojené s poklesom popularity u voličov s ohľadom na okamžitý efekt konsolidačných opatrení na disponibilný dôchodok obyvateľstva.

V spojení s už spomínanou nedostatočnou signalizačnou funkciou trhov a zrejším zlyhaním právnych nástrojov EÚ zameraných na vynucovanie fiškálnej koordinácie sa motivácie vlád akumulovať dlh *ad infinitum* zdajú byť racionálne. V skutočnosti je skôr možné považovať za výnimku, ktorá by nevyužila potenciál ponúkaný nízkymi dlhodobými úrokovými mierami a mäkkými inštitucionálnymi bariérami tvorbe verejného dlhu.

V nasledujúcej časti budú analyzované nedostatky súčasnej právnej úpravy rozpočtového hospodárenia a budú načrtnuté možné východiská *de lege ferenda*.

3 Nedostatky doterajšej právnej úpravy

Podľa názorov publikovaných aj na Slovensku je možné identifikovať nasledovné nedostatky doterajšej úpravy rozpočtového hospodárenia, nielen na Slovensku:¹¹⁸

- 1) sklon k deficitu;
- 2) absencia mechanizmu zabezpečujúceho proticyklický charakter fiskálnej politiky;
- 3) informačná asymetria a kredibilita;
- 4) nedostatky SGP;
- 5) neflexibilita;
- 6) nezodpovedné pozmeňujúce návrhy; a
- 7) transparentnosť zverejňovania relevantných ukazovateľov a kreatívne účtovníctvo.

Je nutné podotknúť, že doterajšie snahy v oblasti skvalitňovania rozpočtovej legislatívy vo svete aj na Slovensku boli primárne sústredené na posilňovanie transparentnosti rozpočtového procesu a odstraňovanie informačnej asymetrie.¹¹⁹ Na Slovensku uvedené snahy nedávno vyústili do vytvorenia Rady pre rozpočtovú zodpovednosť.¹²⁰ Je však otázne, či samotné odstránenie, resp. zmiernenie informačnej asymetrie medzi vládou a voličom bude postačujúcim na zabezpečenie vyrovnaného rozpočtového hospodárenia v budúcnosti. Na Slovensku je predmetný inštitút

¹¹⁶ Bagus, P. *The Tragedy of the Euro*. Auburn, Alabama: L. von Mises Institute 2010, s. 33.

¹¹⁷ Bagus, P. *The Tragedy of the Euro*. Auburn, Alabama: L. von Mises Institute 2010, s. 37

¹¹⁸ Horváth, M., Ódor, I. *Dobrá rada nad zlato? Inštitúcie pre zodpovednú a transparentnú fiškálnu politiku na Slovensku*. Bratislava: NBS 2009, s. 9 a nasl.

¹¹⁹ Napríklad OECD Best practices for budget transparency; MMF Code of Good Practices on Fiscal Transparency.

¹²⁰ Rada pre rozpočtovú zodpovednosť bola vytvorená Ústavným zákonom č. 493/2011 Z. z. o rozpočtovej zodpovednosti („Zákon o rozpočtovej zodpovednosti“).

existujúci príliš krátko na to, aby bolo možné formulovať akékoľvek závery, z vývoja rozpočtového hospodárenia v iných štátoch, kde už podobné nezávislé inštitúcie existujú¹²¹ je však možné pozorovať, že hoci pôsobenie uvedených inštitúcií prispieva k objektívnemu vyhodnoteniu dopadov legislatívnych opatrení na rozpočet, vo všeobecnosti nezmenili citlivosť obyvateľstva na tempo zadlžovania.

Je skôr možné predpokladať, že väčšina voličov, nielen na Slovensku, nie je schopná vyhodnotiť dlhodobé dopady tvorby verejného dlhu, v dôsledku čoho predstavuje rozpočtové hospodárenie vlády zanedbateľný faktor v tvorbe volebných preferencií obyvateľstva. Opačný záver je však možné formulovať o samotnom konsolidačnom úsilí, ktoré (bez ohľadu, či sa deje na príjmovej alebo výdavkovej strane) sa takmer vždy stretáva s negatívnou reakciou.

S ohľadom na uvedené sa tak zdá, že pri tvorbe nových návrhov rozpočtovej legislatívy bude potrebné zabudovať kvantitatívne parametre, ktoré by zabezpečili včasnú korekciu chýb v rozpočtovom hospodárení a to aj v prípade, ak by uvedené chyby boli majorite voličov v danom okamihu ľahostajné.

4 Riešenia de lege ferenda

Fiškálne pravidlá (Dlhová brzda)

Medzi aktuálne zrealizovanými opatreniami na Slovensku bol inštitút tzv. dlhovej brzdy, ktorá bráni akumulácii dlhu nad hranicu stanovenú ústavným zákonom.¹²² Z legislatívneho hľadiska je nutné vyzdvihnúť nevyhnutnosť zakotvenia dlhovej brzdy minimálne v ústavnom zákone, nakoľko ak má na Slovensku určitá politická reprezentácia dostatočnú väčšinu na schválenie zákona o štátnom rozpočte, zmena obyčajného zákona obsahujúceho dlhovú brzdú by vo svojej podstate predstavovala len formálny úkon s nanajvýš reputačnými dôsledkami (ktoré by však s ohľadom na celkovú necitlivosť voličov na rozpočtové otázky boli zrejme zanedbateľné).

De lege ferenda je však nepochybne vhodnou témou, aj možnosť legislatívneho obmedzenia tvorby deficitu, resp. možnosť jej úplného vylúčenia.

Technicky ostáva témou na vyriešenie, ako (a kedy) predmetné obmedzenia zakomponovať do národných legislatív.

V ostatnej dobe je možné vnímať, že v súvislosti s dlhovou krízou v Grécku sa zintenzívnili tlak na úrovni Európskej únie, ktorý vyústil do prijatia tzv. Fiškálneho paktu.¹²³ Ten zaväzuje jeho signatárske štáty, aby mechanizmy dlhových brzd a zriadenie nezávislých inštitúcií implementovali do svojich právnych poriadkov, ideálne prostredníctvom legislatívy so silou ústavného zákona. Uvedený krok je možné jednoznačne vítať.

Významnou zmenou oproti existujúcim pravidlám je tiež možnosť ktoréhokoľvek zo signatárskych štátov priamo žalovať štát porušujúci záväzky z tohto paktu pred

¹²¹ Napríklad Congressional Budget Office v USA.

¹²² Aktuálne je uvedená hranica Zákonom o rozpočtovej zodpovednosti stanovená na úrovni 60 % HDP, pričom v priebehu prechodného obdobia sa má postupne znížiť na 50 % HDP.

¹²³ Zmluva o stabilite, konsolidácii a správe v hospodárskej a menovej únii podpísaná dňa 2. marca 2013.

Súdny dvor Európskej únie. To predstavuje významný posun v mechanizmoch vymáhania rozpočtovej zodpovednosti, nakoľko je možné konštatovať, že vynútiteľnosť doterajších pravidiel bola obmedzená práve mechanizmom ich implementácie, t. j. nutnosťou aby sa na uložení sankcií uzniesla Rada EÚ.

Vynucovanie rozpočtovej zodpovednosti by tak malo byť zabezpečené na dvoch úrovniach:

- 1) na národnej úrovni prostredníctvom pravidiel zakotvených v ústavnom zákone, kde je možné očakávať, že návrhy na vyslovenie nesúladu schváleného rozpočtu s ústavným zákonom by podávali opozičné parlamentné zoskupenia v rámci politického zápasu, prípadne aj občania¹²⁴;
- 2) na úrovni eurozóny, kde sa môžu nápravy domáhať jednotlivé členské štáty prostredníctvom Súdneho dvora Európskej únie.

Ax ante posudzovanie návrhov rozpočtov

V rámci novelizovanej úpravy SGP sa na úrovni Európskej únie zavádza aj proces predbežnej kontroly návrhov zákonov o štátnom rozpočte členských štátov eurozóny.

V súlade s prechádzajúcim bodom by bolo vhodné, aby obdobný mechanizmus bol zakomponovaný aj na národnej úrovni. V kontexte Slovenskej republiky by to znamenalo posilnenie kompetencií Rady pre rozpočtovú zodpovednosť, ktorá by disponovala suspenzívnym právom veta v prípade, ak by návrh zákona o štátnom rozpočte porušoval zákonom stanovené kritériá pre zodpovednú fiškálnu politiku. V kontexte aktuálneho sporu o výklad právomocí prezidenta Slovenskej republiky by zrejme bolo vhodné taxatívne vymedziť prípady, kedy by Rada pre rozpočtovú zodpovednosť mohla toto právo využiť. S ohľadom na to, že aj v súčasnosti Rada pre rozpočtovú zodpovednosť nedisponuje právomocou hodnotiť návrh štátneho rozpočtu z politickej perspektívy, nejaví sa prípadné rozšírenie jej právomocí ako problematické.

Mechanizmus vzájomných pôžičiek na úrovni eurozóny

V súčasnosti sú v rámci eurozóny zriadené mechanizmy: európsky finančný stabilizačný mechanizmus (EFSM), európsky finančný stabilizačný nástroj (EFSF) a európsky stabilizačný mechanizmus (ESM), resp. v žurnalistickom poňatí známe skôr ako dočasný euroval a trvalý euroval.

V prvom rade je vhodné konštatovať, že ich konštrukcia a účel v zásade kopíruje už zriadené úverové linky Medzinárodného menového fondu, vo svojej podstate teda nie je možné predmetné nástroje považovať za unikát. Vytvorenie vlastného úverového nástroja pre celé politické zoskupenie, t. j. v tomto prípade pre Európsku úniu tiež má svoje politické ratio, kontroverznosť predmetných mechanizmov je tak potrebné hľadať v primárnom práve Európskej únie.

Samotná skutočnosť, že existencia takých mechanizmov nebola predpokladaná primárnym právom Európskej únie a priori nemôže znamenať aj ich protiprávnosť. Možnú protiprávnosť je nutné hľadať v kontexte zákazu vzájomného ručenia za dlhy

¹²⁴ Napríklad v Poľsku bol podobný inštitút spojený s právomocou prezidenta dať schválený rozpočet pred podpisom preskúmať príslušným orgánom ochrany ústavnosti a disponoval právom veta v prípade porušenia rozpočtových pravidiel.

členských štátov zakotveného v už citovanom článku 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie. Problematická je existencia uvedených mechanizmov najmä v kontexte, keď je jednému z členských štátov bez ekonomického dôvodu poskytovaný úver za úrokovú mieru podstatne výhodnejšiu, ako je trhovú úrokovú mieru. Zatiaľ čo v prípade niektorých členských štátov môže mať zvýhodnená úroková miera svoje ekonomické opodstatnenie pri zohľadnení potenciálnych nákladov v prípade scenára štátneho bankrotu (napríklad náklady na rekapitalizáciu Nemeckých bánk v prípade bankrotu Grécka), uvedenú premisu nie je možné univerzálne použiť na všetky štáty eurozóny. Konkrétne v prípade Slovenskej republiky je málo pravdepodobné, že by jej v súvislosti s bankrotom Grécka vznikli nejaké priame náklady a teda v rozsahu rozdielu medzi trhovou úrokovou mierou a úrokovou mierou na úver pre Grécko v podstate Slovenská republika prebrala na seba grécky dlh, čo je v rozpore s článkom 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie.

Jediným právne čistým riešením v tomto prípade je zmena primárneho práva Európskej únie a zakomponovanie výnimky z článku 125 v prospech záchranných mechanizmov. Otázkou naďalej ostáva, či sa tým nezvyšuje riziko morálneho hazardu.

5 Záver

Ako vyplýva z predchádzajúceho textu, v zásade je možné konštatovať, že všetky zúčastnené subjekty sa správali racionálne z ekonomického hľadiska a za vznik dlhových kríz v eurozóne je v najväčšej miere zodpovedná nedostatočná právna úprava rozpočtových pravidiel na úrovni primárneho a sekundárneho práva Európskej únie. Avšak, za predpokladu, že budú aktuálne realizované legislatívne iniciatívy na úrovni eurozóny dôsledne implementované, je možné v blízkej budúcnosti očakávať, že štandardom rozpočtových pravidiel európskych štátov sa stane vyrovnané, resp. prebytkové hospodárenie. Z hľadiska Slovenskej republiky je možné konštatovať, že časť opatrení už bolo úspešne implementovaných, s ohľadom na relatívnu novosť niektorých inštitútov je však predčasné vytvárať akékoľvek závery.

6 Literatúra

- BAGUS, P. 2010. The Tragedy of the Euro. Auburn, Alabama: L. von Mises Institute 2010.
- HORVÁTH, M., ÓDOR, L. 2009. Dobrá rada nad zlato? Inštitúcie pre zodpovednú a transparentnú fiškálnu politiku na Slovensku. Bratislava: NBS 2009.
- MORVAY K. a kol. 2005. Transformácia ekonomiky: skúsenosti Slovenska. Bratislava: SAV 2005.
- MUNDEL, R. A. 1997. Optimal currency areas. Extended version of a luncheon speech presented at the a Conference on Optimum Currency Areas,@ Tel-Aviv University, December 5, 1997 [Online] [cit. 2011-08-11] Dostupné na internete: <<http://www.columbia.edu/~ram15/eOCATAviv4.html>>.

REINHART, C. – REINHART, V – ROGOFF, K. 2012. Debt overhands: Past and present. Cambridge: National Bureau of Economic Research 2012, <www.nber.org/papers/w18015>.

TOMÁŠEK, M. 2007. Evropské menové právo. 2. aktualizované *a doplněné* vydání. Praha: C. H. Beck 2007.

Economist: <http://www.economist.com/node/18560535?story_id=18560535&CFID=168895696&CFTOKEN=50220894>.

ForexBlog: <<http://www.forexblog.org/category/euro>>.

Zdaňovanie finančného sektora ako nástroj jeho regulácie a ďalší zdroj financovania EÚ

Mária Duračinská¹ Univerzita Komenského v Bratislave

Financial Sector Taxation as a Regulatory Tool and another Source of Funding in EU

Author's contact details

¹ Comenius University, Bratislava,
Faculty of Law,
Department of Commercial,
Financial and Economic Law,
Šafárikovo nám. č. 6,
maria.duracinska@flaw.uniba.sk

Abstract: The paper contains primarily the analysis of the Proposal for the Council Directive through which enhanced cooperation in the area of financial transactions is carried out, and comparisons of its wording with the original wording of the Proposal for the Council Directive on a common system of Financial Transaction Tax and amending Directive 2008/7/EC. The starting point for an inquiry concerning legal construction of the proposed taxation is the summarisation of economic causes of and conditions for the introduction of such taxation and evaluation of the legal basis in terms of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union; compared to other options of financial sector taxation, Financial Transaction Tax seems to be an effective and efficient legal tool of regulation of the financial sector and another source of funding the public budgets.

Keywords: Financial Transaction Tax (FTT), Financial Activities Tax (FAT), direct taxes, indirect taxes, FTT entity, settlement, FTT base, FTT rates, misuse prevention

1 Úvod

Zdaňovanie finančného sektora tvorí systém daní, najmä daň z príjmu a daň z finančných aktivít,¹²⁵ ktorá má v svojej podstate charakter odvodu robeného z očistených pasív bánk alebo z vkladov. Táto daň je zavedená v niektorých členských štátoch Európskej únie (ďalej len „EÚ“), pričom právna konštrukcia tejto dane je rôzna vzhľadom na odlišné prístupy k zdaňovaniu tohto sektora. V širšom slova zmysle môžeme do tohto systému zaradiť aj odvody do fondov, najmä do fondu ochrany vkladov, ktorých podstata je verejnoprávna a uskutočňuje sa na základe zákonov.¹²⁶

¹²⁵ MMF sa prikláňa k zavedeniu dane z finančných aktivít bánk (DFA). Hlavný rozdiel medzi DFA a doňou z finančných transakcií (DFT) je v tom, že prostredníctvom DFA sa zdaňujú spoločnosti pôsobiace vo finančnom sektore, kým DFT zdaňuje účastníkov finančného trhu, ktorými nemusia byť len finančné inštitúcie. Ďalším rozdielom je, že predmetom DFT je obchodovanie s nástrojmi finančného trhu vo všeobecnosti a predmetom DFA sú očistené pasíva bánk alebo pobočiek zahraničných bánk alebo vklady. Cieľom DFA je získanie zdrojov na financovanie mechanizmov na riešenie kríz v budúcnosti a cieľom DFT je okrem toho aj regulovať finančné špekulácie a nežiaduce bankové aktivity odtrhnuté od reality ekonomiky, ktoré idú proti efektívnosti spoločného trhu.

¹²⁶ Napríklad v SR je finančný sektor povinný platiť okrem daní z príjmu príspevky do Fondu na ochranu vkladov, do Garančného fondu investícií a príspevky NBS na výkon dohľadu. V SR bol zavedený bankový odvod zákonom č. 384/2011 Z. z. o osobitnom odvode vybraných finančných inštitúcií a o doplnení niektorých zákonov, ktorý je účinný od 1.1.2012 (ďalej len „zákon o odvode“). Novelizáciou zákona o odvode zákonom č. 233/2012 Z. z. základ pre odvod bánk vo výške 0,4 % tvoria nielen vklady právnických osôb, ale aj vklady fyzických osôb, ktoré sú chránené zákonom č. 118/1996 Z. z. o ochrane vkladov. V súlade s týmto zákonom sa tvoril Fond na ochranu vkladov až do polovice roka 2012 vo výške 0,2 % z hodnoty vkladov prijatých bankou na území v SR. Zákon č. 233/2012 novelizoval aj zákon č. 118/1996 Z. z. o ochrane vkladov a stanovil, že výška

Na druhej strane je finančný sektor ekonomicky zvýhodnený oproti ostatným sektorom tým, že finančné činnosti sú oslobodené od dane z pridanej hodnoty v súlade so smernicou Rady 2006/112/ES o spoločnom systéme DPH. Podľa článku 135 ods. 1 smernice je väčšina finančných a poisťovacích služieb oslobodená od DPH, čo spôsobuje jeho lepšie postavenie oproti ostatným sektorom v rozmedzí 0,15 % HDP.¹²⁷ Táto skutočnosť narušuje fungovanie vnútorného trhu EÚ a hospodársku súťaž. Daňové zvýhodnenie finančného sektora sa môže eliminovať zavedením dane z finančných transakcií (ďalej aj „DFT“).

2 Ekonomické východiská pre zdaňovanie finančného sektora

Zdaňovanie finančného sektora má plniť úlohu najmä v súvislosti so zabezpečením nových zdrojov na konsolidáciu verejných financií vzhľadom na to, že daňové príjmy štátov EÚ boli použité na finančnú pomoc súkromným bankám pri dosiahnutí obnovy hospodárskeho rastu a finančnej stability. Všeobecne sa uznáva, že tento sektor zohral hlavnú úlohu, pokiaľ ide o príčiny hospodárskej krízy.¹²⁸ Na základe uvedených skutočností zaznievajú názory „...aby na pokrytie nákladov prispeli primeraným podielom finančné inštitúcie a akcionári, ktorí roky profitovali z nadmerných výnosov z akcií a z každoročného vyplácania nadmerných bonusov a ktorí získali väčšinu svetových podnikových ziskov“.¹²⁹ Táto požiadavka je namieste z dôvodu, že v roku 2009 členské štáty EÚ vynaložili 39 % HDP na podporu finančného sektora, čo je cca 4,6 bilióna eur.¹³⁰

Zlyhanie finančného trhu bolo spôsobené nedostatkami v jeho regulácii a nedostatočným dohľadom nad finančným trhom, čo poukazuje na to, že je nevyhnutné sa zaoberať systémovými rizikami vo finančnom sektore, ktoré sú spojené najmä s obchodovaním s finančnými derivátmi, s využívaním vysokofrekvenčných obchodov pri transakciách s niektorými finančnými nástrojmi finančného trhu, používaním pákového efektu,¹³¹ neúmerným odmeňovaním v tomto sektore vzhľadom na to, že je postavené na okamžitých ziskoch dosiahnutých z finančnej transakcie a chýba mu hodnotenie výsledkov a ziskov z dlhodobého hľadiska. V neposlednom

štvrtročných splátok ročného príspevku na tretí a štvrtý štvrťrok roku 2012 je 0 %. Tiež stanovil výšku tohto príspevku na rok 2013 vo výške 0 %. Zákon síce rozšíril základ pre odvod bánk, no súčasne zrušil príspevok do Fondu ochrany vkladov na rok 2013.

¹²⁷ SEK(2011) 1103 v konečnom znení. Pracovný dokument útvarov komisie, Zhrnutie správy o posúdení vplyvu s názvom Sprievodný dokument „Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES“, s. 2.

¹²⁸ Sumarizáciu príčin celosvetovej finančnej a hospodárskej krízy v roku 2007 obsahuje uznesenie Európskeho parlamentu z 8. marca 2011 o inovačnom financovaní na celosvetovej a európskej úrovni (2010/2105(INI)), Úradný vestník EÚ C 199 E/15.

¹²⁹ Tamtiež, písm. G).

¹³⁰ Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES, KOM/2011/0594 v konečnom znení – 2011/0261 (CNS), <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0594:FIN:SK:HT>>, s. 2.

¹³¹ Veľká ekonomická encyklopédia, SPRINT 2002 uvádza, že pákový efekt je „...vysoká miera zhodnocovania vložených investícií (vo forme kaucie) v obchodovaní s termínovanými (futures) kontraktmi na derivátovej burze...“ Znamená to, že účastník finančnej transakcie nemusí fyzicky vlastniť celý zamýšľaný objem finančnej transakcie, ale stačí, aby mal k dispozícii iba jeho časť – maržu (margin), ktorá plní funkciu zábezpeky. Chýbajúci zvyšok finančných prostriedkov poskytne broker vo forme krátkodobého úveru.

rade je to aj nezodpovedné správanie subjektov finančného trhu označované ako morálny hazard, predpokladom ktorého je podľa niektorých ekonómov existujúce poistenie vkladov.¹³² Z uvedeného vyplýva, že súčasné fungovanie finančného trhu umožňuje, aby sa finančné transakcie uskutočňovali plne autonómne vzhľadom na to, že finančné toky sú realizované nezávisle od procesov vo výrobe a spotrebe. To spôsobuje, že finančné transakcie nie sú prepojené s potrebami reálnej ekonomiky.

Zavedenie DFT môže mať negatívny vplyv na hrubý domáci produkt v rozsahu cca 0,5 %¹³³ a príjmy z DFT by každoročne mohli dosiahnuť v rámci celej EÚ 57 mld. eur.¹³⁴ V rámci posilnenej spolupráce by príjem z DFT mal v zúčastnených štátoch dosiahnuť čiastku 31 mld. eur.¹³⁵

3 Právne východiská pre zdaňovanie finančného sektora

Komisia v septembri 2011 prijala návrh smernice Rady o spoločnom systéme zdaňovania finančných transakcií, ktorou sa má meniť a dopĺňať smernica 2008/7/ES o nepriamych daniach z navyšovania kapitálu (ďalej len „návrh smernice“). Hoci k tomuto návrhu Európsky parlament, Hospodársky a sociálny výbor ako aj Výbor regiónov zaujali kladné stanovisko, už v lete 2012 bolo zrejmé, že sa na úrovni Rady nedosiahne jednomyselné prijatie návrhu smernice. Z tohto dôvodu podľa čl. 20 Zmluvy o Európskej únii (ďalej len „ZEÚ“) jedenásť členských štátov (Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Belgicko, Estónsko, Grécko, Taliansko, Španielsko, Portugalsko, Slovensko a Slovinsko) požiadalo na jeseň 2012 Komisiu o posilnenú spoluprácu¹³⁶ pri vytvorení spoločného systému dane z finančných transakcií. Rozhodnutím Rady z 22. januára 2013 bola povolená posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií.¹³⁷ V nadväznosti na to Komisia 14. 2. 2013 postúpila Parlamentu a Rade návrh smernice Rady, ktorou sa vykonáva posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií (ďalej len „návrh smernice pre posilnenú spoluprácu“), ktorá vzhľadom na využitie inštitútu „posilnenej spolupráce“ nemení ani nedopĺňa smernicu 2008/7/ES o nepriamych daniach z navyšovania kapitálu.

Pre právny základ posilnenej spolupráce je rozhodujúce ustanovenie čl. 5 Zmluvy o fungovaní EÚ (ďalej len „ZFEÚ“), podľa ktorého EÚ koná v oblastiach nepatriacich do jej výlučnej právomoci len vtedy, ak členské štáty nemôžu cieľe svojej činnosti

¹³² Tóth, J., Kováč, M., Franek, J.: Efektívne zdanenie finančného sektora, Inštitút finančnej politiky MF SR, Komentár 2012/8, dostupné na <<https://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=8187>>, s. 2.

¹³³ Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES, KOM/2011/0594 v konečnom znení – 2011/0261 (CNS), <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0594:FIN:SK:HT>>, Dôvodová správa k návrhu smernice, s.5.

¹³⁴ Tamtiež, s. 11.

¹³⁵ Návrh smernice Rady, ktorou sa vykonáva posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií, COM 2013/071 final, s. 9. <<http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=701724:cs&lang=sk&list=701724:cs,697453:c...>>.

¹³⁶ Článok 20 ZEÚ obsahuje vymedzenie posilnenej spolupráce, rozhodovanie o jej povoľovaní, záväznosť aktov prijatých v rámci posilnenej spolupráce.

¹³⁷ Za zavedenie tejto dane sa najviac zasadzuje Nemecko a Francúzsko z dôvodu, že požadujú, aby sa aj finančný sektor podieľal na nákladoch súvisiacich s riešením finančnej krízy. Proti regionálnemu zavedeniu tejto dane je najmä Švédsko a Veľká Británia. Švédsko poukazuje na vlastnú skúsenosť, keď zavedením tejto dane došlo k presunu zdanených transakcií do krajín, kde neboli zdanené (Holandsko, Dánsko). Zo sumy, ktorú Švédsko očakávalo, že získa z tejto dane, sa dosiahlo menej ako 5 %.

uspokojivo dosiahnuť z ich úrovne, pretože vzhľadom na rozsah a dosiahnutie účinkov navrhovanej činnosti je možné tieto ciele dosiahnuť len z úrovne EÚ. Vzhľadom na vysoký stupeň globalizácie finančných trhov je možné dosiahnuť zefektívnenie ich fungovania len s využitím možností harmonizácie v tejto oblasti, a to na úrovni únie. Zásada proporcionality vyžaduje, aby prostriedky na dosiahnutie cieľov neprekračovali nevyhnutný rámec. Prijatie smernice o spoločnom systéme DFT by v rámci EÚ bolo optimálnym riešením vzhľadom na to, že členské štáty v rámci svojich daňových jurisdikcií už pristúpili k zdaňovaniu finančného sektora a rôzne prístupy môžu spôsobiť roztrieštenosť finančného trhu.

Ďalším významným ustanovením ZFEÚ je čl. 113, podľa ktorého „*Rada jednomyselne v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom po porade s Európskym parlamentom a Hospodárskym a sociálnym výborom prijme pravidlá na zosúlad'ovanie právnych predpisov týkajúcich sa dane z obratu, spotrebných daní a iných foriem nepriameho zdaňovania, aby sa tým zabezpečilo vytvorenie a fungovanie vnútorného trhu a zabránilo narušovaniu hospodárskej súťaže.*“ V súlade s obsahom tohto ustanovenia je potrebné skúmať, či sú naplnené predpoklady pre využitie harmonizácie, resp. zosúlad'ovania na zavedenie DFT s cieľom dosiahnutia vytvorenia a fungovania vnútorného trhu a zabránenia narušovania hospodárskej súťaže.

Podľa článku 113 ZFEU je možné zosúlad'ovať daň z obratu, spotrebné dane a iné formy nepriameho zdaňovania. ZEÚ a ani ZFEÚ nevymedzuje, čo sú to iné formy nepriameho zdaňovania. Z pohľadu tradičnej klasifikácie daní na priame a nepriame a ich definovania daňovými teoretikmi, najmä v rámci stredoeurópskeho teritória, nie je jednoznačné, či DFT patrí medzi nepriame alebo medzi priame dane.

Relevantné ustanovenia týkajúce sa posilnenej spolupráce sú obsiahnuté najmä v článkoch 326,¹³⁸ 329 ods. 1¹³⁹ a 334¹⁴⁰ ZFEÚ. Vo všeobecnosti možnosť využitia inštitútu posilnenej spolupráce pripúšťa čl. 329 ods. 1, podľa ktorého posilnená spolupráca sa môže uplatniť „*v jednej z oblastí, na ktoré sa vzťahujú zmluvy*“. Oblasť, ktorej sa to týka, je aj oblasť nepriameho zdaňovania podľa čl. 113 ZFEÚ.

Právna teória klasifikácie daní na priame a nepriame vychádza z hľadiska, ktoré skúma spôsob zdaňovania bližšie určený najmä možnosťou presunu daňového zaťaženia z platiteľa dane na spotrebiteľa.¹⁴¹ Niektoré ekonomické daňové teórie tiež definujú nepriame dane ako dane, ktoré odvádzajú subjekty na určitom stupni výroby, resp. predaji tovaru alebo poskytnutí služby, pričom postihujú konečného spotrebiteľa,

¹³⁸ Článok 326 ZFEÚ znie: „Každá posilnená spolupráca musí byť v súlade so zmluvami a právom Únie. Takáto spolupráca nesmie narušiť vnútorný trh ani hospodársku, sociálnu a územnú súdržnosť. Tiež nesmie predstavovať prekážku alebo diskrimináciu v obchode medzi členskými štátmi, ani medzi nimi nesmie narušiť hospodársku súťaž.“

¹³⁹ Článok 329 ods. 1 ZFEU ustanovuje, že členské štáty môžu nadviazať medzi sebou posilnenú spoluprácu v jednej z oblastí, na ktoré sa vzťahujú zmluvy, s výnimkou oblastí výlučnej právomoci a spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Na tento účel predkladajú žiadosť Komisii, v ktorej upresnia rozsah pôsobnosti a ciele navrhovanej posilnenej spolupráce. Povolenie nadviazať posilnenú spoluprácu udeľuje Rada na návrh Komisie a po udelení súhlasu Európskeho parlamentu.

¹⁴⁰ Článok 334 ZFEÚ znie: „Rada a Komisia zabezpečujú vzájomný súlad činností vykonávaných v rámci posilnenej spolupráce a súlad takýchto činností s politikami Únie a na tento účel spolupracujú.“

¹⁴¹ Babčák, V.: Daňové právo Slovenskej republiky. EPOS, Bratislava, 2010, ISBN: 978-80-8057-851-0, s. 28.

ktorý túto daň zaplatí v cene konečného výrobku alebo služby.¹⁴² Priame dane sa vyrubujú priamo z príjmu alebo majetku daňovníka, pričom ho priamo zaťažujú.¹⁴³ Priame dane sa členia na dane z príjmov (zo mzdy, z výrobných licencií, renty a úrokov, zo zisku), dane z majetku (priemyselné dane, domová daň, daň z motorových vozidiel, daň z pozemkov), dane z darov a dedičstva a dane od obyvateľstva na sociálne poistenie. Nepriame dane sa členia na clá, spotrebné dane, na dane z obchodných a úverových transferov a na odvody podnikateľov na sociálne poistenie.¹⁴⁴ Podľa tejto ekonomickej klasifikácie daní sú medzi nepriame dane začlenené aj dane z obchodných a úverových transferov.

Niektorí rakúski teoretici a odborníci na daňové právo vychádzajú pri členení daní na priame a nepriame z definície finančnej vedy. Hlavným kritériom je existencia prenesenia daňovej povinnosti. Ako priame dane sú označované tie, pri ktorých musí byť platiteľ dane a nositeľ dane z pohľadu zákonodarcu identický. Pri nepriamych daniach sa vychádza z toho, že platiteľ dane môže ďalej preniesť daňové bremeno.¹⁴⁵ Hranica medzi priamymi a nepriamymi daňami je do tej miery problematická, ako môže podnikateľ platiteľ dane preniesť daňové bremeno na spotrebiteľa alebo inú osobu. Závisí to od stavu na trhu, od vzťahu ponuky a dopytu a jeho vplyvu na cenu. Ide o cenovú pružnosť, čo znamená, že ak dopyt nereaguje na zvýšenie ceny, potom môže byť ľahko prenesené daňové bremeno na spotrebiteľa, resp. zákazníka.¹⁴⁶ V ekonomickej literatúre sa môžeme stretnúť aj s názorom, že nepriame dane sú tie, ktoré zdaňujú statky a služby a na jednotlivcov alebo firmy dopadajú nepriamo, na základe čoho sú medzi nepriame dane zaradené okrem dane z obratu a spotrebných daní aj dane majetkové.¹⁴⁷ Na tomto mieste treba uviesť, že finančná transakcia nie je statok a ani služba, je vo svojej podstate obchodným záväzkovým vzťahom, t. j. zmluvným vzťahom, pričom účastníci tohto záväzkového vzťahu sú v postavení subjektu dane z finančných transakcií.

Podľa nášho názoru zaradenie dane z finančných transakcií medzi iné formy nepriameho zdaňovania vychádza z tohto, že predmetom tejto dane je hodnota finančnej transakcie, pričom túto daň platia účastníci tejto transakcie podľa zásady miesta pobytu, rozšírenú v návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu o zásadu emisie, a nie osoba, ktorá má z tejto transakcie priamo príjem, resp. zisk. Za nepriame dane sa považujú aj dane z navyšovania kapitálu pri kapitálových vkladoch do spoločností, kolkové poplatky z cenných papierov ako aj daň z reštrukturalizačných operácií.¹⁴⁸ Daň z finančných transakcií nemôžeme jednoznačne zaradiť pod priame dane, hoci zaťažuje účastníkov finančnej transakcie priamo, a to práve preto, že základom dane je

¹⁴² Schultzová, A. a kol.: Daňovníctvo daňová teória a politika I, in: Iura Edition, 2011, ISBN 978-80-8078-407-2, s. 32.

¹⁴³ Tamtiež.

¹⁴⁴ Šíbl, D. a kol.: Veľká ekonomická encyklopédia, Sprint Bratislava 2002, ISBN: 80-89085-04-0s. 147.

¹⁴⁵ Doralt, W., Mayr, G., Ruppe, H. G.: Steuerrecht. Band I, 10. Auflage, MANZ, Wien 2012, ISBN 978-3-214-05121-1, s. 12.

¹⁴⁶ Doralt, W.: Steuerrecht 2012/13, 14. Auflage, MANZ, Wien 2012, ISBN 978-3-214-00484-2, s. 3.

¹⁴⁷ Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: Ekonomie, 18. vydanie, vydalo NS Svoboda, Praha 2010, ISBN 978-80-205-0590-3, s. 329.

¹⁴⁸ Smernica Rady 2008/7/ES z 12. 2. 2008 o nepriamych daniach z navyšovania kapitálu, ods. 2, str. 1. V SR tieto dane nie sú zavedené, príjmy z kapitálového majetku sú zdaňované v rámci dane z príjmu.

hodnota transakcie, a nie dosiahnutý zisk z finančnej transakcie. Na druhej strane jej zaradenie medzi nepriame dane nenaplní predpoklad prenesenia daňového bremena platiteľa dane na spotrebiteľa vzhľadom na to, že táto daň sa priamo a bezprostredne neprenáša do ceny finančných služieb.

4 Právna konštrukcia dane z finančných transakcií

Návrh smernice Rady, ktorou sa vykonáva posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií podobne ako návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES, je zameraný na harmonizáciu predmetu úpravy, určenie vzniku daňovej povinnosti, vymedzenie základu dane a na stanovenie minimálnej sadzby dane, aby členské štáty pri implementácii smernice mohli zohľadniť vnútorné potreby verejných financií pri stanovení sadzby tejto dane.

Návrh smernice pre posilnenú spoluprácu rozširuje svoju úpravu o niektoré nové pojmy, ako sú:

- „zúčastnený členský štát“, za ktorý sa označuje štát zúčastňujúci sa na posilnenej spolupráci,
- „finančný nástroj uvedený v oddiele C prílohy 1 k smernici 2004/39/ES a štruktúrované produkty vydané na území zúčastneného členského štátu“, za ktoré sa považujú finančné nástroje vydané osobou registrovanou v zúčastnenom štáte alebo osobou, ktorá má bydlisko alebo obvyklý pobyt v zúčastnenom štáte¹⁴⁹; tým sa zásada pobytu rozširuje o zásadu emisie a predmet DFT zahŕňa aj finančné nástroje ponúkané pri sekuritizácii,
- „všeobecné pravidlo na zabránenie zneužívania“, pričom je definovaný pojem „umelé opatrenie“, ktoré býva tiež označované ako „umelá konštrukcia“, pričom sa vychádza pri vymedzení týchto pojmov z rozhodnutí Súdneho dvora EÚ.

Návrh smernice k posilnenej spolupráci pri vymedzení predmetu DFT sledoval, aby boli zahrnuté pod túto daň všetky finančné nástroje, s ktorými sa obchoduje na kapitálovom a peňažnom trhu, ďalej podiely a akcie v spoločnostiach kolektívneho investovania s výnimkou platobných nástrojov.

Predmetom DFT sú finančné transakcie,¹⁵⁰ za ktoré sa považuje:

- a) nákup a predaj finančného nástroja pred vysporiadaním a vyrovnaním vrátane zmlúv o spätnnej kúpe a o spätnom predaji, ako aj dohôd o požičiavaní a prijímaní cenných papierov,
- b) prevod medzi subjektmi skupiny týkajúci sa práva nakladať s finančným nástrojom ako vlastníkom a akákoľvek rovnocenná operácia zahrňujúca presun rizika spojeného s finančným nástrojom v prípadoch, na ktoré sa vzťahuje písmeno a),
- c) uzatváranie alebo úprava derivátových dohôd.¹⁵¹

¹⁴⁹ Článok 2 ods. 11 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁵⁰ Článok 2 ods. 2 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁵¹ Na základe derivátových dohôd sa uskutočňujú burzové termínové obchody odvodené od obchodovania s pôvodným predmetom burzového obchodu, tzv. základným inštrumentom (napr. komodita, cenný papier).

Návrh smernice pre posilnenú spoluprácu precíznejšie vymedzuje, čo je finančná transakcia tým, že z písm. a) presúva zmluvy o spätnnej kúpe a o spätnom predaji, zmluvy o požičiavaní a vypožičiavaní cenných papierov do novo vloženého písm. e). Za finančnú transakciu sa považuje aj výmena finančných nástrojov, čo sa explicitne uvádza v novom vloženom písm. d).¹⁵²

Táto daň sa nevzťahuje na finančné transakcie všeobecne vzhľadom na to, že tejto dani nepodliehajú občania a podniky, keď uzatvárajú poisťné zmluvy, hypotekárne úvery, spotrebiteľské úvery alebo platobné služby. Taktiež sa táto daň nevzťahuje na transakcie na primárnom trhu,¹⁵³ ako je vydávanie, pridelovanie alebo upisovanie prevoditeľných cenných papierov (akcie a dlhopisy) okrem platobných nástrojov.¹⁵⁴ Smernica sa neuplatňuje na transakcie s centrálnymi bankami, s Európskou centrálnou bankou, s Európskym nástrojom finančnej stability, Európskym mechanizmom pre stabilitu a s EÚ, keď ide o správu jej majetku a o poskytnutie finančnej pomoci a s Európskym spoločenstvom pre atómovú energiu pri správe jeho majetku. Smernica pre posilnenú spoluprácu v porovnaní s pôvodným návrhom rozširuje okruh transakcií, na ktoré sa nevzťahuje, o transakcie vykonávané ako súčasť reštrukturalizačných opatrení, ktoré sú uvedené v čl. 4 smernice Rady 2008/7/ES o nepriamych daniach z navyšovania kapitálu.¹⁵⁵

Subjektom DFT sú finančné inštitúcie usadené na území zúčastneného členského štátu, ktoré vystupujú ako jedna zo strán finančnej transakcie buď na svoje vlastné náklady, alebo na účet iných osôb alebo v mene strany transakcie. Smernica sa nevzťahuje na subjekty, ktoré vykonávajú funkciu centrálnej protistrany, na centrálny depozitár cenných papierov, na medzinárodný depozitár cenných papierov a na členské štáty, vrátane verejných orgánov pri vykonávaní funkcie správy verejného dlhu.¹⁵⁶

Elimináciu možnosti premiestnenia finančných inštitúcií s cieľom vyhnutia sa daňovej povinnosti, návrh smernice k posilnenej spolupráci rieši uplatnením zásady pobytu, resp. miesta sídla všeobecne používanom v európskych daňových jurisdikciách v kombinácii so zásadou emisie.¹⁵⁷ V nadväznosti na to sa pôvodný článok 3 návrhu smernice upravujúci „Sídlo“ premenúva na „Usadenie“,¹⁵⁸ pričom sa vkladá nové písm. g), ktoré na základe zásady emisie rozširuje okruh finančných inštitúcií usadených na území zúčastneného členského štátu o finančné inštitúcie, ktoré sú stranou finančnej transakcie so štruktúrovaným produktom alebo s jedným z finančných nástrojov, ako sú prevody cenných papierov, nástroje peňažného trhu a podiely

Primárnym cieľom derivátového obchodu nie je komoditu alebo cenný papier predať alebo kúpiť, ale len špekulovať s pohybom burzovej ceny alebo zabezpečiť svoju pozíciu na reálnom trhu. Šíbl, D. a kol.: Veľká ekonomická encyklopédia. SPRINT, 2002.

¹⁵² Článok 1 ods. 2 návrhu smernice k posilnenej spolupráci.

¹⁵³ Primárne trhy sú trhy s novo emitovanými cennými papiermi. Sekundárne trhy slúžia na obchodovanie s už raz predanými alebo dlhšiu dobu obiehajúcimi cennými papiermi. Šíbl, D. a kol.: Veľká ekonomická encyklopédia. SPRINT, 2002.

¹⁵⁴ Článok 5 písm. c) nariadenia (ES) č. 1287/2006, článok 4 ods. 1, pododsek 18 písm. a) a b) smernice 2004/39/ES.

¹⁵⁵ Článok 3 ods. 4 písm. g) návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁵⁶ Článok 3 ods. 2 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁵⁷ Článok 2 ods. 11 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁵⁸ Článok 4 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

v podnikoch kolektívneho investovania, *vydaných* na území zúčastneného štátu okrem derivátových kontraktov (opcie, swapy, future), s ktorými sa neobchoduje v organizovanej platforme, a koná na vlastný účet alebo na účet inej osoby, alebo koná v mene strany transakcie.¹⁵⁹ Rozhodujúce je nielen sídlo finančnej inštitúcie ale aj miesto vydania finančného nástroja v zúčastnenom štáte. V predchádzajúcom návrhu smernice bolo určujúce, aby aspoň jedna strana transakcie mala sídlo v členskom štáte EÚ.¹⁶⁰

Návrh smernice k posilnenej spolupráci podobne ako pôvodný návrh smernice vymedzuje za akých podmienok sa osoba, ktorá nie je finančnou inštitúciou, považuje za usadenú v zúčastnenom členskom štáte.¹⁶¹ V súvislosti s použitím zásady pobytu v kombinácii so zásadou emisie, sa podmienka usadenia, a to registrované sídlo alebo trvalý pobyt, rozširuje o podmienku, aby predmetom finančnej transakcie bol štruktúrovaný produkt alebo finančný nástroj vydaný na území zúčastneného členského štátu v prípade, keď stranou transakcie je osoba, ktorá nie je finančnou inštitúciou.¹⁶²

Z každej finančnej transakcie platí DFT každá finančná inštitúcia, ktorá je buď stranou transakcie a koná na vlastný účet alebo na účet inej osoby alebo koná v mene strany transakcie alebo sa transakcia vykonala na jej účet. V súvislosti s prijatím posilnenej spolupráce sa do návrhu vkladá ustanovenie upravujúce, že daň z finančných transakcií „je splatná daňovým orgánom zúčastneného členského štátu, na území ktorého je finančná inštitúcia považovaná za usadenú“.¹⁶³ Všetky strany transakcie sú spoločne a nerozdielne zodpovedné za platbu dane splatnej finančnou inštitúciou a to aj v prípade, že nie sú finančnou inštitúciou.

V prípade, že finančná inštitúcia koná v mene alebo na účet inej finančnej inštitúcie, platenie DFT sa vzťahuje len na inú finančnú inštitúciu.

Vznik daňovej povinnosti je viazaný na čas, kedy sa finančná transakcia uskutoční.

Návrh smernice rozlišuje:

- daňový základ DFT v prípade finančných transakcií, ktoré sa netýkajú derivátových dohôd, keď daňovým základom je všetko, čo predstavuje zaplatenú alebo dlžnú úhradu protistrany alebo tretej strany výmenou za prevod¹⁶⁴ a

¹⁵⁹ Podľa článku 4 návrhu smernice k posilnenej spolupráci sa za finančnú inštitúciu (ďalej len „FI“) usadenú na území zúčastneného členského štátu (ďalej len „zúčastnený štát“) považuje aj FI, ktorej bolo orgánmi zúčastneného štátu vydané povolenie konať s predmetnými transakciami alebo je oprávnená pôsobiť zo zahraničia v zúčastnenom štáte alebo má registrované sídlo v zúčastnenom štáte, alebo má trvalé alebo obvyklé sídlo v zúčastnenom štáte, má pobočku v zúčastnenom štáte, ktorá vykonáva finančné transakcie alebo je stranou finančnej transakcie s inou FI usadenou v zúčastnenom štáte alebo so stranou, ktorá je usadená v zúčastnenom štáte a nie je finančnou inštitúciou, a koná na vlastný účet alebo na účet inej osoby, alebo koná v mene strany transakcie alebo je stranou FT so štruktúrovaným produktom alebo s finančným nástrojom, okrem derivátových zmlúv na neorganizovaných trhoch.

¹⁶⁰ Článok 3 návrhu smernice.

¹⁶¹ Za takúto osobu sa považuje, keď sa jej registrované sídlo, alebo trvalé bydlisko alebo miesto obvyklého pobytu nachádza v zúčastnenom členskom štáte, alebo má pobočku v zúčastnenom členskom štáte, pokiaľ ide o finančné transakcie vykonávané uvedenou pobočkou.

¹⁶² Článok 4 ods. 2 písm. c) návrhu smernice k posilnenej spolupráci.

¹⁶³ Článok 9 návrhu smernice k posilnenej spolupráci.

¹⁶⁴ Článok 5 ods. 1 návrhu smernice a čl. 6 ods. 1 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

- daňový základ DFT v prípade finančných transakcií týkajúcich sa derivátových dohôd, keď daňovým základom je nominálna hodnota derivátovej dohody v čase finančnej transakcie.¹⁶⁵

Sadzbu dane stanovuje každý členský štát, pričom je potrebné dodržať jej minimálnu výšku, ktorá v prípade finančných transakcií, netýkajúcich sa derivátových dohôd, je 0,1 % a v prípade finančných transakcií, týkajúcich sa derivátových dohôd, je 0,01 %.

Návrh smernice pre posilnenú spoluprácu tiež predpokladá, aby subjekt povinný platiť DFT podával daňové priznanie do 10. dňa mesiaca, ktorý nasleduje po mesiaci, keď vznikla povinnosť zaplatiť daň. Samotné zaplatenie dane sa viaže na vznik daňovej povinnosti. Pri elektronických transakciách je to deň vzniku daňovej povinnosti (v okamihu uskutočnenia každej finančnej transakcie) a v ostatných prípadoch do troch pracovných dní od vzniku daňovej povinnosti. Daňové priznanie má hlavne obsahovať údaje potrebné pre výpočet dane, ktorými sú hodnota jednotlivých transakcií ako aj celková hodnota týchto transakcií za príslušný mesiac pre jednotlivé sadzby dane.¹⁶⁶ Samotná úprava registrácie, účtovníctva a vykazovania a ďalších povinností subjektov DFT, aby bolo zabezpečené riadne platenie tejto dane, nie je ponechané len na členské štáty,¹⁶⁷ pretože v tejto oblasti môže prijímať delegované akty aj Komisia.¹⁶⁸ Údaje týkajúce sa finančných transakcií by sa mali uchovávať aspoň počas 5 rokov.

Podľa pôvodného návrhu smernice mohla Komisia prijímať delegované akty na zabránenie daňovým únikom, vyhýbaniu sa daňovej povinnosti a na elimináciu zneužívania, pričom mohla stanoviť opatrenia, ktoré členské štáty majú prijať.¹⁶⁹ Vložením nových článkov 13 a 14 do návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu, ktoré upravujú „Všeobecné pravidlo na zabránenie zneužívania“ a „Zneužívanie v prípade depozitných certifikátov a podobných cenných papierov“, sa právomoc Komisie prijímať delegované akty zužuje na právomoci v čl. 11 ods. 2, v ktorom sú zahrnuté otázky registrácie, účtovníctva a vykazovania. Delegovanie týchto právomocí na Komisiu môže Rada kedykoľvek odvolať.¹⁷⁰

5 Záver

Jednou zo základných funkcií daní je ich regulačná funkcia, ktorá ovplyvňuje štruktúru produktov umiestnených na trhu. Zavedením DFT¹⁷¹ sa sleduje, aby sa dosiahla zmena štruktúry nástrojov používaných na finančných trhoch v prospech tých nástrojov, ktoré zvyšujú efektívnosť finančných trhov. Vzhľadom na to, že minimálne sadzby tejto

¹⁶⁵ Článok 6 návrhu smernice a čl. 7 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁶⁶ Článok 10 ods. 2 návrhu smernice a čl. 11 ods. 3 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁶⁷ Článok 10 ods. 1 návrhu smernice.

¹⁶⁸ Článok 11 ods. 2 návrhu komisie pre posilnenú spoluprácu.

¹⁶⁹ Článok 13 ods. 2 návrhu smernice.

¹⁷⁰ Článok 16 návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu.

¹⁷¹ DFT je len jeden z prvkov, ktoré majú doplniť regulačný systém vo finančnom sektore, ktorý pozostáva v zlepšení dohľadu nad finančným sektorom, vytvorení rámca na obnovu finančných inštitúcií, zabezpečenie transparentnosti finančných trhov a zvýšenie ochrany spotrebiteľa finančných služieb.

dane sú stanovené len vo výške 0,01 % pre finančné transakcie dotýkajúce sa derivátových zmlúv, ktoré majú špekulatívnu podstatu, je otázne, či sa skutočne dosiahne obmedzenie neproduktívnych finančných činností na finančných trhoch. Rozsah pôsobnosti DFT je široký, čo sa týka predmetu tejto dane ako aj subjektov, ktoré budú platiť túto daň v rámci zúčastnených členských štátov na posilnenej spolupráci. Vzhľadom na to, že v návrhu smernice pre posilnenú spoluprácu je kombinovaná zásada miesta pobytu so zásadou emisie predpokladá sa, že sa dosiahne vytvorenie podmienok pre zabránenie premiestnenia finančných inštitúcií s cieľom vyhnúť sa daňovej povinnosti a tiež, že sa zabráni narušovaniu hospodárskej súťaže medzi subjektmi finančného sektora a ich finančnými produktmi a nástrojmi nielen v rámci 11 členských štátov, ale aj mimo tohto rámca, keďže túto daň budú platiť aj finančné inštitúcie, ktoré obchodujú s finančnými nástrojmi, ktoré vydala osoba s registrovaným sídlom alebo s trvalým bydliskom, resp. s obvyklým pobytom v zúčastnenom členskom štáte.

6 Literatúra

- BABČÁK, V.: Daňové právo Slovenskej republiky. EPOS, Bratislava, 2010, ISBN: 978-80-8057-851-0.
- DORALT, W.: Steuerrecht 2012/13, 14. Auflage, MANZ, Wien 2012, ISBN 978-3-214-00484-2.
- DORALT, W., MAYR, G., RUPPE, H. G.: Steuerrecht. Band I, 10. Auflage, MANZ, Wien 2012, ISBN 978-3-214-05121-1.
- SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D.: Ekonomie, 18. vydanie, vydalo NS Svoboda, Praha 2010, ISBN 978-80-205-0590-3.
- SCHULCOVÁ, A. a kol.: Daňovníctvo daňová teória a politika I, in: Iura Edition, 2011, ISBN 978-80-8078-407-2.
- ŠÍBL, D. a kol.: Veľká ekonomická encyklopédia, Sprint Bratislava 2002, ISBN: 80-89085-04-0.
- ZUBALOVÁ, A. a kol.: Daňové teórie a ich využitie v praxi daňová teória a politika II, druhé prepracované vydanie, Iura Edition, Bratislava 2012, ISBN: 978-80-8078-487-4.

Internetový zdroj:

- 2013/52/EÚ: Rozhodnutie Rady z 22.1.2013, ktorým sa povoľuje posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií. <<http://eur-lexeuropa.eu/Notice.do?val=696028:cs&lang=sk&list=696028:cs,&pos=1&...>>.
- Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES, KOM/2011/0594 v konečnom znení – 2011/0261 (CNS). <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0594:FIN:SK:HT>>.

- Návrh smernice Rady, ktorou sa vykonáva posilnená spolupráca v oblasti dane z finančných transakcií, COM 2013/071 final, dostupné na <<http://eur-lexeuropa.eu/Notice.do?val=701724:cs&lang=sk&list=701724:cs,697453:c..>>.
- Oznámenie Komisie EP, Rade, EHSV a Výboru regiónov, Zdaňovanie finančného sektora, KOM (2010) 549 v konečnom znení, dostupné na <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0549:FIN:SK:HT>>.
- Predbežné stanovisko MF SR k návrhu smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES, dostupné na <<https://lt.justice.gov.sk/Attachment/vlmaterial.rtf?instEID=1&attEID=42762&docEID=228715&matEID=4793&langEID=1&tStamp=20111220122454193>>.
- SEK(2011) 1103 v konečnom znení. Pracovný dokument útvarov komisie, Zhrnutie správy o posúdení vplyvu s názvom Sprievodný dokument „Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2013>>.
- Stanovisko EHSV na tému „Návrh smernice Rady o spoločnom systéme dane z finančných transakcií, ktorou sa mení a dopĺňa smernica 2008/7/ES“ COM (2011). <<http://eur-lexeuropa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:181:0055:01:S:H>>.
- Taxing the Speculators. <<http://www.nytimes.com/2009/11/27/opinion/27krugman.html>>.
- TÓTH, J., KOVÁČ, M., FRANEK, J.: Efektívne zdanenie finančného sektora. IFP MF SR, Komentár 2012/8. <<http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=8187>>.

Rizikový a rozvojový kapitál v procese inovačného rozvoja

Vincent Šoltés¹ Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach

Michal Šoltés² Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach

Venture and development capital in the process of innovation development

Authors' contact details

¹ Technical University of Košice,
Faculty of Economics,
Department of Finance,
Němcovej 32,
040 01 Košice
vincent.soltes@tuke.sk

² Technical University of Košice,
Faculty of Economics,
Department of Banking
and Investment,
Němcovej 32,
040 01 Košice
michal.soltes@tuke.sk

Abstract: The area of using *venture* (risk) and development capital is being developed dynamically and is a subject of interest that results to the new and diverse studies. *Venture* (risk) and development capital brings positive socio-economic effects on the macro-and micro-level. It contributes to the creation of new employment opportunities, to promotion of innovations, as well as to the dynamic growth of the entire economy. *Venture* capital could be, based on the results of foreign studies, associated with higher level of growth and performance of the enterprise, with the creation of new jobs, with innovations, particularly for young aspiring start-up businesses. For these reasons, in the terms of the European Union, generally declared strategy in favor of promotion of *venture* (risk) capital, as the market of *venture* (risk) and development capital (*private equity* market) fails, especially in the period before beginning (*seed capital*) and at the start (*start-up capital*) financing. In Slovak conditions financing through *venture* (risk) and development capital is not sufficiently developed. There are several reasons. Providing funds in Slovakia has mainly form of loan financing, means providing financing through public financial sources and only in small extent provision of private sources, and provision are directed towards to financing of start-up or enterprises development, generally without innovative ideas. Therefore in conditions of Slovak republic we meet more with non-innovative *venture* capital in the form of State help or support. This contribution reflects on those aspects with the aim to point on important determinants of development by using presented method of financing innovative activities of enterprises.

Keywords: innovative development, risk and development capital, barriers of innovative activities development, innovating enterprises

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Hybnou silou rozvoja ekonomiky v celej Európskej únii sú inovačné aktivity ako výsledky výskumu a vývoja. Rozvíjajú možnosti budúcej konkurencieschopnosti vo forme nových poznatkov, zvyšujú efektívnosť ekonomiky a jej akcieschopnosť. Krajiny, ktoré na inovačný proces mysleli v minulom období a venovali tomuto procesu aj vyšší objem finančných prostriedkov sa v súčasnosti nachádzajú na ekonomicky vyspelejšej úrovni a získali tak mnohonásobný efekt vložený do vedy a techniky. Už v roku 2005 Vláda SR schválila závery Európskej rady a inovačnú politiku považovala za jednu z hlavných priorít budovania znalostnej ekonomiky a hospodárskeho rastu. Aj keď Slovensko disponuje relatívne kvalitným výskumným potenciálom, slabé miesto v inovačnom rozvoji malo v procese transformácie kvality výskumného potenciálu na výstupy realizovateľné v praxi a v inováciách predovšetkým v malých a stredných podnikoch (MSP).

2 Problematika inovačného rozvoja na Slovensku

Do roku 2006 neboli na Slovensku dostatočne rozvinuté koordinačné a konzultačné mechanizmy, prevládala pomerne slabá inovačná politika, nedostatočné prepojenie základného a aplikovateľného výskumu a podnikateľského sektora. Dôvodom bola absencia ucelenej koncepcie inovačnej stratégie, ako aj prepojenie medzi národným a regionálnym inovačným systémom, podporujúcim vznik iniciatív reagujúcich na špecifické podmienky regiónov. Predchádzajúce vlády preferovali viac základný, než aplikovaný výskum, pričom základný výskum uskutočňovala predovšetkým Slovenská akadémia vied (SAV) a univerzity, prípadne agentúry ako Agentúra na podporu výskumu a vývoja (APVV) a pod. Po roku 2000 sa začali uplatňovať tzv. implicitné nástroje inovačnej politiky prejavujúce sa v proinovatívnych opatreniach. Jej pozitívnymi efektmi bolo zlepšovane rámcových podmienok podnikateľského prostredia, sociálneho rozvoja a reformné procesy. Prijatie Stratégie rozvoja konkurencieschopnosti Slovenska do roku 2010 malo za cieľ pritiahnuť čo najväčšie množstvo zahraničných investorov v snahe riešiť problém vysokej nezamestnanosti a rastúcich disparít ekonomickej sily regiónov. Aktivity zahraničných investorov prispeli k transferu technológií, pričom investovanie do výskumu a vývoja a tvorba nových inovácií boli podceňované. V roku 2011 bol na Slovensku schválený plán reforiem inovačného prostredia reflektujúci na neuspokojivý relatívny, ako aj absolútny stav inovačného prostredia. Cieľom bolo posilnenie inovačných kapacít SR, vytvorenie rovnoprávných podmienok financovania aplikovaného výskumu a vývoja vo verejných organizáciách, vrátane SAV, ako aj v súkromných firmách (Návrh inovačnej stratégie na roky 2007 – 2013).

Významnú úlohu v inovačnom rozvoji vo svete zohráva *venture* – rizikový (ďalej len *venture* kapitál) a rozvojový kapitál. V podmienkach Slovenska nie je jeho využívanie dostatočne rozvinuté. Dôvodov je niekoľko. Poskytnutie finančných prostriedkov na Slovensku má zväčša podobu úverového financovania, pričom ide o poskytovanie verejných zdrojov a len v malej miere o poskytovanie aj súkromných zdrojov, pričom finančné prostriedky sú smerované na financovanie štartu alebo rozvoja podniku, spravidla bez inovatívnej myšlienky. Preto sa v podmienkach Slovenska stretávame skôr s tzv. „neinovatívnym“ *venture* kapitálom v podobe štátnej pomoci či podpory.

3 Úloha venture kapitálu v inovačnom rozvoji

Venture kapitál a rozvojový kapitál môžeme charakterizovať ako špecifický spôsob financovania podniku alebo podnikateľského nápadu. Predstavuje strednodobý alebo dlhodobý externý kapitál, ktorý do neho vložil investor. Uplatňuje sa najmä pri financovaní podnikov (najmä mikropodnikov, MSP), alebo podnikateľských nápadov, ktoré sa vyznačujú potenciálom rýchleho rastu a vysokých výnosov (na jednej strane) a vysokým stupňom rizika (na strane druhej). Investícia *venture* a rozvojového kapitálu predstavuje strednodobé alebo dlhodobé poskytnutie finančných prostriedkov, za ktoré investor získava v podniku vlastnícky podiel, ale spolu so svojím kapitálom prináša do podniku aj svoj čas, úsilie, skúsenosti a kontakty (*know-how*). Ako spoluvlastník sa určitou mierou podieľa na riadení podniku (uplatňuje *hands-on* alebo

hands-off prístup), ale aj na rizikách, ktoré sú s podnikaním spojené. Vysoký stupeň rizika neúspechu znemožňuje financovanie takýchto podnikov alebo podnikateľských nápadov klasickou formou v podobe tradičných bankových úverov. Investície *venture* kapitálu sú spájané predovšetkým s financovaním začínajúcich podnikov (*seed*, *start-up* alebo *early stage development* štádium) a s financovaním inovácií a inovačných aktivít. Investície rozvojového kapitálu môžu podporiť podnik v neskorších fázach jeho životného cyklu (napr. zabezpečiť zdroje na jeho ďalší rozvoj, expanziu alebo transformáciu). Investor investuje priamo do základného imania podniku, spravidla bez verejnej obchodovateľnosti, na obmedzený (približne stanovený) čas v závislosti od typu investície. Získava tým vlastnícky podiel v podniku realizujúcom perspektívny, často však rizikový projekt. Investícia do základného imania podniku sa môže kombinovať aj s podriadeným dlhom, ako aj vymeniteľnými obligáciami, transakciami typu PIPE (*Private Investment in Public Equity*), *take-private* (*Take-private transactions*), niekedy označované aj termínom *Public to private transactions*, keď *private equity*¹⁷² firmy vykúpia verejne obchodovateľnú spoločnosť z burzy cenných papierov do súkromného vlastníctva. Na transakcii sa môžu popri *private equity* firmách podieľať aj iní investori (napr. manažment spoločnosti) a transakcia môže byť financovaná kombináciou rôznych foriem kapitálu (Freňáková, 2011).

3.1 Cieľové zameranie *venture* (rizikového) kapitálu – výsledky výskumných štúdií

Podniky podporené *venture* a rozvojovým kapitálom (a predovšetkým mladé začínajúce podniky bez predchádzajúcich skúseností) by mali dosiahnuť lepšie výsledky ako podniky financované inými spôsobmi vzhľadom na zapojenie investora *venture* a/alebo rozvojového kapitálu. Tento predpoklad potvrdzujú aj štúdie poukazujúce na skutočnosť, že podniky, ktoré prijali *venture* kapitál (*venture capital backed firms*) vo všeobecnosti dosahujú vyššiu mieru rastu vďaka finančným prostriedkom, radám a skúsenostiam investora *venture* kapitálu, pričom významnosť vplyvu *venture* (rizikového) kapitálu na rast novozaložených podnikov v porovnaní s podnikmi bez *venture* kapitálu sa výrazne líši v *high-tech* odvetviach, kým medzi oboma skupinami podnikov v *low-tech* odvetviach boli zaznamenané menšie rozdiely (Engel, 2002). Rovnako podľa štúdie, ktorú vypracovala *Nottingham University Business School* v roku 2001 pod záštitou EVCA (*European Private Equity and Venture Capital Association*) a v spolupráci s Centrom pre výskum management buy-out v Nottinghamu (*Centre for Management Buy-Out Research – CMBOR*) sú investície *venture* kapitálu rozhodujúce pre existenciu firmy, jej zdravé a úspešné podnikanie v počiatočnom, ale aj rozvojovom období (MH SR, 2005).

¹⁷² Termín *private equity* zastrešuje *venture* (rizikový), ako aj rozvojový kapitál. V slovenčine pre tento pojem používame termín *venture* (rizikový) a rozvojový kapitál, ako aj anglický výraz *private equity*. Termín *private equity* zahŕňa všetky typy investícií v podobe externého kapitálu vloženého investorom (fondom) do podniku, pričom vložené finančné prostriedky sa stávajú súčasťou vlastného kapitálu podniku, do ktorého investor (fond) vstúpil. Za svoj vstup investor (fond) získava dohodnutý podiel základného kapitálu (obchodný podiel alebo akcie) a stáva sa spoluvlastníkom podporeného podniku (Freňáková, 2011).

Niektoré závery z výsledkov štúdie (MH SR, 2005):

- celkovo 94,5 % podnikov deklarovalo, že *venture* kapitál hral významnú úlohu v ich vytvorení, prežití a raste;
- z podnikov, ktoré už čerpali investície na expanziu, až 90 % potvrdilo, že bez *venture* kapitálu by vôbec neexistovali alebo by sa rozvíjali pomalšie;
- 72 % podnikov, ktoré získali *venture* kapitálové investície v štádiu *seed*, *start-up*, by bez týchto investícií vôbec nevzniklo.

Tieto podniky zároveň uviedli, čo považujú za najväčší prínos *venture* (rizikového) investora: v prípade začínajúcich podnikov to boli strategické rady, príležitosť zapojiť sa do medzinárodných sietí a podpora. Pre existujúce podniky bolo najväčším prínosom zvýšenie dôveryhodnosti, podpora, strategické a finančné poradenstvo.

Vstup investora *venture* alebo rozvojového kapitálu do podniku prináša okrem dodatočných zdrojov aj povinnosť podeliť sa s investorom o vlastníctvo, ako aj kontrolu nad podnikom, resp. o podiel na zisku. Preto v tejto súvislosti sa dostáva do popredia aj problematika riešenia optimálnej vlastníckej štruktúry podniku financovanom *venture* a rozvojovým kapitálom a jej vplyvu na rast a výkonnosť podniku. Túto problematiku rozpracovalo niekoľko autorov vo svojich výskumných štúdiách. Napr. Amit et al. (1998) deklaruje názor, že vlastníč podniku bude oveľa viac zainteresovaný do výkonnosti podniku, ak je jeho vlastnícky podiel väčší v porovnaní s vlastníckym podielom investora *venture* kapitálu. Berger – Udell (1998) a Gompers – Lerner (1999) špecifikovali tri príčiny dosahovania vyššej výkonnosti podnikov financovaných *venture* kapitálom oproti podnikom bez *venture* kapitálu. Ide o predinvestičnú selekciu podnikov investorom, monitoring a príspevok investora k zvyšovaniu hodnoty podniku. Sapienza (1992) skúmal túto problematiku v podmienkach USA a dospel k záveru, že služby poskytované investorom *venture* kapitálu sú pozitívne spojené s výkonnosťou podnikov financovaných *venture* kapitálom. V prípade verejne obchodovateľných podnikov v USA skúmaných autormi Jain a Kini (1995) sú dostupné závery z ich výskumu poukazujúce na tú skutočnosť, že uvádzané podniky dosahujú vyšší cash-flow a rast tržieb v porovnaní s podnikmi, ktoré neboli financované *venture* kapitálom. Štúdia Nottinghamskej univerzity z roku 2001 realizovaná pod záštitou EVCA a v spolupráci s CMBOR poskytuje závery, že ročný nárast tržieb je v začínajúcich podnikoch (meraný mediánom) v roku nasledujúcom po zainvestovaní až približne 200 %, pričom priemerný ročný nárast tržieb v týchto podnikoch predstavoval 120 %. Rast v existujúcich podnikoch bol nižší, aj keď rovnako významný. Priemerný rast počas prvých štyroch rokov dosahoval 33 %. Uvádzané fakty je nutné prepojiť aj s atribútom zamestnanosti, to znamená, že spolu s rastom tržieb dochádza v týchto podnikoch aj k tvorbe nových pracovných príležitostí. Po vstupe investície *venture* kapitálu až 89,8 % podnikov zaznamenalo rast celkového počtu zamestnancov, nezmenený stav v počte zamestnancov potvrdilo 3,1 % podnikov a v 7,1 % podnikov došlo k poklesu zamestnanosti, pričom v priemere bolo za skúmané podniky vytvorených 46 nových pracovných miest pripadajúcich na každý podnik (MH SR, 2005).

Analýzy autorov Manigart – Sapienza (1999) sa týkajú výskumného šetrenia v 187 belgických firmách s účasťou *venture* (rizikového) kapitálu a vypovedajú o odlišnostiach

v spomínaných aspektoch vplyvu tohto typu financovania na zamestnanosť. Belgické firmy s účasťou *venture* kapitálu nedosahujú významne vyššiu rast zamestnanosti v porovnaní s firmami bez *venture* kapitálu v tom istom odvetví, podobnej veľkosti a podobného veku, ale boli zaznamenané vyššie miery rastu v celkových aktívach a v cash-flow. Bürgel et al. (2000) vo svojich výsledkoch výskumu realizovanom v britských a nemeckých *high-tech start-up* podnikoch nepotvrdili rast firemného obratu, resp. rast zamestnanosti ako pozitívny efekt investícií *venture* kapitálu. Vybrané výsledky zahraničných štúdií proklamujúcich problematiku analýzy vzťahu medzi *venture* kapitálom a rastom podniku zobrazuje tab. 1.

Tab. 1: Venture kapitál verzus rast podniku

Autor	Timmons – Bygrave (1986)	Jain – Kini (1995)	Amit et al. (1998)	Manigart – Sapienza (1999)	Nottinghamská univerzita a CMBOR (2001)	Engel (2002)
Miesto výskumu	USA	USA	Kanada	Belgicko	Európa	Nemecko
Venture (rizikový) kapitál verzus rast podniku	príspevok investorov VC je závislý od inovačného stupňa nového podniku	–	–	–	–	významnosť vplyvu VC na rast novoza- ložených podnikov sa výrazne líši v high-tech odvetviach
		verejne ob- chodovateľ- né podniky podporené VC dosa- hujú vyššiu CF a rast tržieb	investori VC sú schopní pomôcť pod- niku v oveľa väčšej miere a podporiť ho v rýchlejšom raste	vyššie miery rastu v celko- vých aktívach a v CF, avšak nedosahujú významne vyššiu rast za- mestnanosti	pozitívny vplyv VC na rast tržieb a na rast zamestnanosti	investori VC sú schopní pomôcť pod- niku v oveľa väčšej miere a podporiť ho v rýchlejšom raste
	–	–	negatívna korelácia medzi veľkosťou vlastníckeho podielu investora VC a výkonnosťou u podniku	–	investície VC sú rozhodujúce pre existenciu podniku, jeho zdravé a úspešné podnikanie	vyššia miera rastu z dôvodu finančnej podpory, rád a skúseností investora VC

Legenda: VC – venture (rizikový) kapitál CF – cash-flow

Zdroj: spracované podľa záverov uvedených štúdií

Ďalším významným skúmaným hľadiskom je analýza vplyvu *venture* kapitálu na patentované inovácie. Skúmali to autori Kortum a Lerner (1998) vo výrobných odvetviach USA v priebehu rokov 1965 až 1992 a dospeli k záveru, že prostriedky *venture* kapitálu majú pozitívny vplyv na počet patentovaných inovácií (produktivita inovačných projektov financovaných *venture* kapitálom bola významne vyššia, ako pri porovnateľných projektoch financovaných súkromnými výdavkami na výskum

a vývoj). Nepotvrdili význam preferencie financovania inovačných firiem *venture* kapitálom. Touto skutočnosťou sa zaoberala výskumná štúdia Hellman – Puri (2000), ktorí na základe údajov zo 149 *high-tech start-up* firiem umiestnených v Silicon Valley potvrdili, že získať *venture* kapitál v inovačných firmách je pravdepodobnejšie, než v neinovačných firmách. Podľa ich záverov inovátori získavajú *venture* kapitál v skorších fázach životného cyklu v porovnaní s imitátormi (bližšie v podkapitole 3.3). Tieto výsledky zároveň vyvracajú tvrdenie, podľa ktorého investori *venture* kapitálu preferujú neskoršie fázy pred začiatočnými štádiami vývoja podniku (Amit et al., 1998), čiže investujú do inovačných firiem vtedy, keď sú už etablované na trhu, čím sú vystavené menšiemu stupňu rizika.

Pri zhodnocovaní uvádzaných výstupov z výskumov a konštatácií z nich nemožno abstrahovať od geografickej príslušnosti realizovaných výskumov. Výskum v Silicon Valley (USA) autorov Hellmann – Puri (2000), bol realizovaný v prostredí známom vysokou koncentráciou práve mladých začínajúcich firiem, pri ktorých sa očakáva úspešnosť a rýchle presadenie sa na trhu. Z toho dôvodu sú investori *venture* kapitálu ochotnejší umiestňovať svoje prostriedky práve do týchto inovačných firiem.

Prítomnosť *venture* kapitálu je často spojená s rýchlejšim uvedením produktu na trh. Tento efekt investícií *venture* kapitálu je príznačný pre inovátorov, pre ktorých môže byť obzvlášť prínosný. Tieto výsledky možno považovať za neskreslené a významné, pretože na základe údajov z ročeniek EVCA môžeme tvrdiť, že skúmané podniky zaradené do výskumnej vzorky predstavujú značnú časť všetkých podnikov v sledovanom období (2001 – 2006) v podmienkach Slovenska financovaných *venture* kapitálom (Freňáková, 2011).

Engel – Keilbach (2002) skúmali vplyv investícií *venture* kapitálu na rast a inovačné aktivity mladých nemeckých firiem. Výsledky ich výskumu taktiež potvrdili predpoklad, že prijatie *venture* kapitálu je pravdepodobnejšie v inovačných firmách, pričom pravdepodobnosť prijatia *venture* kapitálu na financovanie firmy významne zvyšuje aj vlastnenie patentu. Firma financovaná *venture* kapitálom podľa nich vykazuje významne vyšší ročný rast (viac ako dvojnásobný), pričom rozdiely v inovačných výstupoch od iných porovnateľných firiem nepodporovaných *venture* kapitálom nie sú významné. Príčinou tohto stavu môže byť fakt, že investori *venture* kapitálu umiestňujú svoje investície do firiem s potenciálom maximalizácie tržieb, čo je pre nich prvoradejší cieľ, než produkcia nových inovácií. Aj napriek faktu, že firmy financované *venture* kapitálom vykazujú silnejšie inovačné správanie, investície *venture* kapitálu v podmienkach nemeckých firiem zaradených do výskumu neprispeli významnou mierou k tvorbe patentov.

Tieto závery sú v protiklade s výsledkami výskumov realizovaných v USA (Kortum – Lerner, 2000), z ktorých vyplýva, že celkový nárast v aktivite *venture* kapitálu bol v skúmaných odvetviach spojený s vyššou mierou patentov. Nielen *high-tech* podniky prijímajú *venture* kapitál, ale aj podniky v *low-tech* odvetviach.

3.2 Venture kapitál na Slovensku

V podmienkach SR nemá využívanie *venture* a rozvojového kapitálu dlhodobejšiu tradíciu. Prioritne je využívaný na financovanie činnosti začínajúcich, ako aj existujúcich podnikov a len v malej miere na finančné zabezpečenie inovačných aktivít. Z uvedeného dôvodu možno na Slovensku hovoriť skôr o špecifickom

tzv. neinovatívnom *venture* kapitáli. Ak sa pozrieme na genézu využívania *venture* kapitálu na Slovensku, v roku 2000 – 2003 nesmerovali žiadne investície do začiatkových fáz rozvoja firmy (*seed, start-up a early stage*), v roku 2004 tieto investície predstavovali len 0,006 % z HDP, v roku 2005 už len 0,0009 % z HDP. V rámci rozvojového financovania (*expansion, replacement*) boli investície v roku 2003 iba vo výške 0,01 % z HDP, v roku 2004 len vo výške 0,006 % z HDP a v roku 2005 len 0,0014 % z HDP. Tieto údaje zaraďujú Slovensko na posledné priečky v rámci krajín EÚ (Eurostat, 2009a, 2009b, Freňáková, 2011). Dôvodom nedostatočného využívania *venture* a rozvojového kapitálu na Slovensku je nedostatočne rozvinutá ponuková a dopytová stránka (Tab. 2).

Tab. 2: Venture a rozvojový kapitál na Slovensku – strana ponuky a dopytu

Strana ponuky v procese rozvoja venture a rozvojového kapitálu	
Slabé stránky	Silné stránky
- absencia samostatného zákona o fondoch <i>venture</i> (rizikového) a/alebo rozvojového kapitálu, ktorý by upravoval ich činnosť (fungujú ako bežné obchodné spoločnosti podľa Obchodného zákonníka), - legislatívne prekážky (poisťovne a penzijné fondy ako možní investori <i>venture</i> a/alebo kapitálu, nie sú oprávnení investovať spravované zdroje do fondov <i>venture</i> a/alebo rozvojového kapitálu), - malý trh <i>venture</i> a rozvojového kapitálu, - málo rozvinutý a nedostatočne likvidný kapitálový trh, ktorý sťažuje možnosti výstupu investora <i>venture</i> a/alebo rozvojového kapitálu z financovaného podniku (výstupy sú obmedzené na spätný predaj alebo predaj tretej osobe), - absencia štátnych programov na rozloženie rizika pri investíciách do začiatkových vývojových fáz podniku.	- pozitívne ekonomické a sociálne vplyvy fondov <i>venture</i> a/alebo rozvojového kapitálu, - rýchly ekonomický rast a z neho vyplývajúce nadpriemerné potenciálne výnosy pre investorov, - vyššie potenciálne výnosy pre investorov vyplývajúce z nízkej konkurencie na strane ponuky <i>venture</i> a rozvojového kapitálu, - dopyt po kapitáli zo strany MSP (dopyt po <i>venture</i> a rozvojovom kapitáli zo strany MSP je nedostatočný), - daňová reforma umožňujúca prísun zahraničného kapitálu (nízka daň zo zisku právnických osôb).
Strana dopytu v procese rozvoja venture a rozvojového kapitálu	
Slabé stránky	Silné stránky
- slabý rozvoj výskumu a vývoja v podnikat. sfére, - málo podnikov s prísľubom vysokého zhodnotenia investícií (softvérových alebo <i>high-tech</i> inovatívnych firiem), - nízke transfery poznatkov a technológií z akademického výskumu do podnikateľskej sféry, - nízka úroveň inovačných aktivít v existujúcich a novovznikajúcich podnikoch, - neinformovanosť a nepripravenosť podnikov prijať <i>venture</i> a rozvojový kapitál, čoho dôkazom je aj nedostatočný počet predložených projektov, nedostatok manažérskych skúseností a nízka kvalita manažérskych zručností, - absencia širokej podnikateľskej kultúry a ochoty vstupovať do rizik. podnikateľských aktivít.	- chýbajúci kapitál na strane slovenských podnikov, - dobrá základňa potenciálnych podnikateľov, - tradícia v technicky orientovanej výrobe.

Zdroj: spracované podľa zdrojov: MH SR (2005), Freňáková (2011)

Slovenský trh *venture* a rozvojového kapitálu má aj napriek mnohým nedostatkom vysoký potenciál pre ďalší rozvoj. Významnými faktormi zvyšujúcimi jeho atraktivnosť pre investorov by mohla byť najmä zavedená legislatívna reforma, ako aj podpora zo strany štátu (*private equity* kapitál môže vstúpiť aj do menších podnikov, ktorým pri štarte pomohol štát).

3.3 Využívanie rizikového kapitálu na Slovensku

V podmienkach SR bol v roku 2008 zrealizovaný výskum zaoberajúci sa problematikou MSP financovaných *venture* kapitálom (Freňáková, 2008). Z hľadiska príslušnosti MSP financovaných *venture* kapitálom k odvetviu podľa technologickej, resp. poznatkovej náročnosti odvetvia nebol vo výskumnej vzorke preukázaný predpoklad, podľa ktorého *venture* kapitál smeruje najmä do podnikov pôsobiacich v high-tech odvetviach. Podiel MSP financovaných *venture* kapitálom v high-tech odvetviach bol zo všetkých 61 skúmaných MSP najnižší a predstavoval len 3,28 % (2 podniky). Najväčšie percentuálne zastúpenie 44,26 % (27 podnikov) mali MSP pôsobiace v medium low-tech odvetví, ďalej nasledovali MSP v low-tech odvetví 31,15 % (19 podnikov) a napokon podniky v medium high-tech odvetví 21,31 % (13 podnikov). Na základe výsledkov analýzy inovačných výstupov 74 MSP financovaných *venture* kapitálom na Slovensku podľa investora a z hľadiska príslušnosti k odvetviu možno konštatovať, že v skúmaných podnikoch v podmienkach Slovenska sa potvrdil predpoklad, podľa ktorého by príslušnosť k odvetviu high-tech alebo medium high-tech mala znamenať aj vyššiu tvorbu inovačných výstupov¹⁷³ (Freňáková, 2008). Pri sledovaní počtu inovačných výstupov vytvorených v príslušnom odvetví (z hľadiska technologickej, resp. poznatkovej náročnosti) bolo vo výskumnej vzorke zistené, že v odvetví high-tech boli vytvorené tri inovačné výstupy jedným podnikom, v odvetví medium high-tech sedem inovačných výstupov dvoma podnikmi, v odvetví medium low-tech desať inovačných výstupov vytvorených piatimi podnikmi a v odvetví low-tech šesť inovačných výstupov vytvorených piatimi podnikmi. Celkovo podiel MSP s inovačnou aktivitou vo výskumnej vzorke predstavoval len 21,67 % (spolu vo výskumnej vzorke bolo vytvorených 26 inovačných výstupov 13 podnikmi).

Parciálnym cieľom uvádzaného výskumu bola aj realizácia analýzy výkonnosti MSP financovaných *venture* (rizikovým) kapitálom za účelom overenia, či existuje v 68 MSP financovaných v podmienkach Slovenska *venture* kapitálom silná pozitívna korelácia. Z jej výsledkov možno konštatovať, že medzi vekom podniku a všetkými zvolenými ukazovateľmi výkonnosti bol dokázaný pozitívny lineárny vzťah, avšak predpoklad, podľa ktorého by MSP financované *venture* kapitálom mali medzi vekom a výkonnosťou vykazovať silnú pozitívnu koreláciu práve v dôsledku zapojenia investora *venture* kapitálu, sa na skúmanej vzorke podnikov nepreukázal. Stredne silný pozitívny lineárny vzťah bol preukázaný len medzi vekom a tržbami MSP.

Pri porovnávaní záverov z domácich a zahraničných výskumov je potrebné mať na zreteli skutočnosť týkajúcu sa podmienok, v ktorých sa jednotlivé výskumy uskutočnili, napr. či sa prihliadalo na také premenné ako vek podniku, príslušnosť k určitému odvetviu, mieru účasti investičných manažérov na riadení podniku,

¹⁷³ Pod inovačným výstupom podniku rozumieme prihlásený patent, dizajn, úžitkový vzor alebo ochranné známky. Podniky tvoriace inovačné výstupy boli považované za podniky s inovačnou aktivitou.

charakter podniku z pohľadu inovácií. Investori *venture* kapitálu totiž môžu mať iné zámary pri financovaní podnikov, ktoré vystupujú na trhu v podobe inovátora¹⁷⁴ alebo imitátora¹⁷⁵ (Freňáková, 2011).

Venture kapitál je spájaný predovšetkým s financovaním inovačných technologicky orientovaných firiem, pretože pri financovaní a komerčnom využití nových technológií zohráva kľúčovú úlohu. Napr. z hľadiska príslušnosti podnikov k odvetviu podľa technologickej a poznatkovej náročnosti pochádzala prevažná časť podnikov (vo výskumnej vzorke štúdie Nottinghamskej univerzity realizovanej v roku 2001 pod záštitou EVCA a v spolupráci s CMBOR) zo sektora *high-tech* (74 % začínajúcich podnikov bolo z *high-tech* sektora a 62 % existujúcich podnikov, ktoré získali investície na svoj rozvoj pochádzalo taktiež z *high-tech* sektora) (MH SR, 2005). Vychádzajúc zo zistení uvedených empirických štúdií, možno predovšetkým o *venture*, ale aj o rozvojovom kapitáli uvažovať aj ako o špecifickom zdroji financovania MSP, ktorý nie je používaný výlučne len na financovanie výskumu, vývoja a inovácií, ale aj na financovanie bežných potrieb začínajúcich MSP, alebo aj na financovanie rozvojových aktivít MSP (tzv. neinovatívny rozvojový kapitál), čomu zodpovedajú aj skutočnosti zistené v podmienkach SR.

4 Záver

Najvýraznejším problémom v oblasti inovácií na Slovensku je evidovaná aj veľmi nízka výkonnosť podnikov v oblasti výskumu a vývoja a s nim súvisiaci problém nízkej zamestnanosti v odvetviach *high-tech* služieb. Medzi hlavné dôvody nedostatočnej inovatívnosti slovenských firiem a nízkych súkromných výdavkov na výskum a vývoj patrí predovšetkým nedostatok rizikového kapitálu, ktorý sa dotýka najmä podnikateľskej sféry. Z toho dôvodu podniky inovujú predovšetkým z vlastných finančných zdrojov. Len nízke % slovenských firiem považuje inovatívnosť za dôležitý zdroj konkurencieschopnosti, čo má za následok riziko, že firmy nebudú vedieť využívať tie príležitosti, ktoré im ponúkajú napr. inovačné programy EÚ – ide o slabo rozvinutú inovatívnu kultúru. Aj napriek dôležitosti pozície *venture* a rozvojového kapitálu v inovačnom rozvoji krajiny je v podmienkach Slovenska veľmi málo využívaný. Z uvedeného dôvodu je nevyhnutné vytvoriť predpoklady najmä pre rast inovačného potenciálu ekonomiky Slovenska podporou najinovatívnejších podnikov, medzi ktoré patria najmä MSP, ako aj zlepšiť informovanosť MSP o možnosti financovania ich podnikateľských aktivít *venture* a rozvojovým kapitálom. Slovenské podniky *venture* kapitál nevyhľadávajú a nevyužívajú pre nedostatočnú znalosť tejto problematiky, preto táto forma financovania neustále v nich vzbudzuje nedôveru a averziu.

¹⁷⁴ Inovátor je podnik, ktorý uvádza na trh nové produkty (výrobky a služby), pre ktoré neexistuje na trhu žiadny blízky substitút.

¹⁷⁵ Imitátor je podnik, ktorý prináša na trh tiež relatívne nové produkty a technológie, ale nepriniesol daný produkt na trh ako prvý, a preto konkuruje inými spôsobmi ako inováciou.

5 Literatúra

- AMIT, R. – BRANDER, J. – ZOTT, C. 1998. Why Do Venture Capital Firm Exist? Theory and Canadian Evidence. In: *Journal of Business Venturing*, roč. 13, 1998, č. 6, s. 441 – 466. ISSN 0883-9026.
- BERGER, A. N. – UDELL, G. F. 1998. The Economics of Small Business Finance: The Roles of Private Equity and Debt Markets in the Financial Growth Cycle. In: *Journal of Banking and Finance*, roč. 22, 1998, č. 6 – 8, s. 613 – 673. ISSN 0378-4266.
- BÜRGEL, O. – FIER, A. – LICHT, G. – MURRAY, G. 2000. Internationalisation of High-Tech Start-Ups and Fast Growth – Evidence for UK and Germany. In: *ZEW Discussion Papers*, Discussion paper No. 00-35, 22 s. [elektronická verzia]. [cit. 29. 12. 2006]. Dostupné na: <<ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp0035.pdf>>.
- EUROSTAT 2009a. Venture capital investments by type of investment stage – Percentage of GDP. Early stage investments. [online]. [cit. 23. 12. 2009]. Dostupné na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&init=1&pcode=tsiir080&language=en>>.
- EUROSTAT 2009b. Venture capital investments by type of investment stage – Percentage of GDP. Expansion and replacement investments. [online]. [cit. 23. 12. 2009]. Dostupné na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&init=1&pcode=tsiir080&language=en>>.
- ENGEL, D. – KEILBACH, M. 2002. Firm Level Implications of Early Stage Venture Capital Investment: an empirical investigation. In: *ZEW Discussion papers*, Discussion paper No. 02-82, 2002, 20 s. [elektronická verzia]. [cit. 15. 12. 2006]. Dostupné na: <<ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp0282.pdf>>.
- EVCA 2008. *Benchmarking European Tax and Legal Environments*. [elektronická verzia]. Brussels: EVCA, október 2008. 194 s. [cit. 2. 8. 2009]. Dostupné na: <<http://www.evca.eu/uploadedFiles/Benchmark.pdf>>.
- FREŇÁKOVÁ, M. 2008. Skúmanie vybraných charakteristík malých a stredných podnikov financovaných rizikovým kapitálom v Slovenskej republike. In: *Podniková revue*, roč. 7, 2008, č. 13 – 14, s. 67 – 81. ISSN 1335-9746.
- FREŇÁKOVÁ, M. 2011. *Venture kapitál a rozvojový kapitál pre váš biznis*. Košice, 149 s. ISBN 978-80-89357-06-2.
- GOMPERS, P. A. – LERNER, J. 1999. What drives venture capital fundraising? In: *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 6906, Cambridge: NBER, 1999, 53 s. [elektronická verzia]. [cit. 15. 12. 2006]. Dostupné na: <<http://www.nber.org/papers/w6906>>.
- HELLMAN, T. – PURI, M. 2000. The interaction between product market and financial strategy: The role of venture capital. In: *Review of Financial Studies*, roč. 13, 2000, s. 959 – 984. ISSN 08939454.

- JAIN, B. – KINI, O. 1995. Venture Capitalist Participation and the Post-issue Operating Performance of IPO Firms. In: *Managerial and Decision Economics*, roč. 5, 1995, s. 593–606. Zdroj: ENGEL, D. – KEILBACH, M. 2002. Firm Level Implications of Early Stage Venture Capital Investment: an empirical investigation. In: *ZEW Discussion papers*, Discussion paper No. 02-82, 2002, 20 s. [elektronická verzia]. [cit. 15. 12. 2006]. Dostupné na: <<ftp://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp0282.pdf>>.
- KORTUM, S. – LERNER, J. 2000. Assessing the Contribution of Venture Capital to Innovation. In: *RAND Journal of Economics*, roč. 31, 2000, č. 4, s. 674 – 692.
- MANIGART, S. – SAPIENZA, H. 1999. Venture capital and growth. In D.L. Sexton and H. Landström (editors), *The Blackwell Handbook of Entrepreneurship*. Blackwell Publishers, Oxford (UK): 240-258.
- MH SR. 2005. *Rozpracovanie opatrení Akčného plánu rizikového kapitálu Európskej únie na podmienky Slovenskej republiky*. [elektronická verzia]. Bratislava, 2005. [cit. 15. 5. 2006]. Dostupné na: <[http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/0A0F715C3B432C6AC1257011003D96C4/\\$FILE/Zdroj.html](http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/0A0F715C3B432C6AC1257011003D96C4/$FILE/Zdroj.html)>.
- NÁVRH INOVAČNEJ STRATÉGIE NA ROKY 2007 – 2013. Ministerstvo hospodárstva SR. [online]. [08. 03. 2013]. Dostupné na: <http://www.siea.sk/oldweb/inovacie/subory/inovacna_strategia.pdf>.
- Research of the implementation activities of Innovation Strategy in Slovak Republic for 2007 – 2013 in terms of small and medium sized enterprises. [online]. [08. 03. 2013]. Dostupné na: <http://www.nadsme.sk/files/5-Vyskumrealizacieopatreni_inovacnejstrastrategie.pdf>.
- SAPIENZA, H. J. 1992. When Do Venture Capitalists Add Value? In: *Journal of Business Venturing*, roč. 7, 1992, č. 1, s. 9 – 27. ISSN 0883-9026.
- SZABO, K. Z., ŠOLTÉS, M., HERMAN, E. 2013. Innovative Capacity & Performance of Transition Economies: Comparative Study at the Level of Enterprises. *E+M Ekonomie a Management*. 2013, Vol. 16, No. 1, p. 52-69. ISSN 1212-3609.

3. *Nerovnost' a chudoba*

Súvislosti formovania dôchodkov obyvateľstva a trhu práce na Slovensku v období krízy

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Michal Páleník² Ekonomický ústav SAV, Inštitút zamestnanosti

Context of the income and labour market in Slovakia during the crisis

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
ipauhofova@yahoo.com

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
michal.palenik@iz.sk

Abstract: Slovakia is a small and open economy, which struggling not only with the consequences of the crisis affecting a wide European area, but also with the problems from the time of economic and social transformation of the country after 1989. The reason for this claim is the nature of many years of unemployment and deepening growth of long-term unemployment with all the social consequences and generally low income levels of the population. Both indicators are significantly regionally differentiated. The result is the polarization of people whose incomes are severely constrained and do not contribute to a greater increase in domestic consumption and to generate savings. At the same time in relation to the future, the shaping of the labour market raises, seeking changes in the qualification of employees in relation to education. The aim is to detect changes in income stratification of the population in times of crisis and continuity of these changes with the evolution of unemployment and long term unemployment in the regions of Slovakia (regions and districts). Part of the investigation is also a regional point of view on wages in agriculture.

Keywords: unemployment, long-term unemployment, income stratification, crisis, regional differences

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty) a z projektu APVV-0135-10 SILVER – Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe.

1 Úvod

Slovensko je malou a otvorenou ekonomikou, v súčasnosti „zápasiacou“ nielen s dôsledkami krízy, ktoré sa dotýkajú širokého európskeho priestoru, ale aj s problémami nedostatočne riešených problémov ešte z obdobia ekonomickej a spoločenskej transformácie krajiny po roku 1989. Dôvodom tohto tvrdenia je charakter dlhoročného vývoja nezamestnanosti, prehľbovanie rastu dlhodobej nezamestnanosti so všetkými sociálnymi dôsledkami a všeobecne nízka príjmová úroveň obyvateľstva. Oba ukazovatele sú významne regionálne diferencované. Výsledkom je polarizovanie obyvateľstva, ktorého dôchodky sú zásadne obmedzené a neprispievajú k významnejšiemu rastu domácej spotreby a k tvorbe úspor.

Zároveň sa otvárajú otázky ďalšieho formovania trhu práce, ktorý žiada zmeny v kvalifikačnej štruktúre zamestnancov vo väzbe na vzdelávanie.

2 Metodológia

Zámerom je zistiť zmeny v príjmovej stratifikácii obyvateľstva v období krízy a súvislosti týchto zmien s vývojom nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti v jednotlivých regiónoch Slovenska (kraje, okresy). Súčasťou skúmania je i pohľad na pracovné príjmy podľa vybraných odvetví ekonomiky.

Bázu využívaných údajov pre potreby jednotlivých analýz predstavujú individuálne administratívne dáta zo Sociálnej poisťovne SR, dáta Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny, ako aj oficiálne publikované údaje ŠÚ SR. Vo väzbe na predmet skúmania v období krízy a jeho porovnanie s predkrízovými charakteristikami, sa analýzy dotýkajú rokov 2005, 2009 a 2012. Uvádzaná miera nezamestnanosti je vyššia ako prezentujú iné, napr. oficiálne zdroje, nakoľko je vypočítaná podľa rozdielnej metodiky. Medzi pracujúcich sú zahrnutí len tí, ktorí majú trvalý pobyt v SR a na Slovensku aj pracujú. Individuálne dáta prešli náročným procesom spracovania ešte pred samotnými analýzami. Išlo predovšetkým o čistenie, triedenie a zaraďovanie kódovaných dát podľa súboru vybraných charakteristík. Ide o unikátne súbory o mesačných príjmoch všetkých obyvateľov za obdobie 2005 až 2012, ktorí sú evidovaní v Sociálnej poisťovni SR.

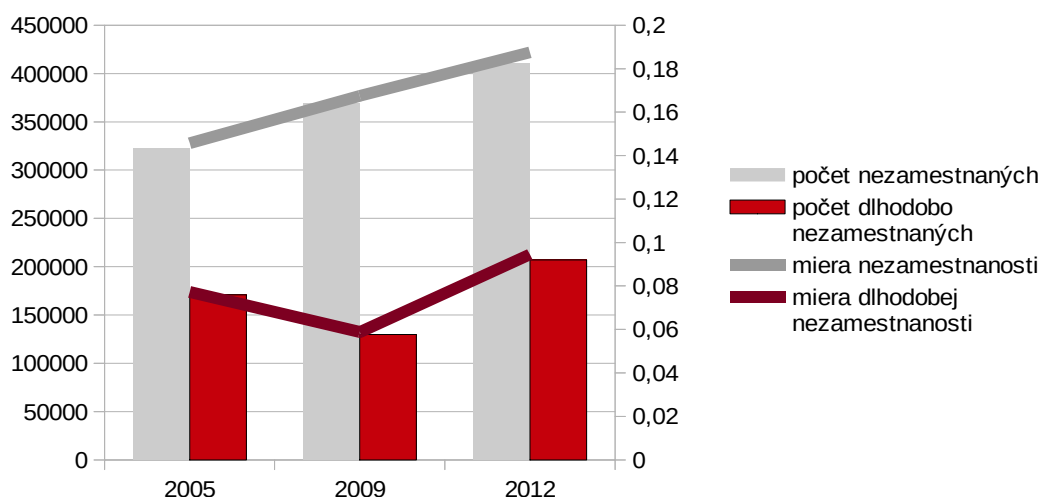
3 Regionálne aspekty nezamestnanosti

Pre súčasnú vysokú mieru nezamestnanosti na Slovensku a predpoklad pokračovania jej rastu v ďalšom období,¹⁷⁶ je charakteristická aj jedna z najvyšších hodnôt miery dlhodobej nezamestnanosti v krajinách EÚ.¹⁷⁷ Nezamestnanosť vykazuje významné regionálne rozdiely, ktoré sa prejavujú vo veľmi nízkej úrovni príjmov obyvateľstva. Problémový vývoj na trhu práce je poznačený prehlbovaním príjmovej diferenciácie aj medzi dôchodkami obyvateľstva mestských a vidieckych regiónov. Zmenšovanie významu poľnohospodárstva na tvorbe HDP a zamestnanosti sa v období transformácie premietlo do signifikantných problémov vidieka. Diverzifikácia poľnohospodárskej výroby v smere využívania produkčných a mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva sa nenaplnila podľa predpokladov. Nevytvoril sa dostatok pracovných miest ako náhrada za miesta, ktoré v poľnohospodárskej prvovýrobe a delimitačným procesom pri transformácii poľnohospodárskych podnikov zanikli. Využívanie štrukturálnych fondov EÚ v tomto ohľade tiež významnejšie nepomohlo. Finančné zdroje boli smerované takmer v plnej miere na podporu poľnohospodárskej produkcie a len minimálne na diverzifikačné programy pre vidiek a oblasť lesného hospodárstva.

¹⁷⁶ Pretrvávajúce problémy s odbytom produkcie, zadlženosť podnikovej sféry a municipalít, obmedzené verejné finančné zdroje a slabá funkčnosť agentúr na podporu tvorby nových pracovných miest.

¹⁷⁷ Za dlhodobo nezamestnané sú považované osoby, ktoré sú bez práce dlhšie ako jeden rok a postupne strácajú, resp. nemajú žiadne pracovné návyky. Dlhodobo nezamestnaní sú popri osobách s rozvinutými pracovnými návykmi, bohatými pracovnými skúsenosťami, zručnosťami a znalosťami v nevýhode a možnosť ich vstupu na trh práce je značne limitovaná. Nájst' si prácu im trvá podstatne dlhšie, pričom s rastúcim počtom dní, mesiacov a rokov strávených mimo trhu práce sa ich snaha zamestnať sa neustále znižuje. Za dlhodobo nezamestnané (podľa metodiky ÚPSVaR) sú považované aj osoby po výkone trestu, ktoré sú evidované na úrade práce, a taktiež osoby, ktoré spĺňajú podmienku určitého obdobia bez práce, ale nie sú takto definované. Na Slovensku ide o zhruba 225 000 dlhodobo nezamestnaných osôb po výkone trestu (podľa metodiky ÚPSVaR) a približne 45 000 ďalších osôb (napr. neevidovaní na úrade práce, odradení formálne ekonomicky neaktívni).

Ani mestské regióny s vyššou úrovňou príjmov v porovnaní s vidiekom, v ktorých po roku 1989 došlo rozpadom trhov bývalých krajín RVHP k redukcii a zániku produkčných kapacít a kde privatizácia špecifickým spôsobom zasiahla niektoré regióny tak, že sa významným spôsobom zúžil pracovný trh, nemožno z pohľadu vývoja príjmovej stratifikácie obyvateľstva považovať za bezproblémové. Tu sa viac zviditeľňujú dopady krízy v podobe štrukturálnej nezamestnanosti. Slovenská ekonomika je v rámci tvorby HDP závislá na ekonomickej výkonnosti veľkých TNK a ďalších zahraničných spoločností, na ktoré sú viazané rôzne hierarchicky usporiadané domáce firmy. Stimulačný mechanizmus na „pritiahnutie“ zahraničných investorov, predstavujúcich významnejšiu tvorbu pracovných miest, je práve v krízovom období komplikovaný. Hľadanie prorastových faktorov slovenskej ekonomiky je len v menšej miere orientované na skutočnú podporu tvorby nových a udržanie existujúcich pracovných miest v podnikoch domácej proveniencie. Nasledujúci graf dokumentuje vývoj nezamestnanosti pred a počas krízy.

Obr. 1: Vývoj nezamestnanosti v SR

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne a UPSVR

Na Slovensku na 1 dlhodobo nezamestnaného pripadá 7 pracujúcich. Tento pomer je jeden z najvyšších v EÚ, pričom napr. v Českej republike alebo v Poľsku ide o pomer 1 : 32, v Maďarsku 1 : 18. Nejde len o neúspech na pracovných pohovoroch, ktorý k nezamestnanosti vedie. Neuvážene rozdávané sociálne dávky sú príčinou, prečo nezamestnaní strácajú motiváciu chcieť sa zamestnať. Ide o začarovaný kruh, kedy bez pracovných skúseností nemožno získať žiadne ďalšie. Najdôležitejšou potrebou je pre týchto ľudí mať priestor pracovať, bez ohľadu na to či sú bez práce rok, dva, alebo päť, či nepracovali vôbec, alebo sa vrátili z výkonu trestu.

Následkom nezamestnanosti je vo všeobecnosti nižšia životná úroveň, nakoľko príjmy nezamestnaných na báze sociálnych dávok sú nižšie ako príjmy z práce. Vzhľadom na nižšiu životnú úroveň si nezamestnaní kupujú tovary a služby v inej miere a štruktúre ako zamestnaní. Vysoká nezamestnanosť tlačí cenu práce nadol, keďže zamestnávatelia majú dostatok potenciálnych uchádzačov o voľné pracovné

miesta. Dôsledkom je nižšia kúpyschopnosť regiónu, a tým aj významné problémy s generovaním pracovných miest v službách pre obyvateľstvo (napr. v reštauráciách, čistiarňach, kaderníctvach a pod.).

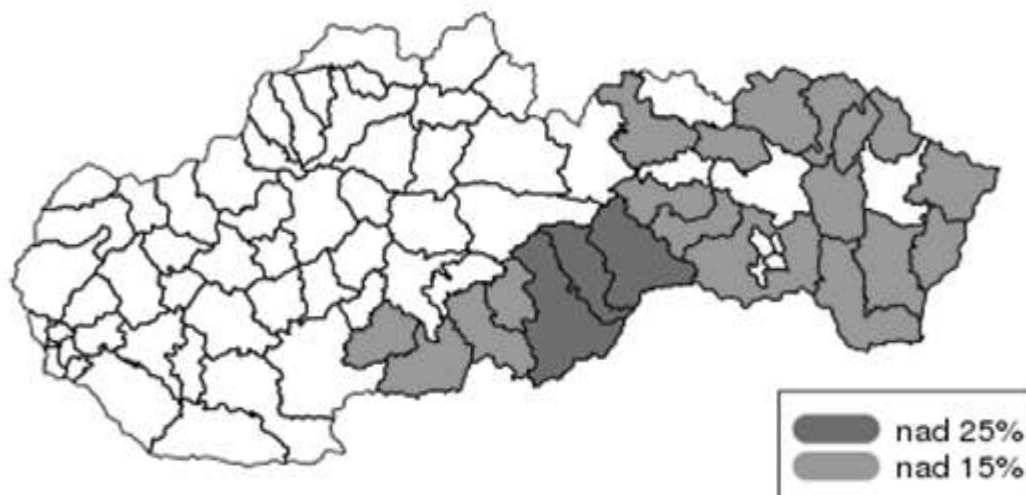
Dlhodobá nezamestnanosť má, oproti krátkodobej, ďalšie negatívne charakteristiky. Je nerealistické predpokladať, že dlhodobo nezamestnaný človek bude po nástupe do práce podávať štandardné pracovné výkony. Dôsledky dlhodobej nezamestnanosti siahajú od vypestovanej apatie a spokojnosti so svojim stavom, cez občasnú drobnú kriminalitu, prenos na ďalšie generácie a zníženie ich šancí v budúcnosti, až po často nepriateľské nálady majoritnej populácie. Taktiež zmena daňových sadzieb či výšky odvodov nebude mať primeraný efekt porovnateľný s regiónmi, kde trh práce funguje. S rastúcim počtom dlhodobo nezamestnaných, pripadajúcich na celkový počet ekonomicky aktívnych, živí čoraz menej ekonomicky aktívnych čoraz viac dlhodobo nezamestnaných. Nasledujúca tabuľka dokumentuje zmeny v miere nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti na úrovni krajov Slovenska.

Tab. 1: Miera nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti v krajoch SR

Kraje	2005		2009		2012	
	nezamestnanosť	dlhodobá	nezamestnanosť	dlhodobá	nezamestnanosť	dlhodobá
Bratislavský	3,7	0,8	5,6	0,7	7,4	2,2
Trnavský	9,6	3,9	11,6	2,2	12,7	4,8
Trenčiansky	8,9	3,4	13,3	2,6	14,1	5,7
Nitriansky	15,2	8,3	15,9	4,8	18,6	8,8
Žilinský	11,8	5,3	14,3	3,6	16,0	6,8
Banskobystr.	22,6	13,3	25,0	11,5	26,6	15,6
Prešovský	21,2	12,2	25,7	10,7	28,5	16,1
Košický	23,2	13,9	23,9	10,8	26,4	15,1
Slovensko	14,6	7,7	16,7	5,9	18,7	9,4

*Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne
a UPSVR*

Regionálne rozdiely v nezamestnanosti na úrovni krajov sú charakteristické tým, že západ Slovenska je pod priemerom krajiny (významne Bratislava a Trnavský kraj, mierne Trenčiansky a Žilinský kraj). Ostatné kraje sa vyznačujú výrazne horšími parametrami (Banskobystrický, Prešovský a Košický kraj). Nitriansky kraj sa pohybuje okolo priemeru SR. Pri pohľade na okresnú úroveň sú regionálne rozdiely ešte výraznejšie. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že pracujúci sú zaradení do regiónu podľa miesta trvalého pobytu a nie miesta výkonu práce. Ak by boli napríklad obyvatelia Rimavskej Soboty, pracujúci na týždňovkách v Bratislave, zarátaní do regiónu Bratislava, miera nezamestnanosti vo vysielajúcom okrese by bola ešte vyššia.

**Obr. 2: Kritická miera dlhodobej nezamestnanosti
v okresoch SR**

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR

Obrázok 2 udáva okresy s kritickou mierou dlhodobej nezamestnanosti v SR. V okresoch, ako Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava, tvorí z celkového počtu ekonomicky aktívnych viac ako 30 % dlhodobo nezamestnaných, v okresoch Kežmarok a Trebišov je situácia podobná. Viac ako 25 % dlhodobo nezamestnaných na počte ekonomicky aktívnych žije v Poltári, Medzilaborciach, Vranove nad Topľou a Sabinove; a menej ako 25 %, avšak viac ako 20 % dlhodobo nezamestnaných žije v ďalších desiatich mestách. Možno konštatovať, že oblasť s extrémne vysokými mierami dlhodobej nezamestnanosti predstavuje súvislú a veľkú plochu územia Slovenska, v ktorých sa kumulujú dôsledky súčasnej krízy s problémami slovenskej ekonomiky, s ktorými sa dôsledne nevyrovnala v rámci transformačného procesu po roku 1989.

4 Regionálna príjmová diferenciácia

Z pohľadu formovania dôchodkov, ktoré by mali predstavovať rast dopytu na spotrebiteľskom trhu a prijateľnú mieru tvorby úspor, je aj v prípade Slovenska otázkou, či budú vznikať nové pracovné miesta, ktoré by nahradili zanikajúce, a tiež, aký bude charakter týchto pracovných miest. V podmienkach krízy sa stále výraznejšie ukazuje, že zanikajú pracovné miesta s vyššou kvalifikačnou náročnosťou (zvládnutie nových technológií) a vznikajú miesta s nižšou náročnosťou na kvalifikáciu, ktoré sú charakteristické nižšou mzdovou úrovňou. Uvedené sa následne premieta v celkovej stagnácii dôchodkovej úrovne väčšiny populácie. V záujme udržania pracovných miest dochádza v mnohých prípadoch k dohode o tzv. zdieľaní práce, alebo o rozdelení pracovného času. Problém generovania nízkej mzdovej úrovne sa tým však nevyrieši a prehĺbovanie príjmovej polarizácie obyvateľstva pokračuje. Nasledujúca tabuľka dokumentuje vývoj podielu osôb v príjmových intervaloch čistého mesačného príjmu v sledovanom období.

Tab. 2: Príjmová stratifikácia obyvateľstva v SR
(%, čistý priemerný mesačný príjem)

Euro	2005	2009	2012
do 300	42,2	24,5	24,6
300 – 500	36,2	44,8	42,4
500 – 1 000	17,8	25,0	26,1
1 000 – 1 500	2,4	3,6	4,3
1 500 – 2 000	0,6	1,0	1,2
Nad 2 000	0,7	1,1	1,4

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR

Aj keď sa po roku 2005 postupne znižoval podiel osôb s mesačným príjmom do 500 eur, s nástupom krízy sa ich podiel začal opäť zvyšovať a prejavy príjmovej polarizácie sú zreteľnejšie. Kritickým faktom z pohľadu spotreby je permanentne vysoký podiel populácie disponujúcej čistým mesačným príjmom len do 500 eur – 67 % v roku 2012. Nasledujúca tabuľka poskytuje regionálny pohľad na vývoj podielu najmenej príjmovovo vybavených osôb.

Tab. 3: Podiel osôb s príjmom pod 500 eur mesačne v krajoch Slovenska
(%, čistý príjem, s.c. 2012)

Kraje	2005	2009	2012
Bratislavský	65	54	52
Trnavský	78	68	66
Trenčiansky	80	71	68
Nitriansky	82	75	72
Žilinský	81	73	71
Banskobystrický	82	75	72
Prešovský	85	78	76
Košický	79	71	69
SR	79	70	68
Cudzozemci	69	77	78

*Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR,
zahrnutí aj zahraniční pracujúci na Slovensku –
dôvod rozdielu oproti sumáru za SR*

Problémy na trhu práce sa dlhodobo prejavujú predovšetkým v okresoch Prešovského kraja, kde v sledovanom období došlo k minimálnemu zníženiu podielu osôb, disponujúcich príjmom pod 500 eur mesačne. Napriek zreteľným pozitívnym zmenám v poklese podielu osôb s príjmom pod 500 eur vo viacerých krajoch SR, v ich niektorých okresoch je situácia vo väzbe na trh práce extrémne napätá, sú dosahované mimoriadne nízke mzdy a z predchádzajúcej hospodárskej štruktúry vygenerované veľmi nízke starobné dôchodky. Uvedené dokumentujú údaje v nasledujúcej tabuľke. Na úrovni okresov, vybraných podľa negatívnych výsledkov v príjmoch vo väzbe na riziko chudoby, ukazujú na hrozivý stav v príjmoch u prevažujúcej časti obyvateľstva.

**Tab. 4: Podiel osôb s čistým príjmom pod 500 eur
vo vybraných okresoch SR (%)**

Okresy	2005	2009	2012
Bardejov	90	84	82
Námestovo	87	83	81
Medzilaborce	88	83	81
Sabinov	88	82	81
Snina	89	84	81
Stropkov	90	84	81
Rimavská Sobota	88	83	80
Stará Ľubovňa	88	81	80
Poltár	88	83	79
Veľký Krtíš	90	82	79
Svidník	88	81	79
Vranov nad Topľou	88	82	79
Sobrance	89	81	79
Komárno	84	81	78
Kežmarok	86	78	78
Lučenec	87	80	77
Humenné	84	78	77
Čadca	86	79	76
Tvrdošín	85	79	76
Krupina	85	78	76
Revúca	85	79	76
Gelnica	86	79	76
Rožňava	86	78	76
Trebišov	84	79	76
Partizánske	86	79	75
Levoča	86	76	75

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR

Údaje z tabuľky ukazujú, že až v 26 okresoch Slovenska žije viac ako 75 % obyvateľstva s príjmom pod 500 eur mesačne. Z toho prevažujúca časť okresov patrí do Prešovského kraja (11 okresov).

5 Diferenciácia miezd podľa odvetví

Vývoj mzdovej úrovne je determinovaný postupnými zmenami štruktúry ekonomiky, v ktorej sa významnejšie zmenilo zastúpenie odvetví s vyššou úrovňou pridanej hodnoty. Tieto sú však v jednotlivých regiónoch alokované diferencovane, výrazne v centrách. Štruktúra a charakter hlavných produkčných odvetví sa zmenili, tak ako aj ich vlastnícke portfólio. Z toho dôvodu má štát v mnohých prípadoch, i vo veľkých firmách, minimálnu účasť pri vyjednávaní o mzdových pohyboch, alebo na rozhodnutiach o udržaní pracovných miest. Aktivity odborárov dosahujú len malé výsledky, často až po vyhláseniach štrajkových pohotovostí.

Na trhu práce sa viac zviditeľňujú rozpory v oblasti vzťahu medzi potrebou ľudskej práce a technologickým posunom. V tejto súvislosti je skutočne otázne, ako sa

Slovensko postaví k týmto zmenám aj vo vzdelávaní. Ak sa berie do úvahy potreba kvalifikovanej pracovnej sily napr. v oblasti IT za posledných 15 rokov, tak štvrtá generácia IT nevyžaduje zvyšovanie kvalifikačnej náročnosti. Vybudovanie veľkých call centier a centier operujúcich v reálnom čase predstavuje špecifický druh služieb, ktoré sa nedopytujú po vysokej kvalifikácii, ani po odborných znalostiach. Odvetvie zdravotníctva môže významne prispieť k tvorbe pracovných miest aj vzhľadom na starnutie európskej populácie. Ak je však závislé od vývoja verejných financií a príjmov obyvateľstva, ktoré sa majú zúčastniť na financovaní zdravotníckych služieb, určujúce je, aká je disponibilita príjmov obyvateľstva. Pokiaľ je „chudobné“, potom nemožno očakávať, že fenomén starnutia populácie vytvorí tisíce nových pracovných miest, tak ako sa pôvodne uvažovalo. Nasledujúca tabuľka dokumentuje mzdový vývoj v jednotlivých odvetviach ekonomiky SR počas krízy.

**Tab. 5: Vývoj miezd v SR v odvetviach NH
(rok 2006 = 100)**

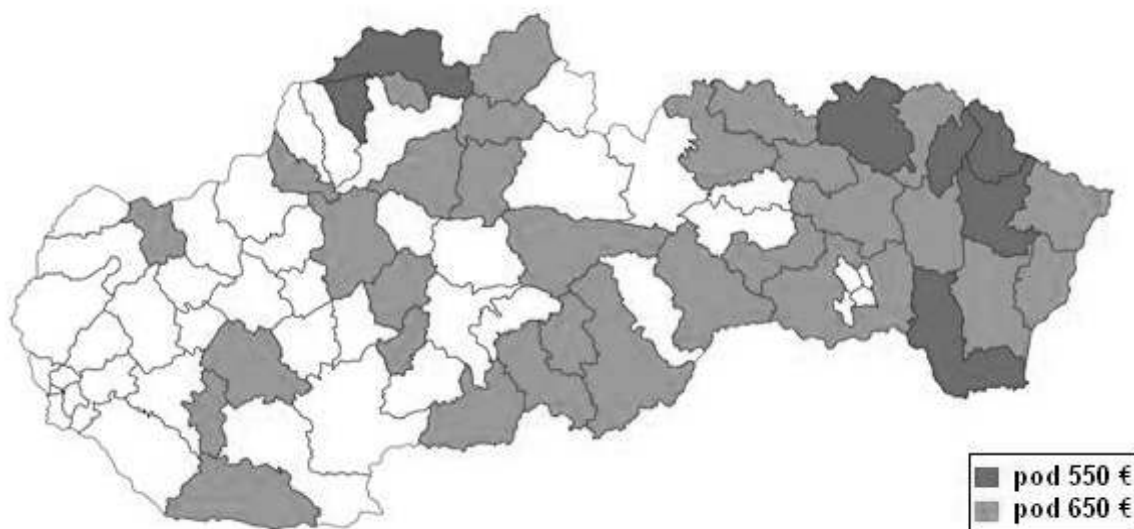
	2008	2010	2012
Národné hospodárstvo spolu	116,1	123,5	129,3
A Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	119,7	122,6	131,9
B,C,D,E Priemysel spolu	114,3	123,6	133,3
B Ťažba a dobývanie	125,5	128,9	139,5
C Priemyselná výroba	114,5	123,7	133,4
D Dodávka elektriny, plynu, pary a studeného vzduchu	117,2	121,1	140,4
E Dodávka vody, čistenie a odvod odpadových vôd, odpady a služby odstraňovania odpadov	115,0	129,6	132,5
F Stavebníctvo	114,9	119,7	125,5
G Veľkoobchod a maloobchod; oprava motorových vozidiel a motocyklov	116,9	118,9	121,7
H Doprava a skladovanie	114,6	117,2	121,3
I Ubytovacie a stravovacie služby	111,4	108,2	109,9
J Informácie a komunikácia	.	.	.
K Finančné a poisťovacie činnosti	111,5	113,8	132,4
L Činnosti v oblasti nehnuteľností	113,6	116,8	117,0
M Odborné, vedecké a technické činnosti	115,2	121,5	120,8
N Administratívne a podporné služby	118,9	128,7	115,5
O Verejná správa a obrana; povinné sociálne zabezpečenie	116,4	124,5	125,5
P Vzdelávanie	117,0	128,6	133,1
Q Zdravotníctvo a sociálna pomoc	129,8	142,4	157,1
R Umenie, zábava a rekreácia	119,5	127,9	135,2
S Ostatné činnosti	116,9	119,8	120,2

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostatu

Vývoj mzdovej úrovne za jednotlivé odvetvia ekonomiky Slovenska v sledovanom období dokumentuje najvyšší nárast za zdravotníctvo. V tomto sektore boli mzdy dlhodobo podhodnotené a situácia sa začala meniť reagovaním kompetentných orgánov štátu až v dôsledku organizovaných protestných aktivít zamestnancov nemocníc. Podobná situácia je aj v sektore vzdelávania. Mzdy za uvedené odvetvia, aj napriek ich podstatnému zvýšeniu, dosahujú iba 46 a 41 % úrovne miezd za najlepšie mzdovo ohodnotené odvetvie (finančné a poisťovacie činnosti). Mzdová úroveň za

produkčné odvetvia, ako priemysel, poľnohospodárstvo a stavebníctvo, predstavujú len 51, 38, a 37 % úrovne miezd za finančné a poisťovacie služby. V odvetviach služieb, s prevažujúcou účasťou zahraničných spoločností, ako sú finančné a poisťovacie činnosti, informácie a komunikácia, tiež dodávka elektriny a plynu, sú v rámci ekonomiky mzdové hladiny najvyššie. Charakteru problémového vývoja slovenskej ekonomiky však veľmi dobre odpovedá mzdový vývoj a úroveň miezd za odvetvie ubytovacie a stravovacie služby (30,8 % úrovne miezd finančných a poisťovacích služieb), kedy napäté rozpočty domácností zásadne obmedzujú využívanie týchto služieb a priemerná mzdová úroveň v tomto odvetví klesá. Prejavom atrofovaného prístupu ku kultúre je výška priemernej mzdy za odvetvie umenia (38 % úrovne miezd finančných a poisťovacích služieb). Mimoriadne úzky manévrovací priestor pre využívanie rekreačných služieb, ako dôsledok všeobecne nízkej príjmovej úrovne väčšiny domácností, vedie k veľmi nízkemu priemernému mzdovému ohodnoteniu v oblasti rekreačných služieb. Všeobecne nízko nastavená úroveň pracovných príjmov obyvateľstva, v súvislosti s budúcnosťou, umožňuje len formovanie nižšej hladiny starobných dôchodkov. Tieto však, osobitne v podmienkach celkového starnutia európskeho obyvateľstva, by mali mať rastúci význam v segmente celkovej spotreby.

Nasledujúci obrázok približujú regionálnu dimenziu mzdovej úrovne za odvetvie poľnohospodárstva v jednotlivých okresoch Slovenska.

Obr. 3: Mzdy v poľnohospodárstve (2012)

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov Sociálnej poisťovne SR

Súčasná úroveň dôchodkov vidieckeho obyvateľstva, nižšia oproti priemeru SR v dôsledku nižších priemerných miezd v sektore poľnohospodárstva, predstavuje dlhodobu nízku základ pre formovanie starobných dôchodkov na Slovensku. Neriešenie aktuálnych otázok vidieka, ktorých výsledkom je prepád príjmov vidieckeho obyvateľstva a celkovo nízka úroveň generovania príjmov z pracovnej činnosti, je jedným z najväčších národohospodárskych problémov. Predstavuje veľké riziko ďalšieho rastu chudoby, ktorý je v súčasnosti napr. v jednotlivých okresoch Prešovského kraja zreteľný v podobe feminizácie chudoby. Je zarážajúce, že problémy slovenského vidieka nenachádzajú adekvátnu odozvu v podobe vládnych

návrhov riešenia súčasného stavu, ani ako súčasť koncepcií rozvoja jednotlivých odvetví národného hospodárstva, ani v programových vyhláseniach ktorejkoľvek doteraz „fungujúcej“ vlády. Pozornosť dotýkajúca sa vidieka je len za sektor pôdohospodárstva, aj to nie s adekvátnym riešením v smere zabezpečenia nových pracovných miest na vidieku a rastu dôchodkovej úrovne jeho obyvateľstva.

6 Záver

Možno konštatovať, že kríza prináša prehlbovanie problémov, s ktorými sa slovenská ekonomika dôsledne nevyrovnala v rámci transformačného procesu po roku 1989.

Udržanie domácej spotreby na strane domácností, resp. jej istý rast, bude závislý od zmeny prístupu a jej intenzity k tvorbe nových pracovných miest a udržania existujúcich. Táto zmena predpokladá výraznejšiu orientáciu na využitie regionálneho potenciálu Slovenska, na zmenu stimulačných nástrojov pre domácu podnikateľskú sféru a na zmenu podstatnej časti nástrojov sociálnej politiky. V každom odvetví slovenskej ekonomiky sa nachádza priestor pre podporu domácich podnikateľských aktivít, je však nevyhnutné, aby to nebola výhradne podpora záujmových skupín. Aj keď štát prichádza o možnosť plnenia niektorých svojich funkcií, jeho úloha v rámci regionálneho rozvoja je podstatná a nachádza sa aj v podobe príprav veľkých projektov v oblasti zdravotníctva, spolu s podporou rozvoja vidieka. Široký a otvorený európsky priestor totiž umožňuje prepojenie zdravotných a penzijných systémov, čím sa otvára potenciál pre účasť pri riešení starnutia európskej populácie. Ide o možnosť vytvorenia veľkého počtu pracovných miest v sektore zdravotníckych a ďalších podporných služieb v územiach Slovenska s unikátnym prírodným potenciálom, priamo vo väzbe na možnosti regionálnej ponuky poľnohospodárstva, potravinárstva a cestovného ruchu. Je to proces dlhodobý, spojený aj so zmenami v oblasti vzdelávania. Vyžaduje významné finančné zdroje, čo isto zmení aj pohľad na zadlženosť Slovenska, špeciálne v súčasnosti, keď je široko diskutovaná otázka: rast či úsporné opatrenia?

7 Literatúra

- PÁLENÍK, M. 2013. *Regionálny aspekt inkluzívneho trhu*. In: Determinanty sociálneho rozvoja: Sociálna ekonomika ako priestor podpory európskeho občianstva, Banská Bystrica, 23. – 24. mája 2013. Univerzita Mateja Bela (UMB).
- PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2013. *Formation of income situation in the EU countries*. In ASMOR 2013: proceedings of Annual symposium on Management, operations research and economics: 8.-10.1.2013, Taipei, Taiwan. Taipei: Hong Kong education society, 2013, 1 CD-ROM [p. 444-452]. ISBN 978-986-87417-5-1.
- PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2012. *Differences in income stratification estimates based on administrative and survey data: evidence from Slovakia*. In 2011 international conference on business intelligence and financial engineering [ICBIFE 2011]: discussion materials. December 12-13. 2011, Hong Kong [elektronický zdroj]. Hong Kong: Hong Kong education society, 2011, 1 CD-ROM [8 p.].

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaíke*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

PAUHOFOVÁ, I. 2012. *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete. Súčasnosť a budúcnosť*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 160 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2012. *Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch v čase krízy*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. Working Paper 36, 21 s. ISSN 1337-5598.

Kol: PostgreSQL, <<http://www.postgresql.org/>>.

Príjmová nerovnosť a sociálna spravodlivosť v ekonomických súvislostiach

Erika Ľapinová¹ Inštitút ekonomických vied Ekonomickej fakulty Univerzity M. Bela
v Banskej Bystrici

Income inequality and social justice in economic terms. Why is it necessary to deal with them

Author's contact details

¹ Matej Bel University (MBU),
Institute of Economic Sciences
Faculty of Economics MBU,
Cesta na amfiteáter 1,
974 01 Banská Bystrica,
erika.lapinova@umb.sk

Abstract: The aim of this paper is to design the importance of knowledge about the distribution of income and income inequality and their relations to the general economic theory and practical economic policy. Particular attention is paid to the principles and importance of redistribution of income among the population through the social system in accordance with the idea of social justice, and economic (distributive) justice.

The importance of examining and understanding the processes of primary and secondary distribution and the resulting distribution of income in the population, as a result of these processes – in terms of both horizontal (between countries, between regions) and vertical (between individuals or groups of people), and the importance of their economic determinants and social impact is undeniable, especially in practical economic and political terms at all levels – from multinational, through national, regional, local or entrepreneurial level – by the formulation, implementation and evaluation of not only social but economic policies in general also.

Keywords: income distribution inequality, economic and social justice

Tento článok je jedným z výstupov projektu finančne podporeného Vedeckou grantovou agentúrou (VEGA) Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR s názvom 1/0091/12 Determinanty flexibilizácie práce v Slovenskej republike z pohľadu rodiny a ich implementácia do sociálneho systému. Výskumná činnosť autorky v akademickom roku 2012/2013 je finančne podporovaná Vzdelávacou nadáciou Jana Husa v Brne prostredníctvom Stipendia Husovy nadace.

1 Úvod

Cieľom príspevku je priblížiť širokospektrálnosť významu poznatkov o rozdelení príjmov, o príjmovej nerovnosti v ich ekonomických i mimoekonomických súvislostiach. Pozornosť venujeme v tejto súvislosti aj princípom a významu znovu-rozdeľovania príjmov obyvateľstvu prostredníctvom sociálneho systému v duchu myšlienky sociálnej spravodlivosti, či ekonomickej (distributívnej) spravodlivosti. Význam skúmania a poznania procesov prvotného a druhotného rozdeľovania a výsledného rozdelenia príjmov v populácii – tak z pohľadu horizontálneho (medzi krajinami, medzi regiónmi) ako aj vertikálneho (medzi jednotlivcami či skupinami obyvateľstva), a význam ich determinantov a ekonomických a sociálnych dôsledkov je nesporný najmä v praktickej hospodársko-politickej rovine na všetkých úrovniach – od nadnárodnej, cez národnú, regionálnu, miestnu či podnikovú – pri formulovaní, realizácii a hodnotení nielen sociálnych ale hospodárskych politík vôbec.

2 Príjmová nerovnosť a sociálna spravodlivosť v ekonomickom kontexte v histórii a v súčasnosti

Príjmová nerovnosť

Procesy rozdeľovania a znovurozdeľovania príjmov predstavujú imanentnú súčasť novodobých teoretických koncepcií i hospodársko-politických odporúčení jednotlivých škôl a smerov ekonomického myslenia, ktoré sa rozvíjali najmä v druhej polovici devätnásteho storočia a v dvadsiatom storočí. Problematika rozdeľovania príjmov však v nich už nefiguruje ako samostatná teória rozdeľovania (akými sú klasická, keysovská či postkeynesovská ekonomická teória rozdeľovania príjmov), ale je zmieňovaná implicitne – najčastejšie v rámci hospodársko-politických odporúčaní, t. j. určitá úroveň rozdelenia príjmov či príjmovej (ne)rovnosti už nie je cieľom hospodárskej politiky, ale nástrojom na dosiahnutie cieľov makroekonomického rastu či boja proti chudobe.

Spomeniem niekoľko najznámejších smerov ekonomického myslenia a ich predstaviteľov, ktorí sa k problematike rozdeľovania príjmov vyjadrovali. V 30-tych rokoch 20. storočia patria medzi najznámejšie v tejto oblasti myšlienky stúpencov neorakúskej školy F.A. von Hayeka (1899 – 1992) a L. von Misesa (1881 – 1973). Hayek (Právo, zákonodárství a svoboda; Law, Legislation and Liberty, 1973 – 1979), jeden z vrcholných predstaviteľov neorakúskej školy, osobitne negatívne posudzoval akékoľvek zásahy zo strany štátu do trhových procesov cenotvorby, do procesov tvorby miezd a rozdeľovania príjmov. Spochybňoval akékoľvek úsilie spoločnosti o dosiahnutie spravodlivosti rozdeľovania príjmov. Nie je podľa neho v ľudskej moci konať spravodlivo alebo nespravodlivo, ani rozhodovať v záujme spravodlivosti pre všetkých ostatných. L. von Mises obhajoval nerovnosť príjmových a majetkových pomerov ako zdroj bohatstva, pokroku i rastu životnej úrovne všetkých vrstiev spoločnosti.

Z viery v slobodný trh, v automatické fungovanie trhového mechanizmu, z významu príjmovej nerovnosti pre tvorbu kapitálu a z neopodstatnenosti znovurozdeľovania príjmov, ktoré vedie k vyššej spotrebe na úkor úspor, vychádzali jednotlivé teoretické smery ekonómie dominujúce v 70. a 80. rokoch dvadsiateho storočia v rámci hlavného prúdu ekonomickej teórie aj hospodárskopolitickej praxe vyspelých trhových ekonomík (monetarizmus, nová klasická makroekonómia a ekonómia strany ponuky). Stúpenci týchto teoretických smerov – na rozdiel napríklad od libertariánov, podľa ktorých má štát dohliadať výlučne na zákonnosť – uznávajú, že vláda má mať istú úlohu v sociálnej politike, má však byť až poslednou inštanciou. Podporujú adresnú sociálnu politiku, založenú na princípe subsidiarity, smerujúcu k posilňovaniu individuálnej zodpovednosti, nie k jej oslabovaniu. Tieto smery, podobne ako keynesovská, neokeynesovská a postkeynesovská ekonómia, sú bezprostredne prepojené na hospodársku prax, konkrétne na otázky zamestnanosti, ekonomického cyklu a ekonomického rastu. Zásahy štátu ovplyvňujúce rozdeľovanie príjmov (daňová, cenová, príjmová, mzdová politika) majú podľa týchto smerov korešpondovať s cieľom stabilizácie ekonomického prostredia, podpory ekonomického rastu a pozitívnej motivácie ekonomického správania mikroekonomických subjektov. Stúpenci týchto smerov ekonomického myslenia kladú dôraz na reformu daní a obmedzovanie sociálnych výdavkov a pozornosť presúvajú na stranu ponuky.

Sociálno-ekonomický prístup k rozdeľovaniu príjmov, ako kritickú odozvu na klasickú a neoklasickú teóriu, zastávajú predstavitelia inštitucionalizmu, neoinštitucionalizmu a novej inštitucionálnej ekonómie. Pôvodný americký inštitucionalizmus, ktorý sa rozvíjal v 90-tych rokoch 19. storočia, odmietal neoklasickú ekonómiu založenú na racionálnom ekonomickom človeku. Človeka vnímal ako spoločenskú bytosť, ktorej správanie je determinované množstvom spoločenských a kultúrnych činiteľov. Inštitucionalisti uznávali úlohu štátu pri ochrane stability spoločenských štruktúr pred často deštruktívnymi silami trhu. Nepovažovali trh za nástroj optimálnej alokácie zdrojov, ale za spoločenskú inštitúciu, ktorej efektívnosť je podmienená celkovým inštitucionálnym usporiadaním ekonomiky. Inštitucionalisti nepovažovali existujúce rozdeľovanie príjmov za nemenné. Rozdeľovanie determinované trhovými procesmi nepovažovali vždy ani za zosúladené s kvalitou života a so spoločenským pokrokom. Mnohí súčasní inštitucionalisti spájajú vývoj inštitúcií nielen s neistotou a nedostatkom informácií, ale i s poznávacou obmedzenosťou človeka (teória obmedzenej racionality či procedurálnej racionality).

Staršie ekonomické teoretické školy skúmali faktorové rozdeľovanie príjmov (rozdeľovanie príjmov medzi výrobné faktory: prácu, pôdu a kapitál). V súčasnosti sa pozornosť venuje najmä rozdeľovaniu príjmov medzi jednotlivcov, skupiny osôb, preto hovoríme o teóriách osobného príjmového rozdeľovania definujúcich zdroje príjmov plynúcich jednotlivým príjemcom (domácnostiam) a o determinantoch príjmových rozdielov ekonomického i mimoekonomického charakteru. Teórie osobného rozdeľovania príjmov vznikali v 70. rokoch 20. storočia. Goldfarb a Leonard (2005) spájajú tieto teórie s menami ako J. Mincer (1922 –), G. S. Becker (1930 –), A. B. Atkinson (1929 –), A. K. Sen (1933 –), A. S. Blinder (1945 –), M. Bronfenbrenner (1914 –), J. Tinbergen (1903 – 1994) a vo svojej práci uvádzajú G. S. Sahotovu systematizáciu teórií osobného príjmového rozdelenia do nasledujúcich kategórií: teórie vysvetľujúce príjmy ako výsledok rozdelenia (distribúcie) schopností medzi ľuďmi, stochastické teórie, teórie individuálnej voľby (preferencií), teórie ľudského kapitálu, teórie vysvetľujúce rozdiely v osobnom príjmovom rozdelení úrovňou vzdelania, dedičstvom (materiálnym, genetickým, sociálnym a kultúrnym), ďalej teórie životného cyklu, teórie prerozdeľovania príjmov, teórie distribučnej spravodlivosti. Osobné rozdeľovanie príjmov implikuje dôsledky príjmových rozdielov v mikroekonomickej dimenzii, ale aj dopady na makroúrovni (na stranu agregátneho dopytu alebo agregátnej ponuky).

V krátkosti spomeniem niekoľko najvýznamnejších inštitúcií a výskumných pracovníkov – ekonómov, filozofov, sociológov, demografov, geografov, politológov a ďalších, ktorí sa problematike príjmových nerovností a sociálnej spravodlivosti venujú. Výskum problematiky príjmových nerovností má tradíciu na pôde najvýznamnejších medzinárodných inštitúcií akými sú Svetová banka, kde pôsobí výskumná skupina okolo B. Milanovica, F. Bourguignona, ďalej OSN (osobitne Rozvojový program UNDP), OECD, Európska únia, ale aj na renomovaných univerzitách (Harvardova – A. K. Sen, Cambridgeská – A. B. Atkinson, Cornellova – R. Kanbur). Na pôde Akadémie vied Českej republiky skúmajú problematiku J. Večerník, P. Matějů, B. Reháková, na pôde českých vysokých škôl J. Bartošová, R. Valenčík, S. Hroncová a ďalší. Na Slovensku má výskum problematiky dlhoročnú tradíciu na pôde Slovenskej akadémie vied SR, kde sa ním zaoberajú odborníci ako

P. Staněk, I. Pauhofová, V. Juríčková, M. Šikula, J. Iša, V. Páleník, K. Morvay, M. T. Workie, Ľ. Falt'an, Z. Kusá. Problematike venujú pozornosť aj slovenské univerzity – na Ekonomickej fakulte Technickej univerzity v Košiciach T. Želinský, na Ekonomickej univerzite v Bratislave Ľ. Sipková, E. Sodomová, V. Pacáková, D. Rozborilová. Na pôde Inštitútu pre výskum práce a rodiny pri Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR problematiku nielen v ekonomických, ale aj v širokých sociálnych súvislostiach skúmajú D. Gerbery, S. Porubánová, R. Džambazovič, E. Hanzelová, P. Bellan, B. Bodnárová, J. Filadelfiová, B. Holubová a ďalší.

Sociálna spravodlivosť

Ďalšou kategóriou, ktorej budem venovať pozornosť v súvislosti s rozdeľovaním príjmov a príjmovou nerovnosťou, je sociálna spravodlivosť. Otázky spravodlivosti boli a sú dodnes predmetom záujmu filozofov, teológov, ekonómov, sociológov, politológov. Medzi najznámejších filozofov zaoberajúcich sa otázkami spravodlivosti patrili antický filozof Aristoteles, novovekí filozofi John Locke, David Hume či teológ Tomáš Akvinský. V dvadsiatom storočí sa stal kľúčovou osobnosťou v oblasti morálnej filozofie John Rawls, americký filozof a stúpenec libertariánstva Robert Nozick. Spravodlivosť je základným pojmom nielen etiky, sociálnej a politickej filozofie, ale distributívnou či ekonomickou spravodlivosťou sa zaoberajú aj ekonómovia: predstavitelia klasickej ekonómie A. Smith, J. S. Mill, D. Ricardo či stúpenci utopického socializmu pred Marxom ako More, Saint-Simon, Fourier, Owen, Gray, Hodgskin a pod., neskôr v 20. storočí veľikáni neorakúskej školy ako L. von Mises či F. A. von Hayek. Sociálno-ekonomický prístup v ekonomických teóriách reprezentujú aj stúpenci inštitucionálnej, neoinštitucionálnej a novej inštitucionálnej ekonómie. Zo súčasných filozofov, ktorých spomínam aj v tomto príspevku, sa problematikou sociálnej spravodlivosti v ekonomickom systéme či v politickej rovine zaoberajú D. Schweickart,¹⁷⁸ Ľ. Blaha, Ľ. Hajduk a pod.

Amartya Sen, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu z roku 1998, považuje spravodlivosť za jadro nielen sociálnej ale hospodárskej politiky vôbec (osobitne v oblasti školstva, zdravotníctva či sociálneho zabezpečenia sociálne slabých skupín), a podľa neho tvrdenie, že spravodlivosť nie je ekonomický problém teda neobstojí.

V. Krebs (2010, s. 28) chápe sociálnu spravodlivosť ako pravidlá rozdeľovania príjmov a bohatstva, a tiež životných príležitostí a predpokladov (napr. vzdelávať sa, uplatniť sa na trhu práce a pod.) medzi jednotlivých občanov, resp. skupiny. Konštatuje, že všeobecne akceptovaná definícia či norma sociálnej spravodlivosti neexistuje.

¹⁷⁸ Schweickart (2010, s. 197) predstavuje ekonomickú demokraciu ako alternatívne usporiadanie ku kapitalistickému, a označuje ju ako druh trhového socializmu. V tomto modeli trhového socializmu kladie dôraz na participatívnu ekonomiku, konkrétne na rozličné formy demokracie na pracovisku, sociálne spôsoby kontroly finančných investícií a na ekologické prístupy. Ekonomickú demokraciu chápe Schweickart v oblasti tovarov a služieb ako trhový model, ale trh práce a kapitálový trh nahrádza demokratickejšími inštitúciami. V prípade trhu práce má podľa neho participatívna demokracia podobu firiem riadených zamestnancami (cez zamestnanecké rady) a participácie zamestnancov na ziskoch podnikov, v ktorých pracujú. V prípade kapitálového trhu má participatívna demokracia podobu spoločenskej kontroly investícií (cez národný investičný fond tvorený z daní, prostredníctvom ktorého sa zdroje rozdeľujú na obyvateľa, a cez sieť verejných investičných bánk sa zdroje požíčujú jednotlivcom a podnikom na rozvoj podnikania – a to nielen v závislosti od projektovanej ziskovosti investície, ale aj od počtu vytvorených pracovných miest a ďalších sociálnych a ekologických vplyvov investície).

Sociálna spravodlivosť je jedným z princípov sociálnej politiky podľa Staněka (2011, s. 55). Ďalšími sú sociálna solidarita, sociálna subsidiarita, sociálna participácia. Vnímanie sociálnej spravodlivosti je veľmi subjektívne, a je silno ovplyvnené vonkajšími vplyvmi. Spravodlivosť má však svoje objektívne východiská stanovené myšlienkami humanizmu. Spravodlivosť je nielen mravná a náboženská hodnota, ale aj právna a sociálna. Právna súvisí s právnymi normami, sociálna so sociálnymi pravidlami, na základe ktorých sa v spoločnosti rozdeľujú a prerozdeľujú predpoklady a prostriedky verejného blahobytu medzi jednotlivé subjekty.

Sociálna spravodlivosť je normatívna a relatívna kategória. Subjektívne vnímanie toho, čo je spravodlivé a čo naopak nie, je relatívne a sú známe viaceré princípy posudzovania sociálnej spravodlivosti – výkonové, utilitárske či egalitárske. Konkrétne ide napríklad o princíp výkonu a zásluh, princíp súladu medzi vstupmi a výstupmi, princíp rovnosti, princíp rovnosti príležitostí či princíp sociálnej potrebnosti (Krebs, 2010, s. 29, 30), pričom závisí od konkrétnej sociálnej situácie, ktorý princíp sociálnej spravodlivosti uplatniť. Princíp rovnosti príležitostí sa napr. typicky uplatňuje v oblasti politiky vzdelávania či trhu práce, princíp sociálnej potrebnosti zasa pri riešení problému chudoby a sociálneho vylúčenia.

Sociálnu spravodlivosť podľa Horehárovej (2010, s. 28) používajú častejšie ako ekonómovia teoretici politici. Argumentmi sociálnej spravodlivosti zdôvodňujú prerozdeľovacie procesy bez toho, aby dali tomuto pojmu konkrétny obsah. Horehárová (2010, s. 40) rozlišuje sociálnu spravodlivosť a distributívnu spravodlivosť (ekonomickú spravodlivosť) týkajúcu sa rozdeľovania materiálnych zdrojov. Ako jedného z najznámejších autorov zaoberajúcich sa ekonomickou spravodlivosťou uvádza právnika a ekonóma Louisa Kelsoa (Horehárová, s. 2010, s. 40). Ekonomickú spravodlivosť vymedzuje Kelso tromi princípmi: distribúcie, participácie a obmedzenia (harmónie). Princíp distribúcie spája použité vstupy (prácu a kapitál) s právom na výsledky. Princíp participácie sa týka procesnej stránky – prístupu k vlastníctvu produktívnych aktív, vrátane prístupu k práci, pričom vyžaduje rovnaké príležitosti prístupu k týmto produktívnym faktorom. Nemá zaručovať rovnaké výsledky z ekonomickej činnosti, ale prostredníctvom inštitúcií má vytvárať rovnaké ľudské práva na zapojenie sa do produktívneho procesu použitím vlastnej práce a kapitálu. Porušením princípu participácie je porušená aj distributívna spravodlivosť. Za princíp spravodlivosti označujú niektorí práve tretí Kelsov princíp – princíp harmónie (obmedzenia). K jeho porušeniu dochádza porušovaním princípov participácie alebo distribúcie. Uplatnenie princípu harmónie vyžaduje kontrolu monopolov, spoločenských inštitúcií a synchronizáciu pri rozdeľovaní výstupov a vstupov.

Toto boli princípy sociálnej spravodlivosti, na ktorých fungujú trhovú ekonomiku v demokratických spoločnostiach. Horehárová (2010, s. 42, 43) ďalej prezentuje ekonomickú spravodlivosť podľa obhajcov tzv. tretej cesty Kurland, Greaney, Brohawn. Ekonomická spravodlivosť podľa tohto konceptu je založená na štyroch princípoch: rozšírené vlastníctvo produktívnych aktív, obmedzená ekonomická sila štátu, obnovenie voľných a otvorených trhov a obnovenie súkromného vlastníctva. Rozšírením súkromného vlastníctva aktív aj na zamestnancov sa spoločnosť vyhne sociálnemu napätiu, plytvaniu vzácnych zdrojov, pričom ekonomická efektívnosť konania a rozhodovania bude rásť (Horehárová, 2010, s. 43).

Na tomto mieste v krátkosti zhrniem, nadväzujúc na vyššie uvedené princípy ponímania a realizácie sociálnej spravodlivosti, sociálno-politické doktríny štátu, ktoré sa líšia kľúčovými princípmi sociálnej politiky:¹⁷⁹ sú nimi liberalizmus, neokonzervativizmus a konzervativizmus, socializmus, komunizmus, komunitarianizmus a fašizmus. Horeháiová identifikuje doktríny konzervativizmu, kresťanského sociálneho učenia a demokratického socializmu za typické v európskom priestore (Horeháiová, 2010, s. 46). Komunitarianizmus je filozofický smer odmietajúci individualizmus, ale aj vládu či ekonomiku v centre diania, ako kľúčových subjektov prijímajúcich ekonomické či politické rozhodnutia. Za významného súčasného komunitarianizmu je považovaný napr. M. Walzer. Komunitarianisti zdôrazňujú, že človek nežije ako nezávislé indivídium, ale zmysel a hodnoty jeho života sú dané spoločnosťou, v ktorej žije (Horeháiová, 2010, s. 49). Táto sociálno-politická doktrína kladie dôraz na rovnováhu práva a zodpovednosti. Pri hľadaní riešení problémov patriacich do kompetencie sociálnej politiky sa komunitarianisti nespoliehajú na jednotlivca, ale neprenehávajú riešenie týchto problémov ani štátu či ekonomickému systému, ale hovoria o tzv. „tretej sile“ občianskej spoločnosti.

V závere tejto podstate ešte v krátkosti pripomeniem niektoré trendy modernej sociálnej politiky. Solidarita a zodpovednosť (individuálna aj občianska) sú ústrednými hodnotami sociálnych politík 21. storočia v moderných spoločnostiach. Narastá však potreba novej úlohy štátu v prostredí globalizácie, ktorá by mala zamedziť ďalšej polarizácii bohatstva v rámci štátov i celosvetovo. Nová paradigma štátu je podľa Klinca, Pauhofovej, Staněka (2009, s. 4) prepojená s novými vzormi tvorby a distribúcie bohatstva, ktoré by mali podporovať stabilnejšie spoločenské prostredie (zamedziť rastúcej environmentálnej, spoločenskej i ekonomickej nerovnováhe) na národnej i na globálnej úrovni. Autori hovoria o príjmovej stratifikácii ako kľúčovom fenoméne na prelome storočí a o probléme chudoby v rozvojových i rozvinutých krajinách, ktorý vyžaduje redefinovanie cieľov prerozdelenia a úlohy štátu v ňom nasledovne: 1. cieľom je zachovanie ľudskej spoločnosti (proces novej kvalitatívnej stránky prerozdelenia vo väzbe na ekologickú udržateľnosť) a 2. cieľom dosiahnutie prijateľnej miery spoluúčasti každého občana, každého sociálneho subjektu (vo väzbe na funkcie solidarity so sociálne exkludovanými a okrajovými skupinami spoločnosti) (Klinec, Pauhofová, Staněk, 2009, s. 35, 36).

Podľa Žižkovej (2007, s. 5,6) sa zo strany štátu očakáva preventívna eliminácia neprijateľných nerovností a podpora sociálnej súdržnosti. Základným nástrojom na dosiahnutie tohto cieľa je začleňovanie ľudí na trh práce a budovanie vzťahov súdržnosti a subsidiarity, posilňujúcich vzájomný prospech. Inklúziu pritom nemožno poňať ako nejakú formu vytvárania pracovných miest, ale ako vytváranie rovnakých príležitostí. Osobitne zdôrazňuje potrebu vytvárania rovnakých príležitostí pre všetkých v prípade vzdelávacieho systému a distribúcie vzdelávacích príležitostí

¹⁷⁹ Konzervativizmus aj liberalizmus stavajú na osobnej slobode a súčasne zodpovednosti každého člena spoločnosti, pričom sociálna politika nesmie narúšať ekonomickú efektívnosť trhového mechanizmu, t. j. dôraz je kladený na osobnú zodpovednosť každého a tieto doktríny odmietajú regulačné a prerozdelenie opatrenia. Na rozdiel od liberalizmu, konzervativizmus kladie dôraz na dobrovoľné aktivity a vytváranie vhodných podmienok pre ich realizáciu spoločnosťou. Podľa kresťanského sociálneho učenia je individuálna sloboda podriadená verejnému dobru. Verejné dobro tvorí podľa tejto doktríny jadro koncepcie sociálnej spravodlivosti v spoločnosti. Individuálne aktivity a občiansky aktivizmus zohrávajú významnú úlohu v procese rozhodovania o tom, čo je alebo nie je verejné dobro, presahujúceho rámce štátnej authority. Pre socializmus sú naopak príznačné značné prerozdelenie procesy a preberanie sociálnej zodpovednosti štátom.

v spoločnosti. Prijemca pomoci však nemôže zostať pasívny. Pomoc musí byť úzko spojená s požiadavkou vlastnej zodpovednosti a vlastného pričinenia (aktivizácie).

Juríčková (2004, s. 1142, 1143) uvádza nasledovné princípy spravodlivého rozdeľovania v modernej pluralitnej spoločnosti: 1. dôstojný život pre všetkých (aj pre skupiny, ktoré sa z objektívnych dôvodov nemôžu podieľať na ekonomickom procese), 2. rovnosť šancí pre všetkých a 3. medzigeneračná spravodlivosť (garantujúca rovnaké podmienky štartu do života pre všetkých a medzigeneračnú sociálnu mobilitu). Aj Krebs (2010, s. 30, 31) hovorí o modeloch sociálnej spravodlivosti v dnešnom svete prehlbujúcich sa nerovnosťami, v ktorých je popri posilňovaní princípu zásluhovosti zdôrazňovaný aj princíp potrebnosti, tzv. model „pevného dna a otvoreného stropu“.

V dnešnej dobe sa zdôrazňuje potreba adresnej sociálnej politiky a zatracuje sa univerzalistická sociálna politika. Podľa Kusej (2006, s. 285) sa adresnosť sociálnej politiky preceňuje – a to na úkor ohrozenia životných príležitostí značnej časti obyvateľov. Kusá upozorňuje na silu myšlienok o morálnej a ekonomickej škodlivosti štedrého sociálneho zabezpečenia. Téma zneužívania sociálnych dávok a nedostatočnej morálky ľudí bez práce sa vo verejnom diskurze objavuje podstatne častejšie ako téma práva na dôstojný život a nepraje dôvere, rovnosti a zavádzaniu univerzálnejších sociálnych programov, ktoré vyrovnávajú šance pre plnohodnotné občianstvo. Kusá zdôrazňuje význam univerzalistickej sociálnej politiky (bližšie pozri aj Rothstein a Uslaner) ako účinnejšej v boji za znižovanie nerovností, pretože: 1. vytvára príležitosti dostupné pre všetkých, 2. nesegreguje spoločenské skupiny, nestigmatizuje poberateľov dávok a nestavia ich proti daňovým poplatníkom, 3. univerzalistická sociálna politika prispieva k budovaniu pocitu súdržnosti v spoločnosti a podnecuje spoločenskú dôveru medzi občanmi (Kusá, s. 272, 273).

3 Význam poznatkov o príjmovom rozdelení v súčasnej ekonomickej teórii a praxi

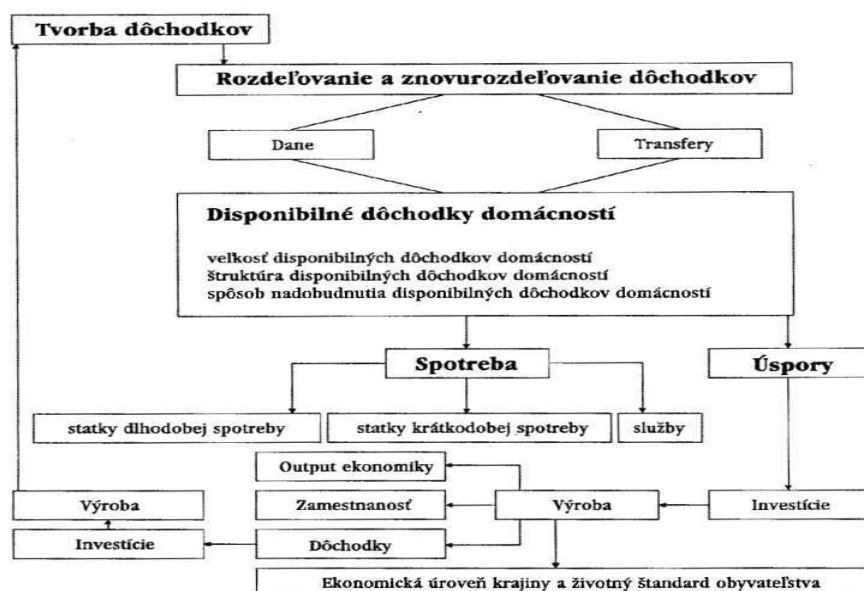
O rozdeľovaní príjmov ekonomická teória i hospodársko-politická prax pojednávajú v súvislosti s ekonomickými nerovnosťami v globalizujúcom sa svete, s dôrazom na vzájomný vzťah rozdeľovania a chudoby, resp. rastu a chudoby. Ekonómovia – teoretici i praktici – polemizujú o akceptovateľnej miere príjmovej nerovnosti i o adekvátnych spôsoboch zasahovania do rozdeľovania príjmov s cieľom podporiť ekonomický rast a rozvoj či zmiernovať nežiaduce nerovnosti a bojovať proti chudobe. Hľadajú odpovede na otázky: Prečo je dôležité zaoberať sa príjmovou nerovnosťou? Ako súvisí príjmová nerovnosť a ekonomický rast? Ovplyvňuje ekonomický rast príjmovú nerovnosť alebo môže príjmová nerovnosť zvyšovať alebo znižovať tempá rastu? Je dôležitá počiatočná majetková alebo príjmová úroveň pre makroekonomickú výkonnosť a makroekonomický rast? Ako môže počiatočná úroveň majetkovej a príjmovej nerovnosti ovplyvniť účinky ekonomického rastu na redukciu chudoby? Existuje účinná politika štátu v boji s chudobou? Môže štát znižovať chudobu iba podporou rastu, resp. iba prerozdeľovaním v prospech chudobných? Je žiaduce zvoliť kombináciu rastovo-prerozdeľovacích politík?

Empirické výskumy vzťahu príjmovej nerovnosti a ekonomického rastu priniesli protichodné výsledky. Niektoré tvrdia, že vzťah neexistuje (R. J. Barro, J. H. Lopez), ďalšie (A. Alessina, D. Rodrik, R. Perotti) dokázali existenciu negatívneho vplyvu

príjmovej nerovnosti na ekonomický rast a posledná skupina (H. Li, H. Zhou a K. J. Forbes) potvrdila existenciu pozitívneho vzťahu medzi príjmovou nerovnosťou a ekonomickým rastom. Líšia sa aj názory na formu a fungovanie tejto závislosti. F. Bourguignon (1945 –), hlavný viceprezident a vedúci ekonóm Svetovej banky v rokoch 2003 až 2007, pripisuje miere príjmovej nerovnosti kľúčový význam ako determinantu ekonomického rastu. Predmetným vzťahom sa v deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia zaoberali O. Galor, J. Zeira, T. Persson, G. Tabellini, A. Alesina, D. Rodrik, ktorý ako prvý spojil počiatočnú príjmovú nerovnosť s nízkymi tempami ekonomického rastu. Negatívny vplyv príjmovej nerovnosti na ekonomický rast mu poslužil na zdôvodňovanie progresívnej prerozdelenovej politiky ako nástroja podpory ekonomického rastu.

Rozborilová zhrnuje argumenty ekonomického charakteru, ktoré hovoria pre alebo proti príjmovej nerovnosti (2002, s. 78). Medzi najčastejšie uvádzané argumenty v prospech príjmovej nerovnosti patria tie, že nerovnosť je podmienkou rozvoja, motivuje k akumulácii zdrojov, k aktivite, iniciatíve, tvorivosti. Redistribučné politiky sú podľa tohto názorového prúdu neefektívne, nákladné, administratívne náročné a často sa zneužívajú. Druhý názorový prúd – obhajujúci nižšiu mieru nerovnosti – argumentuje nepriaznivými dôsledkami nárastu príjmových nerovnosti ako sú nárast sociálneho napätia, apatie, nezájmu, násilia, dosahovanie neobmedzenej moci na jednej strane a strata možností participácie na strane druhej či demotivačné pôsobenie zásahov do rozdeľovania tak na strane príjemcov, ako aj na strane tých, ktorých príjmy sa znižujú. Nerovnosť je nežiaduca v prípade spoločensky neakceptovateľných spôsobov nadobudnutia príjmov či majetku. Nerovnosť môže byť aj dôsledkom absencie rovnosti šancí (príležitostí), a zároveň jej príčinou.

Konkrétne väzby medzi tvorbou príjmov, ich rozdeľovaním a znovurozdeľovaním, spotrebou a tvorbou úspor a medzi ekonomickou úrovňou krajiny a životným štandardom obyvateľstva sú naznačené v obrázku č. 1.

Obr. 1: Vzájomná podmienenosť tvorby, rozdeľovania a znovurozdeľovania príjmov, spotreby, úspor a investícií

Zdroj: Rozborilová, D. Teórie spotreby a úspor, investícií a vládnych výdavkov. 2005, s. 80

Príjmy rozdeľované a znovurozdeľované domácnostiam, ich úroveň, štruktúra a tendencie ich vývoja, rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú správanie mikroekonomických subjektov, vystupujúcich v pozícii vlastníkov výrobných faktorov, sporiteľov, investorov a spotrebiteľov – príjmy determinujú spotrebu, úspory, investície súkromných domácností do fyzického a ľudského kapitálu i ponuku práce domácností (Rozborilová, 2005, s. 79, 80).

Makroekonomická teória opomína podľa Foellmiho a Zweimüllera (2003) vplyv osobného príjmového rozdeľovania na stranu ponuky tovarov a služieb. Podľa Zweimüllera zabúda na fakt, že rozdeľovanie príjmov vplýva na rast nielen cez finančný trh a investície do ľudského kapitálu, ale aj cez spotrebu domácností (vplyv príjmového rozdeľovania na dopyt na trhu tovarov). Príjmová nerovnosť (osobné príjmové rozdelenie) nadobúda význam pokiaľ predpokladáme rozdielne spotrebiteľské preferencie bohatých a chudobných domácností a ich vplyv na úroveň a štruktúru dopytu. Vplyv rozdeľovania na dopyt po nových a lepších tovaroch, resp. inováciách na jednej strane a hierarchické preferencie implikujú rôzne spotrebné vzorce rôznych príjmových skupín. Uvažujúc reálne podmienky fungovania ekonomického systému, najmä nedokonalosti trhového prostredia, pôsobenie mimotrhových síl a nárast monopolnej moci trhových subjektov, vychádzajúc z nehomogénnych preferencií a motivácií konania domácností, determinovaných veľkosťou príjmov a ich zmenami, nemožno ďalej podľa Zweimüllera (2003) považovať trhový systém za alokačne efektívny a distribučne spravodlivý zároveň.¹⁸⁰

Osobné príjmové rozdeľovanie a jeho makroekonomické dôsledky je potrebné zohľadňovať na úrovni jednotlivých trhov (trh tovarov a služieb, trh finančný, resp. trh pôžičkového kapitálu, trh výrobných faktorov), rešpektujúc vzájomnú previazanosť procesov prebiehajúcich na týchto trhoch. V prípade nerovného príjmového rozdelenia a nedokonalosti fungujúcich finančných trhov má význam zaoberať sa likviditným obmedzením, umožňujúcim obyvateľstvu investovať iba do výšky osobných úspor (samofinancovanie investícií domácností). Štruktúra finančných trhov aj miera nerovnosti sú za týchto podmienok relevantné pre makroekonomický rast aj pre budúci vývoj príjmového rozdelenia.

Z vyššie uvedených súvislostí medzi makroekonomickou a mikroekonomickou rovinnou rozdeľovania príjmov vyplýva, že tieto dve roviny pohľadu na rozdeľovanie nemožno oddeľovať. Už sme spomínali faktorové (medzi výrobné faktory) a osobné (medzi jednotlivcov, domácnosti) rozdeľovanie príjmov. Ako ďalší uhol pohľadu na problematiku rozdeľovania rozlišujeme nerovnosť vertikálnu (medzi skupinami a jednotlivcami a horizontálnu – medzi regiónmi a krajinami. Priestorové (regionálne) nerovnosti, či už vnútroštátne, vnútroregionálne nerovnosti, resp. medzi štátmi (medzištátne, medzinárodné)¹⁸¹ či medzi jednotlivcami a skupinami sveta bez ohľadu na štátnu príslušnosť (globálne, svetové nerovnosti)¹⁸² sú ďalším rozmerom skúmania

¹⁸⁰ Pokiaľ modelujeme makroekonomické procesy vychádzajúc z neoklasického rámca homogenity správania mikroekonomických subjektov v dokonale konkurenčnom prostredí, podstata a okolnosti konania mikroekonomických subjektov absentujú.

¹⁸¹ Medzinárodná príjmová nerovnosť – je založená na porovnaní krajín na základe priemerných príjmov, pričom nezohľadňuje príjmové nerovnosti vo vnútri krajiny.

¹⁸² Globálna či svetová príjmová nerovnosť – na rozdiel od medzištátnej nerovnosti zohľadňuje tak vnútroštátne ako aj medzištátne nerovnosti. Porovnáva teda rozdiely v individuálnych príjmoch ľudí sveta bez ohľadu na ich národnosť (štátnu príslušnosť).

problematiky. Vplyvu globalizácie, integrácie a internacionalizácie na nerovnosť venuje pozornosť Juríčková (2008, s. 5). Obzvlášť globalizácia podľa nej dramaticky zvyšuje nerovnosť medzi krajinami i vo vnútri nich. Nerovnosti v medzinárodnom meradle venujú pozornosť medzinárodné inštitúcie ako OECD,¹⁸³ OSN (DR Group), Európska komisia (Directorate – General for Research, Socio-economic Sciences and Humanities).

Pokiaľ ide o vnútroštátnu/medziregionálnu nerovnosť, pre Slovensko sú typické značné medziregionálne i vnútroregionálne príjmové rozdiely. Sociálnej stratifikácii v regionálnom kontexte (na báze ekonomických ukazovateľov – najmä ukazovateľov rozdeľovania materiálnych zdrojov) sa venujú Michálek a Podolák (2006, s. 175 – 195). Konštatujú nedostatok záujmu o túto problematiku: *„Výskumu sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie na Slovensku sa doposiaľ venuje menšia pozornosť, akú si zasluhuje. Čiastočne a iba vybraným aspektom sa venujú len sociológovia, ale komplexný sociologický výskum neexistuje. Ešte menej pozornosti mu venujú iné odbory, medzi ktoré možno zaradiť aj geografiu.“* Michálek a Podolák zároveň identifikujú príčiny nezájmu našich geografov o problematiku vývoja sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie: *„Súvisí s nezájmom decíznych orgánov, ktoré nevyčlenili potrebné prostriedky na pomerne časovo a finančne náročný výskum, s absenciou spoľahlivých údajov, ako aj zlým prístupom k existujúcim údajom a pod. Pritom je zrejmé, že geografické výskumy v tejto oblasti majú svoje opodstatnenie, najmä pri štúdiu sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie v priestore a vo vzťahu k priestoru. Žiadané a aktuálne sú najmä výskumy vývoja, diferencovaného rozloženia a priestorovej podmienenosti stratifikačných systémov na nižšej ako národnej úrovni (teda v rôzne veľkých územiach a v regiónoch). Poznanie týchto ťažiskových priestorových dimenzií sociálnej stratifikácie je základným predpokladom jej formovania a pozitívneho ovplyvňovania na regionálnej úrovni, teda smerom zdola (Michálek, Podolák, 2006, s. 179.“*

Dôsledky nedostatočných poznatkov o regionálnych príjmových diferenciách, nielen medzi regiónmi ale aj vo vnútri nich, sú podľa Michálka závažné (2007, s. 183, 184). *„Z empirických poznatkov a dostupných údajov je zrejmé, že mzdy na Slovensku sú značne priestorovo diferencované. Tieto pomerne výrazné priestorové mzdové disparity a s nimi súvisiaca koncentrácia obyvateľstva s nízkou mzdou do určitých oblastí, regiónov, resp. sídiel spôsobuje ďalšie marginalizovanie týchto území a finančné problémy ich obyvateľstva. Z tohto aspektu je práve na Slovensku významné sledovať a porovnať situáciu v regiónoch nielen v hrubých ukazovateľoch, akými sú napr. priemerná (hrubá) mzda, ale mzdu detailnejšie analyzovať napr. pomocou rôznych charakteristík, ktoré majú výrazný vplyv nielen na jej výšku, ale aj na jej diferencovanú úroveň a nerovnosti v regiónoch“*, konštatuje Michálek (s. 190).

Pauhofová (2010, s. 25) je rovnako presvedčená o potrebe údajov o príjmovom rozdelení na regionálnom základe. *„Sociálna politika realizovaná na Slovensku je*

¹⁸³ Pozri: An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings. 2011 OECD Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising. 2011. OECD Publishing. 400 s. ISBN 9789264111639. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/els/socialpoliciesanddata/49499779.pdf>> alebo: How's Life? Measuring well-being. 2011. OECD Publishing. 286 s. ISBN 978-92-64-12116-4 (PDF). Dostupné na: <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/how-s-life_9789264121164-en>.

Pozri tiež: Extending Opportunities: How Active Social Policy Can Benefit Us All. The Social Policy Context. OECD 2005. 49 s. ISBN 92-64-00794-6. Dostupné na: <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/extending-opportunities/the-social-policy-context_9789264007956-2-en>.

dlhodobo vychádzajúca najmä z plošného vykazovania priemerovaných štatistických údajov a výberových šetrení, relevantných pre vypracovávanie jednotlivých nástrojov tejto politiky. Teda nevychádza z detailných údajov na regionálnom základe“, konštatuje. V súčasnom období narastajúcich nárokov na efektívnosť vynakladania zdrojov aj v sociálnej oblasti a v oblasti podpory trhu práce, a zároveň v predlžujúcom sa období krízy, sa podľa Pauhofovej (2010, s. 25) „ponúka sledovanie regionálnej príjmovej stratifikácie populácie, založenej na báze individuálnych údajov, ako signifikantná pomôcka pre spracovanie detailnejších pohľadov na možné použitie nástrojov sociálnej politiky a na podporu trhu práce. Efektívnejšie využitie existujúcich finančných zdrojov môže byť dosiahnuté napr. selektívnym a cieľovým pôsobením nástrojov, ktoré vychádzajú z regionálnych podkladov.“ Adresná regionálna sociálna politika vyžaduje podľa Pauhofovej systematické a komplexné regionálne analyzovanie pohybu príjmov na individuálnom základe, ktoré by založilo vytvorenie systému nástrojov cielenej regionálnej sociálnej politiky. Toto je jedna z príčin diferencovaného prehĺbenia príjmových nerovností a s podstatne výraznejších negatívnych posunov v príjmovej stratifikácii populácie v jednotlivých regiónoch Slovenska na úrovni krajov a okresov v porovnaní s celoslovenským priemerom.

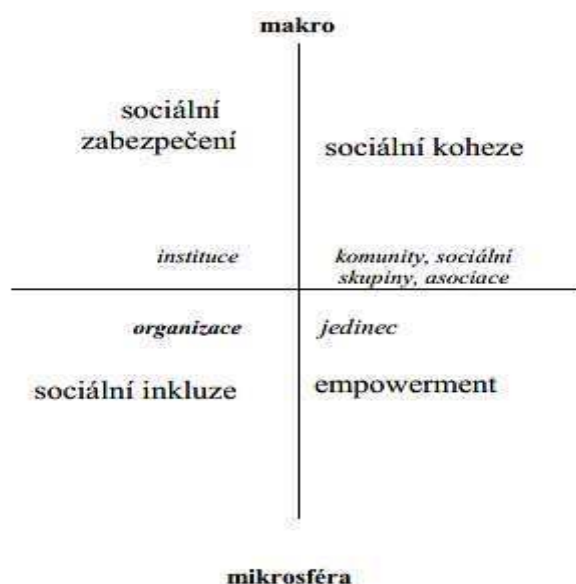
Poznatky o príjmovom rozdelení a jeho nerovnosti majú slúžiť nielen ako zdroj údajov pre potreby kreovania nástrojov hospodárskej politiky, ale aj zdroj údajov pre posúdenie dopadov existujúcich, resp. novo zavádzaných politík, na ich hodnotenie, redefinovanie. Zajarošová (2007, s. 20) konštatuje chýbajúcu pozornosť venovanú dopadom hospodárskych politík, osobitne tých orientovaných na podporu konkurencieschopnosti, na príjmovú rovnosť, resp. nerovnosti v spoločnosti v stratégiách Spoločenstva aj členských krajín zameraných na ekonomickú a sociálnu integráciu chudobných a sociálne vylúčených. Neexistenciu prepojenia medzi ekonomickým a sociálnym mechanizmom, ktorá vyúsťuje v polarizáciu a nerovnosť, konštatujú aj autorky správy venovanej nárastu sociálnoekonomických nerovností, ktorá vznikla na pôde Európskej komisie v roku 2010, D. Perrons a A. Plomien (2010, s. 23, 35). Správu zostavili na základe štúdia správ, pracovných materiálov a publikovaných článkov o sociálno-ekonomických nerovnostiach, ktoré vznikli s finančnou podporou Directorate-General for Research Európskej komisie, s finančnou podporou Rámcového programu 6RP, a tiež na základe štúdií OECD, ILO, IMF a štúdií vzniknutých na univerzitnej pôde. Autorky správy tiež vytýkajú, že dôsledkom nerovnosti – ako chudoba, diskriminácia, nedostatok sociálnej kohézie – je venovaná v členských krajinách EÚ väčšia pozornosť, ako hľadaniu príčin nerovností a širším ekonomickým a sociálnym nástrojom, ktoré môžu nárast nerovnosti zvrátiť. Politické riešenia sa hľadajú na úrovni redistribučných politík, pod tlakom klesajúcich zdrojov a rastúcich nárokov na verejné výdavky a sociálne služby.

4 Ako merať príjmové rozdelenie ako pozitívnu kategóriu a hodnotiť spravodlivosť či adekvátnosť/primeranosť prerozdeľovacích procesov

Meranie príjmovej nerovnosti ako pozitívnej kategórie, či už na základe priemernej úrovne príjmov, na základe polohových charakteristík (medián, kvantily) alebo na základe agregátnych mier príjmovej nerovnosti (Giniho koeficient, Theilov index), prináša jednoznačné, objektívne výsledky.

Osobitnú pozornosť si popri trhovom daných determinantoch rozdeľovania príjmov zasluhujú mechanizmy znovuzodeľovania príjmov (najmä daňové, odvodové, transférové, dávkové systémy). Ich vplyv na výsledné rozdelenie príjmov je nezanedbateľný vzhľadom na ich rozsah a na mieru ich motivačného či demotivačného (deformačného) vplyvu na výsledné správanie dotknutých subjektov (tak prijímateľov týchto príjmov v procese znovuzodeľovania ako aj druhej strany, od ktorej sa peniaze pre účely znovuzodeľovania získavajú). Zároveň procesy znovuzodeľovania príjmov patria v ekonomicko-teoretickej a ekonomicko-politickej rovine medzi najdiskutovanejšie. Na tomto mieste dávam do pozornosti mikrosimulačný model EUROMOD.¹⁸⁴

Posudzovanie príjmovej nerovnosti ako normatívnej kategórie, najčastejšie z hľadiska spravodlivosti rozdeľovania, je oveľa náročnejšou úlohou, ktorá si vyžaduje oveľa komplexnejší pohľad na úroveň príjmov a ich rozdeľovanie medzi jednotlivcov či skupiny osôb. Na tomto mieste si dovoľím navrhnúť spôsob, akým rozdeľovanie príjmov posudzovať či hodnotiť. Ide o Beckov model sociálnej kvality (pozri obr. 2).

Obr. 2: Model sociálnej kvality

Zdroj primárny: Beck, W. 1997. Social Quality in Europe.

Zdroj sekundárny: Valentová, M. 2003. Evropský sociální monitoring: jak uchopit sociální kvalitu. Případová studie a conceptualizace problému. s. 70

Model pozostáva zo štyroch kvadrantov, pričom ľavý horný kvadrant *Sociálno-ekonomické zabezpečenie* predstavuje prístup k zdrojom, k službám a pod., t. j. práva, politiky a nástroje, ktoré poskytuje sociálny štát, sociálna politika, politika zamestnanosti, a ďalšie formálne inštitúcie (štát ale aj trh). Ide o potenciálne možnosti

¹⁸⁴ EUROMOD (bližšie pozri <www.iser.essex.ac.euromod>) je mikrosimulačný model pre Európsku úniu umožňujúci výskumníkom a politickým analytikom hodnotiť dopady daňových a dávkových systémov na príjmy domácností a na ich motiváciu pracovať, a to na úrovni národných štátov i Európskej únie ako celku. Zároveň umožňuje hodnotiť dopady týchto systémov na vývoj príjmovej nerovnosti a chudoby. Zároveň tento mikrosimulačný model umožňuje odhadovať dopady prijímaných opatrení v oblasti daní či dávok na rozpočet štátu. Ide o unikátny nástroj medzinárodného výskumu, umožňujúci porovnateľnosť výsledkov medzi krajinami a poskytujúci zmysluplné podklady pre potreby agregácie výsledkov na európskej úrovni. K významu simulačných modelov založených na mikroúdajoch pozri viac v: Sutherland H., 2002, "Indicators for Social Inclusion in the European Union: the impact of policy changes and the use of microsimulation models," *Politica Economica*, 18 (1) 117-120.

(ich faktické využívanie je predmetom sociálnej inklúzie). *Ľavý dolný kvadrant Sociálna inklúzia* predstavuje faktické využívanie týchto práv, ktoré systém poskytuje, t. j. či jednotlivci, resp. skupiny majú možnosti prístupu a príležitosti tieto práva uplatňovať (napr. právo na prácu, právo na sociálne zabezpečenie v prípade nezamestnanosti, právo na vzdelanie a pod.). *Pravý horný kvadrant Sociálna kohézia* predstavuje prístup k sociálnym sieťam. Ide teda o zapojenie do neformálnych sietí a o kvalitu vzťahov v neformálnej sfére (rodina, priatelia, komunita, záujmové organizácie, neformálna solidarita, pomoc, dobrovoľná práca v komunite a pod.). *Pravý dolný kvadrant Empowerment* (posilnenie, zmocnenie ako opak slova podriadenosť či závislosť) predstavuje individuálny potenciál človeka (znanosti, schopnosti, skúsenosti, motivácie, hodnoty a pod.), jeho schopnosť využívať ponúkané práva a možnosti. Je spojený s rozvojom kompetencií jednotlivcov za účelom zlepšenia vlastného života. Hodnotí schopnosti a pripravenosť jednotlivcov, ich motiváciu a záujem zmeniť svoju životnú situáciu.

5 Záver

Príjmová nerovnosť ako ekonomická kategória (s mikroekonomickým i makroekonomickým rozmerom) má aj široké sociálne, etické, psychologické, politické, kultúrne súvislosti, t. j. multidisciplinárny charakter, čo dokumentujeme vyjadreniami odborníkov mnohých vedných disciplín aj v tejto práci.

Najdôležitejšie je uvedenie si d'alekosiahlych implikácií rozdeľovania príjmov a príjmovej nerovnosti – najmä na úrovni tvorby a realizácie hospodárskej politiky štátu. Jedine poznanie týchto implikácií, a teda významu určitej úrovne príjmov a príjmovej diferenciácie, jedine toto uvedenie reálne podnieti zodpovedných zaoberať sa touto problematikou a podniknúť kroky na riešenie nežiaduceho stavu.

Odhliadnuc od politického či etického aspektu rozdeľovania, záujem ekonomickej vedy o rozdeľovanie príjmov a príjmovú nerovnosť pretrváva dodnes, a nie je samoučelný. Poznatky o príjmovom rozdeľovaní, jeho determinantoch a dôsledkoch, sú preto dôležitým indikátorom nielen budúceho vývoja príjmovej úrovne, ale sú rovnako dôležitým zdrojom informácií o budúcom ekonomickom rozvoji a sociálno-ekonomickom rozvoji spoločnosti. V súčasnej ekonomickej teórii nadobúda príjmová úroveň a rozdeľovanie príjmov rozhodujúci význam v spojení s otázkami ekonomického rastu, rozvoja a ich dlhodobej udržateľnosti, s otázkami rastu životnej úrovne a kvality života vo všetkých krajinách sveta.

V príspevku sme sa pokúsili zdôvodniť význam problematiky prostredníctvom jej prezentovania v ekonomických súvislostiach – príčinných i dôsledkových – a poukázať na jej význam a závažnosť pri prijímaní hospodársko-politických opatrení. Pokúsili sme sa o komplexnosť poňatia témy, pretože iba na základe jej komplexného ekonomického a spoločenského ponímania v príčinných a v dôsledkových, resp. vo vzájomných súvislostiach je možné presvedčiť zodpovedné najmä decízne zložky o potrebe zaoberať sa problematikou. Zároveň pripomíname potrebu tzv. holistického prístupu k sociálnym a ekonomickým politikám v oblasti rozdeľovania, znovurozdeľovania príjmov a odstraňovania nežiaducich nerovností tak na národnej, ako aj na medzinárodnej úrovni.

Rozdeľovanie príjmov a príjmová nerovnosť na prvé počutie iniciujú široko-spektrálnosť, rôznorodosť či kontroverznosť názorov. Mnohokrát ako by sa na ne nereflektovalo na jednej strane ako na príčinu mnohých procesov, ktoré sa v súčasnosti dejú v ekonomike a v spoločnosti u nás aj vo svete (a teda ako na potenciálny nástroj riešenia mnohých dnešných problémov ekonomiky a spoločnosti), na druhej strane ako by boli prijímané skôr ako nevyhnutný a nemenný dôsledok nastúpeného vývoja.

6 Literatúra

- Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges. Proceedings of the EU-SILC conference (Helsinki, 6 – 8 November 2006)*. 2007. [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 378 s. ISBN 978-92-79-04717-6. [cit. 29. marca 2013]. Dostupné na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-007/EN/KS-RA-07-007-EN.PDF>.
- GERBERY, D. 2010. *Príjmová nerovnosť v SR*. [online]. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2010. 47 s. [cit. 29. marca 2013]. Dostupné na: <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2010/Gerbery/Prijmova_nerovnost.pdf>.
- GOLDFARB, R. S.; LEONARD, T. C. 2005. *Inequality of what among whom?: Rival conceptions of distribution in the 20th century*. [online]. In: *Research in the History of Economic Thought and Methodology*. Volume 23-A. A Research Annual [online dokument]. Elsevier, 2005. [cit. 29. septembra 2006]. s. 75 – 118. Dostupné na internete: <<http://www.princeton.edu/~tleonard/papers/distribution.pdf>>. ISSN 0743-4154.
- HAYEK, F. A. 1994. *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. 2. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 1994. 415 s. ISBN 80-200-0241-3.
- HOLMAN, R. 2005. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005. 541 s. ISBN 80-7179-380-9.
- HOREHÁJOVÁ, M. 2010. *Spravodlivosť v kontexte princípov sociálnej politiky*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2010. 91 s. ISBN 978-8078-375-4.
- IŠA, J. 2001. *Transformácia ekonomiky a sociálny štát* [online]. In: *Slovo. Politicko-spoločenský týždenník*, internetové vydanie. 2001, c. 33. [cit. 10. mája 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.noveslovo.sk/archiv/2001-33/oekonomike.html>>.
- JURÍČKOVÁ, V. 2008. *Nerovnosť a jej nové dimenzie v ére globalizácie. Wokring Papers č. 9*. [online]. Bratislava: Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008. 21 s. [cit. 6. júna 2013]. Dostupné na: <<http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP09.pdf>>. ISSN 1337-5598.
- JURÍČKOVÁ, V. 2004. *Spravodlivosť v kontexte hospodárskej a sociálnej politiky*. In: *Ekonomický časopis*, ročník 52, č. 9. Bratislava: Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied SR, 2004, s 1136 – 1147.

- KLÍNEC, I. – PAUHOFOVÁ, I. – STANĚK, P. 2009. *Nové globálne prostredie, zmena parametrov tvorby a rozdeľovania bohatstva v 21. storočí. Working Papers č. 20.* [online]. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2009. 39 s. [cit. 6. júna 2013]. Dostupné na: <<http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP20.pdf>>.
- KREBS, V. a kol. 2010. *Sociální politika*. 5., prepracované a aktualizované vydanie. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. 544 s. ISBN 978-80-7357-585-4.
- KUSÁ, Z. 2006. *Boj s chudobou a súdržná spoločnosť*. In: *Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. Zborník príspevkov z konferencie UNESCO NK MOST*. [online]. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2006. s. 262 – 288. ISBN 80-85544-43-1. [cit. 6. júna 2013]. Dostupné na: <http://www.sociologia.sav.sk/old/dokument/chudoba_2005.pdf>.
- MICHÁLEK, A. 2007. *Regionálne mzdové nerovnosti na Slovensku*. [online]. In: *Geografický časopis č. 2/2007*. Roč. 59. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2007. 29 s. s. 181 – 209. ISSN 1335-1257. [cit. 6. júna 2013]. Dostupné na: <<http://www.sav.sk/journals/uploads/03221101GC-07-2-Michalek.pdf>>.
- MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2006. *Sociálna stratifikácia obyvateľstva v regiónoch Slovenska*. [online]. In: *Geografický časopis SAV. č. 3/2006*. Ročník 58. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2006. 21 s. s. 175 – 195. ISSN 1335-1257. [cit. 6. júna 2013]. Dostupné na: <http://www.sav.sk/journals/uploads/03121145GC-06-3_Michalek_Podolak.pdf>.
- MISES, L. *Liberalizmus*. 1998. Praha: Liberální institut, Centrum liberálních studií, EKOPRESS, 1998. ISBN 80-86119-08-4.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.
- PAUHOFOVÁ, I. 2010. *Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska*. In: *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Zborník statí*. [online]. Iveta Pauhofová, Oto Hudec, Tomáš Želinský (eds.). Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity, 2010. ISBN 978-80-553-0573-8. 106 s. [cit. 7. júna 2013]. Dostupné na: <http://www.ekf.tuke.sk/files/Zbornik_Herlany_el_verzia.pdf>.
- PERRONS, D. – PLOMIEN, A. 2010. *Why socio-economic inequalities increase? Facts and policy responses in Europe*. [online]. Brussels: European Commission, Directorate – General for Research, Socio-economic Sciences and Humanities, 2010. 56 s. [cit. 7. júna 2013]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy-review-inequalities_en.pdf>.
- ROZBORILOVÁ, D. *Teórie spotreby a úspor, investícií a vládnych výdavkov*. 2002. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r. o., 2002. 238 s. ISBN 80-89047-32-7.
- STANĚK, P. 2009. *Ekonomické paradigmy a súčasná hospodárska kríza*. In: *IVANIČKA, K. a kol. Kreativita, invencia, inovácia (stimulátory rastu, prosperity a trvalej udržateľnosti Slovenskej republiky)*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2009, s. 55 – 72. ISBN 978-80-225-2761-3.

- STANĚK, P. 2008. *Slovensko vo víroch globalizácie*. [online]. In: *Verejná správa, Časopis vlády SR*, ročník 2008, s. 14. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, sekcia verejnej správy, 2008. [cit. 11. marca 2010]. Dostupné na internete: <http://www.civil.gov.sk/archiv/p17_2008-14/p17-c14-2008-12.shtm>.
- STANEK, V. a kol. *Sociálna politika*. 2011. Teória a prax. Bratislava: Sprint dva, 2011. 342 s. ISBN 978 80 89393 28 2.
- VALENTOVÁ, M. 2003. *Evropský sociální monitoring: jak uchopit sociální kvalitu. Případová studie a konceptualizace problému*. [online]. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha, výzkumné centrum Brno, 2003. [cit. 7. júna 2013]. s. 107. Dostupné na: <<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/evsocmon.pdf>>.
- ZAJAROŠOVÁ, Z. 2007. In: *Fórum sociální politiky*. Ročník 1, č. 3/2007. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2007. ISSN 1802-5854.
- ZWEIMUELLER, J. – FOELLM, R. 2003. *Income distribution and macroeconomics: The role of product market power* [online]. Zurich: University of Zurich, CESifo, IZA and Institute for Empirical Research in Economics, 2003. [cit. 6. septembra 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.iew.unizh.ch/institute/chairs/zweimueller/downloads/wp/exclusion1.pdf>>.
- ZWEIMÜLLER, J. 2000. *Inequality, redistribution, and economic growth* [online]. Zurich: Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich, 2000. 31 s. [cit. 28. júna 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.iew.unizh.ch/wp/iewwp031.pdf>>.
- ŽIŽKOVÁ, J. 2007. *Úvaha o perspektívách solidarity a ekvivalence v sociálních systémech*. In: *Fórum sociální politiky*, č. 3/2007. s. 2 – 6. ISSN 1802-5854.

Budúcnosť merania chudoby?

Ľudmila Ivančíková¹ Štatistický úrad Slovenskej republiky

Future of poverty measurement

Author's contact details

¹ Statistical Office
of the Slovak Republic,
Miletičova 3,
824 67 Bratislava,
ludmila.ivancikova@statistics.sk

Abstract: Poverty is a multidimensional concept. Focusing only on certain aspects of this phenomenon might lead to incomplete information regarding the level of poverty in a certain country. Existence of different approaches in poverty measurements and poverty line are the subject of discussion at the EU and world level. Article is concentrated on two main poverty lines: absolute poverty line – which is notably implemented by the World Bank in MDG and relative poverty line – which is used by the European Union. The paper compares poverty level across EU countries in terms of different poverty definitions (such as monetary poverty, relative material deprivation) and the results are compared to income inequalities. The future of poverty measurement lies in feasibility of universality, in using the harmonised data sources with high quality, in earliness of data and in orientation to the poorest from poor. The question is whether it is possible to use one definition of poverty and whether the same measures of poverty can be applied to all societies. A detailed view on different groups of people is essential, as adopting anti-poverty policies is based on the knowledge of profiles of the poor (children, elderly, challenged, marginalised etc.)

Keywords: Poverty measurement, relative and absolute poverty lines

1 Úvod

Diskusia o tom, kto je chudobný, ako najlepšie merať chudobu a zistiť počet chudobných sú opäť v centre pozornosti. V krajinách Európskej únie, kde sa dnes používa miera relatívnej chudoby sú zamerané na to, ako čo najlepšie podchytiť fenomén chudoby s cieľným sociálnym programom. Pre ostatné krajiny je diskusia spojená s perspektívami Miléniových rozvojových cieľov. Rozdiely v prístupoch k meraniu chudoby odrážajú rozdiely v politických perspektívach a spoločenských prioritách a vyúsťujú do umelých bariér v globálnych politických rozhovoroch k problému chudoby.

2 Koncepty merania chudoby a hranice chudoby

Ktorý koncept chudoby je správny a čo je základný princíp pre definovanie hranice chudoby? Je to absolútna hranica chudoby použitá v Miléniových cieľoch alebo relatívna hranica používaná v bohatých krajinách OECD? Otázka je o to dôležitejšia, že pri použití rôznych konceptov a meraní empirické výskumy potvrdzujú významné rozdiely v miere chudoby. To môže mať dopad na sociálne politiky a ich smerovanie. Laderchi, Saith a Steward (2003) poukázali na skúmania v Indii a Peru, ktoré identifikovali rôznych ľudí ako chudobných v závislosti na použítom prístupe. V Indii v mestských oblastiach iba polovica tých, ktorí mali nízku úroveň blahobytu meranú prístupom účasti na rozhodovaní (participatory approaches) boli aj peňažne chudobní. V Peru vo vidieckych oblastiach 48 % tých, ktorí neboli identifikovaní ako peňažne chudobní boli chudobní pri meraní druhým prístupom (účasti na rozhodovaní).

Podobne Gentilini a Sumner (2012) vo svojej zaujímavej štúdii porovnávali na súbore 160 krajín národnú hranicu chudoby (v Európskych krajinách relatívnu) a medzinárodnú hranicu chudoby (absolútnu – 1.25 dolára na deň). Rozdiel v počte chudobných sa pohyboval od + 47,8 milióna do - 45.48 milióna a v percentuálnych bodoch od 54.4 po 34.4.

2.1 Absolútna chudoba a absolútna hranica chudoby

Z historického hľadiska prvý koncept merania chudoby bol absolútnym prístupom. Literatúra ho zväčša spája s prácami Rowntreeho (z roku 1901 a neskôr z roku 1950).¹⁸⁵ V neskorších rokoch sa absolútny prístup stal predmetom kritiky. Podľa Towsneda (1979) základným zlyhaním absolútneho pohľadu na chudobu je, že si neuvedomuje sociálnu determinovanosť potrieb. Medzi autorov, ktorí absolútny pohľad na chudobu obhajovali patril ekonóm a politický filozof Amartya Sen (1983). Chudobu chápal ako absolútny pojem v zmysle ľudského potenciálu a navrhol konceptualizáciu chudoby na základe teórie spôsobilosti (capabilities) „v zmysle možnosti, či slobody dosiahnuť to, čo si človek cení“ (Palovičová, 2011). Sen je spájaný aj s absolutistickým prístupom kritizujúcim jednodimenzionalitu pri meraní chudoby – tradičné merania chudoby založené výlučne na peňažnom príjme alebo na spotrebe. Dnes už možno jednoznačne hovoriť o presadení multidimenzionálneho prístupu k meraniu chudoby nezávisle od použitého konceptu.

Orshanska rozvinula absolútny prístup do vymedzenia absolútnej hranice chudoby aplikovanej v USA. Za hlavného podporovateľa a šíriteľa absolútnej hranice chudoby dnes považujeme Svetovú banku, hoci ako uvádza Nunes, chudoba v dokumentoch Svetovej banky do roku 1960 chýbala (Nunes, 2007). Možno povedať, že aj vplyvom metodiky a metodológie vypracovanej Svetovou bankou a šírenej v rozvojových krajinách je absolútna hranica chudoby východiskom pre súčasné miléniové rozvojové ciele.

Podľa posledných údajov Svetovej banky v UNECE regióne žije viac ako 400 miliónov ľudí v krajinách s nízkym alebo stredným príjmom. V tomto regióne žijú dvaja zo šiestich z najchudobnejších neafrických krajín. Proporcia ľudí žijúcich z menej než 1.25 dolára činila 24 % v roku 2008. V roku 2008 1.4 miliardy ľudí v rozvíjajúcich sa regiónoch boli extrémne chudobní.

Podľa všeobecne známych teórií absolútna hranica chudoby odráža hodnotu zdrojov potrebných pre zachovanie minimálnej úrovne blahobytu. Hranica chudoby používaná Svetovou bankou pre účely medzinárodnej pomoci bola vytvorená ako priemer národných hraníc chudoby zo vzorky chudobných krajín. Revízia v roku 2008 drasticky zmenila pohľad na úroveň a distribúciu globálnej chudoby vo svete. Podľa údajov (Chen a Ravallion, 2010; Greb, Klasen, Pasaribu a Wiesenfarth, 2011) rozdiel bol viac ako 400 miliónov ľudí v chudobe (1,37 miliardy oproti pôvodným 930 miliónom). Revízia spočívala v dvoch hlavných zmenách – v použití novej parity kúpnej sily (Purchasing Power Parity) a v tom, že nová medzinárodná hranica použila síce rovnakú procedúru výpočtu, ale rôznu vzorku krajín ako pri prechádzajúcom výpočte. Absolútna hranica rizika chudoby sa tak zmenila z 1.08 dolárov na osobu a deň na 1.25 dolárov na osobu a na deň. Existujú štúdie, ktoré revidujú tento výpočet

¹⁸⁵ Dnes sa môžeme stretnúť s tvrdením, že je to nepochopenie jeho práce (Veit – Wilson, 1986, citované podľa Marx, Van Den Bosch, 2007).

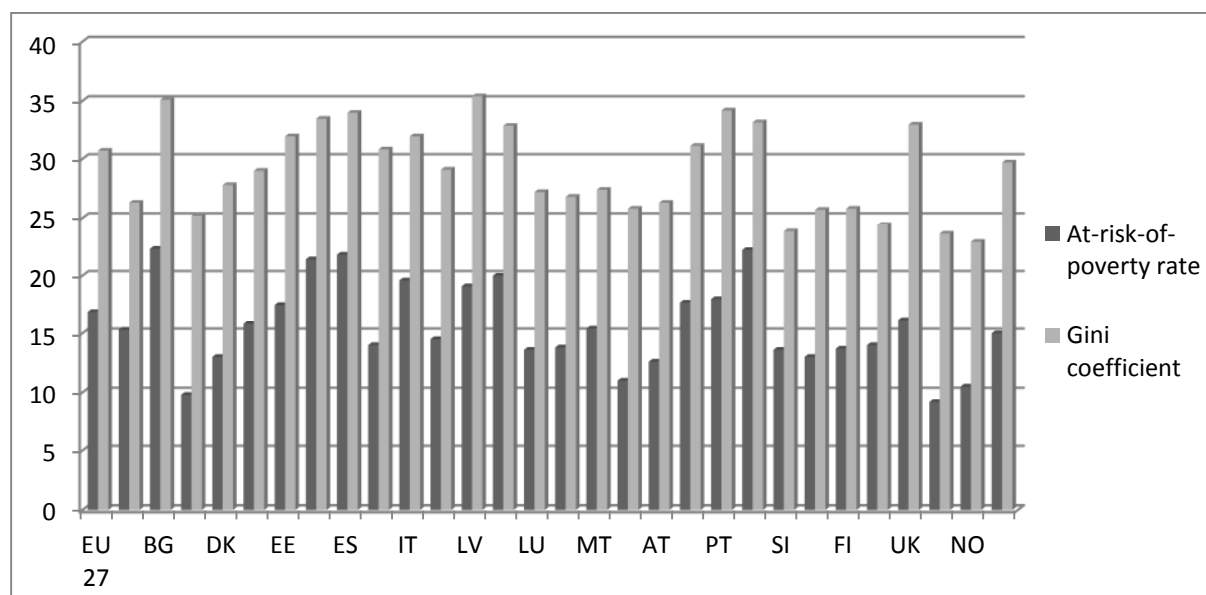
a navrhujú inú – najčastejšie vyššiu hranicu (napr. Greb, Klasen, S., Pasaibu a Wiesenfarth (2011) navrhli hranicu 1.45 dolára).

Databáza použitá pre pôvodnú medzinárodnú absolútnu hranicu Svetovej banky obsahovala iba 22 sledovaní, pričom sa opierala nielen o oficiálne zdroje, ale aj o akademické štúdie. Nová databáza zahŕňala už 74 sledovaní za roky 1988 – 2005 a opierala sa o štatistické zisťovania založené buď na osobitnom zisťovaní (Living Standards Measurement Surveys – LSMS), národných zdrojoch a zisťovaniach alebo integrovaných prístupoch.

2.2 Relatívna chudoba a relatívna hranica chudoby

Neskoršie prístupy akceptovali tvrdenie, že chudoba je relatívna, čiže vnímaná v rámci životnej úrovni príslušnej spoločnosti. Vo všeobecnosti sa dnes relatívna chudoba spája s rozvinutými ekonomikami. V súčasnosti je relatívne meranie chudoby a relatívna hranica chudoby štandardom pre meranie chudoby v krajinách Európskej únie. Používa sa pre národné účely aj pre medzinárodné porovnávanie. Definícia relatívnej chudoby podľa ktorej „ľudia žijú v chudobe, ak ich príjem a iné zdroje sú natoľko nedostatočné, že im neumožňujú dosiahnuť takú životnú úroveň, ktorá je akceptovateľná v spoločnosti, v ktorej žijú“ bola prijatá v roku 1980. V roku 2001 na summite v Laeken sa tento koncept stal základom pre meranie sociálnej inklúzie v EÚ. Podľa Marxa a Van Den Boscha (2007) je miera rizika chudoby najviac citovaný indikátor zo všetkých indikátorov sociálnej inklúzie.

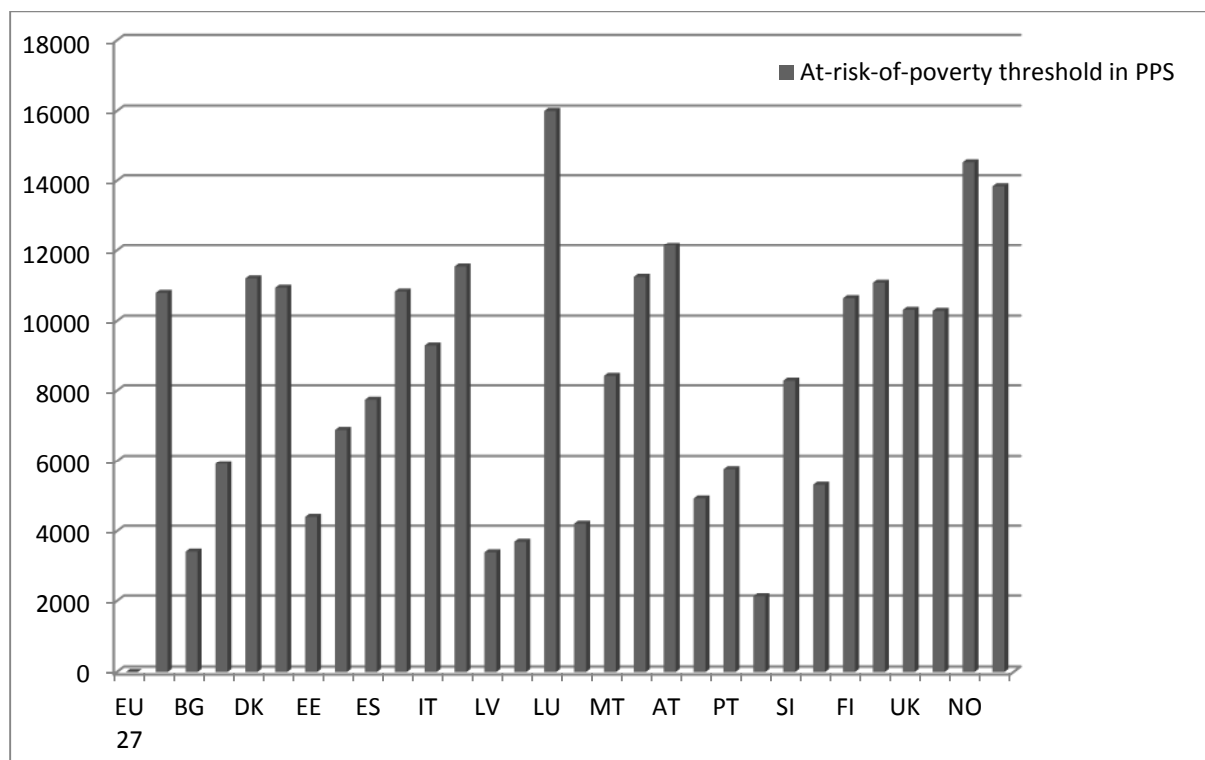
Najväčším prínosom tohto spôsobu je pomerne ľahká aplikovateľnosť. Hranica rizika chudoby je definovaná ako 60 % národného mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu. Publikuje sa v PPS, Eure a národnej mene pre domácnosť jednotlivca ako aj pre domácnosť dvoch dospelých s dvomi deťmi mladšími ako 14 rokov. Merania sú založené na príjme, ktorý dáva informáciu ako by mohli byť implementované politiky do transferov. Tieto politiky môžu zmierniť chudobu, ale ako nám ukázala situácia po kríze, iba na krátko.

Obr. 1: Gini koeficient disponibilného príjmu a relatívna miera rizika chudoby

Zdroj: Eurostat (2011)

Ďalšou výhodou je existencia prístupných databáz údajov. Od roku 2004 sa pre výpočet indikátorov relatívnej chudoby používa harmonizovaný zdroj údajov, ktorým je zisťovanie EU SILC vo všetkých 27 krajinách EÚ. V súčasnosti sú prístupné údaje za 8 rokov a vzhľadom na existenciu longitudinálnej zložky zisťovania je možné merať popri chudobe ukotvenej v čase aj pretrvávajúcu chudobu. Údaje sú harmonizované tak z hľadiska zdroja, ako aj použitých definícií.

Obr. 2: Hranica rizika chudoby vyjadrená v PPS

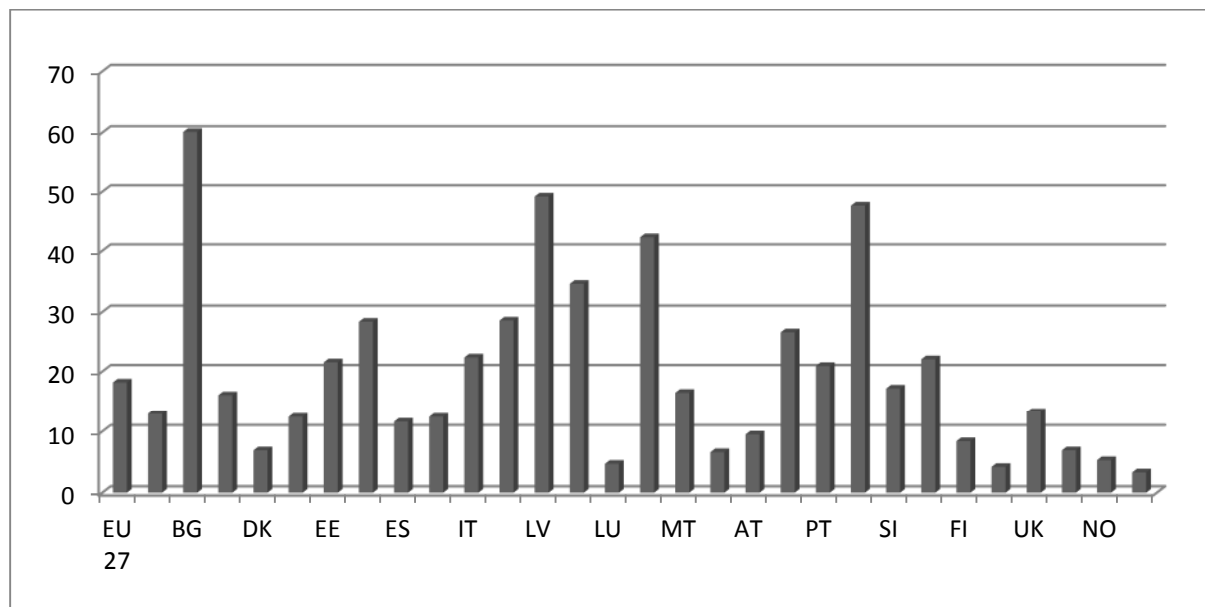
Zdroj: Eurostat (2011)

Čísla ukazujú širokú diskrepanciu v hraniciach chudoby medzi krajinami EÚ. Pohybuje sa od 16 001 Eur po 2134. Hranica rizika chudoby vyjadrená v parite kúpnej sily je v Luxemburgu viac ako 7 krát vyššia v porovnaní s Rumunskom.

Historické časové rady ukazujú, že kým v počiatkoch používania relatívnej hranice chudoby „rozdiely medzi členskými krajinami EÚ v čase boli viac menej konzistentné a výsledky analýz boli zhodné so všeobecnými pocitmi a inštinktívnym poznaním“ (Marx, Van De Bosch, 2007), toto v rozšírenej EÚ neplatí a neplatí to ani v čase, kedy sa prejavujú dôsledky krízy. Podľa súčasných poznání relatívna chudoba neodráža dopad ekonomickej krízy a nevystihuje spôsob všeobecného verejného pohľadu na chudobu. Relatívnemu meraniu chudoby sa vyčíta najmä to, že hranica relatívnej chudoby, tak ako sa dnes používa, potiera informácie o primárnej alebo absolútnej chudobe.

Podľa tých istých autorov meranie relatívnej chudoby a jeho indikátory nespĺňajú všetky základné požiadavky na indikátory tak ako ich vymedzil Atkinson. Predmetom kritiky je najmä problém jasnej a akceptovanej normatívnej interpretácie. V praxi sa často stretávame s tým, že užívatelia (verejnosť, médiá) vidia iba rovnaké číslo, na základe ktorého poukazujú na to, že chudoba na Slovensku je rovnaká ako vo

Francúzsku s čím samotní chudobní len ťažko môžu súhlasiť. Indikátor by mal byť zodpovedný za politickú intervenciu, ale nemal by byť predmetom manipulácie. Stratégie ekonomického rastu, ktoré prispievajú rovnako všetkým príjmovým skupinám sa ale neodzrkadľujú v nižšej relatívnej miere chudoby. Meranie relatívnej chudoby je teda politikou redistribúcie skresľované.

Obr. 3: Miera materiálnej deprivácie

Zdroj: Eurostat (2011)

Kritika relatívneho konceptu merania chudoby v krajinách EÚ vyústila v jeho rozšírenie o aspekt deprivácie. Išlo tiež o presadenie už spomínaného multidimenzionálneho prístupu k meraniu chudoby. Pôvodne išlo výlučne o materiálnu depriváciu. Peter Townsend vo svojej práci *Chudoba v Spojenom kráľovstve* (1979) upozornil na to, že deprivácia by nemala byť chápaná iba ako materiálna deprivácia, ale v spojení so sociálnym vylúčením osoby z bežných vzorov a zvyklostí spoločnosti v ktorej žije a od jej aktivít. Už viac ako 10 rokov sa teda chudoba v EÚ spája s konceptom sociálneho vylúčenia. Tento prístup je zrejmy pri použití indikátora boja proti chudobe v rámci Stratégie EÚ 2020.

3 Smerovanie diskusií a budúce merania

Najnovšie diskusie k metodológii merania chudoby a k používaným hraniciam chudoby sa zameriavajú predovšetkým na možnú univerzalitu, používané dátové zdroje, národné a medzinárodné aspekty merania, akceptovateľnosť konceptov na úrovni politík, ale bez výrazného dopadu na meranie účinnosti politík bez ohľadu na to, aký koncept a hranica sa používa.

Pod univerzalitou rozumieme skutočnosť, či je možné jednu definíciu a jedno rovnaké meranie chudoby aplikovať pre všetky spoločnosti. V súčasnosti je peňažná chudoba a sociálne vylúčenie ako aj relatívna hranica chudoby používané pre rozvinuté krajiny a absolútna hranica chudoby a Senove merania založené na spôsobilosti a Chambersova možnosť účasti na rozhodovaní pre rozvíjajúce sa krajiny. S ich vzájomným prenášaním koketuje jedna aj druhá strana. Koncept chudoby je totiž

dôležitým determinantom politického prístupu. To, že ekonomický rast je dobrý pre chudobu platí iba pre peňažnú chudobu a prístup založený na koncepte spôsobilosti. V súvislosti s budúcimi miléniovými rozvojovými cieľmi sa diskutuje o tom, či použiť rovnaké indikátory pre krajiny na rôznom stupni rozvoja, či by mali zahŕňať aj príjmovú relatívnu chudobu, resp. akú hranicu použiť. Podľa Ravalliona (ktorého možno považovať za jedného z otcov absolútnej hranice chudoby Svetovej banky) schéma, ako sa hranica chudoby dnes odlišuje vo svete môže byť interpretovaná v zhode s blahobytom, kde blahobyt závisí od oboch – osobnej spotreby a relatívnej spotreby k priemeru. To môže viesť k tzv. slabo relatívnej hranici chudoby, ktorá zjednocuje absolútnu chudobu v rozvojových krajinách a relatívnu chudobu v rozvinutých krajinách (Ravallion 2009, 2010). Možné nahradenie hranice relatívnej chudoby a potrebu jej lepších a pevnejších základov zdôrazňujú Marx a Van Den Bosch (2007). Podľa nich principiálnym problémom hranice relatívnej chudoby tak ako je dnes používaná je, že bráni novej existencii absolútnej alebo primárnej chudoby. „Chudoba je vo svojej podstate relatívna v rozvinutých ekonomikách, ak v rovnakom čase berieme do úvahy fakt, že chudoba má neredukovateľné absolútne jadro.“

Osobitnú pozornosť treba venovať dátovým zdrojom a to najmä z hľadiska ich harmonizácie, včasnosti a kvality získaných dát. Najčastejším zdrojom údajov sú výberové zisťovania v domácnostiach. Ako sme už spomínali, Európska únia dnes používa jednotný zdroj dát EU SILC. Tento je použitý pre výpočet hranice chudoby a miery rizika chudoby na národnej úrovni aj pre medzinárodné porovnávanie. Jeho pripravovaná revízia sa môže prejaviť vo zmenách (podobne, ako tomu bolo v prípade revízie Svetovej banky), ktoré môžu viesť k prehodnoteniu mieri rizika chudoby (konceptne ako aj výsledkami výpočtov). Vo väčšine rozvojových krajín sa používa ako zdroj údajov pre výpočet medzinárodnej absolútnej hranice chudoby buď LSMS alebo rôzne národné zdroje opäť založené na zisťovaniach v domácnostiach. V prípade LSMS ide o zisťovanie metodologicky pripravené expertmi Svetovej banky, pričom samotný zber dát je väčšinou zabezpečovaný národnými štatistickými úradmi a prípravu, spracovanie a disemináciu dát a indikátorov používaných výlučne pre medzinárodné porovnanie opäť zabezpečuje Svetová banka. Pre výpočet indikátorov sa teda používajú rôzne primárne zdroje dát. Uvádza sa celkovo 700 zisťovaní zo 115 krajín. V súvislosti s rozvojom nových MDG cieľov bola preto zdôraznená „potreba dátovej revolúcie“ a zlepšenie národných a subnárodných štatistických systémov vrátane lokálnych úrovní. V podmienkach najmä rozvinutých európskych krajín sa môžeme stretnúť s myšlienkou použitia iného zdroja ako sú výberové zisťovania v domácnosti. Ide o administratívne zdroje dát alebo registre. Ich použitie je ale v mnohých krajinách obmedzené z dôvodov ich vzájomného neprepojenia, ich kvality, spoločenskej akceptácie použitia pre štatistické účely ako aj tým, že údaje týkajúce sa kvalitatívnych dát, ktoré sú predpokladom napríklad pri meraní deprivácie a sociálneho vylúčenia sú získavané zisťovaniami v domácnostiach a v registroch a administratívnych zdrojoch chýbajú. Aj severské tzv. registrové krajiny (Dánsko, Fínsko...) používajú v prípade zberu dát o deprivácii a sociálnom vylúčení zisťovania v domácnostiach.

Čo sa týka národných a medzinárodných aspektov merania chudoby, pri publikovaní údajov sa vychádza z medzinárodných a národných hraníc. V prípade európskych krajín je národná hranica chudoby (relatívna hranica) definovaná až na výnimky

rovnako ako medzinárodná hranica chudoby. Podľa Faleyho (2005) národné merania relatívnej chudoby sú stále validné v národnom kontexte, ale sú neadekvátne v medzinárodnom kontexte t. j. na úrovni EÚ. Rovnako aj medzinárodná hranica absolútnej chudoby, o ktorej sme sa už zmienili vyššie stojí oproti národným hraniciam chudoby. Napríklad India pôvodne používala medzinárodnú hranicu chudoby na národnej úrovni, hranicu ale prehodnotila a zmenila. Indikátory chudoby, ktoré sú používané v rámci MDG cieľa a sú navrhnuté medzinárodnými organizáciami nie vždy sú primárne používané aj na národnej úrovni.

Eurostat vidí budúcnosť v nutnosti rozvoja konceptu chudoby, ktorý by zahŕňal absolútny, relatívny, štrukturálny, subjektívny a kombinovaný prístup, v rozvoji špeciálnych techník pre komplexné vyhodnotenie dopadu cieleného systému sociálnej pomoci pri chudobe, vymedzení kritérií prístupu pre medzinárodné porovnanie, ktoré by mali zohľadniť rôznu úroveň ľudského rozvoja a skupín v krajinách a orientáciu na meranie longitudinálnej chudoby, dynamiku chudoby, subjektívne merania, podchytenie najviac ohrozených podskupín (starší, mladí, deti) a regionálnych disparít. Podobne aj diskusie v rámci prípravy nových MDG upozorňujú, že priorita by mala byť daná na ľudí, ktorí sú vylúčení zo spoločnosti z dôvodu viaczásobnej a kumulatívnej nerovnosti (deti, mladí a dospelujúci, matky, ženy a dievčatá, starší a invalidi). Inak povedané, identifikovať najchudobnejších z chudobných. Najnovšie sa v Európskej únii koncepty merania chudoby založené na tradičnom ekonomickom prístupe spájajú s konceptom blahobytu.

4 Záver

Otázky, ako veľa chudobných je vo svete, ako sú chudobní, kde žijú, ako sa situácia zmenila z hľadiska času t. j. aké sú trendy vo vývoji chudoby sú dôležité z hľadiska morálneho, sociálneho a ekonomického. Rovnako dôležitým sa javí snaha o zlepšenie merania chudoby, a to z viacerých aspektov.

To, čo spája oba hlavné koncepty merania chudoby, je zdôrazňovanie multidimenzionality v prístupe a v meraní chudoby. Čiže pohľad na chudobných z hľadiska nielen príjmu, spotreby, základných potrieb, ale aj prístupu k službám, prepojenie chudoby so zdravím, vzdelaním.

Ďalším dôležitým aspektom je použitie alternatívnych meraní chudoby a nazeranie na chudobu nielen cez prizmu jedného čísla a jedného konceptu, ale cez prienik. Aj keď výber hranice rizika chudoby je v podstate arbitrárne rozšírenie o kvalitatívne ukazovatele a akceptácia sociálnych noriem by mali byť zrejmá.

Posledným aspektom, ktorý je treba zdôrazniť je detailnejší pohľad na chudobu a chudobných prostredníctvom zamerania sa na konkrétne skupiny obyvateľstva (deti, starí, invalidní, marginalizovaní). Iba tak môžeme sledovať a nastavovať politiky zamerané na uľahčenie chudoby, zníženie jej dopadov na makro a mikroúrovni a prípadné pozitívne trendy vo vývoji chudoby, keď už nie jej odstránenie. Tento prístup je zároveň „prakticky“ podložený „nedostatkom“ finančných zdrojov v období hospodárskej a spoločenskej krízy.

5 Literatúra

- ALKIRE, S., BINAT SARWAR, M., 2009. Multidimensional Measures of Poverty & Well-being. Report Working paper, Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI) Oxford Dept of International Development, Queen Elizabeth House, University of Oxford.
- BRADSHAW, J. 2001. Methodologies to measure poverty: More than one is best. Social Policy Research Unit, University of York, International Symposium Poverty: Concepts and Methodologies 2001.
- FAHEY, Tony. 2005. The case for an EU-wide measure of poverty. Working Paper The Economic and Social Research Institute (ESRI), Dublin, No 169.
- GENTILINI, U., SUMNER, A. 2012. What Do National Poverty Lines Tell us About Global Poverty? IDS WORKING PAPER. Volume 2012 No 392.
- GREB, F., KLASSEN, S., PASAIBU, S. H., WIESENFARTH, M. 2011. Dollar a Day Re-Revisited. Discussion Paper No 91, Poverty, Equity and Growth in Developing Countries: Statistical Methods and Empirical Analyses, Universität Göttingen.
- LADERCHI, R. C., SAITH, R. STEWARD, F. 2003. Does Definition Poverty Matters? Comparing four approaches, Oxford Development Studies, Poverty in Focus, 2006.
- LELKES, O., GASIOR, K. 2011. Income poverty in the EU. Situation in 2007 and Trends (based on EU SILC 2005-2008). Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- MARX, I., VAN DEN BOSCH, K. 2007. How poverty differs from inequality On poverty measures in an enlarged context: conventional and alternative approaches, Centre for Social Policy, University of Antwerp, Belgium.
- NUNES, C. 2008. Poverty Measurement: The Development of Different Approaches and Its Techniques. Working Paper Series, Society for the Study of Economic Inequality, ECINEQ WP 2008-3.
- OECD, 2012. Highlights and Conclusions 4 OECD World Forum on Statistics. Knowledge and Policy Measuring Well – Being for Development and Policy Making, 16 – 19 October New Delhi India.
- PALOVIČOVÁ, Z. 2011. K pojmu sociálneho fungovania. Filozofia, Roč. 66, 2011, č. 9.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.
- RAVALLION, M. 2009. Weakly Relative Poverty. Policy Research Working Paper, No 4844, World Bank.
- RAVALLION, M. 2010. Poverty lines across the World. Policy Research Working Paper, No 5284, World Bank.

- STEWART, F. 2003. Alternative approaches to conceptualising and measuring poverty. Dostupné na <hdr.undp.org/.../Approaches%20to%20Measuring%20poverty>.
- TOWNSEND, P. 1979. Poverty in the United Kingdom. London, Penquin.
- VEIT – WILSON, J. 1986. Paradigms of poverty: a rehabilitation of B. S. Rowntree. *Journal of Social Policy*, 15 (1), 69–99.
- ŽELINSKÝ, T., PAUHOFOVÁ, I. 2011. Vývoj príjmových nerovností v Európskej únii. In: PAUHOFOVÁ, I. ŽELINSKÝ, T. (eds.) *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 116 – 127. ISBN 978-80-7144-198-4.

Formovanie spotrebiteľského správania obyvateľstva v SR v období krízy

Jozef Kubala¹ Ekonomický ústav SAV

Dávid Martinák² Ekonomický ústav SAV

Consumer behaviour formation of the Slovak population during the crisis

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
jozef.kubala@centrum.sk

² Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia,
david.martinak@gmail.com

Abstract: Consumption of the population, respectively the level and structure of consumption provides a representative view of the standard of living of households in the country. After a turbulent development of the Slovak economy in transformation period, occurs gradually process of convergence in fields of formation of the income and consumption of Slovak households towards developed market economies. This process was temporarily stopped after the arrival of the economic crisis. Development of consumption expenditure for food and non-alcoholic drinks during the economic crisis shows, that the Slovak's households consumer habits are still different from the behavior of households in developed market economies.

Keywords: final consumption of household, consumer behaviour

1 Úvod

Po turbulentnom vývoji v oblasti formovania príjmov a spotreby v transformačnom období slovenskej ekonomiky, boli procesy postupnej konvergenencie v oblasti spotreby domácností s vyspelými trhovými ekonomikami, či už z hľadiska jej úrovne, ale aj štruktúry, spoločensky žiaduce. Spotreba obyvateľstva, resp. jej úroveň a štruktúra poskytuje reprezentatívny pohľad na životnú úroveň domácností v krajine. Ambíciou autorov je identifikácia faktorov a zmien v spotrebiteľskom správaní v období krátko pred a počas krízy a taktiež zistiť, či v tomto období skutočne v SR dochádzalo k dobiehaniu vyspelých krajín v oblasti spotreby a jej štruktúry.

2 Metodika

Pri analýze spotrebiteľských zvyklostí domácností Slovenskej republiky sme využili databázu Štatistického úradu SR – Národné účty a Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností za roky 2005 – 2012. Pri komparácii SR a EÚ-27 sme využili údaje z databázy Eurostatu. Rok 2005 nám slúžil ako východiskové pozorovacie obdobie, na základe ktorého sme sledovali vývoj základných makroekonomických ukazovateľov determinujúcich spotrebné správanie sa domácností ako sú hrubý domáci produkt, hrubý disponibilný dôchodok, sklon k úsporám, vývoj vnútornej rovnováhy (harmonizovaný index spotrebiteľských cien, miera nezamestnanosti), ako aj samotnú konečnú spotrebu domácností, jej štruktúru a zmeny v štruktúre spotrebných výdavkov. Skúmané obdobie členíme na dve kratšie štvorročné obdobia, a to predkrízové, kde radíme roky 2005 – 2008 a krízové s rokmi 2009 až 2012. Analýza spotreby domácností je rozdelená na dve časti: analýzu konečnej spotreby domácností

a analýzu spotreby individuálnych domácností. Údajovú základňu pre prvú časť tvoria prevažne národné účty, pre druhú časť sme použili štatistické zisťovanie ŠÚ SR Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností.

3 Analýza spotrebiteľského správania sa obyvateľstva SR

a. Vývoj základných makroekonomických ukazovateľov v období 2005 – 2012

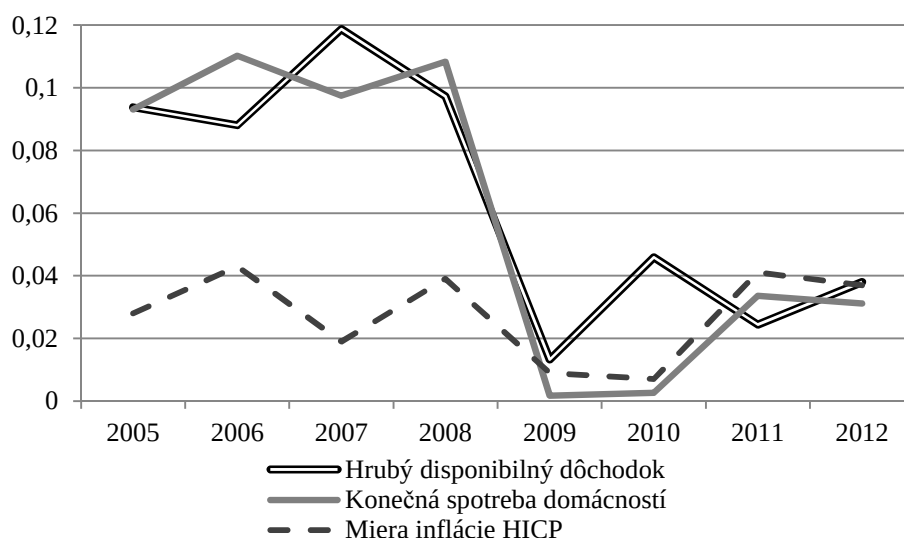
Makroekonomický vývoj SR v období pred a počas krízy bol značne diferencovaný. V predkrízovom období rokov 2005 – 2008 SR dosahovala rekordné tempá rastu reálneho HDP (v priemere 7,8 % ročne), čo sa prejavilo aj v znížení miery nezamestnanosti, keď v roku 2008 dosahovala na slovenské pomery rekordne nízku úroveň 9,6 %. Po tomto roku však dochádza k prudkému obratu – k poklesu HDP v roku 2009, resp. k zníženiu tempa rastu v nasledujúcich rokoch a k nárastu nezamestnanosti (pozri tabuľku 1). Svetová recesia doľahla na SR v plnej miere s oneskorením v roku 2009, keď sa vo výraznej miere prejavila otvorenosť slovenskej ekonomiky a jej závislosť od vývoja na svetových trhoch.

Tab. 1: Vývoj vybraných makroekonomických ukazovateľov v SR (2005 – 2010)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Nominálny HDP (mil. EUR)	49 314	55 002	61 450	66 842	62 794	65 869	69 108	71 463
Tempo rastu reálneho HDP	6,7	8,3	10,5	5,8	-4,9	4,4	3,2	2,0
Miera inflácie HICP (%)	2,8	4,3	1,9	3,9	0,9	0,7	4,1	3,7
Miera nezamestnanosti (%)	16,4	13,5	11,2	9,6	12,1	14,5	13,6	14,0

Zdroj: ŠÚ SR, Eurostat

Vplyv hospodárskeho cyklu významne vplýva aj na konečnú spotrebu domácností. Hlavným determinantom konečnej spotreby domácností je ich disponibilný príjem. Spotrebiteľské správanie obyvateľstva taktiež ovplyvňujú rôzne demografické, sociálne a kultúrne aspekty, ako napr. štruktúra domácností, spoločenský status členov domácností, očakávania, preferencie, spotrebiteľské tradície atď. Významný rast nominálneho hrubého disponibilného príjmu domácností, ktorý v predkrízovom období rokov 2005 – 2008 v priemere dosahoval medziročne 10 % determinoval približne rovnaký nárast konečnej spotreby domácností v tomto období. Zásadný zlom v sledovaných ukazovateľoch nastal v roku 2009, kedy sa v SR v plnom rozsahu prejavili dopady krízy. Cenová hladina v krízovom období rokov 2009 – 2012 rástla v priemere tempom 2,4 % ročne, zatiaľ čo konečná spotreba domácností tempom 1,7 %, reálne teda v tomto období dochádza k poklesu konečnej spotreby domácností. Hrubý disponibilný dôchodok v bežných cenách rástol v rokoch 2009 – 2012 tempom v priemere 3,0 % ročne, čo v dôsledku cenového vývoja znamenalo iba mierny nárast jeho reálnej hodnoty. Všetky uvedené fakty sťažovali pozíciu domácností na trhu tovarov a služieb.

Graf 1: Prírastky hrubého disponibilného dôchodku a konečnej spotreby domácností (2005 – 2012, %)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov z ŠÚ SR

b. Analýza konečnej spotreby domácností SR

Dôležitým aspektom ovplyvňujúcim konečnú spotrebu domácností sú okrem disponibilného príjmu aj očakávania a preferencie jednotlivých domácností. Domácnosti sa na základe rozličných faktorov rozhodujú, akú časť svojho disponibilného príjmu spotrebujú a akú časť usporia na budúcu spotrebu. Hrubý disponibilný príjem teda z tohto hľadiska môžeme rozčleniť na ich konečnú spotrebu a hrubé úspory. Sklon k spotrebe v krízovom období klesol až pod úroveň 90 %. Zatiaľ čo v rokoch 2005 – 2008 sklon k úsporám stagnoval pod úrovňou 8 %, v krízovom období rástol. Nárast miery úspor v krízovom období bol paradoxne sprevádzaný iba miernym nárastom reálneho disponibilného príjmu. Významnú úlohu v preferencii budúcej spotreby na úkor súčasnej zohrali práve očakávania a zmeny v životných nákladoch slovenských domácností. V prípade SR teda nie je možné tvrdiť, že nárast sklonu k úsporám slovenských domácností je výsledkom zlepšujúcej sa ekonomickej situácie domácností. Zaujímavým faktom je jav, že sklon slovenských domácností k úsporám rástol aj napriek expanzívnej monetárnej politike ECB, ktorá postupne znižovala základnú úrokovú sadzbu z 2 % v roku 2009 až na súčasných 0 %, tento fakt sa však v komerčných bankách prejavil najmä v poklese úrokov z vkladov, pri úveroch sa toto znižovanie takmer vôbec nepremietlo.

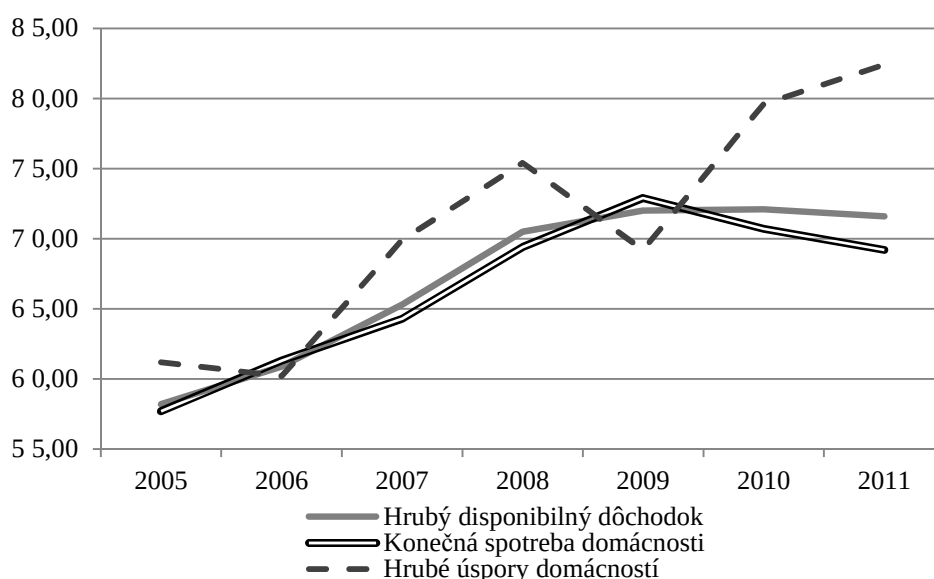
Tab. 2: Sklon k spotrebe a k úsporám domácností SR (% z HDD)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sklon k spotrebe	93%	94%	92%	93%	92%	89%	90%	89%
Sklon k úsporám	7%	6%	8%	7%	8%	11%	10%	11%

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov ŠÚ SR

Ako už bolo spomenuté, po vyše 15 rokoch trvajúcom transformačnom procese slovenskej ekonomiky existovali oprávnené spoločenské požiadavky na konvergenciu v oblasti príjmov a spotreby smerom k vyspelým trhovým ekonomikám. Medzera

v hrubom disponibilnom dôchodku a spotrebe domácností na obyvateľa medzi SR a EÚ-27 sa skutočne v predkrízovom období evidentne zmenšovala. Nástupom krízy sa však tieto konvergenčné procesy prerušili, v prípade spotreby domácností dokonca môžeme hovoriť o divergencii. Konečná spotreba slovenských domácností na obyvateľa dosiahla v roku 2011 69,2 % priemeru EÚ-27 čo bol pokles o 2,7 p. b. oproti roku 2009, avšak v porovnaní s rokom 2005 nárast o 11,5 p. b. Zaujímavý je fakt, že hrubé úspory na obyvateľa v SR po počiatočnom poklese v roku 2009 za následné dva roky v porovnaní s EÚ-27 stúpili o 13,2 percentuálneho bodu a dosiahli úroveň 82,5 % EÚ-27. Obyvateľstvo SR v porovnaní s priemerom EÚ-27 teda v krízovom období preferuje vo väčšej miere úspory. Spotrebiteľské správanie obyvateľstva SR v krízovom období je v porovnaní s priemerom EÚ teda pomerne odlišné.

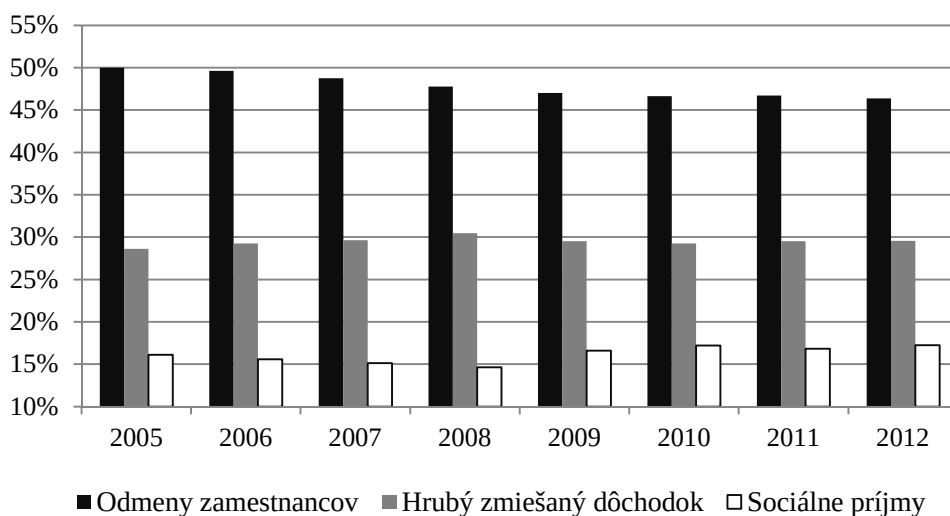
Graf 2: Vývoj vybraných ukazovateľov v PPS v SR (% EÚ 27)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov z Eurostatu

Na úroveň a štruktúru spotreby domácností v najväčšej miere vplýva výška a štruktúra ich príjmov. Zmeny v štruktúre príjmov úzko súvisia so zmenami v štruktúre spotreby. Najvyššiu časť príjmov domácností tvoria odmeny zamestnancov (mzdy), ktorých váha na bežných príjmoch však za celé sledované obdobie dlhodobo klesala (pokles o 3,6 percentuálneho bodu). Tento pokles bol substituovaný v najväčšej miere sociálnymi príjmami (1,1 p. b.). Prekvapujúci je fakt, že podiel odmien zamestnancov v predkrízovom období klesal aj v časoch zvyšovania zamestnanosti. V krízovom období zamestnanosť klesala aj napriek snahám zachovať istú mieru zamestnanosti aspoň na úrovni minimálnej mzdy, tým pádom pokračoval aj trend poklesu podielu odmien zamestnancov na celkových bežných príjmoch domácností.

Pokles podielu sociálnych príjmov v predkrízovom období na bežných príjmoch obyvateľstva pripisujeme najmä rastu zamestnanosti, resp. poklesu miery nezamestnanosti, v tomto období. Závislosť domácností SR od sociálnych príjmov začala od roku 2009 narastať, kým dovtedy mierne klesala. Súhrnne bol však nárast ich podielu v krízovom období vyšší ako ich pokles v období pred krízou, čoho

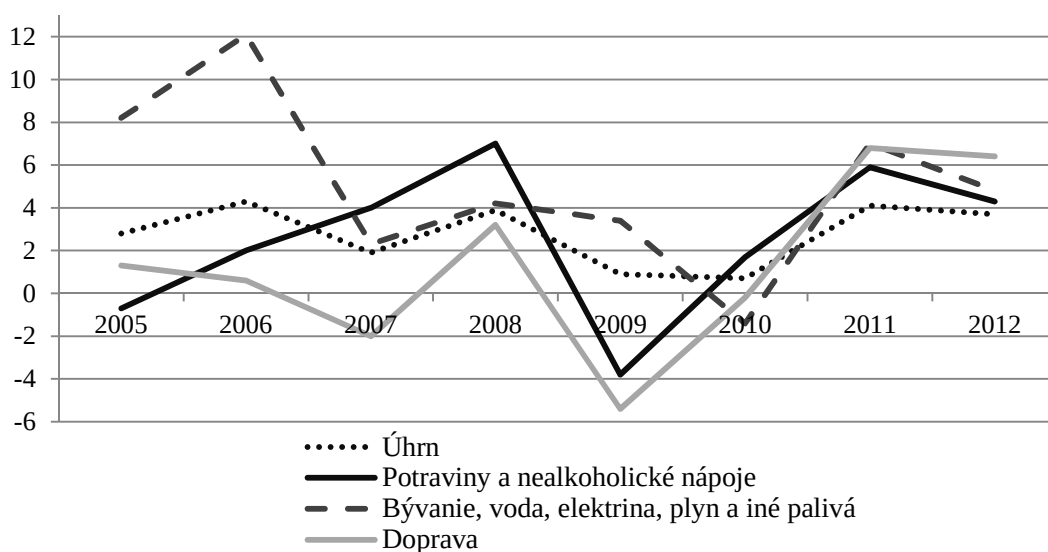
výsledkom je tlak na obmedzené vládne zdroje, ktoré sa premietli aj v oblasti sociálnych výdavkov. Hlavným determinantom tohto trendu bol negatívny vývoj na trhu práce v krízovom období, keď miera nezamestnanosti v roku 2012 bola v porovnaní s rokom 2008 vyššia o 4,4 p. b.

Graf 3: Štruktúra bežných príjmov domácností v SR (%)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov z ŠÚ SR

Dôležitým aspektom spotrebiteľského správania obyvateľstva a štruktúry jeho spotreby je cenový vývoj. Cenový vývoj vo vybraných kategóriách potravín, bývania a dopravy bol v sledovanom období diferencovaný. V predkrízovom období sa tempo rastu cien potravín a nealkoholických nápojov medziročne zvyšovalo z 0,7-percentného poklesu až na rast 7 % v roku 2008, v priemere v tomto období ceny potravín rástli tempom 3 %. V roku 2009 klesli ceny potravín medziročne o takmer 4 %, po tomto roku dochádza opäť k rastu cien potravín, ktoré rástli rýchlejšie ako úhrnná cenová hladina.

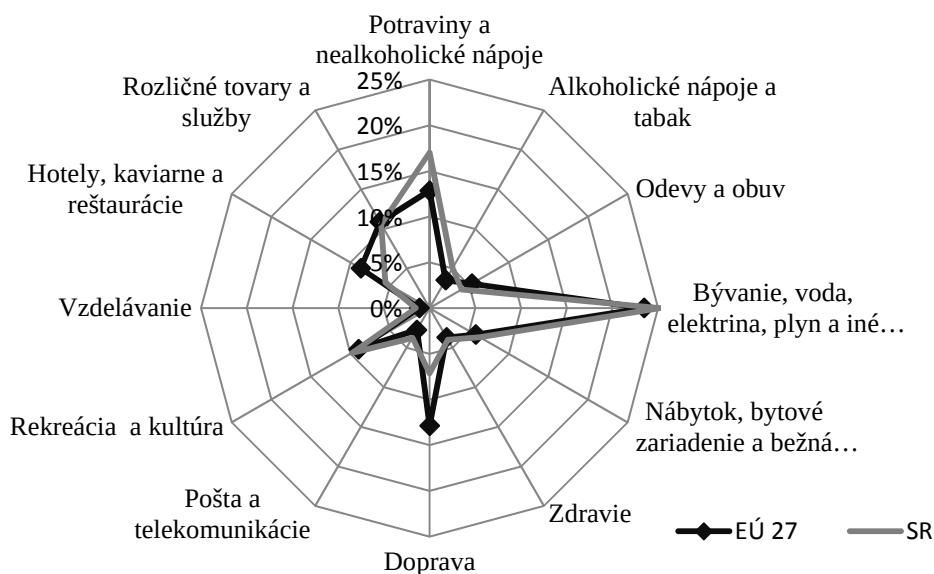

Graf 4: Tempo rastu cenovej hladiny vo vybraných kategóriách v rokoch 2005 – 2012 (%)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov z ŠÚ SR

Ďalšou významnou kategóriou, ktorá tvorí najväčší podiel na celkovej spotrebe domácností, je bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá. Cenový vývoj v tejto oblasti bol v predkrízovom období charakteristický rýchlejším rastom v porovnaní s úhrnnou cenovou hladinou. V priemere rástli ceny v tejto oblasti tempom 6,7 % ročne. Rast cien v oblasti dopravy bol v predkrízovom období stabilne nižší ako rast všeobecnej cenovej hladiny a dosahoval v priemere iba 0,8 %. Po prepade cien v roku 2009 a stagnácii v roku 2010 nasledoval vyše 6 %-ný nárast v rokoch 2011 a 2012, čo môžeme pripísať rastu cien dopravných služieb a pohonných látok. Ak abstrahujeme od prepadu cien v roku 2009, tak následný cenový vývoj po tomto roku bol pri potravinách a bývaní poznačený rýchlejším priemerným rastom ako tomu bolo v predkrízovom období.

Podľa národných účtov bola štruktúra konečnej spotreby domácností SR oproti EÚ-27 značne rozdielna najmä v 3 oblastiach: vyššie výdavky na potraviny, nižšie výdavky na dopravu a hotely, kaviarne a reštaurácie. V tomto smere zohráva okrem výšky príjmov dôležitú úlohu aj faktor spotrebiteľských tradícií slovenských domácností, ktoré na rozdiel od obyvateľstva krajín západnej Európy vo veľkej miere ešte stále preferujú domáce stravovanie. Tomuto faktoru zodpovedá aj celková hladina cien v reštauračných zariadeniach, ktorá je porovnateľná s tou v krajinách západnej Európy, zatiaľ čo príjmová hladina porovnateľná nie je. Priemerná slovenská domácnosť teda v priemere dáva najväčšiu časť svojich príjmov na uspokojenie základných potrieb ako sú potraviny a bývanie, zatiaľ čo priemerná „európska“ domácnosť dáva v porovnaní so SR väčší podiel svojich príjmov na služby.

Graf 5: Štruktúra konečnej spotreby domácností SR a EÚ 27 v roku 2011 (%)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa údajov z Eurostat

SR mala v porovnaní s EÚ-27 vyšší podiel spotreby tovarov a naopak nižší podiel služieb na celkovej spotrebe domácností. Podiel výdavkov na služby na konečnej spotrebe domácností sa v celom sledovanom období od roku 2005 pohyboval v intervale 39 – 40 %, v roku 2012 dosiahol v SR pomer tovarov k službám 60,5 : 39,5

čo je výrazne menej v porovnaní s vyspelými krajinami.¹⁸⁶ Štruktúra konečnej spotreby podáva reprezentatívny pohľad na životnú úroveň obyvateľstva, resp. vyšší podiel služieb na spotrebe domácností znamená aj vyššiu životnú úroveň. Popri výške a štruktúre príjmov v procese konvergenencie štruktúry spotreby slovenských domácností s európskym priemerom zohrávajú významnú úlohu kultúrne faktory. Konvergencia v štruktúre spotreby však aj napriek uvedenému faktu prebieha, bola však krízou zabrzdená, čo súvisí aj so spomínaným prehĺbením medzery v konečnej spotrebe domácností na obyvateľa medzi SR a EÚ-27.

c. Zmeny v úrovni a štruktúre spotreby individuálnych domácností

Analýzou podielov spotrebných výdavkov podľa účelu použitia na celkových spotrebných výdavkoch v sledovanom období možno identifikovať niekoľko zmien v štruktúre spotreby domácností Slovenskej republiky. Viditeľný je pokles podielu spotrebných výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje v prvej polovici sledovaného obdobia. V roku 2005 ich podiel na výdavkoch domácností predstavoval 26,3 %, v roku 2009, kedy finančná kríza plne zasiahla aj Slovensko, bol podiel potravín a nealkoholických nápojov na celkových spotrebných výdavkoch 24,2 %. Následne bol tento pokles zastavený a podiel týchto komodít na spotrebných výdavkoch stagnoval v priemere okolo hodnoty 24,5 %. Podiel výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje aj počas krízy zostal vysoký a dlhodobo tvorí najväčšiu časť celkových spotrebných výdavkov domácností, čo súvisí s celkovo nižšou príjmovou hladinou domácností obyvateľstva SR v porovnaní s úrovňou v západných krajinách EÚ.

Zaujímavý je vývoj u spotrebných výdavkov na oblečenie a obuv. V predkrízovom období podiel týchto komodít mierne stúpal, v roku 2008 tvoril 6,6 % celkových výdavkov, avšak nástupom krízy sa ich podiel znižoval, až na úroveň 5,7 %. Podobný vývoj môžeme sledovať aj pri výdavkoch na nábytok a bytové vybavenie. Tento jav je spôsobený tým, že tieto skupiny komodít sú citlivé na konjunkturálne výkyvy, a preto ich spotrebu pri nepriaznivom vývoji príjmov domácnosti čiastočne odkladajú. Citlivé na konjunkturálne zmeny sú aj výdavky na rekreáciu, kultúru, hotely, či reštaurácie, avšak príchodom krízy sa podiel týchto výdavkov neznižoval, naopak pozorujeme tu mierne zvýšenie podielu na celkových výdavkoch. Tento paradox môže byť spôsobený výraznejším rastom cien v týchto odvetviach. Stabilný podiel v spotrebnej štruktúre domácností si v sledovanom období zachovávali výdavky na bývanie, energie a dopravu. Vývoj štruktúry spotrebných výdavkov domácností podľa účelu použitia je možné bližšie pozrieť v nasledujúcej tabuľke.

Pozoruhodným je fakt, že štruktúra spotrebných výdavkov domácností z uvedeného štatistického zisťovania je značne odlišná od štruktúry konečnej spotreby domácností. V konečnej spotrebe domácností založenej na štatistike národných účtov majú najvyšší podiel výdavky na bývanie a energie, zatiaľ čo v štruktúre spotrebných výdavkov založenej na štatistickom zisťovaní ŠÚ SR mali najvyšší podiel výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje.

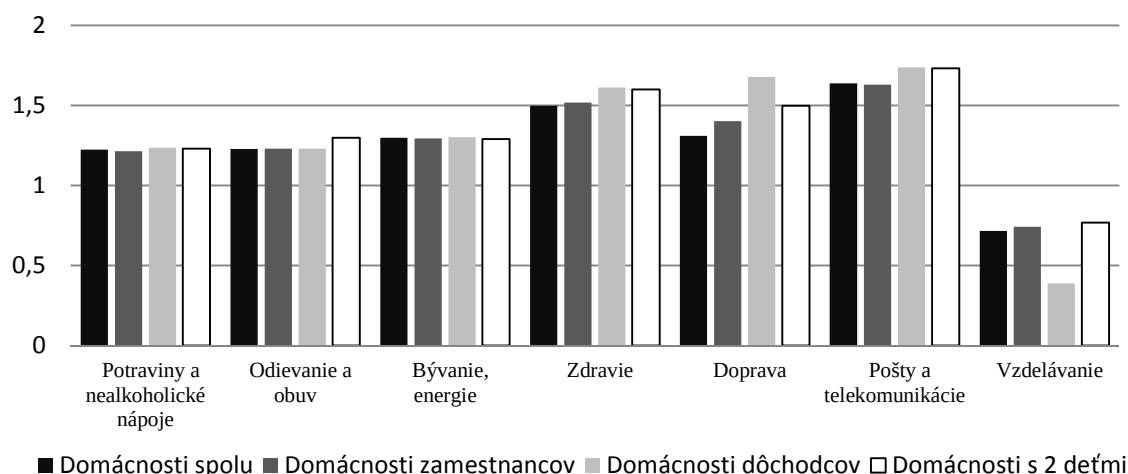
¹⁸⁶ v Nemecku bol v roku 2012 podľa údajov z Eurostatu pomer podielu výdavkov na tovary a služby 50 : 50, v ČR napr. 54 : 46.

Tab. 3: Štruktúra spotrebných výdavkov domácností podľa účelu použitia

	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Potraviny a nealko. nápoje	26.3%	24.6%	24.2%	24.8%	24.4%	24.8%
Alkoholické nápoje a tabak	3.0%	2.9%	3.0%	3.4%	3.3%	3.2%
Odievanie a obuv	6.0%	6.6%	6.1%	6.0%	5.9%	5.7%
Bývanie, energie	22.8%	21.9%	22.6%	22.9%	22.6%	22.8%
Nábytok a bytové vybavenie	4.5%	5.4%	5.0%	4.5%	4.2%	4.1%
Zdravie	3.0%	3.0%	3.1%	3.4%	3.2%	3.4%
Doprava	8.9%	8.7%	8.6%	8.1%	8.9%	9.0%
Pošty a telekomunikácie	4.6%	5.7%	6.2%	5.9%	5.9%	5.8%
Rekreácia a kultúra	6.4%	7.9%	7.6%	8.1%	7.9%	7.8%
Vzdelávanie	0.8%	0.5%	0.5%	0.4%	0.4%	0.5%
Hotely, kaviarne a reštaurácie	4.7%	5.7%	5.7%	5.4%	6.0%	5.9%
Rozličné tovary a služby	9.1%	7.3%	7.3%	7.1%	7.3%	7.0%

Zdroj: Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností, ŠÚ SR

Spotrebné výdavky všetkých domácností sa v období 2005 – 2012 zvýšili 1,3-krát.¹⁸⁷ V domácnostiach dôchodcov a domácnostiach s dvoma deťmi bol tento rast ešte mierne výraznejší 1,33 resp. 1,34-krát. Z grafu 6 je zrejmé, že spotrebné výdavky na potraviny, nealkoholické nápoje, oblečenie a obuv rástli pomalšie ako celkové výdavky, keď nárast v týchto výdavkoch bol 1,21 až 1,29 násobný. Výdavky na bývanie a energiu rástli v sledovanom období rovnomerne s celkovými spotrebnými výdavkami. Značne rýchlejší nárast spotrebných výdavkov je pozorovaný vo výdavkoch na zdravie, dopravu, poštové a telekomunikačné služby. Domácnosti dôchodcov a domácnosti s dvoma deťmi minuli v roku 2012 na svoje zdravie 1,61 resp. 1,6 násobne viac ako v roku 2005. Najrýchlejší nárast výdavkov domácností je do oblasti poštových a telekomunikačných služieb. K tomuto nárastu spotrebných výdavkov v daných odvetviach prispelo hlavne masívne zavádzanie internetu do domácností, ako aj dovybavenie dôchodcov a detí mobilnými telefónmi.

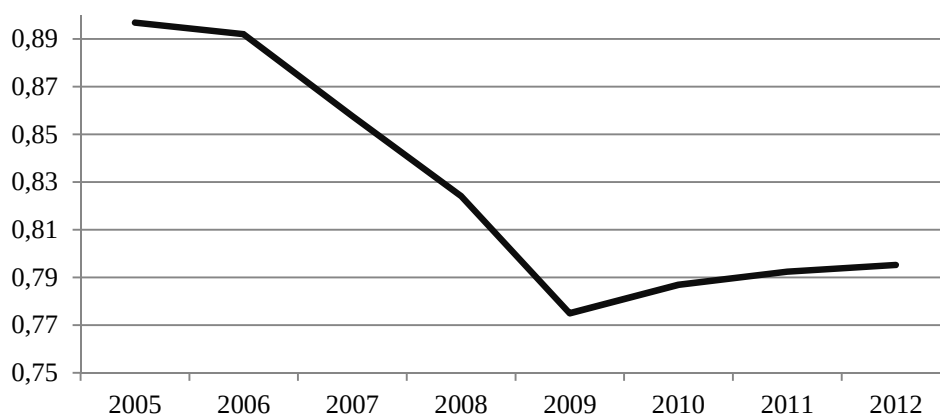
Graf 6: Nárast spotrebných výdavkov podľa účelu použitia (jednotlivé skupiny domácností, 2005 – 2012, 2005 = 100 %)

Zdroj: Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností, ŠÚ SR

¹⁸⁷ Nárast výdavkov na spotrebu je prirodzený, keďže peňažné príjmy v sledovanom období rástli priemerne o 5,7 % (vysoký rast príjmov domácností bol zaznamenaný hlavne v predkrízovom období).

Výdavky do vzdelávania zaznamenali v sledovanom období výrazný prepád. Slovenské domácnosti v roku 2012 spolu míňali na svoje vzdelávanie iba 71,5 % výdavkov z roku 2005. V domácnostiach dôchodcov bol tento prepád ešte oveľa väčší, keď spotrebné výdavky do vzdelávania dosahovali len 38,7 % výdavkov z roku 2005.

Hlavným faktorom determinujúcim spotrebné správanie sa domácností sú ich peňažné príjmy. Podiel spotrebných výdavkov na čistých príjmoch sa v prvej časti sledovaného obdobia znižoval z počiatočných 89,7 % v roku 2005 až na hodnotu 77,5 % v roku 2009. Tento pokles podielu spotrebných výdavkov bol v rokoch 2006 až 2008 spôsobený výrazným rastom peňažných príjmov, keď v tomto období rástol priemerne o 12 %. Príchodom krízy tento trend ešte mierne akceleroval, keď podiel spotreby na peňažných príjmoch dosiahol svoju najnižšiu hodnotu. Domnievame sa, že to bol následok najmä negatívnych očakávaní domácností z budúceho ekonomického vývoja. Avšak je badať, že očakávania domácností boli príliš negatívne a po ich prehodnotení sa trend obrátil a podiel spotreby na peňažných príjmoch začal od roku 2010 mierne stúpať. Vývoj úzko súvisí s vývojom sklonu k úsporám a sklonu k spotrebe, ktorý sme analyzovali v vyššie. Domácnosti v krízovom období preferovali vyššie úspory pred spotrebou.

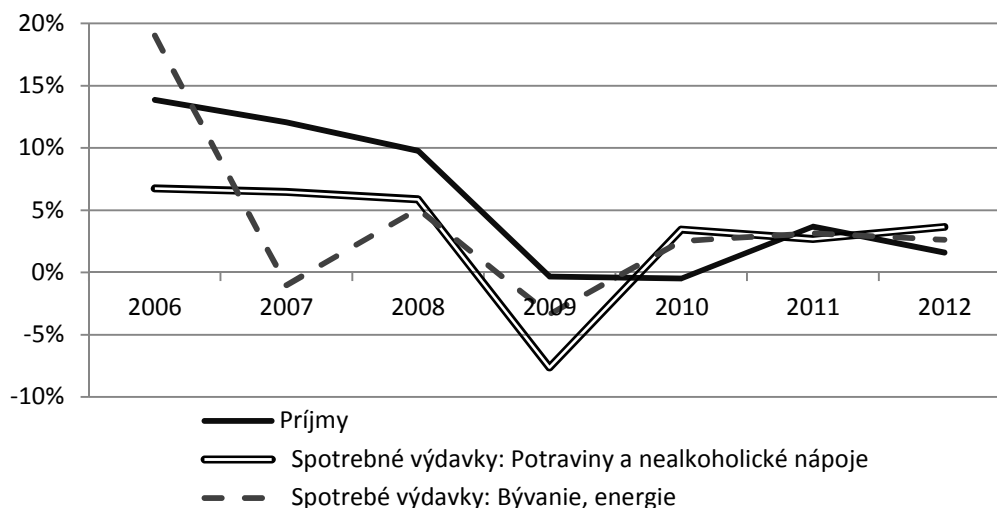

Graf 7: Vývoj podielu spotrebných výdavkov na čistých peňažných príjmoch domácností (%)

Zdroj: Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností, ŠÚ SR

Vo vyspelých trhových ekonomikách platí, že spotreba potravín nie je silno závislá od zmien príjmov domácností. Uvedený vzťah sa v mikroekonomickej teórii vysvetľuje Engelovým zákonom, podľa ktorého výdavky na potraviny rastú pomalšie ako príjem domácností. V podmienkach slovenskej ekonomiky, počas trvania krízy nemožno tento vzťah jednoznačne potvrdiť. Hlavným problémom je celková hladina príjmov, ktorá je na Slovensku v porovnaní s vyspelými ekonomikami EÚ veľmi nízka. V predkrízovom období spotrebné výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje skutočne rástli pomalšie ako čisté príjmy, avšak v roku 2009 došlo k výraznému prepádu (až 7,6 %) týchto výdavkov pri nezmenených peňažných príjmoch. V nasledujúcom roku došlo k rastu spotrebných výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje, pričom peňažné príjmy domácností ostali opäť nezmenené. Z tohto výkyvu v spotrebných výdavkoch je možné usudzovať, že slovenské domácnosti stále nedosahujú spotrebiteľské správanie sa vo vyspelých trhových ekonomikách. Je to zapríčinené aj tým, že podstatná časť slovenských domácností sa nachádza v nižších

príjmových pásmach. Napätosť rodinných rozpočtov možno badať aj z grafického zobrazenia ročných zmien v spotrebných výdavkoch určených na bývanie a energie, ktoré sú tiež považované za veľmi stabilné. Tieto výdavky sa javia ako nezávislé od vývoja príjmov domácností. Vidíme, že napríklad v roku 2007, kedy čisté peňažné príjmy domácností rástli o 12,1 %, výdavky v tejto oblasti klesli o 1 %, naopak v roku 2012 pri poklese peňažných príjmov o 0,5 %, rástli výdavky na bývanie a energie o 2,5 %. Tento vývoj možno vysvetliť citlivými reakciami domácností na cenové zmeny týchto komodít, hlavne v oblasti nehnuteľností, kedy po prasknutí cenovej bubliny na realitnom trhu, došlo k značnému zníženiu cien bytov.¹⁸⁸

**Graf 8: Vývoj čistých peňažných príjmov
a vybraných spotrebných výdavkov domácností
(medziročná zmena v %)**

Zdroj: Štruktúra, príjmy a výdavky súkromných domácností, ŠÚ SR

4 Záver

Kríza prerušila konvergenčné procesy v oblasti konečnej spotreby slovenských domácností smerom k vyspelým trhovým ekonomikám, dokonca môžeme v dôsledku poklesu reálnej spotreby slovenských domácností v krízovom období hovoriť o divergencii. Konečná spotreba domácností SR dosahovala v roku 2011 69,2 % priemeru EÚ-27, čo bol pokles o 2,7 p. b. oproti roku 2009, avšak v porovnaní s rokom 2005 nárast o 11,5 p. b. Spotrebiteľské správanie slovenských domácností v krízovom období sa vyznačuje nárastom sklonu k úsporám, v čom zohrali významnú úlohu negatívne očakávania slovenských domácností súvisiace aj so zmenami v životných nákladoch domácností. Štruktúra konečnej spotreby slovenských domácností bola za celé sledované obdobie charakteristická vysokým podielom tovarov a naopak nízkym podielom výdavkov na služby (pomer v roku 2012 bol 60,5 : 39,5), čo je značný rozdiel v porovnaní s vyspelými trhovými ekonomikami, kde je podiel služieb značne vyšší. Pokiaľ ide o rozdiely v konkrétnych spotrebných kategóriách bola štruktúra konečnej spotreby domácností SR oproti EÚ-27 rozdielna vo vyšších výdavkoch domácností na potraviny a naopak nižších na dopravu, hotely, reštaurácie

¹⁸⁸ K zníženiu cien došlo iba vo väčších mestách, najvýraznejšie v Bratislave.

a kaviarne. Podiel spotrebných výdavkov domácností na potraviny a nealkoholické nápoje bol počas krízy v priemere 24,5 %, a dlhodobo tvorí najväčšiu časť celkových spotrebných výdavkov slovenských domácností. Spotrebné výdavky domácností v sledovanom období najrýchlejšie rástli v oblasti zdravia, dopravy, poštových a telekomunikačných služieb, oveľa nižšia rast je možné sledovať vo výdavkoch na potraviny a nealkoholické nápoje; bývanie a energie; odievanie a obuv. Výrazný prepád spotrebných výdavkoch domácností bol do vzdelania.

5 Literatúra

Makroekonomické ukazovatele národných účtov, 2005 – 2012. Bratislava: Štatistický úrad SR.

PAUHOFOVÁ, Iveta – PÁLENÍK, Michal. 2005. *Dôchodková situácia a formovanie spotrebiteľských zvyklostí obyvateľstva Slovenska*. In *Ekonomický časopis*, 2005, roč. 53, č. 10, s. 972 – 990. ISSN 0013-3035.

PAUHOFOVÁ, Iveta. 2001. *Dôchodková situácia a formovanie spotrebiteľských zvyklostí obyvateľstva v transformujúcej sa ekonomike Slovenska*. *Ekonomický časopis*, roč. 49, č. 4, s. 769 – 795. ISSN 0013-3035.

Štruktúra, príjmy a výdavky domácností SR, 2005 – 2012. Bratislava: Štatistický úrad SR.

<<http://portal.statistics.sk/>> – Databáza Slovstat.

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>> – Databáza Eurostat.

Človek v udržateľnom svete

Vladimír Slobodník¹ Združenie pre integrálne vzdelávanie, Bratislava

Man in sustainable world

Author's contact details

¹ ZIV,
Trenčianska 53,
821 09 Bratislava,
slobodnikv@gmail.com
web: www.ziv.sk

Abstract: The article provides an introduction to integral worldview, and its prospective contribution on human mutual interaction in terms of global social changes. This view is considering the human being as a subject of the change through the cultivating of human consciousness.

The integral psychology concept of all quadrants and all levels provides the sound interpretation of consciousness evolution and builds up an "integral" paradigm that of accepting and exploiting the spiritual contents of human existence. That may seriously bring in the opening steps to change for better global living.

Keywords: integral, human consciousness, evolution, spiritual, sustainable

Napísanie príspevku bolo podporené Združením pre integrálne vzdelávanie (ZIV) v Bratislave.

1 Úvod

21. storočie začínalo v očakávaní nezvyčajných globálnych udalostí a prvá dekáda naznačuje, že sa môže stať zlomovým. Podobne ako 20. storočie začína ako dobre napísaná dráma o vzťahoch ľudí, krajín, kultúr, relígií a názorov situovaná v prostredí konfrontácie záujmov a mocí. Klasická *dráma*, riešiaci odveké konflikty stretu individualít v materiálnom svete príležitostí a víťazstiev.

Je to nekonečná epopeja hľadania cesty k naplneniu ľudských snov a túžob.

Cieľom tohto príspevku je ponúknuť nekonformný pohľad na neutešený stav sveta, jeho príčiny a nakoniec prijateľné príležitosti na zmenu.

2 Metafora človek – spoločnosť, súvislosti a podnety

Neutešený stav sveta je o ničení, násilí, strachu, utrpení, hlade a nenásytnosti a o slepých uličkách. Globálna ľudská spoločnosť je chorá. Svet – spoločenský organizmus – trpí rozličnými chorobami a len kdesi, na pokraji tohto trápenia, sa samoorganizuje a silnie túžba po uzdravení.

Svet je chorý dlho; už to vyzerá na chronický stav, keď sa stráca nádej a aplikované „liečebné postupy a lieky“ nepomáhajú. Vedy skúmajú a deklarujú príčiny, ponúkajú teórie a vysvetlenia, návody, pravidlá. Uzdravenie sa ale nekoná. Choroba, zdá sa, je *dobrý* trvalý stav a vyliečenie je nežiaduca komplikácia.

Qui bono? Je globálne zdravie sveta v jeho záujme? Počíta s ním hra globálnych hráčov?

Človek

Cez príklad človeka – chorého ľudského organizmu – môžeme umiestniť ochorenie spoločnosti do širšieho rámca.

Skúsenosť nám hovorí, že človek ochorie, keď mu zlyhá imunitný systém. Tento obranný mechanizmus je dielom prírody a je súčasťou stvorenia. Ľudský organizmus je navrhnutý aby splnil svoju úlohu. Imunitný systém je prejavom najhlbšieho zmyslu ľudskej existencie – účelu, akým slúži ľudský organizmus rozvoju psyché – individuálneho potenciálu človeka, sveta, ľudského spoločenstva.

Ľudská bytosť nie je len fyzické telo (materiálny biologický organizmus), jej rozhodujúcou súčasťou je psyché (nemateriálna myseľ, vedomie, podvedomie).

Človek ochorie, keď jeho imunitný systém prestane pokrývať odchýlky od vyváženého stavu, spôsobené rozporom medzi telesnými dispozíciami a hodnotovým obsahom prijatým a prejavovým v ľudskej mysli a v ľudskom vedomí. Jednoducho povedané – stav tela odráža stav mysle.

Zdravie

Podľa Edwarda Bacha (1886 – 1936) *„pokiaľ je psyché a telo v súlade, žijeme v radosť, vnútornom mieri, šťastí a zdraví. Konflikt nastáva, keď podľahneme svetským túžbam, alebo zvykom: vzniká rozpor, ktorý je koreňom nešťastia a všetkých chorôb.“*

Dr. Bach bol lekár, homeopat, bakteriológ, mal lukratívnu súkromnú prax v Londýne. Známym je objavom liečivých esencií z kvetov a rastlín anglického vidieka.

Podľa Georga Vithoulkasa, zakladateľa The International Academy of Classical Homeopathy v Grécku: *“zdravie je stav bez fyzickej bolesti, príjemné bytie, stav oslobodenia od zotročujúcich vášní v emocionálnej rovine ústiaci do dynamického stavu pokoja, stav oslobodenia od egoizmu a sebecka, v mentálnej rovine vedúce k úplnému spojeniu s pravdou. Mierou zdravia je stupeň voľnosti tvoriť.“*

Prvou úlohou vedy, ktorá tvrdí, že jej hlavným záujmom je obnovenie zdravia, je definovať, čo „zdravie“ je, aké sú ciele liečby a akým smerom má byť pacient počas liečby vedený. Človek by mal zároveň definovať parametre na „meranie“ zdravia aby bolo možné zistiť, či liečba prináša zlepšenie zdravia alebo naopak, hlbší stav nerovnováhy. Pochybujem či absolvent medicíny dokáže definovať, čo je zdravie; pochybujem tiež, že sa študenti medicíny učia rozpoznávať ako sa prejavuje ideálny zdravotný stav alebo ako identifikovať parametre na jeho „zmeranie“.

Keď je bolesť preč, keď ustúpi zápal, keď zmizne nepríjemný príznak, keď patológia viac nie je zrejmalá, pacient je prehlásený za vyliečeného. Napriek tomu sa môžu prejavovať dlhodobé poruchy spôsobené liečbou, a to hlavne v hlbšej a jemnejšej štruktúre ľudského organizmu, ako sú imunitné alebo hormonálne systémy, alebo ešte horšie – duševné a citové roviny, ktoré sa pri liečbe neberú do úvahy. Liečba by teda mala mať priaznivý účinok súčasne na všetkých týchto úrovniach – vtedy môžeme prehlásiť, že ide o správny liečebný postup.

Liečba celého človeka, ktorá je dnes verbálne všeobecne akceptovaná, by mala byť viac než teoretickým výrokom; mala by byť aplikovanou realitou. Dúfam, že v tomto texte jasne ukazujem, že takýto cieľ nie je možné dosiahnuť prostredníctvom alopatických liekov, že jedine formou správne aplikovanej alternatívnej medicíny akou je homeopatia, akupunktúra, osteopatia, prírodná medicína a pod., vzniká potenciál na jeho dosiahnutie.“

Zdravie je vnímané ako problém predovšetkým vtedy, keď ho človek stráca, keď človeku hrozí zníženie „kvality“ života, až smrť. Vtedy začne dominovať pud individuálnej sebazáchovy.

Opäť sa ale vynára otázka či zdravá ľudská bytosť je dnes spoločensky prítiažlivý cieľ? Či zdravie je dostatočne lákavá predstava ak sa zdá, že príjemný život sa nedá dosiahnuť bez stresu a jeho následkov?

Keďže *zdravie* sa nevyskytuje pričasto a trhovo to nie je zvlášť atraktívna komodita, bežný človek často nevie posúdiť či zdravie ako šťastný stav bytia, neponúka viac príjemného ako konzumácia zmyslových a materiálnych pôžitkov. Naopak, choroby a ich liečenie poskytuje prácu tisíckam zamestnancov a pozoruhodné príjmy farmaceutickým korporáciám. Zdravý človek je pre *trh s chorobami* málo atraktívny...

Trh so zdravím sa tak paradoxne javí ako prázdny – trh s chorobami ako veľmi výnosný. Trhovo vzaté, ponúka priestor na rozvoj a realizáciu podnikateľského úsilia.

V tomto možno nájsť hádam najrukolapnejší príklad nedokonalosti predstáv, že spoločnosť je zdravá, keď ekonomicky prosperuje.

Otázkou je, ako definovať a merať zdravie spoločnosti v rovine emocionálnej a mentálnej. Pozoruhodnú analýzu ponúka Charles Handy vo svojej knihe *Hlad ducha*.

Spoločenské zdravie

Spoločenský organizmus má s ľudským spoločné predovšetkým to, že zdravie spoločnosti možno definovať vo viacerých rovinách. Podobne ako pri liečení človeka, aplikáciou nevhodnej *medicíny* môžeme spoločnosti viac uškodiť ako pomôcť.

Definícia spoločenského zdravia (zdravia ľudskej spoločnosti) a spoločenského *imunitného* systému je však komplikovanejšia.

Imunitný systém spoločnosti možno vnímať ako mechanizmus spätnej väzby, ktorý začne fungovať keď spoločnosť *ochorie*, t. j. človek sa v nej necíti dobre, keď prevláda umelo vytváraný strach, deštrukcia hodnôt, nezmyselná dominancia peňazí a moci.

Uvedený *imunitný* systém – obranný systém spoločenského organizmu – je na rozdiel od organizmu ľudského, dielom človeka. Ak prijmeme premisu, že účinné liečebné postupy bez definície zdravej ľudskej spoločnosti nie je možné stanoviť, definícia zdravia ľudskej spoločnosti sa stáva kľúčovou otázkou. Navyše, mnohé empirické skúsenosti a výskumy preukázali, že ľudský charakter je v hraničných životných podmienkach možné eliminovať; čím sa spätná väzba stane nefunkčná.

Jestvuje však i prvoplánový obranný systém – sebazničenie, zánik spoločnosti. Nový začiatok na troskách umožňuje prekonať zotrvačnosť a záťaž minulosti. Paradoxne pud sebazáchovy človeka (jednotlivca) tu stále funguje, hoci spoločnosť zaniká...

Dnes sa zdravie spoločnosti hodnotí predovšetkým pozitívnym ekonomickým rastom a teda dostatkom práce a spotreby. Historicky vzaté, platí to v každej prosperujúcej komunite, kde priamym meradlom prosperity je spotreba (chlieb a hry).

V kontexte s definíciou zdravia ľudskej bytosti podľa Georga Vithoulkasa sa tu pohybujeme prinajlepšom len v jednej rovine – ekonomika rastie, spoločnosť má podmienky na prežitie, „telo sa pokladá za vyliečené“. Ak by sme však chceli skúmať emocionálne a mentálne zdravie spoločnosti, nevyhli by sme sa rozsiahlej kriminalite, násiliu, strachu, hladu.

Otvorené teda zostávajú roviny zotročujúcich vášní a emócií, egoizmu a sebecka.

Spoločenský život, inštitucionalizácia spoločnosti ponúka ľudskému egu mimoriadne príťažlivé možnosti: cez vášne, emócie a sebecko môže *ego* získať a naozaj získava najsilnejší zdroj uspokojenia – moc. Realizuje sa bez ohľadu na dôsledky pre spoločnosť samotnú.

„Príjemné“ je na predaj; trh rozvíja konzum a naopak. Ponúka sa jednostranná predstava sveta. Očakávania stúpajúcich rastových kriviek podnecujú k nekončiacemu úsiliu...

Na alternatívne predstavy nie je dostatočne silná hybná sila; nie sú trhovo (krátkodobu) zaujímavé. Sú pravdaže príjemné veci aj bez pozadia zisku a konzumu, ale nie sú masovo ponúkané t. j. nie sú dostatočne známe. Aj úspech môže mať hlbší rozmer ako materiálny; o tejto téme však médiá mlčia.

Orientácia spoločnosti je *mainstreamová*. *Mainstream* nám ponúka predovšetkým nariekanie, nespokojnosť, temný obraz sveta plného neblahých chýrov, strachu a neistoty.

Integrálna psychológia

Zdá sa, že prijatá predstava ekonomického rastu ako lieku na všetko počíta s tým, že človek pracuje v nezvyčajnom strese a teda podlieha chorobám je za tento rast nevyhnutnou daňou. Paradoxne, zdravý človek nie je „zaujímavý“ ani spoločensky ani trhovo.

Integrálna psychológia ponúka mimoriadne aktuálny rámec ako posunúť zdravotný stav sveta k lepšiemu aktívnym využitím ľudského potenciálu pri rozvoji ľudského *vedomia*.

Vedomie

Pri vysvetľovaní pojmu vedomie si môžeme pomôcť metaforou: je to „televízny seriál“ prebiehajúci v našej mysli, v ktorom hráme hlavnú postavu. *Vedomie* zahrňuje všetko, čo sa deje v našom živote 24 hodín denne po stránke materiálnej, zmyslovej a emocionálnej. Je v ňom náš dom, byt, cesta do zamestnania, záhrada, naši blízki, spolupracovníci, naše vzťahy s nimi, naše emócie, postoje. Toto všetko a ešte mnoho iného je súčasťou nášho *vedomia*. Ako hlavná postava sa zúčastňujeme prebiehajúceho deja a podľa scenára, ktorý my sami píšeme, hráme v ňom svoju úlohu. Ak pripustíme, že výlučne od nás závisí, na ktorej zastávke (v scenári) nastúpime alebo vystúpime z autobusu verejnej dopravy, je tak isto len na nás ako (v scenári) budeme reagovať vo vzťahoch, aké jedlo si vyberieme na obed, atď. V „televíznom seriáli“ nášho života, t. j. vo svojom *vedomí* – v *mysli* – robíme rozhodnutia my sami, *pokiaľ sa nerozhodneme zveriť tvorbu scenára príbehu našej postavy niekomu inému*.

Vedomie z takéhoto pohľadu je priestor, v ktorom sa našim pričinením vytvára a premieta náš každodenný reálny život. Naša *mysel* je komunikačnou bránou do tohto priestoru. Keď uskutočníme zmenu v mysli (vo *vedomí*), urobíme tým zároveň zmenu v našom reálnom živote. Ako príklad môže poslúžiť každá drobná alebo väčšia udalosť, napríklad dovolenka pri mori: vyberieme miesto, uskutočníme cestu, pobyt, vnímame zážitky, návrat ... vo *vedomí* vytvárame epizódu z televízneho seriálu pod názvom „dovolenka“ – napíšeme jej scenár a zahráme si v nej svoju úlohu. Toto robíme celkom automaticky pri každej podobnej „epizóde“ a ani nás nenapadne, že tým aktívne používame svoju *mysel*, svoje vedomie.

Hudobní skladatelia, architekti alebo módni návrhári túto vlastnosť *vedomia* využívajú zámerne – svoje „epizódy“ (skladby, diela) vytvárajú ako predstavy melódií, tvarov, farieb. Tieto predstavy zaznamenajú v notových osnovách, výkresoch, grafických návrhoch aby ich mohli hudobníci, stavbári alebo krajčíri zrealizovať. Je prirodzené vytvárať v mysli predstavy o tom, po čom človek túži.

Rozvoj ľudského potenciálu

Ken Wilber, moderný americký filozof, vo svojej knihe Integral Psychology uvádza: „Pravá integrálna psychológia zahŕňa pred-modernu, modernu a post-modernu. Pod pred-modernou (pereniálna psychológia) sa chápe tradičná duchovná múdrosť sveta: realita sa skladá z viacerých úrovní existencie – úrovni bytia a poznania – počínajúc hmotou, k telu, mysli, duši a duchu. Každá vyššia úroveň obsahuje nižšiu – celok v celku – od prachu k božskosti. Znázorňuje sa ako „Veľká reťaz bytia“, alebo „Veľké hniezdo bytia a poznania“ (Great Nest of Being and Knowing); každá vyššia dimenzia objíma nižšiu v koncentrických kruhoch alebo sférach.

Prevažná časť moderného psychologického výskumu nezahŕňa ani neuvádza vyššie transpersonálne duchovné úrovne vedomia.

Hoci pred-moderna uznávala tieto vyššie transpersonálne, duchovné sféry, moderna ich neberie na vedomie alebo priam potláča, je negatívne poznačená usmrtením Boha, usmrtením božstiev, komodifikáciou života, zmazávaním kvalitatívnych odlišností, brutalitou kapitalizmu, nahrádzaním kvality kvantitou, stratou hodnôt a zmyslu, fragmentáciou živočíšnej ríše, existenčnou hrôzou, zamorujúcim priemyslom, agresívnym a vulgárnym materializmom.

Za pozitívne aspekty moderny sa pokladajú liberálna demokracia, idea rovnosti, slobody, spravodlivosti bez ohľadu na rasu, triedu, pohlavie; moderná medicína, fyzika, biológia a chémia; koniec otroctva; vznik feminizmu, všeobecné ľudské práva...

Špecifická definícia moderny: diferenciácia sfér kultúrnych hodnôt – diferenciácia umenia, morálky a vedy. Pred-moderna ich spája, moderna oddeľuje a necháva každú z nich sa vyvíjať samostatne, vlastnou cestou, používajúc vlastné nástroje, sledujúc vlastné objavy oddelené od pôsobenia ostatných sfér.

Táto diferenciácia umožnila každej sfére dospieť k významným objavom, ktoré „rozumne“ využité viedli k takým „dobrým“ výsledkom ako je demokracia, koniec otroctva, vznik feminizmu a pokroku medicínskej vedy a „nerozumné“ k takým „neprijímnostiam“ moderny ako sú vedecký imperializmus, rozčarovanie zo sveta, totalizácia dominácie schém.“

História teda ponúka východisko – integrálny model spoločnosti, spájajúci všetky pozitívne prvky doterajšieho vývoja, predovšetkým však prijatie duchovného obsahu ľudskej existencie. Hľadanie zabudnutých právd o význame ľudských hodnôt, o vzťahoch k človeku a k prírode, o zmysle ľudskej existencie.

Dnes je pred-moderna prítomná v ľudovej múdrosti, filozofii návratu k prírode, alternatívnej medicíne. Je skrytá v tendencii odmietania konzumného prístupu k životu, hľadani východísk z každodenného stresu a pochybnostiach o udržateľnosti ekonomického rozvoja a prijateľnej budúcnosti spoločnosti.

Integrálna vízia rozvoja človeka – post-moderna – podľa Kena Wilbera spája základné pravdy Východu a Západu v moderne od umenia k psychoanalýze, od medicíny k sociológii, od náboženstva k evolučnej teórii.

Sloboda individuálneho myslenia a konania ako najvyšší prejav slobodnej vôle človeka v kontexte s duchovným obsahom (morálka, hodnoty), má byť predovšetkým o slobode tvoriť. História pozná nesmierne množstvo príkladov ničenia. Ničenie hodnôt vytvorených človekom a človekom opäť zničených nemožno pokladať za prejav emocionálneho zdravia spoločnosti. Túžba po majetku, po vlastníctve, túžba ovládať iných ľudí, nie je prejavom mentálneho zdravia spoločnosti.

Metaforicky možno tieto prejavy prirovnať k zápasu o „životnú energiu“.

Človek modernej doby, odtrhnutý od pred-moderny, stráca kontakt s prirodzenými zdrojmi životnej energie – krása, radosť, láskavá pozornosť, vzájomná úcta a porozumenie. Táto energia má pôvod v prírode a spojení človeka s krásami planéty a vesmíru. Niet v prírode tvora (okrem človeka) čo by ustavične ničil svoj životný priestor, čo by sa bez povšimnutia rútil do záhuby vlastným pričinením.

Dr. E. Bach vo svojej vízii zdravej spoločnosti poukazuje na nutnosť izolovať ľudí, ktorí sa nestarajú o svoje zdravie podobne, ako dnes spoločnosť izoluje zločincov.

Nepriateľ *strach*

Emocionálne a mentálne zdravie spoločnosti paradoxne dnes nemožno rozvíjať bez súčasného rozvoja materiálneho zázemia, v ktorom človek žije.

Aká je realita? Priepastné rozdiely; hlad – plytvanie, bieda – prehnaný luxus. Tieto rozdiely sú dôsledkom emocionálnej a mentálnej choroby spoločnosti a zároveň ju naďalej prehlbujú. Zmena je takmer neprijateľná! Hlavný nepriateľ je *strach*.

Strach zo *straty* paradoxne blokuje zmenu k lepšiemu. Novodobá história je nanešťastie príliš bohatá na utrpenie a skúsenosti s úsilím prežiť. Trhová spoločnosť nemá dôvod investovať do zmeny vedomia. Tento „business case“ azda nikdy nebude priťahovať investorov... sú to prídlhé peniaze.

Zostáva *samopohyb* – cesta trnistá a dlhá.

3 Záver

Zmena vedomia je epochálna úloha. Je zložitejšia ako akákoľvek rozsiahla stavba, ktorú ľudstvo v histórii postavilo.

Profesor Jerome C. Glenn, riaditeľ programu The Millenium Project, nenašiel jasnú odpoveď na moju otázku prečo, ak ľudstvo v technickej oblasti pokročilo míľovými krokmi, v oblasti medziľudských vzťahov rieši stále rovnaké problémy ako pred storočiami – nenávisť, závisť, spory o vlastníctvo, krutosť, ponižovanie, chudoba, ...

Keď som pred rokmi plánoval usporiadať konferenciu na tému duchovné aspekty rozvoja vedomia a spoločnosti, kľúčovou otázkou bolo sponzorstvo. Téma nebola a stále nie je atraktívna, pretože nezapadá do konceptu ekonomického rozvoja založeného na trhovom mechanizme. Riziká demokracie – podnikanie na trhu s voličskými hlasmi spoločenskej objednávky modifikovanej záujmami podnikateľov – spoločnosť zdá sa akceptuje.

Svet ochorel a liečenie nie je v dohľadne. Choroba je známa ale *pacient* si želá zomrieť. Nemá vôľu prežiť, vyzdraviť.

Potenciál mladých sa cez politický balast pomaly prediera na povrch. Verím tomu, že na svoj čas nebude čakať až kým nedôjde ku *klinickej smrti*.

Predstava o zmene postoja globálnych hráčov napríklad v zmysle: „*je čas preskúmať či sa uberáme správnym smerom. Je čas prispieť k harmonickému rozvoju ľudského potenciálu. Stojí to za to – získame nové zdroje prinajmenšom tým, že prestaneme ničiť vybudované*“ ľahko môže byť kýženým výsledkom zmeny vedomia.

Problémy zdravia spoločnosti sú akútne, sú chronické – zmena vedomia je nutná ako „*medicína na prežitie*“.

Na začiatku každej zmeny bolo vždy vzdelávanie; je potrebná nová škola, kde sa zmena vyučuje. Dobrá správa je, že už jestvuje škola, kde sa vyučuje šťastie.

4 Literatúra

- BACH, E. 1999. Uzdrav se. *O pravých příčinách nemocí a jejich léčení*. Praha: Aquamarín. ISBN 80-86259-01-3.
- HANDY, Ch. 1999. Hlad ducha. *Pokapitalistická alternativa:hledání smyslu v současném světě*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-004-X.
- SLOBODNÍK, V. 2005. Manažment stresu. In: *Dialógy o ekonomike a riadení. Odborno-informačný časopis pre členov Klubu ekonómov Ekonomickej univerzity a jej absolventov*. Ročník VII., č. 23. (2005), s. 75 – 79.
- WILBER, K. 2000. Integral psychology. *Consciousness, spirit, psychology, therapy*. Boston: Shambhala Publications. ISBN 1-57062-554-9.

Internetový zdroj:

- GLENN, J. C. <<http://www.millennium-project.org/millennium/jglenn.html>>.
- OPTIMUS Professional Publ. <<http://www.teachingexpertise.com/publications/teaching-happiness-ten-step-curriculum-creating-positive-classrooms-3823>>.
- VITHOULKAS, G. <<http://www.vithoulkas.com/en/contributions-of-gv/definition-of-health.html>>.

ESSPROS – účel nezamestnanosť

Alexandra Petrášová¹ Štatistický úrad Slovenskej republiky

ESSPROS – function unemployment

Author's contact details

¹ Statistical Office of the Slovak Republic, Social Statistics and Demography Section, Miletičova 3, 824 67 Bratislava, alexandra.petrasova@statistics.sk

Abstract: The contribution is focused on comparison of expenditure on social protection in function unemployment in the Slovak Republic and in the EU-27 (current data 2010 and indicators) in compliance with ESSPROS methodology (The European System of Integrated Social Protection Statistics). Unemployment benefits (income maintenance and support in cash or in kind in connection with unemployment are compared by special individual benefits, by type, form and testing income and/or wealth.

In the EU-27 in 2010 unemployment gross benefits accounted for 1.7% as of GDP and 415 PPS per inhabitant (compared with 0.9% as of GDP and 166 PPS per inhabitant in the Slovakia).

Basic indicators are monitored in following units: euro per inhabitant, Purchasing power standard per inhabitant, percentage of GDP and percentage of total benefits.

The paper is completed by current regional data (2012) by districts in Slovakia (for example indicators: Beneficiaries of unemployment benefits per 1000 inhabitants, Average monthly employment benefit in EUR, Number of job applicants registered by the public employment offices per 1000 inhabitants, Number of early retirement pension beneficiaries per 1000 inhabitants, Number of invalidity pension beneficiaries per 1 000 inhabitants,.....)

Keywords: ESSPROS methodology, function unemployment, social benefits, Slovak regional data by district

1 Úvod

V zmysle platnej Lisabonskej zmluvy sú členské štáty EÚ a Európska únia ako celok povinné pri definovaní a implementovaní svojich politík klásť dôraz na plnú zamestnanosť, sociálnu ochranu pre všetkých občanov a boj proti sociálnej exklúzii. Z dôvodu monitorovania vývoja sociálnej ochrany v členských štátoch EÚ, Európska komisia vyžaduje dostupnosť k aktuálnym a podrobným údajom a informáciám o systémoch, súčasnóm stave a rozvoji sociálnej ochrany v členských štátoch. Jedným zo základných nástrojov štatistického sledovania sociálnej ochrany je Európsky systém jednotných štatistík sociálnej ochrany (Metodika ESSPROS).

2.1 Výdavky na dávky na účel nezamestnanosť v EÚ-27 v roku 2010

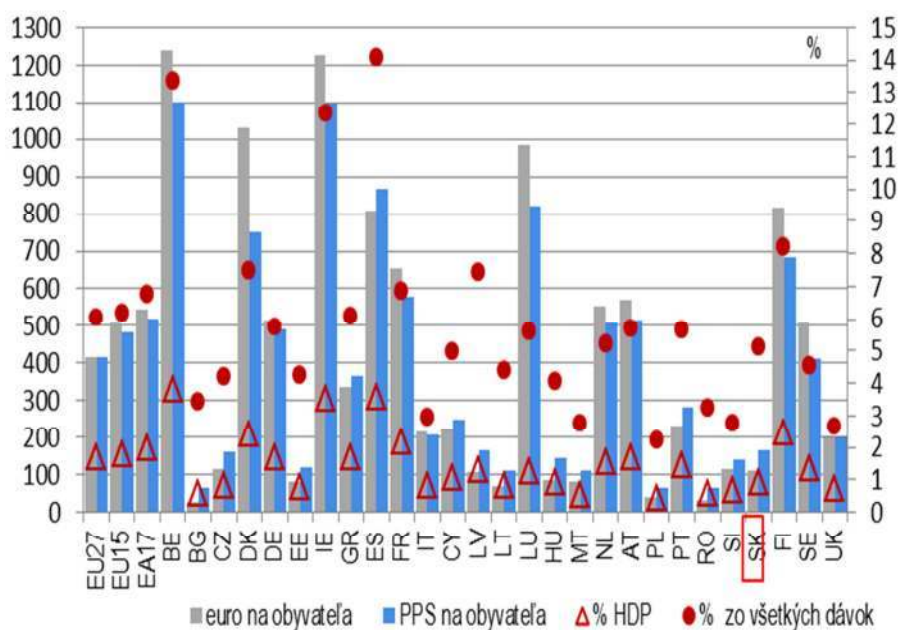
V roku 2010 priemerné hrubé výdavky EÚ-27 dosiahli v rámci systému sociálna ochrana na účel „nezamestnanosť“ 1,7 % z HDP a 415 PPS na osobu (v SR 0,9 % z HDP a 166 PPS na osobu) (Tabuľka 1, graf 1).

Percentuálny podiel výdavkov na dávky na účel „nezamestnanosť“ (zo všetkých výdavkov na dávky) predstavoval za EÚ-27 hodnotu 6,0 % a v SR 5,1 %. Veľmi významné sú rozdiely medzi jednotlivými EÚ krajinami ak porovnávame štruktúru výdavkov, formy vyplácania dávok a podiel dávok testovaných na príjem a bohatstvo poberateľa dávky.

Tab. 1: Výdavky na dávky na účel nezamestnanosť v EÚ (2010)

	Podľa jednotlivých dávok v PPS*/na osobu					Podľa formy vyplácania a podľa testovania nároku (na príjem a bohatstvo), %			
	dávky v nezamestnanosti	služby zamestnanosti	predčasný dôchodok	odstupné	iné dávky	peňažné pravidelné	peňažné jednorazové	vecné dávky	Testované dávky
EU27	254	8	16	36	100	79,7	12,5	8,7	21,7
EU15	296	9	18	41	116	79,7	12,4	8,5	21,8
EA17	332	4	23	40	121	81,6	12,1	7,7	21,9
BE	465	9	129	1	499	98,5	0,0	0,0	0,0
BG	47	4	0	13	0	73,5	19,9	19,9	0,0
CZ	66	4	0	46	44	64,0	33,4	29,0	0,0
DK	332	55	0	0	363	92,6	0,0	0,0	0,0
DE	286	1	18	5	183	82,4	13,4	1,0	47,2
EE	70	4	0	13	32	59,9	20,9	10,9	0,0
IE	809	23	0	129	134	82,8	11,8	11,8	51,5
GR	145	6	17	8	190	51,7	4,7	2,2	1,0
ES	579	4	5	188	91	70,1	23,3	21,6	25,3
FR	401	7	24	59	88	78,7	13,7	10,2	6,2
IT	131	0	25	0	51	99,3	0,0	0,0	0,0
CY	116	1	0	128	6	46,4	53,1	50,9	0,0
LV	87	15	0	16	47	69,3	11,2	9,5	16,3
LT	58	5	10	23	17	61,0	25,6	20,0	0,0
LU	408	0	121	0	292	93,3	4,6	0,0	0,0
HU	63	5	17	8	50	85,1	5,6	5,6	28,3
MT	72	6	12	0	21	80,9	0,0	0,0	70,4
NL	489	0	0	0	20	100,0	0,0	0,0	29,1
AT	232	18	14	0	253	69,6	5,9	0,0	17,2
PL	28	0	8	0	27	94,0	0,0	0,0	10,1
PT	238	0	11	0	32	95,3	4,5	0,1	17,1
RO	58	0	0	3	4	95,2	4,0	4,0	100,0
SI	90	14	0	0	35	71,5	15,1	0,0	0,0
SK	41	0	65	50	8	67,0	30,8	30,5	0,4
FI	471	25	83	0	104	87,8	0,0	0,0	17,0
SE	174	26	0	12	199	76,1	3,0	3,0	0,0
UK	84	27	0	57	31	46,9	28,8	28,6	36,7

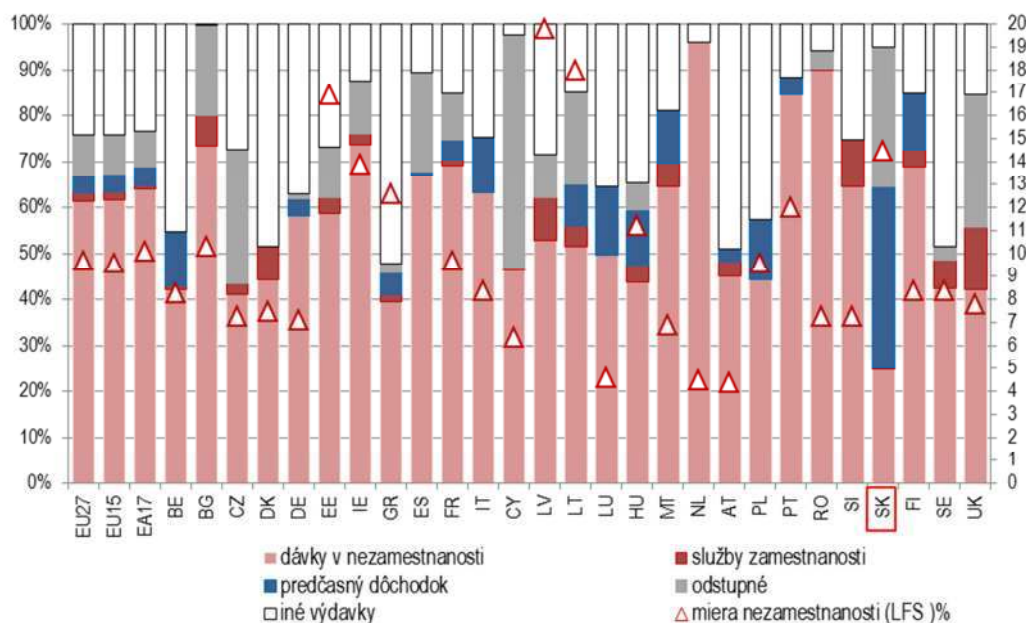
* PPS – Štandardy kúpnej sily
Zdroj Eurostat-ESSPROS

**Graf 1: Základné ukazovatele: výdavky na dávky
na účel nezamestnanosť (2010)**

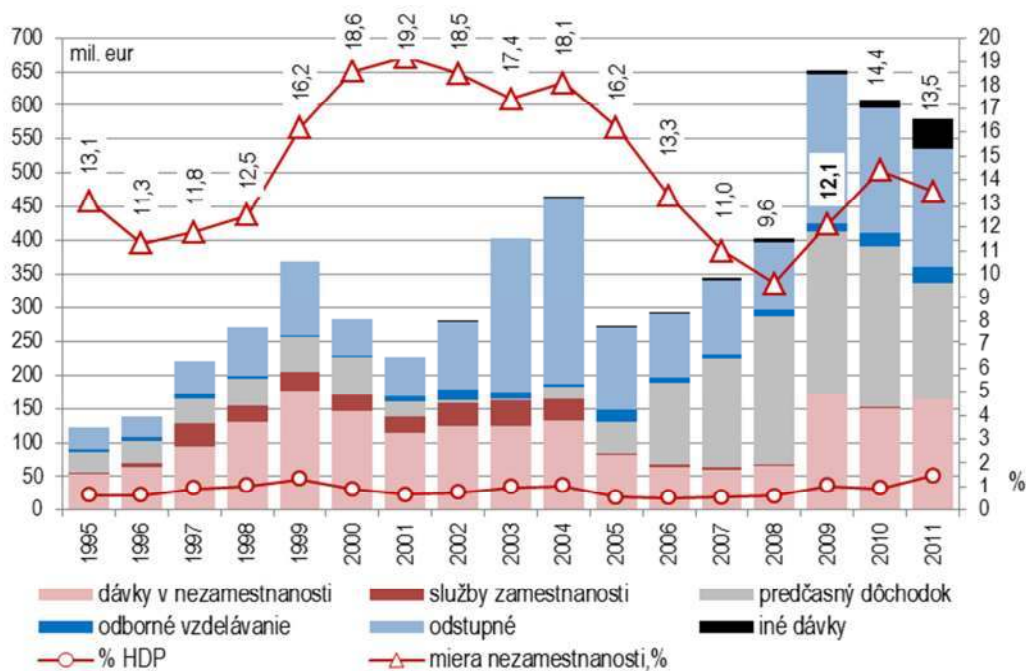
Zdroj: Eurostat-ESSPROS

Vo forme testovaných dávok (na príjem a bohatstvo) sa v EÚ-27 vyplácalo priemerne 21,7 % dávok (v SR 0,4 %). Vo väčšine krajín najväčší podiel tvorili dávky v nezamestnanosti. V SR výdavky na predčasný dôchodok (z dôvodu trhu práce) predstavovali 39,5 %, odstupné 30,5 % a dávky v nezamestnanosti 24,8 %.

**Graf 2: Štruktúra výdavkov na dávky
na účel nezamestnanosť (2010)**

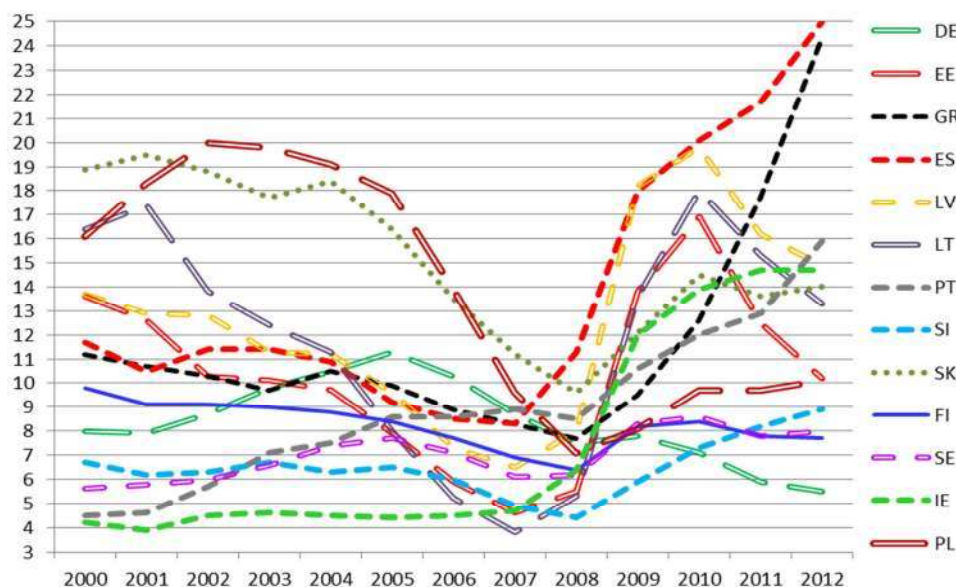
Zdroj: Eurostat-ESSPROS

**Graf 3: Výdavky na dávky na účel nezamestnanosť
a miera nezamestnanosti v SR (1995 – 2011)**

Zdroj: ŠÚ SR

Výdavky na účel nezamestnanosť dosiahli v SR v roku 2010 607,6 mil. Eur a v porovnaní s rokom 1995 sa zvýšili 5,0 krát. Najvyšší podiel z HDP tvorili výdavky na tento účel v rokoch 1999 (1,31 %), najnižší v roku 2006 (0,53 %). Turbulencia výdavkov na dávku v nezamestnanosti v sledovanom období bola závislá od meniacich sa legislatívnych podmienok nároku na dávku, počtu poberateľov a ich vymeriavacích základov. Legislatívnymi zmenami bol predčasný dôchodok v roku 2002 zrušený a znova obnovený od roku 2004. V roku 2011 v SR výdavky na odstupné tvorili 30,1 % predčasný dôchodok 29,7 %, a dávky v nezamestnanosti 26,2 %.

Graf 4: Miera nezamestnanosti vo vybratých krajinách EÚ (2000 – 2012)

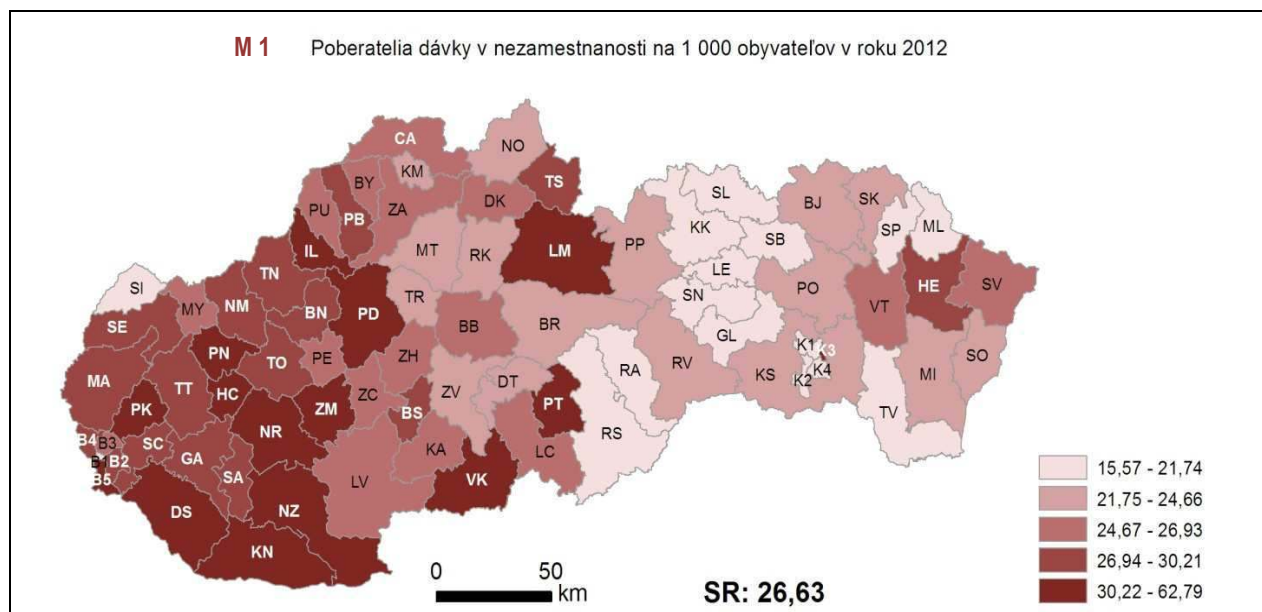
Zdroj: Eurostat-ESSPROS

Štáty EÚ z pohľadu miery nezamestnanosti možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Prvú skupinu tvoria štáty s nízkou mierou nezamestnanosti (do 5 %), ktoré aj po kríze sa vrátili na stabilnú hodnotu ukazovateľa. Patria sem krajiny Rakúsko, Holandsko a Luxembursko (dôležitý bankový sektor, nízky podiel priemyslu a poľnohospodárstva). Druhú skupinu tvoria štáty, v ktorých hodnota ukazovateľa stúpa geometrickým radom (Grécko, Španielsko, Portugalsko, Litva a Lotyšsko). Do roku 2012 sa nepodarilo zastaviť rast miery nezamestnanosti ani v Bulharsku, Francúzsku, Taliansku, na Cypre, v Slovinsku a SR. SR by prospelo pre stabilizovanie trhu práce rozšíriť obecné podniky a vo väčšej miere oživiť poľnohospodársku a potravinársku výrobu.

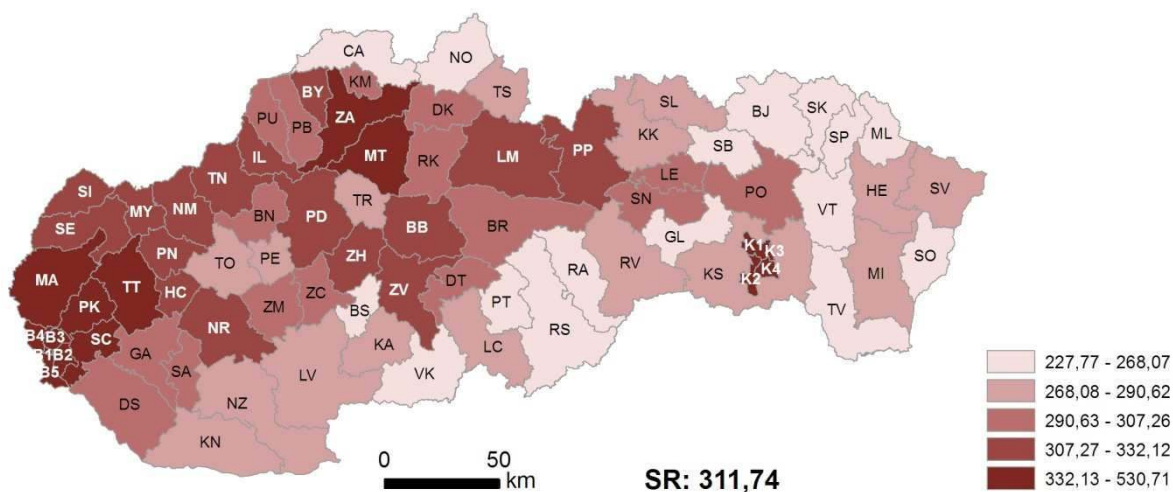
2.2 Regionálne ukazovatele – účel nezamestnanosť

Aktuálne *regionálne ukazovatele* (s väzbou na trh práce) prezentované na mapách SR (M1 až M6) monitorujú významné rozdiely v jednotlivých okresoch SR. Tieto sú závislé najmä od nasledovných faktorov:

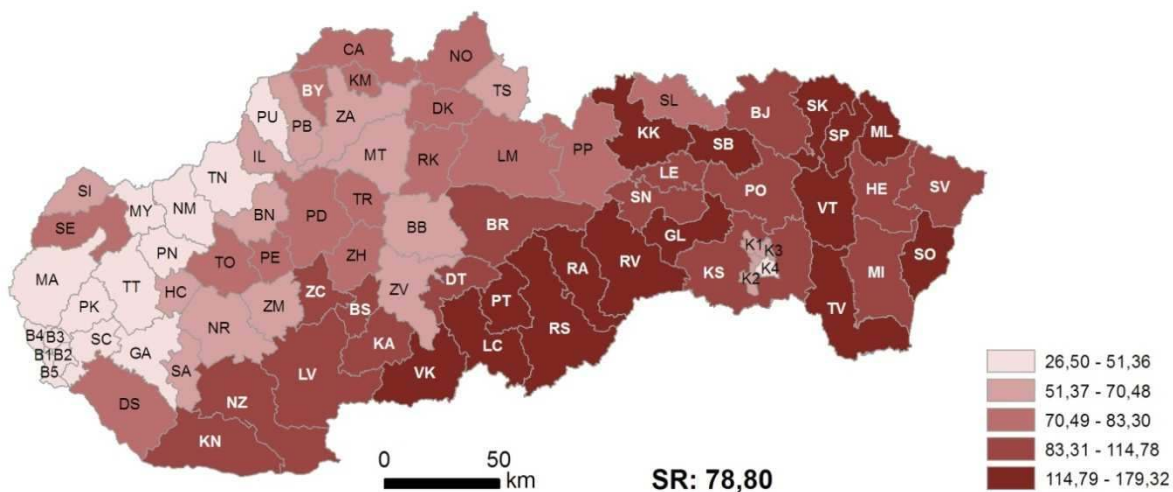
- demografia
- pracovné príležitosti
- životné a environmentálne podmienky
- aktivity miestnych a regionálnych samospráv
- infraštruktúra
- záujem o vyššie vzdelanie
- religiozita a etnicita

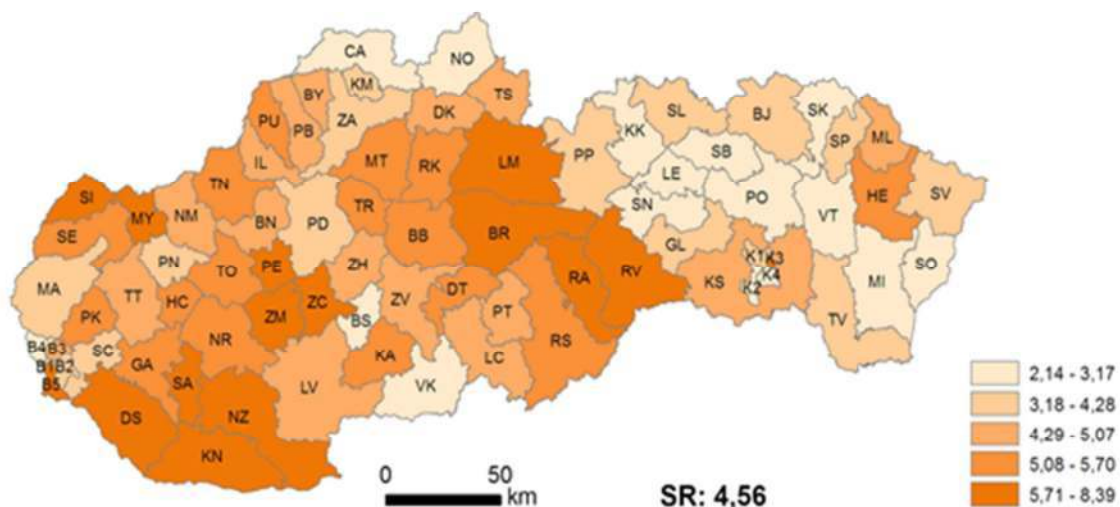
M 2 Priemerná výška vyplatej dávky v nezamestnanosti v € v roku 2012

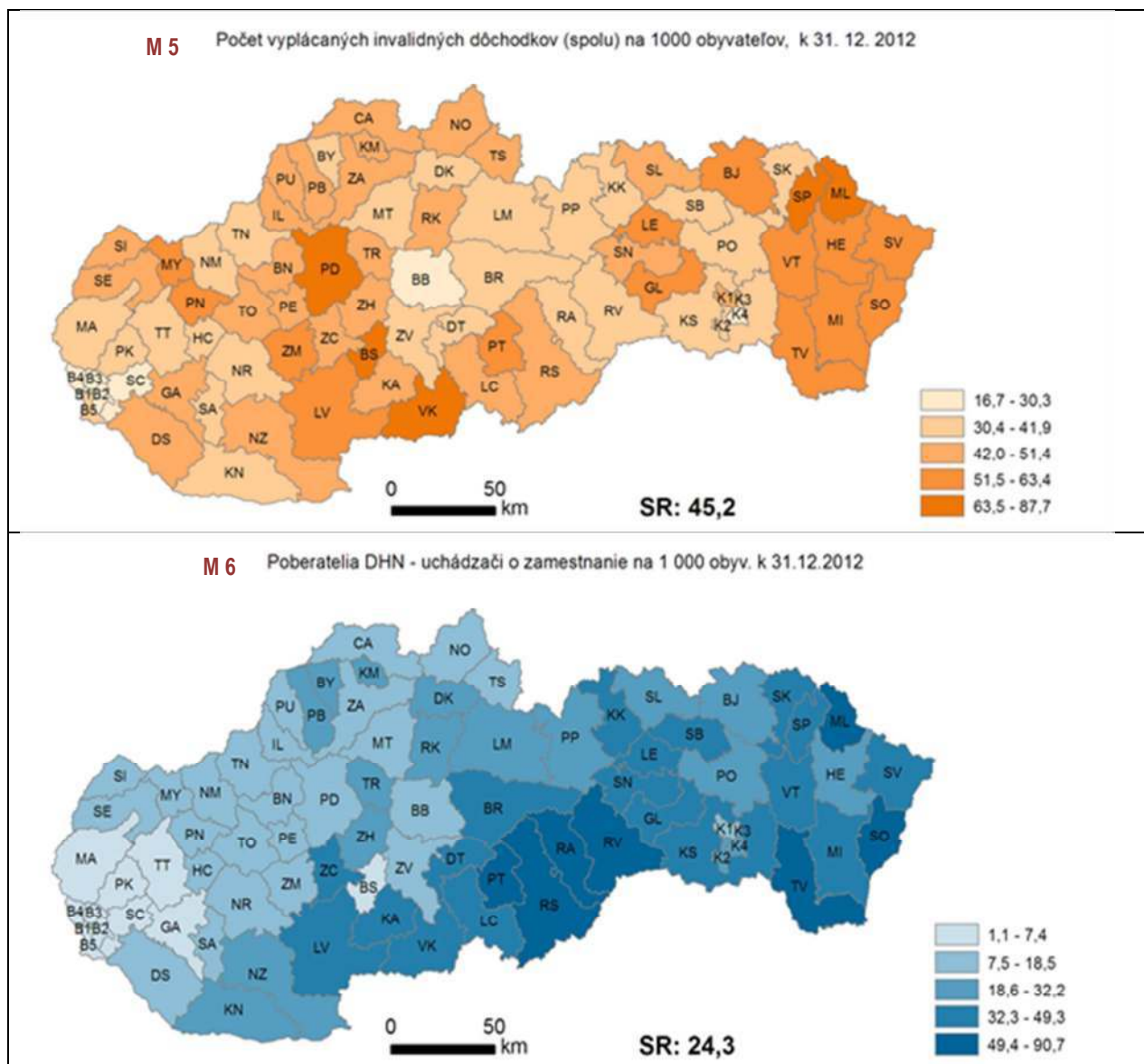

M 3 Počet evidovaných nezamestnaných na 1 000 obyvateľov k 31.12.2012

M 4 Počet vyplácaných predčasných dôchodkov (spolu) na 1 000 obyvateľov, k 31. 12. 2012

Spracoval: ŠÚ SR, Hranice územno-správneho usporiadania, ÚGKK SR 2010

Zdroj údajov: Sociálna poisťovňa: <<http://www.socpoist.sk/>>;

ŠÚ SR: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4>>

Číslo mapy	Minimum	Maximum	Medián	Číslo mapy	Minimum	Maximum	Medián
M 1	K2 = 15,57	K3 = 62,77	25,65	M 4	K4 = 2,14	ZM = 8,39	4,49
M 2	BJ = 227,77	B1 = 530,71	294,498	M 5	K4 = 16,72	VK = 87,74	46,05
M 3	B1 = 26,50	RA = 179,32	75,49	M 6	B2 = 1,07	RA = 90,70	20,78

M1: Do počtu poberateľov dávky v nezamestnanosti boli zahrnutí všetci poberatelia v roku 2012, nezávisle od počtu prijatých dávok. Minimálna aj maximálna hodnota ukazovateľa bola prezentovaná v okresoch Košického kraja. V SR na 1 000 obyvateľov poberalo dávku 26,63 poistencov poistenia v nezamestnanosti.

M2: Priemerná výška vyplatenej dávky v nezamestnanosti sa v okresoch SR pohybovala v roku 2012 od 227,77 € (Bardejov) až po 530,71 v € (Bratislava 1). Priemerná dávka za SR (31,74 v €) bola o 28,36 v € vyššia ako čistá minimálna mzda.

M3: K 31. 12. 2012 najviac evidovaných nezamestnaných na 1 000 obyv. bolo evidovaných v okrese Revúca, t. j. 6,8 x viac ako v okrese Bratislava 1. Menej ako 40 evidovaných nezamestnaných na 1000 obyvateľov bolo monitorovaných v okresoch Bratislava, Senec a Galanta. V okresoch Revúca, Rimavská Sobota a Poltár hodnota ukazovateľa bola vyššia ako 50.

M4: Pri posudzovaní regionálnych rozdielov trhu práce sú dôležité aj údaje o počte vyplácaných predčasných dôchodkov a ich priemernej výške. Minimálna hodnota predčasného dôchodku (okres Bardejov 327,66 €) a maximálna (Bratislava 1: 464,84 €) sú porovnateľné hodnoty so starobnými dôchodkami.

M5: Kríza v roku 2009 významne zvýšila počet poberateľov invalidných dôchodkov, najmä v okresoch s vysokou nezamestnanosťou (Medzilaborce, Sobrance, Michalovce, Gelnica, Stropkov) a v banských mestách (Prievidza, Veľký Krtíš a Banská Štiavnica). V rokoch 2010 a 2011 bol zaznamenaný zvýšený nárast poberateľov invalidných dôchodkov s poklesom schopnosti vykonávať zárobkovú činnosť. Zákonnou zmenou zníženia ochrannej doby zo 41 dní na 7 sa zvýšený rast počtu novopriznaných invalidných dôchodkov zastavil. Priemerná výška invalidného dôchodku podľa okresov sa pohybovala v roku 2012 od 233,14 € (Kežmarok) do 306,54 € (Bratislava 3).

M6: K 31. 12. 2012 v SR na 1 000 obyvateľov poberalo dávku v hmotnej núdzi (a príspevky k dávke) 78,80 evidovaných nezamestnaných. Minimum v okrese Bratislava 2, najviac v okrese Revúca (84,77 násobne viac). Hodnota ukazovateľa bola vyššia ako 60 poberateľov na 1 000 obyvateľov v okresoch Rimavská Sobota, Poltár, Sobrance a Rožňava.

K 30. 4. 2013 bolo miera evidovanej nezamestnanosti 14,41 %, čo predstavovalo vo fyzických osobách 422 071 evidovaných nezamestnaných. V prípade, že by (hypoteticky) pracujúcich dôchodcov nahradili nezamestnaní, znížila by sa nezamestnanosť o približne 6,48 % na 7,93 %. Napriek tomu, že zamestnávateľia by privítali zákonnú úpravu na vyčlenenie poberateľov dôchodkov z trhu práce, predpokladáme v dôsledku tohto opatrenia skôr zvýšenie zisku zamestnávateľov na úkor zvýšenia nárokov na zamestnancov bez finančného ohodnotenia.

Tab. 2: Počet pracujúcich dôchodcov (apríl 2013)

Typ poistenca	Druh dôchodku		spolu
	starobný	invalidný	
Spolu	117 539	72 206	189 745
zamestnanec	48 647	50 381	99 028
SZČO	9 822	6 446	16 268
DPO	26	758	784
dohodár	49 781	9 567	59 348
súbeh zamestnanec a SZČO	886	659	1 545
súbeh zamestnanec a DPO	5	244	249
súbeh zamestnanec a dohodár	7 605	3 581	11 186
súbeh SZČO a DPO	2	176	178
súbeh SZČO a dohodár	765	329	1 094
súbeh DPO a dohodár	0	65	65

Zdroj: Sociálna poisťovňa

3 Záver

Článok poukazuje na veľkú rozmanitosť systémov sociálnej ochrany v účele „nezamestnanosť“ v členských štátoch Európskej únie. Porovnáva dostupné údaje z databázy EUROSTAT-u za Slovensko a ostatné štáty EÚ a analyzuje ich z pohľadu miery nezamestnanosti. Článok je doplnený časovými radmi a regionálnymi aktuálnymi údajmi za okresy SR.

ESSPROS štatistika (moduly Kvalitatívne informácie, príjmy a výdavky; Počet poberateľov; Netto dávky) je analytický nástroj, ktorý je užitočný pre: tvorbu politik sociálnej ochrany, pri kontrole účinnosti nových opatrení, pre tvorbu spravodlivého, solidárneho systému sociálnej ochrany a pre medzinárodné porovnanie udržateľnosti SSO.

4 Literatúra a databázy

EK ESSPROS MANUAL, EK, kat. číslo: KS-RA-11-014-EN-N, ISSN 1977-0375. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-11-014/EN/KS-RA-11-014-EN.PDF>.

EK EUROSTAT publikácia ESSPROS, ISSN 1977-0316. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-SF-12-014>.

EK EUROSTAT verejná databáza Eurostat-u. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/living_conditions_and_social_protection/data/database>.

ESSPROS – účel nezamestnanosť, ŠÚ SR, dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Socialne_statistiky/Socialne_statistiky/Socialna_ochrana/esspros-2010-ucel-nezamestnanost.pdf>.

ESSPROS – účel sociálne vylúčenie, ŠÚ SR, dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Socialne_statistiky/Socialne_statistiky/Socialna_ochrana/esspros-2010-ucel-socialne-vylucenie.pdf>.

Európska komisia, MISSOC databáza. <http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection/missoc_tables_en.htm>.

PETRÁŠOVÁ, A. 2012. ESSPROS – Výdavky a príjmy na sociálnu ochranu a počet poberateľov dôchodkov v roku 2010. ŠÚ SR, ISBN 978-80-8121-142-3, dostupné na: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=54508>>.

Sociálna ochrana – ukazovatele štátnych sociálnych dávok v okresoch SR k 31. 12. 2012. ŠÚ SR, dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Socialne_statistiky/Socialne_statistiky/Socialna_ochrana/so_regiony-12_2012.pdf>.

Sociálna ochrana – vybrané ukazovatele sociálneho poistenia v okresoch SR k 31. 12. 2012. ŠÚ SR, dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Socialne_statistiky/Socialne_statistiky/Socialna_ochrana/so_sp-regiony-12_2012.pdf>.

Poznámky:

Skratky

EU15: Belgicko (BE), Dánsko (DK), Nemecko (DE), Grécko (EL), Španielsko (ES), Francúzsko (FR), Írsko (IE), Taliansko (IT), Luxembursko (LU), Holandsko (NL), Rakúsko (AT), Portugalsko (PT), Fínsko (FI), Švédsko (SE) a Spojené kráľovstvo (UK).

EU27: EU 15 štáty rozšírené o Bulharsko (BG), Českú republiku (CZ), Estónsko (EE), Cyprus (CY), Lotyšsko (LV), Litvu (LT), Maďarsko (HU), Maltu (MT), Poľsko (PL), Rumunsko (RO), Slovinsko (SI) a Slovensko (SK).

EA17 zahŕňa BE, DE, EE, EL, ES, FR, IE, IT, LU, NL, AT, PT, FI, SI, MT, CY a SK.

Skratky okresov

B1	Bratislava I	PB	Považská Bystrica	TS	Tvrdošín	PP	Poprad
B2	Bratislava II	PD	Prievidza	ZA	Žilina	PO	Prešov
B3	Bratislava III	PU	Púchov	BB	Banská Bystrica	SB	Sabinov
B4	Bratislava IV	TN	Trenčín	BS	Banská Štiavnica	SV	Snina
B5	Bratislava V	KN	Komárno	BR	Brezno	SL	Stará Ľubovňa
MA	Malacky	LV	Levice	DT	Detva	SP	Stropkov
PK	Pezinok	NI	Nitra	KA	Krupina	SK	Svidník
SC	Senec	NZ	Nové Zámky	LC	Lučenec	VT	Vranov nad Topľou
DS	Dunajská Streda	SA	Šaľa	PT	Poltár	GL	Gelnica
GA	Galanča	TO	Topoľčany	RA	Revúca	K1	Košice I
HC	Hlohovec	ZM	Zlaté Moravce	RS	Rimavská Sobota	K2	Košice II
PN	Piešťany	BY	Bytča	VK	Veľký Krtíš	K3	Košice III
SE	Senica	CA	Čadca	ZV	Zvolen	K4	Košice IV
SI	Skalica	DK	Dolný Kubín	ZC	Žarnovica	KS	Košice-okolie
TT	Trnava	KM	Kysucké Nové Mesto	ZH	Žiar nad Hronom	MI	Michalovce
BN	Bánovce nad Bebravou	LM	Liptovský Mikuláš	BJ	Bardejov	RV	Rožňava
IL	Ilava	MT	Martín	HE	Humenné	SO	Sobrance
MY	Myjava	NO	Námestovo	KK	Kežmarok	SN	Spišská Nová Ves
NM	Nové Mesto nad Váhom	RK	Ružomberok	LE	Levoča	TV	Trebišov
PE	Partizánske	TR	Turčianske Teplice	ML	Medzilaborce		

Ekonomický potenciál sociálnej práce

Anna Nemcová¹ Centrum pre výskum regiónov

Economic Potential of the Social Work

Author's contact details

¹ Centrum pre výskum regiónov,
Inštitút inklúzie,
Pod vinicami 17,
900 01 Modra,
cvregion@gmail.com

Abstract: The aim of the paper is to chart, that paradigmes of economics, econometrics, statistics and sociology, demography and geography for assignation of the economic potential of countries would be in post crise period connected with social work.

What is the assignating determinant of it?

As the common factor of the economic raising of incomes and of their institutionally precious sociologic transfers appears education by various information. Education is dual by the statement of address psychologic acceptation of solutions suggested by the social work for the better improvement of the citizen's social situation too. Backward through SR social work it concerns the readiness of EU (appointed by inclusive growth tendency) to face up of global challenges by strenghenning of the educatibility in health and socially handicapped Africa.

From the other side the social work is by its own fundament education, so we mean, that EU 2020 growth challenge not only to inclusion but to education too we can strengthen by growth of education in social work.

Paper discussed a chart of economic potential indicators of the social work by a community research position in connection with global trends.

Research observes statistical experiment of the decision of the education on county and national labour market supply and demand gender indicators and households budget connected with transnational level of researchers cooperation.

Keywords: potential, indicators, social work, community, research

Napísanie príspevku bolo podporené výskumom EU Directory General Education and Culture: 104120313 SK SAAIC CVR Research Project 2010-2012: Household Economy (How to save at home).

1 Úvod

Zámerom state je ukázať, že riešenia paradigiem ekonomiky, ekonometrie, štatistiky a sociológie, demografie a geografie na určenie ekonomického potenciálu krajín by mali byť v post krízovom období v čo najväčšej miere prepojené aj so sociálnou prácou.

Čo je určujúcim determinantom tejto voľby? Spoločným faktorom ekonomického zvyšovania príjmov, ich inštitucionálne precizovaného sociologického prerozdeľovania sa javí vzdelávanie rozmanitými informáciami. Vzdelávanie je duálne aj podstatou adresne psychologické akceptácie riešení navrhnutých sociálnou prácou na zlepšenie sociálnej situácie občana. Späťne cez sociálnu prácu SR dnes už ide aj o pripravenosť EÚ čeliť globálnym výzvam posilňovaním vzdelávateľnosti v zdravotne i sociálne postihnutej Afrike.

Na druhej strane sociálna práca je vzdelávaním sama o sebe, preto sa domnievame, že výzvu rastu Európy 2020 nielen k inklúzii, ale i ku vzdelaniu môžeme posilniť aj požiadavkou a samotným rastom vzdelávania v sociálnej práci. Tiež preto, lebo sa ukazuje, že na pozíciách vzdelávateľov v Afrike (projekty v Keni a i.) sú dnes schopní ostať ľudia zo SR, kým ľudia z iných krajín tieto pre nich psychicky i fyzicky ťažké podmienky opúšťajú.

2 Ekonomický potenciál sociálnej práce

Vedieť sa zorientovať v existujúcich štruktúrach spoločnosti v čase globalizačných výziev je stále zložitejšie, i keď vďaka technickému pokroku jednoduchšie – zvládnuť implementáciu enormného nárastu poznatkov s pozitívnym prínosom pre jednotlivca je však už dnes nemožné. Z racionálneho uhla pohľadu je zrejmé, že v dôsledku populačnej explózie nemôžu stačiť zásahy na odstraňovanie biedy a zastavenie rastu chudoby len poskytovaním pomoci človeku sofistikovanými inštitúciami, ale treba vidieť, že sa posilňujú inštitúty, ktoré na vytrhnutie sa z pasce biedy mobilizujú nielen každého odkázaného, ale i ostatných členov spoločnosti. Na pomedzí ekonomických vied sa s takýmto cieľom presadzuje práve sociálna práca. Svojím aktívnym pôsobením asistenta na klienta hľadá riešenie pre zvýšenie minimálneho príjmu na obživu v rastúcej množine optimalizovateľných situácií tak, aby využila doteraz nečerpané vnútorné zdroje.

Spôsoby iteračného pôsobenia ako vzťahy a štruktúry vzájomného vzťahu sociálnej práce a ostatných vied sa javia ako novovznikajúce – teda nielen neriešené, ale i nepoznané. Ako príklad možno uviesť, že v kontexte ukazovateľov miléniového charakteru sa už dnes vie, že ukazovatele členené z pohľadu gender v 3.tisícročí pretrvávajú (v štatistike sa donedávna neuvádzali), ani pre dnešok však nie je celkom vydiskutovaná podoba takýchto ukazovateľov sociálnej práce an bloc. Ekonomický dopad ako výsledok iterácií potom možno v súčasnosti skôr kvalifikovať ako kvantifikovať. Pozornosť paradigiem s ohľadom na sociálnu prácu u nás by sa teda mala obrátiť i k skúsenostiam, ergo podmienkam (vrátane zohľadnenia času) vývoja samotnej sociálnej politiky. Predkrízové a krízové obdobie, v ktorom u nás sociálna práca prešla najvýznamnejšou zmenou: od susedskej štátom potieranej výpomoci – služby až po teóriu a zákonom kodifikovanú vedu, potom možno považovať aj za príležitosť poznania negativizačných faktorov (i keď sa historicky práve v tom čase u nás rozvinula činnosť úradov práce a v ekonomickom poznaní sa presadila paradigma merania biedy indikátormi OSN, SB/MMF, OECD, ŠÚ...).

Aj pravdivosť hypotézy vzdelania ako akcelératora ekonomického potenciálu v prípade zapojenia sociálnej práce môžeme dokumentovať výskumom, ktorý sme robili doteraz z viacerých hľadísk vedných disciplín, avšak bez prvotného predpokladu zapojenia organizovanej sociálnej práce ako determinantu riešení.

Práve sociálna práca podmienila úspešnosť našich štatistických experimentov zvyšovania sebauvedomenia žien i mužov pri učení sa novým technológiám (computerizácia), ktorými sme sledovali príjmy komunitárnej úrovne ako tvorbu a výskum gender indikátorov dopytu a ponuky na trhu práce v okrese Pezinok (Modra), prepojených s národnou i nadnárodnou úrovňou SR. Rovnako aj na výskume

tvorby podmienok pre rodinné rozpočtovanie v komunite a v paralelnom porovnávaní so Švédskom, Litvou a Talianskom odborná práca sociálnych pracovníkov jednoznačne zvýšila bonitu ako aktivít, tak i dopadov našich projektov, a to asistenciou osobného prístupu k skúmaným štatistickým „znakom“ rozhodovania konkrétnych ľudí v komunite v situácii, keď potrebujú nové znalosti pre čerpanie sociálnej pomoci či ochrany.

Vzdelávanie – paradigma ekonomického potenciálu sociálnej práce?

Možno sa na sociálnu prácu pozerat' s otázkou, kedy záujem o ňu opadne? Viac vzdelania – menej biedy je múdrosť generácií, ktoré nás vychovali. V stratégiách pomoci Afrike je vzdelávanie dlhodobým imperatívom. Hoci donedávna bolo motivované len platenou prácou, dnes je pomocou k spôsobu života v zdraví. Systémové preskúmanie východiskových vzťahov, dopadov trendov stavu a interdisciplinárnych riešení praxe a teórie pre znižovanie biedy vo svete je však predsa len vecou budúcnosti, preto ambíciou state je venovať sa ekonomickému potenciálu sociálnej práce ako mozaike problematiky vzdelávania a inkluzívneho rastu z hľadiska mapovania a presadenia výsledkov do praxe, ktoré sme urobili v súvislosti s výskumom v komunite.

Ak sa na abstrakciu paradigmy pozrieme cez abstrakciu nedávno kodifikovanej vednej disciplíny sociálna práca, vidíme, že je v mnohom podobný. Zmyslom sociálnej práce je podľa väčšiny protagonistov naučiť ľudí vedieť sa stať sebestačnými v existujúcich systémoch, dnes primárne inštitucionálne vysoko štrukturovaných a celosvetovo rozsiahlych: ... vedieť radiť tam, kde prestáva „vedenie“.

V poslednom období v mnohých krajinách, nielen v SR, možno badať rastúci záujem o štúdium sociálnej práce. Je to výzva na považovanie obsahu sociálnej práce za paradigma výskumu, alebo samotná sociálna práca svojím obsahom podnecuje takýto rozsah?

Odpoveď na otázku dáva pochopenie duality vzdelávania v sociálnej práci (znak záujmu o vedu zvonka a samotný obsah vedy sa stotožňujú). Navyše ide o celosvetový rozmer toho, o čom sa vzdeláva (životné podmienky 9 miliárd ľudí pri ideálnej únosnosti Zeme 1,5) a aké sú metódy implementácie skúmania vzdelávania (v súčasnosti napr. V SR existuje niekoľko VŠ pracovísk s projektmi v rozvojových krajinách a spolupracou s celým svetom, vzdelávanie podporujú projekty EÚ, atď.).

V stati sa pokúsime podať správu o nových pohľadoch, vzniknutých zo súčinnosti s vzdelávaním a sociálnou prácou z dôvodu vytvorenia mozaiky prvých problémov spoločných bodov vzdelávania a inkluzívneho rastu a aj z hľadiska jednotlivých problémov, ktoré sme sledovali, vychádzajúc z implementácie vedy do života komunity (ako naplnenia požiadaviek občanov). Vzdelávanie a výskum ekonomického potenciálu sociálnej práce

Čím sa „poskytovanie“ vedomostí (ako sa učiť vedieť chytiť ryby, nie ako ich len prakticky nachytať, či dať si nachytať) – sociálna práca – etabluje v SR? Sme svedkami rozvoja sociálneho poradenstva, po vstupe do EÚ však zorientovanie sa v legislatíve na podporu/obranu občana je stále zložitejšie. Každodenná prax SR vyžaduje systémový prístup nielen z hľadiska reálií vzdelávania, ale i z hľadiska pokroku obsahu vied.

Skúsenosť komunitného výskumu nám pripomína, že pri výskume rozhodovania o vzdelávaní v komunitárnej ekonomii postavenom na ekonometrii, štatistike a sociológii to bola práve sociálna práca s jej modifikáciou prieskumu, ktorá ako signál krízy tesne pred jej začiatkom predostrela problém, že prácu v miestnych komunitách už hľadajú nie ženy v preddôchodkovom veku (ako sa uvádzalo aj v svetových štatistikách), ale 35+.

Chceli by sme poukázať na to, že sociálna práca je doplnkom (keď už nie podmienkou sine qua non – u nás je málo inštitucionálne etablovaná) pri riešení sociálnej situácie konkrétnych občanov, ktoré sa prijímajú zdola. Doteraz sa výskum príjmov či iných ekonomických kategórií robil s prirodzeným prelínaním výskumu ekonomie, ekonometrie, štatistiky a sociológie. Etablovanie sociálnej práce obsahom, ktorý predstavuje, je vlastne priamym vyjadrením možnosti prechodu od sociálnej dynamiky k dnes diskutovanej psychodynamike s dopadom na ekonomiu. Viac sociálnej práce by zrejme mohlo urýchliť tento pohyb a spomaliť otváranie sa nožníc príjmov a výdavkov z komunitnej úrovne. Tým, že sociálna práca začína narábať s číslami pri komunikácii s inými vedami, rozvíja potenciál ekonomického precizovania údajov a vedie k prechodu k psychodynamike i u rovnovážnych, či iných modelov ekonomie, ekonometrie, štatistiky vrátane demografie a geografie (okolnosti výskumu nás cielene priviedli k využitiu SPSS, riešili sa matematické vety o reprezentatívnosti štatistického výberu, generovali sme historicky prvú prognózu miezd, osobitne žien v SR z hľadiska regiónov, generovali sme tiež ukazovatele vzdeláateľnosti a kalkulačné prístupy k rozpočtu domácnosti).

Práve žiadúci rast základne aj takéhoto výskumu by mal vychádzať zo vzdelávania v sociálnej práci. Tento trend je ešte v mnohom latentný, aj tak však pochopenie zmyslu sociálnej práce merané počtom študentov je prísľubom (mementom?). Štruktúrovanie problémov vzdelávania v sociálnej práci by teda malo zaznieť v kontexte paradigiem aj s rešpektovaním dopadu sociálnej práce na iné vedy, a teda i na ekonomické kategórie menej priamočiaro viditeľné ako priamy dopad vzdelávania – učenia sa.

Vzdelávanie a inklúzia ako indikátory ekonomického potenciálu sociálnej práce – vzťahy a prepojenia

Miesto a úlohu sociálnej práce sa na viacerých miestach v stati pokúšame ukázať obsahom komunitno-nadnárodného výskumu s premisou, že sociálna práca signalizuje veľmi rýchlo a presne pohyb národnej a transnárodnej ekonomiky či ekonomiky okresnej úrovne, a to na zmene životnej situácie konkrétneho občana (ne/zamestnanosť, nízky príjem, sociálna pomoc, sociálna ochrana). Neprepadnúť do sociálneho tunela neznamená predovšetkým formovať a uplatniť sebauvedomenie zvyšovania sa ceny vzdelávateľnej a vzdelávanej pracovnej sily? Po výzve na ekonomiku založenú na poznatkoch EÚ definuje požiadavku formovania inkluzívnej smart ekonomiky – technicky po našich skúsenostiach so vzdelávaním na PC ide o lacnejší a pohotovejší variant sociálnej inklúzie, ku ktorému by sa mal nájsť celospoločenský konsensus.

Akoby pre ciele konferencie sú formulované dôvody akademickej výchovy pre tých, čo sa už pred pár rokmi začali zaoberať minimalizáciou chudoby: „Pomáhať je predsa poslanie každého človeka... Zo 6 miliárd ľudí na svete, 4,8 miliardy žije

v rozvojových krajinách. Asi jeden a pol miliardy z nich trpí hladom, dve miliardy je nakazených tuberkulózou, 600 miliónov ľudí ročne sa nakazí maláriou a asi 50 miliónov ľudí je infikovaných HIV. Desiatky miliónov detí, ktoré by situáciu mohli zmeniť, zomrú ročne na tieto tri najčastejšie infekcie. Ďalších desať miliónov pripraví o život hlad.“ (Krčméry, V. 2013) i keď hľadanie nových vedeckých paradigiem sa môže vysvetľovať i ako kríza výskumu (v ekonómii sa dnes intenzívnejšie analyzuje šťastie, dobro či zlo, bezpečnostné systémy alebo spoločenstvá s vlastnou barterovou menou, demokracia prístupu k zdrojom), je to práve sociálna práca, kde sa výrazne nezmenšuje objem poznatkov kvôli reálnemu pokroku v poznávaní. Deficit výskumných tém a tlak potreby nového ideového a metodického fundamentu sa kauzálnie nepociťuje aj z dôvodu pretrvávajúceho záujmu stále rastúceho počtu kandidátov akademickej a následne vedeckej výchovy v sociálnej práci a aj v jej prepojení na iné odbory.

Tento nárast v SR je prienikom verejnosťou zažitých skúseností a následného obratu diapazónu vied posledných rokov, čo potvrdzujú aj témy, ktorými sme sa ako experti zaoberali v Centre pre výskum regiónov. Od výskumu reálneho experimentu v štatistike (zvyšovanie ekonomického sebauvedomovania žien vo veku 55+ zvyšovaním vedomostí v informačných a nových technológiách) sme spontánne prerástli i na stredisko sociálneho poradenstva nielen pre ženy (35+). Vychádzajúc z riešenia zaostávania miezd žien v SR za mzdami mužov (detailizácia 200 000 pracovníkov okresu zo vzorky 500 000 SR) sme sa na komunálnej úrovni (8 000 občanov) ocitli pri riešení neplatennej práce a dlhodobej nezamestnanosti u osôb s rodinnými povinnosťami (z konkrétnych rodín zo susedstva – nie štatisticky priemerovaných domácností).

Samozrejme i v súčasnosti pre riešenia skupín ohrozených chudobou a sociálnym vylúčením je vedecky primárnym priestor stavania metodického aparátu (potvrdzovanie hypotéz a formulovanie kauzálnych skúseností multidisciplinárnym postupom) – akútnosť reálnych riešení si však žiada zrýchlenie implementácie príkladov dobrej praxe a interpretáciu možnosti ich diseminácie (nie je čas na čakanie s biedou).

Preto v stati prinášame prvoplánovo pohľad na stav vzdelávania a sociálnej práce včlenenej do otázok inkluzívneho rastu. Tematika je zameraná na prehľad expertne spracovaných tém, ktoré vedeckí pracovníci experti z pomedzia ekonómie, práva a sociálnej práce považujú za opomínané – ergo aktualizčné výzvy pre vzdelávanie/ sociálnu prácu. Následne je zaradený úvodný teoreticko-metodologický apelatív prieniku problematiky formulovanej ekonomicky s nutnosťou záberu sociálnej práce.

Poukázanie na súvislosti inkluzívneho rastu, vzdelávania, finančnej gramotnosti a sociálnej práce vedie k úvahám o podstate práce ako platenej, tak i neplatenej. U nás je problém s vzdelávaním pracovníkov, i keď nie sú v núdzi. Je však možnosť využiť viaczdrojové financovanie inkluzívneho rastu, a to i na súkromne organizovanú resocializáciu bezdomovcov – bývalých remeselníkov, odborníkov.

V platenej práci sa často nedodržia práva zamestnancov a narušujú sa pracovné vzťahy, krízu by sme mali považovať za výzvu na nájdenie lepších riešení, koncipovaných aj ako občianska samospráva.

Najznepokojúcejšie sú problémy rodiny, z hľadiska vzdelania ako rómske ženy a gramotnosť, zadlženosť a iné ekonomické problémy rodín. Znepokojujúcou je otázka

domácich ošetrovateľov. Ide o neplatenú prácu žien, Je neplatená práca skutočne zadarmo, ak sa za ňu platí v starobe biedou? Kto bude opatrovať opatrovateľky, keď si nevychovejú dorast? Ekonomické možnosti rizikových rodín sú problémom i v iných krajinách, ak osamelá matka pracuje, nemôže sa starať o rodinu pre nedostatok času a i tvrdé pracovné podmienky. Rozpočtovanie domácnosti je problematické pri zdravotne postihnutých členoch, strieborná ekonomika naráža na príjmový strop – celkovo by sa mala zvýšiť úroveň finančnej gramotnosti.

Aké sú teda indikátory ekonomického potenciálu sociálnej práce v takýchto krajných situáciách? Ponajprv za formu indikátora realizácie ekonomického potenciálu sociálnej práce možno považovať vznik a presadenie sa celostných aktivít: Realizáciu ekonomického potenciálu sociálnej práce možno vidieť v Európe priamo v sociálnych podnikoch a i sama môže byť aktivitou sociálneho podniku, rovnako ako podstatou dobrovoľníctva. V súčasnosti ide o veľa možných aktivít, podmienených technikou výroby. V ďalšom vymedzujeme základ aj iných postupov.

Indikátory ekonomického potenciálu sociálnej práce – konkretizácia vybraných prístupov z pohľadu výskumu

Sprievodným znakom pokroku informatiky je dostupnosť užitočnosti výsledkov vedy nielen pre vedcov, ale pre každého. Ekonómia je predmetom záujmu širokej verejnosti a rastie počet jej výstupov, pričom čitateľnosť odkazov ekonómie je markantná snahou o zrozumiteľnenie, t. j. zjednodušenie koncepcií predkladaných na pochopenie verejnosti, čo sa prejavuje napr. aj prevahou analýz časových radov – osobitne v grafických podporách vysvetľovaní. Na druhej strane sa zjednocuje paralelný disciplinárny prístup rozširovaním interdisciplinarity či priamo nových disciplín. V nasledujúcej časti sa zmienime o zovšeobecňujúcich trendoch kumulovaných v poslednom období z pozície ekonómie, štatistiky a sociálnej práce pre riešenia v konkrétnej komunite – rátame s nimi ako s prípadnými východiskami na hierarchické rozčlenenie komunitárnej/behaviorálnej ekonomiky sociálnej práce a predkladáme podnet na prehĺbenie výskumu prístupov, ktoré by sa mali realizovať podľa výziev OSN i u nás.

Prienik ekonomiky a sociálnej politiky môžeme vyjadriť vymenovaním konkrétnych podnetov, dnes sa však už črtajú i nasledovné kontúry zovšeobecňujúceho rámca. Mainstreaming ekonomiky a sociálnej práce môžeme vymedziť ako správanie sa subjektov ekonomiky (štát, firmy a domácnosti) v ich protirečení objektov sociálnej práce pre člena rodiny medzi časovými radmi príjmov a ich zníženia k životnému minimu (domácnosti v protirečení rodín) – inkluzívny rast vyjadruje dopad spôsobu prijatého spoločnosťou na identifikáciu zefektívnenia pohybu medzi inflexnými bodmi pozitívne optimalizačnej stratégie sociálnej politiky.

Subjekty pohybu sa prednostne analyzujú z makroúrovne – z hľadiska inštitucionálnej ekonomiky sú to zvlášť domácnosti, kde sa majú uplatniť spriemerované údaje. V sociálnej práci však táto najmä ekonomická priorizácia je priamym zdrojom problémov na komunálnej úrovni (počínajúc neodlíšením gender postavenia v rodine). Kumulácia plánovania životných aktivít z úrovne rodín, hoci odborníci sociálnej práce sú na to vybavení, sa zatiaľ nekonzultuje (anglický prístup).

Konkrétne stratégie vymedzenia pohybu ekonomických subjektov sú dnes dané sociálnou politikou. Luxemburská stratégia zamestnanosti obrátila pozornosť k práci

v Európe ako základ pre etablovanie politiky zamestnanosti na sklonku minulého storočia. Až v roku 2000 Agenda Social začala považovať sociálnu politiku za samostatnú a vymedzila, že na sociálnu ochranu nemožno nazerať ako na náklady. Sociálna ochrana sa v nadväzujúcich rokoch už považuje priamo za investíciu. Mala by teda prinášať priamy efekt ekonomických subjektov.

Štát, firmy a domácnosti (ekonomické subjekty) za efekt sociálnej politiky považujú v prvých dvoch prípadoch (napr. podľa dokumentácie k národným akčným plánom pre ženy) spravidla efekt spojený s tvorbou agendy sociálnej politiky a vytváranie sociálnych podmienok pre zamestnancov. Kým domácnosť v roli rodiny má možnosť štrukturovať dopad na jednotlivca z viacerých hľadísk. V súčasnosti sa v EÚ tvoria mnohé koncepcie tohto typu, často však vyplývajú už len z toho, že sa nevenoval dostatok pozornosti gender problematike, pretrvávajúcej v dnešnej forme ako kontinuálny ukazovateľ prognosticity tretieho milénia.

Prácu pre komunitu sme začali výskumom štatistického experimentu gender indikátorov dopytu a ponuky na trhu práce v okrese a spontánne sme ju riešili spomedzi zainteresovaných aktérov najúspešnejšie s odborníkmi sociálnej práce (našli sme ako nezainteresovaný subjekt uplatnenie pre dlhodobu nezamestnané ženy z domácností a mnohohodných rodín, a to aj pri kladne hodnotených službách zamestnanosti). Sociálna práca však osamotená, ale i s ekonómiou nemôže adsorbovať objektívne zmeny, ktorým je vystavený jej klient. Preto sme spoločne starostom SR navrhli aktivity, ktoré by priniesli dobrú prax zo sveta i k nám. Je na nás, či výzvy sociálnej solidarity OSN, Kanady i Japonska a vlastne pôvodne Rímskeho klubu s ich dnešnou transformáciou na ne/platenú starostlivosť o deti, starších, seba, ale i ostatných príjmem.

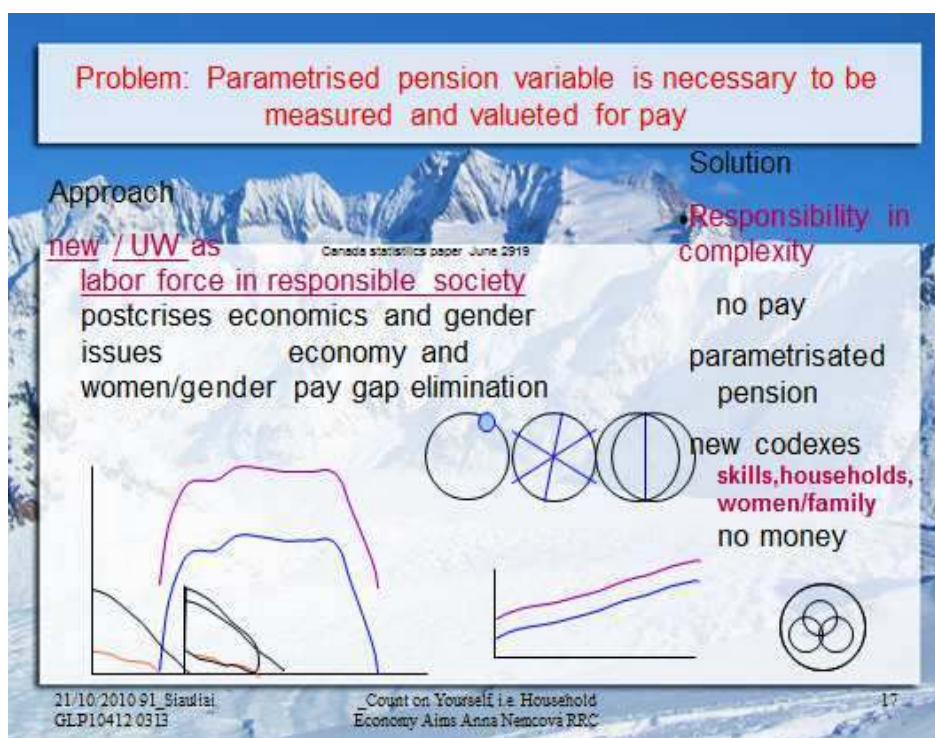
Prechod od sociálnej dynamiky k psychodynamike signalizujú viacerí autori, ktorí sa zaoberajú ekonómiou a jej teóriami. Hoci sa vychádza často z pozorovaní, ktoré sa vykryštalizovali z modelovania ekonomiky/ekonometrie. obdobné tendencie paradoxne nadnárodnej úrovne sme vypožarovali i z našej komunálnej sféry výskumu a praxe. Mnohohodné rodiny SR sú zastúpené v skupine domácich ošetrovateľov pri EÚ (CARE, FEFAF), na zasadnutie ktorej sme boli z dôvodov výskumu pozvaní. Administratíva EÚ však problémom týchto rodín nemôže venovať náležitú pozornosť, keďže rodičia rodín vykonávajú prácu, ktorá nie je platená a teda nie je predmetom Zmlúv o EÚ, pretože tie vznikli na báze platieb za ocel', teda zaplatenej práce.

Aj keď v spleti predpisov nemožno zasiahnuť s náležitým efektom, treba mať na zreteli, že životný cyklus pracovnej sily pozostáva aj z procesu nadobúdania vzdelania, ergo výchovy v rodine. Platením pláce v produktívnom veku len pre momentálne potreby pracovníka, sa celý tento segment vylučuje. Teda práca matiek pri výchove je nezaplatená. Matky majú nižší príjem aj vzhľadom na penziu, lebo neplatená práca sa im takto nezaráta. Administratíva zároveň považuje za oprávnené požiadavky na zvýšenie miezd platených „care“, a to za rovnaké služby, ktoré teda tiež nie sú podľa historických zmlúv predmetom platieb. Intuitívne sa takýmto spôsobom akceptuje psychický postoj – presadzuje sa psychodynamika v ekonómii.

Krok k úprave sa snažila vytvoriť Kanada. Už pred krízou si uvedomila dopad starnutia obyvateľstva a zahájila štatistické analýzy na prehodnotenie indexov kvality

života na základe požiadaviek obyvateľstva. Rozmedzie neplatennej práce ako podiel žien na HDP po zarátaní starostlivosti o deti a starších ľudí dosahoval takmer 40 % (odhady 90-tych rokov v SRN udávali dokonca o 20 % viac). Zahájil sa i experiment propagácie stanovovania cien za nominálne hodnoty, dohovorené medzi občanmi. Postupy, označované ako pozitívny prienik feministiek do ekonomiky, od roku 2010 doporučuje OSN ostatným krajinám sveta. Úspešnosť však závisí na správnom chápaní významu ako starostlivosti o odkázaných členov rodiny, tak i domáceho rozpočtovania a jeho primeranom inštitucionálnom zabezpečení.

Teda pri zložitosti napr. našich predpisov nielen od rád finančného poradcu, ale i od preventívnej činnosti sociálnych pracovníkov, aby sa jednotlivci/rodiny nedostali do dlhovej pozície (vzniká priestor na konzultovanie a presadzovanie iniciatív spojenia ekonomickej vedy a sociálnej práce do praxe: mohli by sme napríklad prijať inštitút zástupnej starostlivosti o rodičov z Japonska, ktorý stabilizoval japonskú ekonomiku pred boomom starnutia obyvateľstva, a preto nebola podobne ako v Kanade kríza rozšírená o tieto deficity). Problémy dostatočného financovania generácií sú predmetom častých medzinárodných diskusií, postavenie problematiky z hľadiska rôznosti prístupov ilustruje aj obrázok Obr. 1.

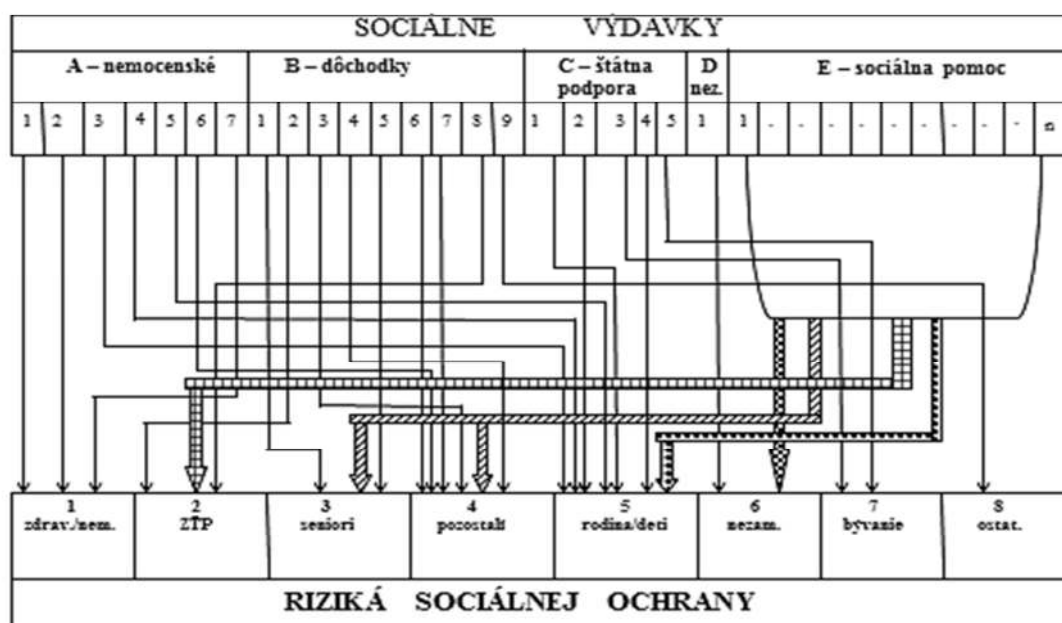

Obr. 1: Diskusia pre FEFAF EU k dôchodkom osôb v domácnosti s rodinnými povinnosťami
Zdroj: ŠÚ SR, vlastné údaje

Vychádzajúc z výskumu ekonómie spojenej so sociálnou situáciou obyvateľstva a jeho precizácie štatistikou sme v sociálne orientovanej ekonomike v poslednom desaťročí upozornili pre SR po vstupe do EÚ na nové trendy ESSPROSS, na ktorých sa založili nové časové rady, z ktorých sa dnes čerpajú prerozdeľovacie údaje podľa východiskovej inštitucionálnej schémy pre občana a štát.

Tento štatistický systém merania znamenal tým potrebu vypracovania novej schémy sociálnej pomoci a ochrany (východisková tabuľka je na obr. 2).

Finančné toky medzi sociálnymi výdavkami a SO

Obr. 2: Finančné toky medzi výdavkami a SO

Zdroj: MPSVR SR, SP, ŠÚ SR 1989 – 2003

Dnes je jej obsah častým predmetom diskusie zainteresovaných aktérov vrátane verejnosti v denníkoch. Identifikátory merania chudoby, o ktorých sa dnes diskutuje, boli v tom čase tiež otváranou témou malej skupiny nadšencov štatistiky zo sveta. Zjednotenie intenzívneho úsilia vedcov a odborníkov z praxe v priebehu nasledujúcich pár rokov, umožnilo vznik niekoľkých typov dnes používaných indikátorov. Inováciu predstavujú indikátory, vyvíjané EÚ projektmi dobrej praxe, ktoré sa naopak ukazujú ako východisko pre prax a tým i hodnotenie vplyvu sociálnej práce. Napríklad podľa našich skúseností 1 absolvent sociálnej práce dokáže motivovať účastníkov dobrovoľného informálneho vzdelávania v komunikačných a nových technológiách na prepočítanú frekvenciu 15 – 20 návštev denne v stredisku mesta s 8 000 obyvateľmi, a to so spodným limitom prostriedkov 333 000 EUR na tri roky. Efektom je viac a lepších pracovných miest, a to najmä pre ženy z mnohodedných rodín.

Z hľadiska konkrétnych postupov pre šírenie ekonomických princípov/vzdelávania na zlepšenie postavenia každého jednotlivca sú dôležité, pre prienik sociálnej práce a ekonomiky, motivácie sebauvedomenia celoživotným vzdelávaním ako zvyšovania ekonomickej hodnoty vlastnej pracovnej sily (in/formálnym a ne/formálnym) a možnosti zvyšovania úspor získaných racionalizáciou spôsobu života, ako príležitosti pre získanie pracovnej príležitosti pre odkázaných. V dôsledku využitia sociálnej práce a vzdelávania. Ide o sociálnu prácu pre zdravotnú odkázanosť – prevencia a pomoc a odbornú prácu pre sociálne javy – prevencia, ochrana, pomoc založené na vzdelávaní vrátane skúseností a na tvorbe vzdelávania.

Aplikačné návrhy

Ak pomáhať sa stane štandardom, sociálna solidarita – súdržnosť prejavená ako sociálna zodpovednosť, etablovaná rozšírením sociálnej práce sa prejaví pôsobením sociálnych pracovníkov v „miliónoch“ ekonomických optimalizačných bodov. Nebude možné ju nevidieť, ale treba zohľadniť ich najefektívnejšie funkčné pôsobenie. Získavanie zmysluplnej práce vzdelávaním tak bude ovplyvňovať budúci vývoj ekonomiky vrátane jej základných kategórií (napr. peniaze a ich vplyv na ekonomiku bez tvorby príjmu – analogicky ako vplyv peňazí na ekonomiku bez príjmu v post kríze dneška).

Výskum realizovaný v komunite viedol k odporúčaniam pre starostov SR:

1. Vytvárať príležitosti pre rozvoj alternatívnych finančných zdrojov na základe interného obehu pracovného času (materské centrá zástupnými službami samotných matiek a na ne nadväzujúcimi aktivitami v obci).
2. Prehodnotiť HDP z hľadiska zarátavania neplatenej práce (ošetrovanie detí a rodičov) smerom k životným štandardom (imperatív OSN a príklad Kanady).
3. Vzhľadom na ageing boom: príklad Japonska o kompenzačnej starostlivosti o starých ľudí v blízkom susedstve v prípade, ak odkázaní rodičia sú vzdialení a zvážiť vytvorenie inštitútu starostlivosti o seba.
4. Alternatívne zdroje v Bratislave od roku 2012 (a po jeho vzore aj v iných mestách SR a i vo Viedni) predstavuje 2 % participatívny rozpočet, ktorý sa ukazuje progresívnym nástrojom pre naštartovanie aktivít, ktoré nemôžu čakať (call linka pre informovanie seniorov). Náš výskum návrhom prebratia skúseností z Talianska prispel k politickému konsenzu na miestnej úrovni. Schválilo sa financovanie Komunitného centra generácií pre aktivizáciu občanov neviazaných spolkami.

3 Záver

Prepojenie sociálnej práce a ekonomiky v súčasnosti charakterizuje kontúrovanie sociálnej práce v diapazóne činností a vied. Ekonomický potenciál sociálnej práce je v rýchлом prepojení dopadu poznatkov zhora do praxe, ešte vyšší sa ukazuje naopak, zdola z praxe smerom k národným ukazovateľom ekonomík sveta pre optimalizáciu pracovnej sily v nových filozofiách ekonómie (objem platenej práce).

Z hľadiska sociálnej práce je v SR od roku 2000 trend etablovania sa i vo výskume intenzívnejší. Mnohé javy museli byť často riešené metódami nie vlastnými sociálnej práci, a preto z pozície jednoty základného a aplikovaného výskumu. Na prelome miléníí sa v Modre konal prvý európsky summit sociálnej práce, kde odborníci pedagogiky, práce s klientom či vydavатели zo sveta prehlásili, že nevedia určiť deliacu čiaru medzi praxou, učením a výskumom. Dnes už možno hovoriť, že sa ustálil istý spôsob praxe (krédo sociálneho pracovníka: úcta k človeku, ochrana života, rozvoj kultúry). Výskum, vedný odbor, profilácia absolventov a prepojenie na ekonomický potenciál je v SR len na začiatku.

4 Literatúra

- KRČMÉRY, V. 2013. O nás. VŠZSP Bratislava. [cit. 10 mája 2013]. Dostupné na: <<http://www.vssvalzbety.sk/projekty>>.
- NEMCOVÁ, A. 2011. *Štatistický experiment ako súčasť zvyšovania kvality života – prepojenie komunity na ekonomické priority v období globalizácie* (Štatistický charakter výskumu v nadväznosti na sociálnu prácu – prípadová štúdia a zovšeobecnenia). [online]. In: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Štatistického úradu SR Kvalita života v podmienkach globalizácie [cit. 10. mája 2013].
- NEMCOVÁ, A. et al. 2012. *Education and Inclusive Growth*. International Conference. Bratislava, 19th April 2012. VŠZSP Bratislava. In: Social Work and Economics. Volume I, No 1. CVR Modra 2012. ISSN 1338-8843. [cit. 10 mája 2013]. Dostupné na: <http://cvr-e..org/?page_id1582, www.swe-f.eu>.

Vzdelávanie v sociálnej práci – reálie a paradoxy

Milan Schavel¹ Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Education in social work – reality and paradoxes

Author's contact details

¹ Vysoká škola zdravotníctva
a sociálnej práce, IVSP,
Palackého 10,
810 00 Bratislava,
mschavel@vssvalzbety.sk

Abstract: For almost two decades education of social workers has been in progress. In this period the curriculum in the field of social work had been developed, profile of academic subjects and university teachers was created. Typical trait for the field of social work is keeping and remaining in unified content of education, high number of graduates and not sufficient opportunities for their fulfillment in practice. Despite these circumstances the number of prospective students in social work, especially in its external form is on rise, what naturally affects the quality of education. The crucial issue is constant interference into expertise and profession mainly from the state administration environment in the process of admission new graduates from different study fields who do not meet professional and qualifying criteria. This process is legitimate from the state perspective; there is no legal norm in Slovakia that would generally protect certain autonomy of the social work profession. There are many challenges in social works and especially for economics ... The paper focus is on eliminating negative items of education to make better base for next economic analyses of education system. Economical potential could grow quicker with prevention of inclusion and health by good educated social workers. Many detailed paradox changes could be eliminated by connection of interested bodies in community and on all other society levels.

Keywords: education, social work, theory, practice, economic potential

Napísanie príspevku bolo podporené výskumom EU Directory General Education and Culture: 104120313 SK SAAIC CVR Research Project 2010-2012: Household Economy (How to save at home).

1 Úvod

Rozvoj teórie či praxe vo svete alebo v konkrétnych podmienkach jednotlivých krajín si vyžaduje širokú odbornú diskusiu ako o predmete vedy/praxe, tak i zdokonaľovaní metód prípravy jeho pracovníkov medzi vzdelávateľmi a odborníkmi z praxe. Je to aj cesta k skvalitneniu odboru a k etablovaniu sociálnej práce ako spoločenskovednej disciplíny. Doposiaľ nevyužitý v SR je potenciál Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci najmä v procese posudzovania akreditačných spisov, nie je etablované profesijné združenie sociálnych pracovníkov, aktuálna je nevyhnutnosť podpory systému celoživotného vzdelávania sociálnych pracovníkov s cieľom skvalitniť odborné kompetencie a status sociálnych pracovníkov v sociálnej praxi.

V súčasnosti sa na Slovensku etabluje moderná koncepcia odbornej prípravy pre oblasť sociálnej práce, ktorá sa chápe ako špecifická odborná činnosť a profesionálna aktivita, ktorá si vyžaduje od svojich realizátorov profesionálnych sociálnych pracovníkov špecifickú odbornú prípravu, dosiahnutie určitého veku, osobnostnú zrelosť, skúsenosti a uznávanie spoločensky preferovaných etických postojov.

2 Súčasné reálie a paradoxy vo vysokoškolskej príprave a praktickom uplatnení sociálnych pracovníkov

Kvantitatívny nárast počtu sociálnych pracovníkov, ktorý je spôsobený meniacimi sa podmienkami v spoločnosti, je preukázaný aj počtom študentov študujúcich v odbore sociálna práca na jednotlivých fakultách vysokých škôl a takisto aj počtom sociálnych pracovníkov, ktorí potrebujú neustále zvyšovať svoju profesijnú pripravenosť. Spoločenský tlak a politické požiadavky na vzdelávanie v sociálnej práci priniesli aj niekoľko ohrození, ako sú napríklad uplatnenie sociálnych pracovníkov v praxi, úroveň vzdelania a kvalita vzdelávania, pracovné zaradenie sociálnych pracovníkov, ich spoločenský status v porovnaní s inými profesionálmi v pomáhajúcich profesiách a pod. Na tieto skutočnosti je potrebné reagovať v kontexte iniciatív zo strany vzdelávateľov, ale aj odborníkov z praxe, prospešné zmeny sa nedajú uskutočniť bez politickej vôle.

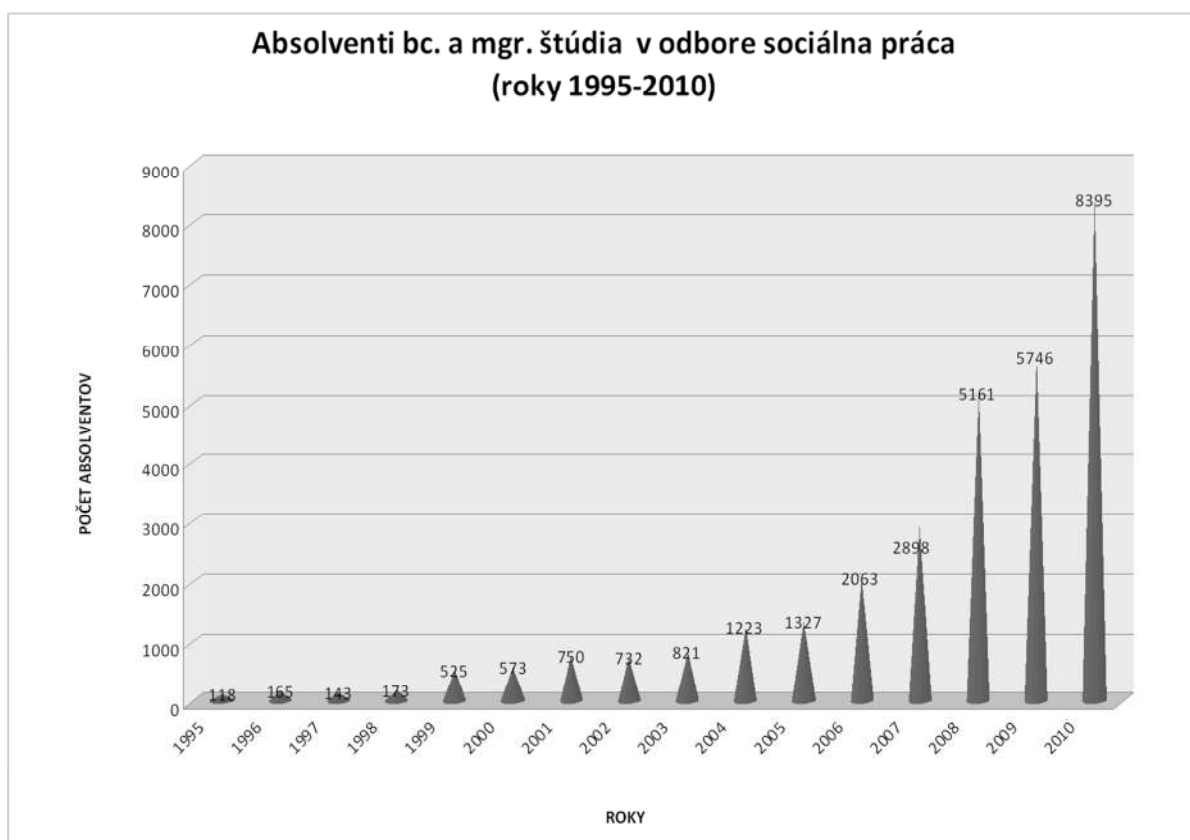
Na porozumenie špecifickosti vzdelávania v sociálnej práci an bloc je potrebné poznať reálie vzdelávania. Situácia je natoľko rôznorodá, že vznikajú paradoxy, z ktorých sa mnohé dajú riešiť jednoducho a rýchle. V stati poukážeme ako na ne, tak i na tie, ktoré si vyžadujú zložitejšie prístupy.

Situácia vo vzdelávaní sociálnych pracovníkov

Odborná príprava sociálnych pracovníkov sa radí do vyššieho stupňa vzdelávania, t. j. prevyšuje úroveň stredného vzdelávania a stáva sa na Slovensku súčasťou vysokoškolskej prípravy v troch na seba nadväzujúcich stupňoch (bakalársky, magisterský a doktorandský stupeň vysokoškolskej prípravy).

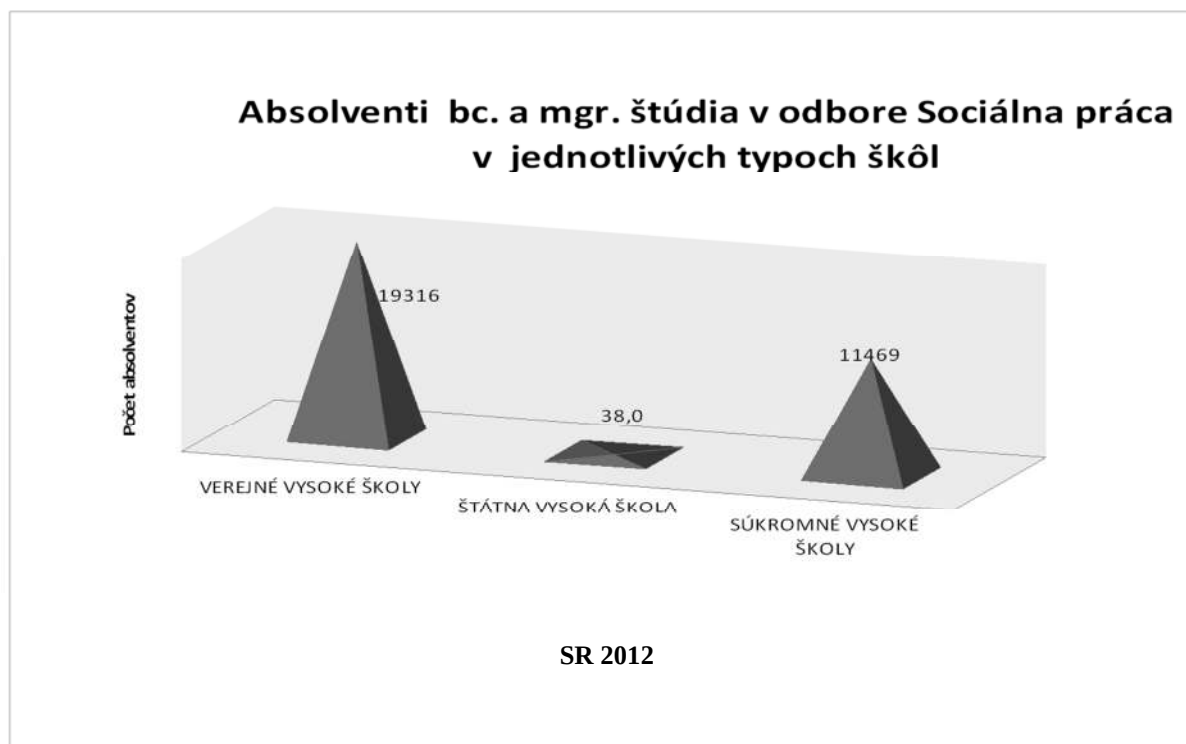
Záujem o štúdium v študijnom odbore sociálna práca prevyšoval od začiatku kapacitné možnosti škôl, počet študentov na univerzitách a vysokých školách je veľký, ich motivácia pre štúdium je rôzna. Ďalšou okolnosťou, ktorá ovplyvnila zvýšený záujem najmä už zamestnaných uchádzačov o štúdium sociálnej práce bola skutočnosť vyplývajúca zo zákona NR SR č. 312/2001 o štátnej službe, podľa ktorého zamestnanec štátnej správy musel v rámci výkonu svojich odborných činností spĺňať minimálne podmienku ukončeného prvého stupňa vysokoškolského štúdia. V tomto prípade išlo najmä o zamestnancov okresných úradov, neskôr úradov práce, sociálnych vecí a rodiny s podmienkou začať študovať v zmysle vyššie uvedeného zákona do konca roka 2005. Záujem začať študovať odbor sociálna práca prejavili aj iné cieľové skupiny ako napr. zamestnanci policajného zboru, trestnej justície, colných úradov, sociálnej poisťovne, samosprávy miest a obcí ako aj podnikatelia, bankovní úradníci, zamestnanci súkromných firiem, najmä na úseku personálnych vecí a pod. Na tento mimoriadny záujem začali reagovať aj vzdelávacie inštitúcie na Slovensku svojimi ponukami prostredníctvom akreditovaného vzdelávacieho programu, ktorý ponúkajú nielen na svojich kmeňových univerzitách a vysokých školách ale aj v menších mestách. Táto situácia má za následok na jednej strane zvýšenie počtu študentov, pokrytie záujmu o štúdium, ale na druhej strane znižovanie kvality štúdia z dôvodu vysokej miery vyťaženia vysokoškolských učiteľov, znižovanie kvality aj z dôvodu vysokého počtu študentov, obsadzovanie miest vysokoškolských učiteľov neskúsenými pedagógmi často bez odbornej praxe, alebo s iným odborným zameraním (lekár, teológ, prípadne odborník v inej oblasti bez vedecko – pedagogickej hodnoty v odbore sociálna práca) a zároveň výučbou kľúčových predmetov, alebo obsadzovanie miest

mladými absolventmi doktorandského štúdia bez odborného vedenia skúseného pedagóga. Problémom je aj kumulácia predmetov v rámci pedagogickej činnosti učiteľa (niektorý vyučuje aj 6 – 8 predmetov), kvalite neprospievajú ani zmeny v zameraní predmetovej „skladby“ pedagóga (každý rok učím niečo iné). Vysoký počet študentov znemožňuje aj intenzívnejší kontakt učiteľa so študentom (ústne skúšanie, konzultácie, vedenie bakalárskych a magisterských prác a pod.). Problém, ktorý nie je možné ovplyvniť je udeľovanie habilitácií a inaugurácií v odbore sociálna práca aj pedagógom, ktorí nie sú graduovaní v odbore sociálna práca. Táto situácia nás oprávňuje predpokladať, že otázka skvalitnenia vysokoškolského štúdia v odbore sociálna práca momentálne nie je možná, aj keď je celý proces skvalitňovania v autonómnej kompetencii príslušných vysokých škôl. Pre úplnosť tvrdení uvádzame niekoľko konkrétnych údajov zo zdroja Ministerstva školstva SR k 31. 10. 2010.

Obr. 1: Absolventi bc. a mgr. štúdia v odbore sociálna práca
Zdroj: MŠ SR

Pre informáciu uvádzame aj posledné údaje o počtoch absolventov vysokoškolského štúdia v odbore sociálna práca v rámci jednotlivých typov vysokých škôl. Na Slovensku sme v poslednom období zaznamenali nárast počtu absolventov súkromných vysokých škôl, ktoré dokážu pružne reagovať na potreby a záujem uchádzačov o štúdium.

Obr. 2: Absolventi odboru sociálna práca podľa jednotlivých typov škôl
Zdroj: MŠ SR

Odborná príprava sociálnych pracovníkov sa radí do vyššieho stupňa vzdelávania, t. j. prevyšuje úroveň stredného vzdelávania a stáva sa na Slovensku súčasťou vysokoškolskej prípravy v troch na seba nadväzujúcich stupňoch (bakalársky, magisterský a doktorandský stupeň vysokoškolskej prípravy).

Kvantitatívny nárast počtu sociálnych pracovníkov, ktorý je spôsobený meniacimi sa podmienkami v spoločnosti je preukázaný aj počtom študentov študujúcich v odbore sociálna práca na jednotlivých fakultách vysokých škôl a takisto aj počtom sociálnych pracovníkov, ktorí potrebujú neustále zvyšovať svoju profesijnú pripravenosť. Spoločenský tlak a politické požiadavky na vzdelávanie v sociálnej práci prinieslo aj niekoľko ohrození ako sú napríklad uplatnenie sociálnych pracovníkov v praxi, úroveň vzdelania a kvalita vzdelávania, pracovné zaradenie sociálnych pracovníkov ich spoločenský status v porovnaní s inými profesionálmi v pomáhajúcich profesiách a pod. Na tieto skutočnosti je potrebné reagovať v kontexte iniciatív zo strany vzdelávateľov ale aj odborníkov z praxe, prospešné zmeny sa nedajú uskutočniť bez politickej vôle.

Vzdelávanie a jeho vlastná forma potenciálu (celoživotné vzdelávanie – nevyužívaný ekonomický potenciál?)

Vysoké školy vytvárajú obrovský potenciál odborne kvalifikovaných sociálnych pracovníkov, ktorí sú na svoje povolanie pripravovaní unifikovane – teda univerzálne. Samotný profil absolventov jednotlivých vysokých škôl je približne rovnaký – viď Schavel, M. Dávideková, M. (1999): Vzdelávanie v sociálnej práci na Slovensku a v Čechách – porovnanie obsahu štúdia. Stav si dnes už žiada inováciu príjmov i výdajov začlenením nových foriem.

Formulovanie základných požiadaviek na profil absolventa sociálnej práce:

Nevyhnutnou súčasťou prípravy sociálnych pracovníkov je definovanie profilu absolventa sociálnej práce. Pre lepšiu orientáciu uvádzame profil absolventa sociálnej práce tak, ako formulovala *Ústredná rada pre vzdelávanie a výcvik sociálnych pracovníkov vo Veľkej Británii* – CCETSW, ktorá reguluje minimálne štandardy a kompetencie, ktoré absolvent musí získať. Uvedený profil sa podľa nášho názoru výrazne približuje potrebám praxe.

Profil absolventa podľa CCETSW (sociálny pracovník je pripravený vykonávať nasledujúce odborné činnosti, ktoré vyžadujú rôzne úrovne vzdelania):

- A. komunikovať a angažovať sa
- B. posudzovať a plánovať
- C. podporovať a pomáhať k sebestačnosti
- D. zasahovať a poskytovať služby
- E. pracovať v organizácii
- F. rozvíjať profesionálne sociálne kompetencie

Odborné činnosti podľa náročnosti na vedomosti a zručnosti je možné zadeliť do nasledovných stupňov všeobecného vzdelania podľa § 52 až 54 Zákon č.131/2002 Z. z. o vysokých školách:

- A. odborná činnosť – bakalárske vzdelanie
- B. špecializovaná a riadiaca činnosť – magisterské vzdelanie
- C. vedecká činnosť – doktorandské vzdelanie (PhD.)

Stupeň A pre výkon:

- a) sociálno – správnych činností
- b) sociálno-právneho poradenstva prvého kontaktu
- c) sociálnej diagnostiky a prognózovania
- d) sociálnej prevencie, sociálno-právnej ochrany a depistáže
- e) inej formy sociálnej pomoci (napr. poradenstvo, krízová intervencia, terénna práca, resocializácia, vyjednávanie a zastupovanie klienta)
- f) zriaďovania, koordinovania a organizovania sociálnych služieb

Stupeň B pre výkon všetkých činností uvedených v stupni A a ďalej pre výkon:

- a) špecializovaného sociálneho poradenstva, sociálnej rehabilitácie, výcviku a sociálnej terapie
- b) sociálnej analýzy, koncepcnej činnosti (sociálne plánovanie)
- c) supervízie a vedenia tímu
- d) riadenia sociálnej inštitúcie
- e) výskumu
- f) vzdelávania a ďalšieho vzdelávania (po doplnení pedagogickej spôsobilosti)

Stupeň C pre výkon činností v oblasti:

- a) vzdelávania a ďalšieho vzdelávania
- b) vedeckého výskumu

Úrovně vzdelania A (odborná), B (riadiaca) a C (vedecká) by mali absolventom umožniť plynulý prechod z jednej úrovne na ďalšiu. Vyššia úroveň vzdelania predpokladá vedomosti a zručnosti nižšej úrovne.

Vzdelávanie sociálnych pracovníkov sa uskutočňuje podľa nasledovnej schémy:

Schéma 1: Vzdelávanie sociálnych pracovníkov

Zdroj: MŠ SR a i., vlastné materiály

Kvalifikačnú pripravenosť definujeme ako súhrn získaného vzdelania, zručností a schopností, ktoré sociálny pracovník nadobudol v rámci svojho školského a akademického vzdelávania – počas štúdia na strednej a vysokej škole.

Žilová (2005, s. 85) spája kvalifikačnú pripravenosť s kvalifikačnými štandardami, ktoré sú profilované spoločenskými očakávaniami:

- stupeň vzdelania – vysokoškolské Bc., alebo Mgr.
- zameranie vzdelania – soc. práca, sociálne orientované smery ako napr. soc. pedagogika, soc. psychológia, sociológia a iné
- praktické skúsenosti – aspoň v rámci praktickej prípravy študentov v procese vzdelávania v školskom systéme

V rámci vysokoškolského vzdelávania je možné na Slovensku študovať podľa Sústavy študijných odborov vydanéj Ministerstvom školstva SR č. 2090/2002 študijný odbor sociálna práca v nasledovných stupňoch:

- prvý stupeň vysokoškolského štúdia (Bc.) so štandardnou dĺžkou 3 roky
- druhý stupeň vysokoškolského štúdia (Mgr.) so štandardnou dĺžkou 2 roky. Predpokladá sa, že absolvent ukončil prvostupňové štúdium v študijnom odbore sociálna práca alebo v niektorom príbuznom študijnom odbore (Sociológia, Sociálna pedagogika, Andragogika). Pre uchádzačov, ktorí ukončili prvostupňové štúdium v niektorom vzdialenejšom odbore (Pedagogika, Sociálna filozofia, Liečebná pedagogika, Sociálna psychológia, Ošetrovatel'stvo) možno navrhnúť študijný program so štandardnou dĺžkou 3 roky
- tretí stupeň vysokoškolského štúdia (PhD.) (www.akredkom.sk)

Aj keď v súčasnosti prebiehajú niektoré snahy o inováciu študijných programov v odbore sociálna práca, môžeme konštatovať, že majú charakter len modifikovania študijného programu prostredníctvom voliteľných predmetov, alebo prebieha tvorba a zavádzanie študijných programov s takzvaným zameraním napr. na sociálnu prácu

v štátnej správe, verejnej správe alebo na poradenstvo, pričom tieto študijné programy neprofilujú absolventa k väčšej odbornosti pri výkone svojich činností, navyše ho môžu pri uvádzaní zamerania v doklade o ukončenom vzdelaní obmedzovať v jeho pracovnom uplatnení. Na druhej strane je prítomný fakt, že nové fenomény a špecifiká v pracovných pozíciách sociálneho pracovníka vyvolávajú potrebu jeho neustáleho odborného skvalitňovania.

Profesijnú pripravenosť definujeme ako prax alebo doplnkové vzdelávanie (kurzy, školenia, výcviky), získané vedomosti a zručnosti dopĺňujúce a presahujúce školské a akademické vzdelávanie. Za ďalšie vzdelávanie v zmysle zákona NR SR č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní sa považuje vzdelávanie, ktoré umožňuje každému doplniť, rozšíriť a prehĺbiť si získané vzdelanie, rekvalifikovať sa a pod.

Ďalšie vzdelávanie sa uskutočňuje v ustanovizniach ďalšieho vzdelávania rozličnými krátkodobými a dlhodobými formami vzdelávania (napr. seminár, školenie, kurz) v rozličných organizačných formách štúdia (štúdium popri zamestnaní, dopĺňujúce štúdium, rozširujúce štúdium, špecializačné štúdium, rekvalifikačné štúdium), v ktorých sa využívajú tradičné i najnovšie metódy vzdelávania vrátane multimediálnych prístupov (korešpondenčné vzdelávanie, dištančné vzdelávanie, videokonferencie, vzdelávanie pomocou počítačových sietí) (zákon č. 568/2009 Z. z.).

Rozširovaniu profesijnej pripravenosti prostredníctvom ďalšieho vzdelávania sa na Slovensku venujú rôzne organizácie. Novovzniknutou organizáciou je Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov, ktorý vznikol na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Inštitút ponúka niekoľko certifikovaných vzdelávacích programov akreditovaných Ministerstvom školstva – napr. Výcvik sociálnych poradcov, Výcvik supervízorov v sociálnej práci, Manažment v sociálnej práci, Terénna sociálna práca a streetwork, Terapeutické techniky, Sociálna práca so seniormi atď. Ďalšími organizáciami poskytujúcimi rozširovanie profesijnej pripravenosti sú napr. Asociácia vzdelávateľov v sociálnej práci, Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Centrum vzdelávania Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny atď.

Na potrebu celoživotného vzdeláva upozorňujú aj absolventi študijného odboru, ktorí sa v praxi často stretávajú najmä s problémami v oblasti poradenskej činnosti pri práci s klientom, nedostatkom manažérskych zručností v oblasti riadenia sociálnych subjektov alebo konkrétnej orientácie v špecifických problémoch ako sú oblasti sociálnych služieb, sociálnoprávnej ochrany, sociálnej práce s konkrétnymi cieľovými skupinami, konkrétne v oblasti sociálnej práce s drogovými závislými a inými sociálne patologickými javmi, nezamestnanými, rodinami s ekonomickými problémami, ťažko zdravotne postihnutými, osobami vyššieho veku, dlhodobo chorými a umierajúcimi, azylantmi, ďalšími marginalizovanými skupinami a pod.

Otázka celoživotného vzdelávania je aktuálna aj z dôvodu prijatých dokumentov v rámci Slovenskej republiky, ale aj v medzinárodnom kontexte. Pripravuje sa aj zákon o celoživotnom vzdelávaní, ktorý by mal reagovať na nové trendy a dokumenty v oblasti celoživotného vzdelávania. Naša vláda prijala v roku 2004 uznesením vlády SR č. 157 z 25. 2. 2004 aj Koncepciu celoživotného vzdelávania v Slovenskej republike a v roku 2007 Návrh stratégie celoživotného vzdelávania a celoživotného

poradenstva s cieľom dobudovať systém celoživotného vzdelávania a celoživotného poradenstva.

Dôležitosť celoživotného vzdelávania zdôrazňujú najmä dokumenty v kontexte Európskej únie: Memorandum o celoživotnom vzdelávaní bolo prijaté v Bruseli už v roku 2000 a je základným materiálom pre rozvoj celoživotného vzdelávania v európskom priestore, pričom zdôrazňuje význam celoživotného vzdelávania pre rozvoj krajín Európskej únie. Do Komunitárneho programu Európskej únie – Program celoživotného vzdelávania sa zapojila Slovenská republika dňom 1. 1. 2007 (možnosť využitia programu Grundtvig, ktorý sa venuje potrebám vzdelávania dospelých pri zvyšovaní ich vedomostí a zručností; programu Jean Monnet podporujúceho inštitúcie a aktivity v oblasti európskej integrácie vo vysokoškolskom vzdelávaní). Zainteresovaní odborníci sú toho názoru, že program celoživotného vzdelávania je jedným z najefektívnejších nástrojov spolupráce v európskom kontexte. Okrem krajín Európskej únie sa na ňom zúčastňujú aj ďalšie krajiny. Tendencie v oblasti podpory celoživotného vzdelávania formuluje aj Lisabonská stratégia v rámci ktorej sa za hlavné ciele považuje zvyšovanie kvality ľudského potenciálu prostredníctvom vzdelávania so zámerom zabezpečiť prepojenie s oblasťou zamestnanosti a sociálnej kohézie. Pre oblasť celoživotného vzdelávania je významný aj Bolognský proces, v rámci ktorého najmä na zasadnutí účastníkov bolo v roku 2001 v Prahe prijaté komuniké v ktorom výrazne rezonovala podpora aktivít v rámci celoživotného vzdelávania.

Pri komparovaní niektorých systémov celoživotného vzdelávania v oblasti sociálnej práce v iných krajinách sme zistili, že napríklad systém ďalšieho vzdelávania je podrobne rozpracovaný v Maďarsku, kde je dokonca prijatý zákon o ďalšom vzdelávaní sociálnych pracovníkov na rozdiel od iných krajín, ako je napr. Spolková republika Nemecko, Česká republika, Rakúsko a zároveň aj naša republika, kde je celá oblasť ďalšieho vzdelávania postavená na spontánnych aktivitách vzdelávacích inštitúcií alebo občianskych združení, ktoré podporujú, ale nesystémovo skvalitňujú niektoré činnosti formou krátkodobých vzdelávacích programov. Dobre rozvinutý systém tzv. nadstavbového štúdia po ukončení magisterského stupňa v odbore sociálna práca majú rozpracovaný v Spojených štátoch amerických.

Za dôležité považujeme upozorniť aj na potenciál a postavenie Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci a to najmä v kontexte hodnoteného stavu a perspektív v oblasti ďalšieho vzdelávania. Pripomíname, že členmi asociácie, ako občianskeho združenia sú právnické a fyzické osoby – vzdelávatelia v sociálnej práci. Asociácia zatiaľ nemá, tak ako v Českej republike postavenie odbornej inštitúcie – poradného orgánu pre Akreditačnú komisiu, čo značne znižuje jej postavenie a autoritu vo vzťahu k vzdelávacím inštitúciám. Asociácia ale môže prostredníctvom projektov prispieť k zvyšovaniu pedagogických zručností a odbornej kompetencie pedagógov v rámci jednotlivých oblastí vzdelávania v sociálnej práci, môže vytvárať podporný odborný rámec prostredníctvom organizovania konferencií a odborných seminárov a pripravovať medzinárodné projekty s inými obdobnými inštitúciami. Napriek tomu, že členská základňa disponuje dostatočným odborným potenciálom, práve nedostatok času a vysoká pracovná vyťaženosť pedagógov obmedzuje očakávanú aktivizáciu asociácie v prospech skvalitnenia vzdelávania poslucháčov v študijnom odbore sociálna práca.

Vybrané paradoxy vo vzdelávaní a v praxi sociálnych pracovníkov

Na Slovensku je v súčasnosti diskusia, ktorá v svojom obsahu zahŕňa najmä tieto okruhy problémov:

- Sociálne problémy, sociálnopolitická objednávka – obmedzenia v uplatnení odborníkov. Znamená to, že politické nominácie obmedzujú zamestnávanie absolventov sociálnej práce na pozíciách, kde sa sociálna práca vykonáva. Konkrétnym príkladom sú úrady práce sociálnych vecí a rodiny ale aj nominanti do vedúcich funkcií sociálnych subjektov, ktoré sú zriaďované samosprávnymi krajmi alebo priamo mestami a obcami. Tieto paradoxy sa v našej spoločnosti znásobujú najmä v období volieb do zastupiteľských orgánov.
- Vzdelávanie v odbore – problém z reflexiou praxe. Pretrváva problém nedostatočných praktických skúseností mladých pedagógov, podceňovanie praxe v odbore sociálna práca najmä na úrovni bakalárskeho štúdia, problémom je odmeňovanie zamestnancov v subjektoch, ktoré prax poskytujú.
- Uniformita vo vzdelávaní – obmedzenia vo flexibilitate a inováciách. Náš akreditačný poriadok neumožňuje pružne reagovať na potreby praxe najmä z dôvodu uplatňovanej podmienky pri akreditácii študijných programov (v rámci študijného odboru sociálna práca), kde garantom študijného programu musí byť taktiež profesor v odbore sociálna práca.
- Teória sociálnej práce – aplikácia teórie v praxi. Musíme si priznať, že teória sociálnej práce na Slovensku nie je dostatočne ukotvená. Zatiaľ sme boli svedkami len sumarizovania niektorých informácií zo zahraničia, prezentovali sa najmä vysokoškolskí učitelia. Jedinečným prínosom pre rozvoj teórie boli monografie doc. Strieženca, ktorý žiaľ nestihol vychovať pre túto oblasť ďalších pedagógov. Predpokladáme, že najmä konfrontáciou so zahraničím bude možné teóriu sociálnej práce na Slovensku rozvíjať prostredníctvom mladých ambiciózných pedagógov. Aplikácia teórie do praxe je závislá aj od podmienok v ktorých sa teória sociálnej práce má ambíciu uplatniť. Tieto podmienky sú často pre kvalifikovaný výkon činností sociálnej práce nedostatočné.
- Potreba ďalšieho vzdelávania – podpora a ochota rezortu? Niekoľko rokov pretrváva problém nedostatočného ukotvenia systému ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov zamestnaných v rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny, ale aj tých, ktorí pracujú ako zamestnanci sociálnych subjektov, neziskových organizácií prípadne tých, ktorí sa podieľajú na výkone sociálnej práce v praxi. V tomto prípade ide o zásadnú koordináciu zainteresovaných s rešpektovaním potrieb praxe, rezortu a možností vzdelávateľov v oblasti sociálnej práce. Tento nedostatok môže výrazne podporiť aj zriadenie *komory sociálnych pracovníkov*.
- Nevyhnutnosť identity sociálnych pracovníkov – absencia profesného združenia. K zriadeniu je niekoľko dôvodov. Nízka identita absolventov sociálnej práce so svojim statusovým postavením (sociálni pracovníci sa často vnímajú ako profesionáli bez profesného ukotvenia). Zriadenie komory by podporovalo čistotu profesie v rámci pracovných pozícií (sociálnu prácu vykonáva absolvent odboru sociálna práca), lepšiu reflexiu potrieb praxe a kreovania študijných programov,

vytvárala by priestor pre ďalšie (atestované) vzdelávanie ako možnosť konkrétnej špecializácie pre lepšie uplatnenie v sociálnej praxi.

V oblasti unifikovaného vzdelávania, ako paradoxu ktorý nedostatočne reaguje na potreby praxe sme zaznamenali doposiaľ niekoľko podnetov zo strany akademického prostredia a to najmä pri vytváraní špecializácií pri akreditovanom študijnom odbore. Špecializácie sa často kreujú ako možnosť študenta voliť si povinne voliteľné predmety. Tento pokus je zatiaľ najčastejšie uplatňovaný vo vzdelávaní. Priestor pre zvyšovanie odbornosti je potrebné poskytnúť najmä absolventom a to prostredníctvom ďalšieho vzdelávania. Pre informáciu uvádzame niekoľko realizovaných špecializácií v prostredí vysokých škôl na Slovensku:

- Sociálna práca – rómska kultúra, špeciálnopedagogické problémy, misijná a charitatívna práca, misijná a charitatívna práca v rómskych komunitách, formácia a vedenie spoločenstiev, náuka o rodine, charitatívna a sociálna služba, sociálna práca so zameraním na poradenstvo, na sociálnozdravotnú starostlivosť o seniorov, aplikovaná sociálna politika.

Tieto a niektoré ďalšie špecializácie by mali byť postupne akreditovanými špecializáciami v atestovanom ďalšom vzdelávaní.

Niektoré podnety pre oblasť rozvoja teórie a praxe v oblasti sociálnej práce

Skvalitnenie vzdelávania a uplatnenie sociálnych pracovníkov v praxi je podmienené niektorými zmenami alebo inováciami, ktoré si vyžadujú vzájomnú spoluprácu zainteresovaných subjektov ale aj konkrétnych odborníkov z oblasti vzdelávania, praxe a politikov etablovaných najmä v rezorte práce sociálnych vecí a rodiny a v rezorte školstva, ako aj národnom parlamente, najmä tých ktorí majú v svojej agende vzdelávanie a sociálne záležitosti. Pre informáciu bez ďalšieho komentára predkladáme niekoľko podnetov vzdelávania a praxe pre budúce obdobie:

- Zmena charakteristiky študijného odboru sociálna práca (charakteristika študijného odboru v súčasnosti už nezodpovedá aktuálnym potrebám ktoré by korešpondovali s otázkami praxe a s vedeckými poznatkami v odbore sociálna).
- Asociácia vzdelávateľov v sociálnej práci – odborné posudzovanie pre akreditačnú komisiu – pre študijný odbor sociálna práca.
- Nové špecializácie – zamerania v sociálnej práci realizované prostredníctvom celoživotného atestovaného vzdelávania.
- Vytváranie odborných pedagogických tímov pre jednotlivé „moduly“ (teória sociálnej práce, metódy sociálnej práce, sociálna politika, prax sociálnych pracovníkov a pod.).
- Odborná diskusia na úrovni vysokých škôl, rezortu práce a zamestnávateľov.
- Zriadenie komory sociálnych pracovníkov, bilaterálne pracovné stretnutia s politikmi a politickými stranami.
- Uskutočnenie medzinárodnej konferencie k vzdelávaniu sociálnych pracovníkov (Prešov, apríl 2012).

3 Záver

V stati sme naznačili stav, v akom je sociálna práca vzhľadom na perspektívy vývoja praktickej výuky ako základne pre výskum. Zhrnuli sme situáciu tak, ako sa na Slovensku vytvorila. Nové formy sociálnej práce však stále vznikajú, a to v kooperácii nových foriem angažovanosti ľudí od komunít po nadnárodné inštitúty, preto treba venovať prepojeniu adekvátnej formy vzdelávania a praxe náležitú pozornosť. V globálnej perspektíve ide nielen o ekonomický potenciál z pohľadu zdravotníctva a prioritne zdravia pre prácu, ale aj z dôvodu, že ak chceme pomáhať ľuďom, mali by sme im pomáhať najnovšími technológiami komplexne, keďže iba tak sa ušetrí náklady. O podnetoch pre oblasť rozvoja teórie a praxe v oblasti sociálnej práce by sa teda malo začať urýchlene uvažovať ako o takých, ktoré treba realizovať.

4 Literatúra

- GEJDOŠOVÁ, Z. et al. 2006. Kvalifikačná a profesijná pripravenosť sociálnych pracovníkov. In: Sociálna politika a zamestnanosť. December 2006. Bratislava: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny a MPSVaR SR, (2006) s. 17 – 18. ISSN 13365053.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠOVÁ, Z. 2008. Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce. 1. vyd. Bratislava: VSSA. 174 s. ISBN 80-969449-6-7.
- SCHAVEL, M. 1999. Perspektívy v príprave a ďalšom vzdelávaní zamestnancov sociálnej sféry. In: Práca a sociálna politika. č. 4 (1999), s. 8 – 9. ISSN 13365053.
- SCHAVEL, M., DÁVIDEKOVÁ, M. 1999. Vzdelávanie v sociálnej práci na Slovensku a v Čechách – porovnanie obsahu štúdia. In: *Sociálni práce/Sociálna práca*. Roč. IV. č. 1 (2005).
- ŽILOVÁ, A. 2005. Úvod do teórie sociálnej práce (náuka o sociálnej práci). Vydanie prvé. Badín: Mentor. 130 s. ISBN 80-968935-1-1.

Poézia ako cesta poznania

O zákone zachovania pamäti (1986)

Si nad nami a v nás
a predsa denne po tebe šliapeme
Ako sa presadí tvojej vlády čas,
keď človek dá ti priestor
len keď spí, či drieme
A predsa každá bunka,
každý atóm ťa pozná
a kráča s tebou vpred
Zobuď nás
a trvaj na tom,
v čo veriť máme a čoho niet

Vymaž falošné pamäte
na kalkulátoroch žitia
vlož krokom budúcnosti smernice
nech čipy ďaleko cítia

Tam v diaľke peklá čiernych dier
a pulzary nádejí sú ukryté
Zakóduj ľudstvu správny smer
zvony súmrakom bijú na orbite

O myšlienke (2013)

o slove
o hláske
o túžbe
o nádeji
o láske
o slze
o úsmeve
o hľadaní
o poznaní
o ceste
o mieste
o zmene a premene
o ľahkosti i bremene
o začiatku i o konci
o búrkach a tornáde
o pokore a nadvláde
o celistvosti i delení
o smädnom pútnikovi
pri vyschnutom prameni

O presnom bode,
čo si nám dal
keď prišli sme a prvýkrát zaplakali

Už takí malí sme sa tešili
na mamin úsmev, otcovo pohladenie
a netušiac,
že poznáš pevný bod
prekročili sme prah žitia

Z hlások
skladali prvé slovíčka
a rozbehnutí po rozkvitnutých lúkach
zo slov začali sme
spriadať myšlienky

Do vankúšov
vdýchli sme túžby prvých lások
Len o vlások
sme veľakrát minuli ten pevný bod
Nepoznaný

Skrytý
na konci krivolakých chodníčkov
I premárených chvíľ opojných
i prebolených

Božími mlynmi
premletý čas,
čo meriame a predsa nevieme ho vážiť

Sláva Slova (2012)
Ako sa to voláme?
Slováci?

To asi preto,
že slová nás sprevádzali
vo dne i v noci
Pri práci, pri oddychu

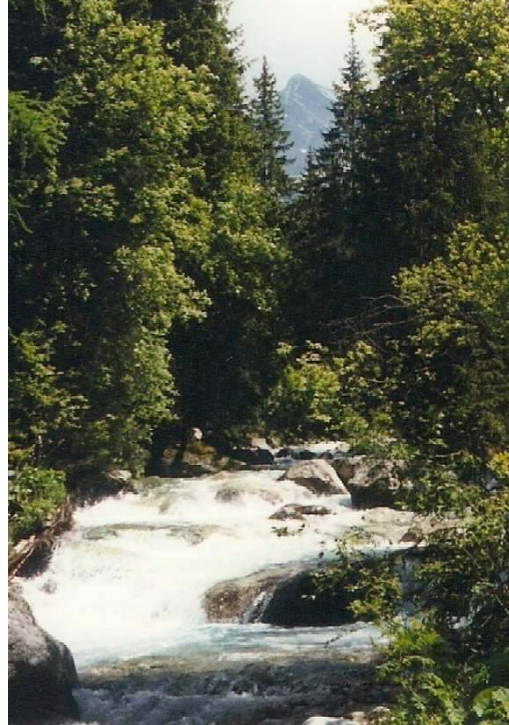
Boli to slová modlitby?
Boli to slová láskavé?

To je tá nádej,
čo daná bola nám,
keď dostali sme
naš malý kúsok sveta,
kde jeho srdce dáva rytmus hodinám?

Nieto tu zlata
ani drahých kameňov
A ani veľa ropy
Lež veľa, veľa prameňov
a čistej, živej vody

To je tá sila,
čo nám Matka – Zem dáva
a naše modlitby a vďaka,
tie pramene požehnáva

Prúdi z nich v nás i okolo nás vďaka,
čo pokoru s hrdosťou spája
a skyvu chlebíka,
kropenú soľou znoja
do oceána večnosti po kúsočkoch krája

O váhe slov (2010)

bude to najskôr veľmi nepresné
chcieť vážiť letiace slová

bude to také ako keď
spievame pieseň znova
vždy kúsok z nás sa oddelí
kúsok,
čo zadrel sa v hrdle,
zabolí,
kameň nehodíš
však nebude to múdre
keď ostaneš stáť
pred spúšťou
a púšť je veľiká
dotkne sa bolesť
jazýčka váh
a do duše ti preniká

Bude to iné,
keď budeme vedieť vážiť slová
a kameňovať sa už neodváži nikto?

Bude to čas, ktorého žiar tu svieti?
Je to svit hviezd v žiarivých očkách detí?

Na váhach slová rozkmitajú jazýček,
hoc iba málo, máličko
a našim krokom smer udajú,
keď zjeme poznania jablčko

Od 1012 do 3012 (2012)

Holé hole
Oči zastreté Olé!

Kukučie mláďa holé
Odkryté hniezdo
v úkryte skryté vajíčka rozbité

Ona a on vyletia
Hľadajú mušku, červíčka, semiačko

Pandrava v hniezde,
čo bolo ich,
tých malých, drobných, štebotavých

Kukuk, kukuk...
Kukaním odráta čas rokov stratených
Na zámku zámok a kľúč zlomený
Na prameni žaba

Láskou sa na krásku premení
a podá pohár vody,
krčah orosený
Do sena zahalí sen
o čase, čo mal byť
a bol i náš

Dnes (2013)

Som včerajším zajtrajškom
zajtrajším včerajškom
a popoludnie s históriou
Len popol po poludní
a vôkol piesne jari
Dnes po zime sa jarí
a tešia sa starí i jarí

Lupene kvetov
zo svetov rozprávok a bájí
zasľúbené krásy
ešte v ďalekom triase
Do semiačok vložené pramene
bytia

Čo asi cítia kamene,
keď drvené strojom času
sa menia na piesok a hlinu
navždy? dočasu?
Tak učili nás
– Všetko dočasu, Pánboh naveky
– Prach si a na prach sa obrátiš
– Memento mori
Ale tiež
– Pomáhaj si človeče aj Pánboh Ti
pomôže

Ctím Božie meno
Ctím Božiu lásku
A ctím i hlinu

Osamelosť má jej chuť i farbu
a nepokoj plodí históriu

*Eva Šišková (*1945) – poetka, publicistka, fotografka, recitátorka. Poetickej tvorbe sa venuje od roku 1978. Vyštudovala potravinársku technológiu, pracovala ako výskumná pracovníčka v oblasti makromolekulovej syntézy a spektrálnej analýzy. Od roku 1982 sa venuje otázkam postavenia žien v spoločnosti, ochrany zdravia žien, príprave žien na vstup do podnikania – koordinátorka celoštátneho projektu Mentoring po slovensky (v TCP).*

*Od roku 1995 spoluorganizuje život podnikateľov. Redigovala mesačník Pezinský podnikateľ (1996 – 2008) a tiež elektronický časopis Spravodajca TCP (2002 – 2011). Celoživotná poetická tvorba (od 1978) nesie názov „Z lekárne srdca I., II.“. Dlhodobo sa angažuje v oblasti pomoci ľuďom v núdzi. Od roku 2010 spolupracuje s mladým hudobným skladateľom a klaviristom Jurajom Hanulíkom (*1993). Spojenie slova a hudby vložili do projektu „Lekáreň srdca“. Zatiaľ vydali dvoj-CD Lekáreň srdca I., a LS II., LS III. Spoločné večery hudby a poézie uvádzajú pod názvami – Vyznanie I. – V., Iba tak I. II.*

*Fotografie Evy Šiškovej
Výber z cyklu Molekuly vesmíru (2001 – 2012)*

... a pole zarodí (1979)

Mŕtve pole
spálené ohňom vášne
zožraté jedom žlče
vysušené vetrom ľahostaje

zavlaž riekou bôľu
skypri rukami nehy
zúrodni krvou lásky

Informácie o konferencii

NÁZOV KONFERENCIE

*Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí III.
(Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu)*

MIESTO A ČAS KONANIA

Smolenice, 16. – 18. september 2013

VEDECKÝ VÝBOR KONFERENCIE

Assoc. prof. Dr. Joachim Becker

Vienna University of Economics and Business, Rakúsko

prof. Dr. Manfred M. Fischer

Vienna University of Economics and Business, Rakúsko

Ing. Boris Hošoff, PhD.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. PhDr. Jan Keller, CSc.

Ostravská univerzita, Ostrava, ČR

prof. PhDr. Oskar Krejčí, CSc.

Vysoká škola medzinárodných a veřejných vztahů, Praha, ČR

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

Středisko MS Jana Masaryka, Praha, ČR

doc. Ing. Ingeborg Němcová, CSc.

Fakulta medzinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická, Praha, ČR

prof. PhDr. František Ochrana, DrSc.

Univerzita Karlova v Praze, FSV, CESES, ČR

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. Ing. Peter Staněk, CSc.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. Dr. Boris Alexandrovič Šmelev, PhD.

Ruská akademie věd, Moskva, RF

prof. RNDr. Vincent Šoltés, PhD.

Technická univerzita v Košiciach, SR

prof. Dr. Štefan Volner, CSc.

Vysoká škola ekonomie a manažmentu verejnej správy, Bratislava, SR

Ing. Tomáš Želinský, PhD.

Technická univerzita v Košiciach, SR

GESTORKA KONFERENCIE

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc.

ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc. – predsedníčka

Ing. Jozef Kubala

Ing. Dávid Martinák

Ing. Veronika Osvaldová

Ing. Soňa Svocáková

Ing. Tomáš Želinský, PhD.

TÉMY KONFERENCIE

Základné hrozby globálneho vývoja, technologické zmeny a vývoj globálnej spoločnosti počas krízy.

Mier alebo vojny: nástroje globálnych elít?

Zamyslenie o liberalizme – geopolitická dimenzia.

Stret civilizačných modelov?

Sociálny tunel ako hrozba budúcnosti?

Národná alebo globálna bezpečnosť?

Príčiny dlhovej krízy v EÚ.

Inštitucionálna reakcia na priebeh dlhovej krízy.

Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy.

Je EÚ pripravená na globálne výzvy?

Systémové príčiny dlhovej krízy v Európe.

Sociálny model EÚ a dlhová kríza.

Záchrana bankového sektora a dlhová kríza.

Inštitucionálne nástroje na korigovanie dlhovej krízy.

Hospodárska, menová únia a dlhová kríza.

Úspešné a problémové krajiny EÚ.

Budúcnosť eurozóny a dlhová kríza.

Udrží EÚ solidaritu vo väzbe na menovú krízu?

Môže byť národná regulácia riešením dlhovej krízy?

Rozširovanie EÚ a dlhová kríza.

Determinanty príjmov v horizonte najbližších desiatich rokov (Európa, Slovensko).

Budúcnosť pracovných príjmov v západnej a východnej Európe.

Môže konvergencia regiónov na makroúrovni zabezpečiť aj konvergenciu na úrovni príjmov obyvateľstva?

Do akej miery zasiahla kríza jednotlivé príjmové vrstvy obyvateľstva?

Zmeny v spotrebiteľskom správaní sa obyvateľstva v období krízy (Európa, Slovensko).

Potenciál striebornej ekonomiky v krajinách EÚ a na Slovensku.

Formy medzinárodnej rozvojovej pomoci. (Cieľ darcov – skutočné riešenie chudoby v krajine príjemcu? Budúcnosť miliardy najchudobnejších ľudí v rozvojovom svete?)

Diskusia k metodike merania chudoby a nerovnosti.

Conference Information

CONFERENCE TITLE

*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century III.
(Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential)*

CONFERENCE VENUE

Smolenice Castle, Slovakia, 16 – 18th September 2013

INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Assoc. Prof. Dr. Joachim Becker

Vienna University of Economics and Business, Austria

Prof. Dr. Manfred M. Fischer

Vienna University of Economics and Business, Austria

Dr. Boris Hošoff

Institute of economic Research Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Jan Keller

University of Ostrava, Ostrava, Czech Republic

Prof. Dr. Oskar Krejčí

VŠMVV, Prague, Czech Republic

Prof. Dr. Zuzana Lehmannová

Jan Masaryk Centre for IS, Prague, Czech Republic

Assoc. Prof. Dr. Ingeborg Němcová

University of Economics, Prague, Czech Republic

Prof. Dr. František Ochrana

Charles University, Prague, Czech Republic

Assoc. Prof. Iveta Pauhofová

Institute of economic Research Slovak Academy of Sciences Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Peter Staněk

Institute of economic Research Slovak Academy of Sciences Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Boris Alexandrovič Šmelev

Russian Academy of Sciences, Moscow, RF

Prof. Dr. Vincent Šoltés

Technical University of Košice, Slovakia

Prof. Dr. Štefan Volner

SEMP, Bratislava, Slovakia

Dr. Tomáš Želinský

Technical University of Košice, Slovakia

SCIENTIFIC SUPERVISOR

Assoc. Prof. Iveta Pauhofová

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Iveta Pauhofová – head of committee

Ing. Jozef Kubala

Ing. Dávid Martinák

Ing. Veronika Osvaldová

Ing. Soňa Svocáková

Dr. Tomáš Želinský

CONFERENCE THEMES

Basic threats of the global development, technological changes, and development of the global society during crisis.

Peace or war: Tools of the global elites?

Thoughts on liberalism – a geopolitical dimension.

Clash of civilization models?

Social tunnel as a threat of future?

National or global security?

The causes of debt crisis in the EU.

Institutional reaction to the continuance of debt crisis.

Income inequalities and poverty during crisis.

Is the EU ready for the global challenges?

Systematic causes of the debt crisis in Europe.

Social model of the EU and debt crisis.

Recovery of the banking sector and debt crisis.

Institutional tools for debt crisis rectification.

Economic, monetary union and debt crisis.

Successful and problematic countries of the EU.

The future of Eurozone and debt crisis.

Will the EU keep solidarity in connection to the monetary crisis?

May national regulation be the solution for debt crisis?

EU enlargement and debt crisis.

The determinants of incomes in the next ten years (Europe, Slovakia).

The future of labor incomes in Western and Eastern Europe.

May the regional convergence at macro-level lead to convergence at the level of individual incomes?

To what extent has the crisis hit particular income groups of population?

Consumption behavior of population associated with the crisis (Europe, Slovakia).

The potential of silver economy in EU and Slovakia.

Forms of international development aid (Is poverty alleviation in the receiving country really the main objective of the donors? What is the future of a billion of the poorest in the developing world?)

Discussion to methodology of poverty and inequality measurement.

Výber publikácií Ekonomického ústavu SAV
List of Publications of the Institute of Economic Research of SAS

MORVAY, K. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2012 a výhľad do roku 2014. [*Economic Development of Slovakia in 2012 and Outlook up to 2014.*] 2013. 127 s. ISBN 987-80-7144-207-3.

MORVAY, K. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2011 a výhľad do roku 2013. [*Economic Development of Slovakia in 2011 and Outlook up to 2013.*] 2012. 145 s. ISBN 987-80-7144-196-0.

OBADI, S. M. A kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery.*] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť). Zborník statí. [*Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [*Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic.*] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society. Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 268 s. ISBN 978-80-7144-198-4.

PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. [*Silver Economy in Slovak, European and Global Context.*] 2012. 300 s. ISBN 978-80-7144-205-9.

WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Predvídanie potrieb trhu práce v SR. Teoretické východiská a empirické výsledky. [*Forecasting Labour Market Needs in the Slovak Republic. Theoretical Foundations and Empirical Results.*] 2012. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

BRZICA, D. a kol.: Spolupráca aktérov v technologickom a inovačnom rozvoji. [*Cooperation of Actors in Technological and Innovation Development.*] 2011. 227 s. ISBN 978-80-7144-189-2.

KOŠTA, J. a kol.: Aktuálne problémy trhu práce v Slovenskej republike po vstupe do Európskej menovej únie. [*Current Problems of the Labor Market in the Slovak Republic after Joining the European Monetary Union.*] 2011. 282 s. ISBN 978-80-7144-190-8.

MORVAY, K. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2010 a výhľad do roku 2012. [*Economic Development of Slovakia in 2010 and Outlook up to 2012.*] 2011. 136 s. ISBN 987-80-7144-184-7.

OBADI, S. M. A kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Spomalenie rastu a vysoká nezamestnanosť. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Slowing Growth and High Unemployment.*] 2011. 261 s. ISBN 978-80-7144-185-4.

PÁLENÍK, V. a kol.: Možnosti modelovania zmien ekonomiky Slovenskej republiky so zreteľom na fungovanie v Európskej menovej únii. [*Modeling Possibilities of Economic Changes in Slovak Republic with Respect to European Monetary Union Membership.*] 2011. 277 s. ISBN 978-80-7144-192-2.

ŠIKULA, M. (ed.): Navodila globálna kríza zmeny v chápaní úlohy štátu v ekonomike a spoločnosti? [*Did Global Crisis Induced Changes in Perception of the Role of State in Economy and Society?*] 2011. 128 s. ISBN 978-80-7144-186-1.

WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Determinanty ekonomického rastu a konkurencieschopnosti: výzvy a príležitosti. [*Determinants of Economic Growth and Competitiveness: Challenges and Opportunities.*] 2011. 258 s. ISBN 978-80-7144-187-8.

MORVAY, K. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2009. [*Economic Development of Slovakia in 2009.*] 2010. 93 s. ISBN 987-80-7144-177-9.

RADVANSKÝ, M. – WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Analýza determinantov regionálnych rozdielov v Slovenskej republike (vybrané aplikácie). [*Analysis of the Determinants of Regional Disparity in the Slovak Republic (Selected Issues).*] 2010. 304 s. ISBN 978-80-7144-183-0.

ŠIKULA, M. (ed.): Krízové a pokrízové adaptačné procesy a nové nároky na konkurencieschopnosť. [*Crisis and Anti-crisis Adjustment Processes and New Demands for Competitiveness.*] 2010. 208 s. ISBN 978-80-7144-181-6.

ŠIKULA, M. a kol.: Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. [*Strategy of Development of Slovak Society.*] 2010. 695 s. ISBN (EÚ SAV) 978-80-7144-179-3; ISBN (VEDA) 978-80-224-1151-6.

WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Ozdravenie svetovej ekonomiky: realita alebo mýtus? [*The Development and Perspectives of the World Economy. The Recovery of the World Economy: Reality or Myth?*] 2010. 312 s. ISBN 978-80-7144-178-6.

BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÝ, M. – SOPÓCI, J.: Názory občanov na budúcnosť Slovenska. [*Citizens Opinions of the Future of Slovakia.*] 2009. 93 s. ISBN 978-80-7144-172-4.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti. [*A Long-Term Vision of the Slovak Society Development. Second (unchanged) edition.*] 2009. 274 s. Druhé, nezmenené vydanie. ISBN 978-80-7144-168-7.

OKÁLI, I. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2008. [*Economic Development of Slovakia in 2008.*] 2009. 74 s. ISBN 987-80-7144-173-1.

OKÁLI, I. et al.: Economic Development of Slovakia in 2008. 2009. 94 s. ISBN 978-80-7144-174-8.

RADVANSKÝ, M. – WORKIE TIRUNEH, M. (eds): Trendy regionálnych disparít Slovenska. Teoretické modely a empirické analýzy. [*Trends in Regional Disparity in Slovakia. Theoretical Models and Empirical Analyses.*] 2009. 179 s. ISBN 978-80-7144-176-2.

WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna finančná a hospodárska kríza. Príčiny – náklady – východiská. [*The Development and Perspectives of the World Economy. The Global Financial and Economic Crisis. Causes – Costs – Remedies.*] 2009. 284 s. ISBN 978-80-7144-175-5.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti. Zhrnutie. [*A Long-Term Vision of the Slovak Society Development. Summary.*] 2008. 36 s. ISBN 978-80-7144-165-6.

A LONG-TERM VISION of the Slovak Society Development. Summary. 2008. 40 s. ISBN 978-80-7144-167-0.

DLHODOBÁ VÍZIA rozvoja slovenskej spoločnosti. [*A Long-Term Vision of the Slovak Society Development.*] 2008. 274 s. ISBN (EÚ SAV) 978-80-7144-168-7; ISBN (VEDA) 978-80-224-1050-2.

HVOZDÍKOVÁ, V. a kol.: Riziká aktuálnych vývojových trendov vo svetovej ekonomike. Finančná, demografická, potravinová a environmentálna kríza. [*Risks Connected with Actual Development Trends of the World Economy. Financial, Demographic, Foodstuffs and Environmental Crisis.*] 2008. 147 s. ISBN 978-80-7144-170-0.

OBADI, S. M. a kol.: Globálna ekonomika. Nové trendy a analýzy vybraných problémov. [*Global Economy. New Trends and Analysis of Selected Issues.*] 2008. 187 s. ISBN 978-80-7144-169-4.

OKÁLI, I. et al.: Economic Development of Slovakia in 2007. 2008. 78 s. ISBN 978-80-7144-164-9.

OKÁLI, I. A kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2007. [*Economic Development of Slovakia in 2007.*] 2008. 74 s. ISBN 978-80-7144-163-2.

WORKIE TIRUNEH, M. A kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Turbulencie na finančných trhoch a dilemy hospodárskej politiky. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Turbulences on the Financial Markets and the Dilemma of Economic Policy.*] 2008. 301 s. ISBN 978-80-7144-166-3.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, si možno objednať alebo kúpiť v knižnici Ekonomického ústavu SAV a v kníhkupectvách: ACADEMIA, ELITA, Matej LAZÍK (internetové kníhkupectvo <www.bibliostudio.sk>) a VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave.

Publikácie *Hospodársky vývoj Slovenska* vychádzajú každoročne od roku 1993 v slovenskej i anglickej verzii a v prípade záujmu sú dostupné v kníhkupectve ELITA.

Paradigms of the Future Changes in the 21st Century III.
(Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential)
Scientific Conference Proceedings

Editor:

Iveta Pauhofová

Reviewers:

Vladimír Gazda

Juraj Sipko

Published by:

© Institute of Economic Research
Slovak Academy of Sciences
Bratislava 2013

Number of Copies: 200

ISBN 978-80-7144-212-7

e-ISBN 978-80-7144-213-4